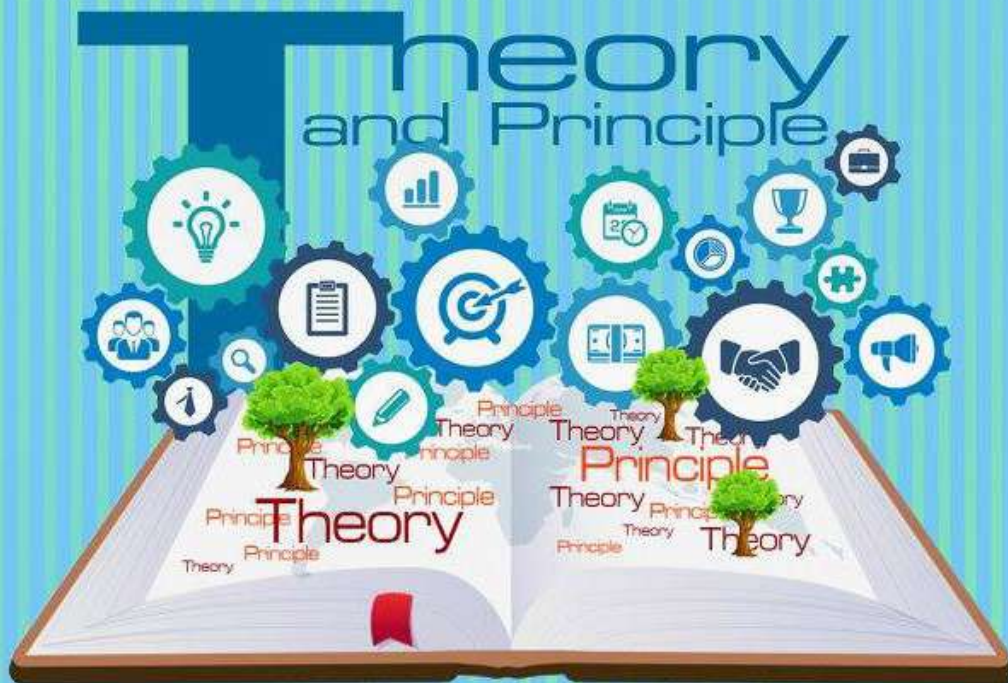

เอกสารประกอบการสอน
2 5 3 1 3 0 6
ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน

Theory and Principle of Community Development

มยุรี ประทุม

สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

เอกสารประกอบการสอน
วิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน
Theory and Principle of Community Development

ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญยิ่ง ประทุม
พช.ม. (การพัฒนาชุมชน)
สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
2566

คำนำ

เอกสารฉบับนี้เป็นเอกสารประกอบการสอนวิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน 2531306 สำหรับประกอบการจัดการเรียนการสอนในสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นรายวิชาหนึ่งในสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน โดยได้เรียบเรียงเนื้อหาเป็น 6 บท ประกอบด้วย บทที่ 1 แนวคิดว่าด้วยเรื่องชุมชน บทที่ 2 ทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ บทที่ 3 แนวคิดการพัฒนาชุมชน บทที่ 4 กระบวนการพัฒนาชุมชนและผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม บทที่ 5 กระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนาและการประยุกต์ใช้ และบทที่ 6 ทบทวน ทำทนาย การพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานสำหรับนักศึกษาและผู้สนใจทางวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน พัฒนาสังคม

เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้ ผู้เรียบเรียงได้ดำเนินการปรับปรุงและค้นคว้าเอกสารเพิ่มเติมเพื่อให้เนื้อหาให้มีความเป็นปัจจุบันเพื่อเป็นประโยชน์ทางวิชาการ ผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นอย่างดี ซึ่งสามารถนำความรู้ และทักษะที่ได้ฝึกฝนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ทั้งในปัจจุบัน และในอนาคต

คุณงามความดีใด ๆ อันจะพึงเกิดมีจากเอกสารประกอบการสอนฉบับนี้ ผู้จัดทำขอน้อมบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอาจารย์ ผู้มีอุปการะคุณทุกท่าน และขอขอบพระคุณ นักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชนที่ได้อ้างอิงไว้ในเอกสารประกอบการสอนนี้ เป็นอย่างสูงยิ่ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญยั้ง ประทุม

ธันวาคม 2566

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
สารบัญ	
สารบัญภาพ	
สารบัญตาราง	
บทที่ 1 แนวคิดที่ว่าด้วยชุมชน	1
ความหมายของชุมชน	1
แนวคิดทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับชุมชน	4
ลักษณะของชุมชน	13
ความเป็นชุมชน	17
การเกิดขึ้นของชุมชน	19
โครงสร้างของชุมชน	21
ประเภทของชุมชน	23
สรุป	33
คำถามท้ายบท	35
เอกสารอ้างอิง	36
บทที่ 2 ทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์	39
ความหมายของทฤษฎี	39
หน้าที่ของทฤษฎี	40
ประโยชน์ของทฤษฎี	40
ลักษณะของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์	41
ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา	42
คำถามท้ายบท	59
เอกสารอ้างอิง	60
บทที่ 3 แนวคิดการพัฒนาชุมชน	61
ความเป็นมาของคำว่า การพัฒนา	62
ความหมายของการพัฒนา	64
ลักษณะของการพัฒนา	67
แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา	68
ความเป็นมาของการพัฒนาในสังคมไทย	70

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	73
ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน	88
ปรัชญาและหลักการของการพัฒนาชุมชน	95
จุดมุ่งหมายและขอบข่ายของการพัฒนาชุมชน	104
องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน	105
ลักษณะการดำเนินงานของการพัฒนาชุมชน	105
สรุป	109
คำถามท้ายบท	110
เอกสารอ้างอิง	111
บทที่ 4 กระบวนการพัฒนาชุมชน และผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	113
ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชน	113
รูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชน	114
กระบวนการพัฒนาชุมชน 7 ขั้นตอน	115
การเตรียมความพร้อมของนักพัฒนาชุมชน	132
สรุปกระบวนการพัฒนาชุมชน	134
การเปลี่ยนแปลงทางสังคม	135
ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	136
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	139
กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน	142
อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อชุมชน	150
ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง	152
สรุป	153
คำถามท้ายบท	155
เอกสารอ้างอิง	156
บทที่ 5 กระบวนทัศน์ใหม่การพัฒนาและการประยุกต์ใช้	158
ความเป็นมาของกระบวนทัศน์	159
กระบวนทัศน์การพัฒนา	160
กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก	161
แนวนโยบายและองค์ประกอบของการพัฒนาทางเลือก	165
แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี	166

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน	168
แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	172
แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์	175
แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ	177
กระบวนการทัศน์การพัฒนาและประยุกต์ใช้ด้านปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	181
ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง	182
ความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง	184
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	187
ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง	188
การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง	190
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย	194
กระบวนการทัศน์พัฒนาอย่างยั่งยืน	197
ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน	197
ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ SDGs	198
ทิศทางการขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ของประเทศไทย	201
สรุป	204
คำถามท้ายบท	205
เอกสารอ้างอิง	206
บทที่ 6 ทบทวน ท้าทาย การพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล	210
ประเด็นทบทวน	210
บริบทสังคมในปัจจุบัน (ยุคดิจิทัล)	210
ประเด็นท้าทาย	212
กระบวนการพัฒนาประเทศไทย	212
การปรับตัวและบทบาทของนักพัฒนา	214
การประยุกต์ใช้ทฤษฎี	217
การพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล	222
สรุป	223
คำถามท้ายบท	224
เอกสารอ้างอิง	225
ประวัติผู้เรียบเรียง	226

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 กระบวนการเกิดของชุมชน	19
ภาพที่ 1.2 โครงสร้างทางสังคมของชุมชน	23
ภาพที่ 2.1 การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืน	89
ภาพที่ 2.2 กรอบพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช	102
ภาพที่ 2.3 กรอบแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	103
ภาพที่ 4.1 ความสัมพันธ์ระหว่าง คนและกลุ่มคน สิ่งแวดล้อมและสถานการณ์	116
ภาพที่ 5.1 แสดงองค์ประกอบและเงื่อนไขแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	187
ภาพที่ 5.2 แสดงเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs	201
ภาพที่ 5.3 แสดง SDG Index ปี 2023 ประเทศไทย	203

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 4.1 สรุปบทบาทและคุณสมบัติของนักพัฒนาชุมชน	134
ตารางที่ 5.1 แสดงการเปรียบเทียบวิถีชีวิตแบบพุทธกับวิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยม	176
ตารางที่ 5.2 แสดงคำสำคัญต่าง ๆ ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	186
ตารางที่ 5.3 กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ	194

บทที่ 1

แนวคิดที่ว่าด้วยชุมชน

บทที่ 1 นี้ ได้ดำเนินการเรียบเรียงเนื้อหาเกี่ยวกับความหมาย แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่อง “ชุมชน” ซึ่งเป็นคำที่มีนัยยะและความหมายที่หลากหลาย ในฐานะหน่วยทางสังคมที่ตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ด้วยเหตุที่ว่ามนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่โดยลำพังผู้เดียวหรืออยู่อย่างโดดเดี่ยวเฉพาะตนเองหรือครอบครัวของตนเองได้ มนุษย์จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม สังคม ชุมชน เพื่อช่วยเหลือพึ่งพา และการจัดการชีวิตร่วมกัน ดังนั้น การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “ชุมชน” จึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่มีสนใจงานด้านการพัฒนาชุมชน ทั้งนักศึกษา นักวิชาการ ประชาชน ผู้นำชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักพัฒนาชุมชนที่มีส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนให้เกิดขึ้นในชุมชน

โดยในบทนี้ ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชน ประกอบด้วย ความหมายของชุมชน แนวคิดทางสังคมเกี่ยวกับชุมชน ลักษณะของชุมชน ความเป็นชุมชน การเกิดขึ้นของชุมชน โครงสร้างของชุมชนและประเภทของชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนต่อไป

ความหมายของชุมชน

สำหรับในประเทศไทยคำว่า “ชุมชน” ได้ถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการในปีพ.ศ.2505 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน่วยราชการที่มีการแยกส่วนพัฒนาการท้องถิ่นออกจากกรมมหาดไทยแล้ว ทำการจัดตั้งเป็นกรมการพัฒนาชุมชน สังกัดกระทรวงมหาดไทย คำว่า “ชุมชน” ที่นำมาใช้นั้นมีความหมายซ้อนทับกับคำว่า “บ้านหรือหมู่บ้าน” เป็นหน่วยการปกครองพื้นฐานในสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิมด้วย (ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2555 : 4) จากนั้นคำว่า “ชุมชน” จึงถูกนำมาใช้ในความหมายของลักษณะต่าง ๆ มากมาย อาทิ ความหมายที่เป็นรูปแบบของหน่วยทางสังคมและสถาบันการปกครอง เช่น ด้านการปกครอง ด้านการพัฒนา ด้านวัฒนธรรมและด้านวิชาการ ตลอดจนลักษณะของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในเชิงกระบวนการ เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมืองและชุมชนแออัด เป็นต้น ประกอบกับแนวคิดอื่นที่หลากหลาย เช่น องค์กรชุมชน ป่าชุมชน ผู้นำชุมชน พัฒนาชุมชน วัฒนธรรมชุมชน สิทธิชุมชนและอำนาจชุมชน เป็นต้น ดังนั้น คำว่าชุมชนจึงเป็นความหมายที่มีขอบเขตกว้างมาก ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ให้ความหมายที่ใกล้เคียงกัน ดังนี้

คำว่า “ชุมชน” เป็นศัพท์ที่บัญญัติมาจากภาษาอังกฤษ คือคำว่า “Community” โดยมี รากศัพท์เดิมที่มาจากภาษา Indo-European คือคำว่า “Mei” ซึ่งแปลว่าการเปลี่ยนแปลง (Change) หรือการแลกเปลี่ยน (Exchange) และเมื่อนำมาสนธิกับคำว่า “Kom” ซึ่งหมายถึง ด้วยกับ (With) จะได้คำว่า “kommein” ซึ่งหมายถึง แบ่งปันโดยทั้งหมด (Share by All) (Seage. Peter M. อังโน อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล, 2541 : 9)

ราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 368) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า “ชุมชน” คือหมู่ชน กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 3) กล่าวว่า “ชุมชน” ประกอบไปด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบการปกครองและโครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อกันและระหว่างกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามีความเชื่อมโยงกันชนิดที่ไม่สามารถแยกจากกันได้

ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง (2556 : 7-8) ได้สรุปความหมายของชุมชนออกเป็น 3 แนวทาง ที่มีความแตกต่างกันออกไปตามที่มาและความหมาย คือ

1. ชุมชน หมายถึง การรวมตัวกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันตามบรรทัดฐานทางสังคม มีความผูกพัน มีความเป็นปึกแผ่น และอาจหมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีสายสัมพันธ์กันทั้งในมิติความสัมพันธ์แบบเครือญาติและมิติทางสังคมและวัฒนธรรม

2. ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทั้งในด้านพื้นที่และความเอื้ออาทรที่มีต่อกัน

3. ชุมชน หมายถึง องค์กรและขบวนการทางสังคมที่มีวัตถุประสงค์แนชัดและรวมกันในระยะเวลานานพอสมควร จนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันเกิดขึ้น เช่น องค์กรชุมชน องค์กรในท้องถิ่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้น

ปรีชา วงศ์ทิพย์ (2555 : 8) กล่าวว่า “ชุมชน” หมายถึง ถิ่นฐานอันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ที่มีความเกี่ยวข้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์และระบบความสัมพันธ์ในสังคม ซึ่งอิงอาศัยความเอื้ออาทร ความผูกพันและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นเครื่องมือดำเนินการเพื่อให้มีชีวิตที่ดีร่วมกัน

ประเวศ วะสี (2541 : 13) ให้ความหมายคำว่า “ชุมชน” ว่า หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามที่จะทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการสื่อสารกัน

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546 : 35) อธิบายว่า คำว่า “Community” มีความหมายในภาษาไทยว่า “ชุมชน” ซึ่งบางครั้งให้เข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับ “การรวมตัวของคน” ถ้าพิจารณาจากภาษาอังกฤษ คำว่า “Com” มีความหมายที่ลึกซึ้งซึ่งจะหมายถึง “Together” คือการ (เดินทาง) ร่วมกัน และจะเห็นว่ามีความที่เกี่ยวข้อใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น

Communal	หมายถึง	ของชุมชน, เพื่อชุมชน
Common	หมายถึง	ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย
Commune	หมายถึง	ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

ในขณะที่ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2525 : 6) ได้ให้ความหมายว่า “ชุมชน” หมายถึง องค์กรทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งและปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

สนธยา พลศรี (2553 : 22) ได้สรุปความหมายของ “ชุมชน”ว่า หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพัน เอื้ออาทรกันภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

อมรวิชัย นาครทรรพ (2548 : 14) ได้ให้ความหมายที่แตกต่างไปว่า ชุมชน มิได้หมายถึงหมู่บ้านที่มีอาณาเขตพื้นที่แน่นอนตายตัวอีกต่อไป หากแต่หมายถึงหน่วยทางสังคมที่สมาชิกมีการติดต่อสื่อสาร เสริมสร้างและสืบสานสัมพันธ์ทางสังคมที่มีทั้งความเคลื่อนไหว ปรับตัว ความขัดแย้งและการผสมผสานกลมกลืน ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือชุมชนมิได้เป็นหน่วยทางสังคมที่เป็นอิสระหรืออยู่โดดเดี่ยวแยกตัวออกจากหน่วยทางสังคมอื่น ๆ ในทางตรงกันข้ามชุมชนในรูปแบบใหม่ ๆ ที่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ และความสัมพันธกับรัฐและตลาด ชุมชนรูปแบบใหม่เริ่มมีขอบเขตครอบคลุมเครือข่ายกว้างขวางเชื่อมโยงพื้นที่ในชนบทกับเมือง ปรับตัวและเปลี่ยนแปลง ขัดแย้งและเกิดขึ้นใหม่อย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้คำว่าชุมชนในความหมายของสากลและนักคิดของตะวันตก ได้ให้ความหมายทั้งที่คล้ายคลึงและแตกต่างกับความหมายของนักวิชาการไทย ดังต่อไปนี้

มาร์ค (Mark S. Horman, 1994) ให้ความหมายของคำว่าชุมชนว่า หมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ มีผลประโยชน์ กิจกรรมและมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน

นอร์ตัน (Norton A, 1994 : 158) ได้อธิบายคำว่า ชุมชน หรือ Commune ว่าเป็นคำที่มาจากภาษาฝรั่งเศส ซึ่งหมายถึง การอยู่ร่วมกันของประชาชนในท้องที่ใดท้องที่หนึ่งเป็นเวลานาน จนทำให้ประชาชนเหล่านี้มีความรักและผูกพันกันจนเป็นหนึ่งเดียว จึงได้พยายามร่วมกันในการจัดระบบการปกครองตัวเองขึ้น เรียกว่า Self-Governing Community อันถือว่าเป็นรากฐานสำคัญของการปกครองท้องถิ่นในฝรั่งเศส เยอรมันและอีกหลายประเทศในทวีปยุโรป

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2561) ได้กล่าวถึงชุมชนว่า เป็นดินแดนแห่งการรวมตัวทางสังคมที่เป็นการสมัครใจก่อขึ้นเองโดยประชาชน ส่วนใหญ่แล้วสนับสนุนตนเองและอยู่ในกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้น ชุมชนประกอบด้วยองค์กรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงกลุ่มความสนใจ (ชมรม) กลุ่มวัฒนธรรมและศาสนา สมาคมอนุรักษ์หรือพัฒนาสังคมกลุ่มและชุมชน

อ็อกฟอร์ด (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 1994) ได้ให้ความหมายของ “ชุมชน” ว่า หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีศรัทธา ความเชื่อ เชื้อชาติ การงานหรือมีความรู้สึกนึกคิด ความสนใจที่คล้ายคลึงกัน มีการเกื้อกูลและการเป็นอยู่ร่วมกัน โดยมองว่าคำว่า “ชุมชน” น่าจะมีความหมายโดยนัยต่าง ๆ คือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เขตพื้นที่การปกครอง กลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน กลุ่มคนที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีส่วนร่วมต่อกัน

แคมบริดจ์ (Cambridge Advanced Learner's Dictionary, 2003 : 53) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชน (Commune) ว่าหมายถึง กลุ่มคนหรือกลุ่มครอบครัวที่อยู่อาศัยร่วมกันในพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใด (Particular

Area) โดยกลุ่มคนเหล่านี้ต่างก็ทำงานร่วมกัน ใช้สิทธิและเป็นเจ้าของพื้นที่และผลประโยชน์ต่าง ๆ ร่วมกัน จนทำให้เกิดพื้นฐานทางความคิด ความเชื่อ ตลอดจนมีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมร่วมกัน ประหนึ่งว่ากลุ่มคนเหล่านี้เป็นหนึ่งเดียวกัน (As a Unit) ทั้งชุมชน

แซนเดอร์ส (Sanders Irwin T, 1958 : 189) ได้กล่าวว่า ชุมชนเป็นกลุ่มบุคคลหลาย ๆ กลุ่มมารวมกันในบริเวณเดียวกันภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับอันเดียวกัน มีการสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกัน มีวัฒนธรรมเดียวกันและมีพฤติกรรมเหมือน ๆ กัน

การอธิบายความหมายของคำว่าชุมชนดังที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า ความหมายส่วนใหญ่มีลักษณะใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะประเด็นกลุ่มคนที่อยู่รวมกัน กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันทั้งความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม และมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน รวมทั้งประเด็นอาณาบริเวณพื้นที่หนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนพูดภาษาเดียวกัน มีจารีตประเพณีอย่างเดียวกัน

จะเห็นว่านักวิชาการและหน่วยงานต่าง ๆ ข้างต้นได้ให้คำจำกัดความและคำนิยามความหมายของคำว่า “ชุมชน” ไว้ค่อนข้างน่าสนใจ ซึ่งสามารถสรุปรวบยอดเกี่ยวกับความหมายของ “ชุมชน” ได้ว่า “ชุมชน” หมายถึง การที่คนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม จะมีอาณาเขตพื้นที่หรือไม่มีก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีกิจกรรมร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์โดยรวม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีผ่านการติดต่อสื่อสาร สามารถเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีต ประเพณีเดียวกัน ทำให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน

แต่เมื่อชุมชนเริ่มมีพัฒนาการและความเจริญเกิดขึ้น ชุมชนจึงจำเป็นต้องมีองค์กร สถาบันต่าง ๆ ที่เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนั้น ชุมชนมีความหมายมากกว่าการเป็นสถาบันที่ช่วยจัดการการพัฒนา กล่าวคือทุกชุมชนทำหน้าที่เชื่อมโยงขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม เอื้ออำนวยการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่าง ๆ และเพิ่มพูนความสัมพันธ์อันใกล้ชิดทางสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานการคุ้มครองทางสังคมที่สำคัญ

แนวคิดทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับชุมชน

“ชุมชน” มีนัยยะและความหมายที่อยู่บนฐานของการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวไปตามกระแสสังคม เพราะชุมชนไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่ว่าชุมชนในที่นี้หมายถึงชุมชนที่มีชีวิต ดังนั้น แนวคิดทางสังคมศาสตร์จะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชนหรือความเป็นหมู่คณะ ซึ่งจะช่วยอธิบายและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในที่นี้จะกล่าวถึงแนวคิดทางสังคมศาสตร์ ว่าด้วยความหมายของชุมชนที่นักวิชาการผู้ทรงความรู้ได้ให้แนวคิดไว้ จำนวน 4 แนวคิดด้วยกัน ประกอบด้วย แนวคิดทางสังคมวิทยา แนวคิดทางมนุษยวิทยา แนวคิดในมิติประชาสังคมและแนวคิดชุมชนเสมือนจริงและเครือข่ายสังคม ซึ่งมีอธิบาย ดังนี้

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective)

ชุมชนในแนวคิดทางสังคมวิทยา หมายถึง หน่วยทางสังคมและทางกายภาพที่มีลักษณะการจัดการร่วมกันในมิติต่าง ๆ อันได้แก่ หมู่บ้าน ชุมชน เขตและเมือง โดยมีความหมายดังนี้ (Denis E. Poplin, 1979 : 9-18)

1.1 ชุมชนในฐานะหน่วยทางอาณาบริเวณ (Community as a Territorial Unit) ที่ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นรูปธรรม มีหลักแหล่งที่ตั้งแน่นอนและมีสมาชิกสามารถระบุที่อยู่ของตนได้ โดยอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ มีอิทธิพลต่อชุมชนและชุมชนก็มีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ เช่น สภาพทางทางภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดสถานที่ตั้งและศักยภาพในการเจริญเติบโตของชุมชน กล่าวคือชุมชนมักจะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็มีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ แม้ว่าตัวแปรเกี่ยวกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์จะมีอิทธิพลต่อสถานที่ตั้งและพลวัตการเจริญเติบโตของชุมชน แต่การปรับตัวของคนต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของชุมชนก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและการรู้จักปรับตัวด้วย ดังนั้นมนุษย์เองมีส่วนในการกระทำต่อสภาพแวดล้อมของตนไม่ว่าจะโดยทางบวกหรือลบ โดยการปรับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้สอดคล้องกับความต้องการและความจำเป็นของมนุษย์ เช่น การทำนาแบบขั้นบันได การสร้างเหมืองฝายชลประทานและการปรับปรุงแก้ไขและสร้างที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ หรือการทำลายสภาพแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า การใช้สารเคมีในแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้นดังนั้นการศึกษาชุมชนตามแนวคิดสังคมวิทยาที่ถือว่าตัวแปรทางด้านภูมิศาสตร์จะเป็นสิ่งที่ละเอียดเสียมิได้ แนวคิดนี้จัดว่ามีอิทธิพลต่อทฤษฎีนิเวศวิทยาของมนุษย์

1.2 ชุมชนในฐานะหน่วย/ระบบทางสังคม (Community as a Social System Unit) การวิเคราะห์แบบ Social System Approach จะช่วยทำให้เห็นภาพลำดับชั้น (Hierarchy) เริ่มจากระดับล่างที่ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล 2 คนขึ้นไป จนถึงระดับชาติหรือระดับโลก ชุมชนเป็นระบบย่อยอันแรกที่มีศักยภาพในการจัดการให้มีสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ จิตใจและสังคม ซึ่งในระบบครอบครัว กลุ่มเครือญาติก็เล็กเกินไปไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐก็ใหญ่โตและซับซ้อนเกินไป จนเข้าไม่ถึงอารมณ์ความรู้สึกของคนจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งทางกายและทางใจได้ โดยนัยนี้ชุมชนจึงมีความหมายที่เป็นระบบทางสังคมว่า เป็นเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (Network of Interaction) ซึ่งประกอบไปด้วย สถานภาพ บทบาท กลุ่มคนและสถาบัน ชุมชนจึงมีความสัมพันธ์เหมือนลูกโซ่ที่ระบบย่อยระบบหนึ่งจะได้รับปัจจัยนำเข้าที่ต้องการจากระบบอื่น ๆ และในทางกลับกันก็จะให้ผลผลิตของตนแก่ระบบย่อยอื่น ๆ ปัจจัยนำเข้าและผลผลิตที่ได้รับซึ่งให้แกกันนี้ในระหว่างชุมชนหรือระบบย่อยนี้อาจเป็นชุมชนรูปของการเงิน แรงงาน ความกดดันทางสังคมและทรัพยากรต่าง ๆ

โดยแนวคิดที่เห็นว่าชุมชนอยู่ในฐานะหน่วยทางสังคมนี้ จิตยา สุวรรณชฎ (2527 : 27) ได้มีความเห็นว่าชุมชนจะต้องมีลักษณะ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณ การพิจารณาชุมชนในข้อนี้มิใช่เฉพาะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเท่านั้น ยังต้องพิจารณาถึงมิติต่าง ๆ เช่น ในฐานะที่อยู่อาศัย การใช้พื้นที่ และบริเวณของชุมชน

ประการที่ 2 ชุมชนในฐานะเป็นที่รวมประชากร โดยจะเน้นที่ลักษณะของประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชน ในด้านที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โครงสร้างประชากร เช่น สัดส่วนเพศชาย เพศหญิง อายุ อาชีพ การศึกษา เป็นต้น

ประการที่ 3 ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่อยู่ในชุมชนและความสัมพันธ์กับชุมชน โดยพิจารณาถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรม เป็นต้น

1.3 ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a Psycho Cultural Unit) ในมิตินี้เน้นเรื่องที่ว่าชุมชนจะต้องมีความผูกพันในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความผูกพันนี้จะตีความว่าเป็นทั้งทางด้านจิตวิทยาและวัฒนธรรม โดยในทางจิตวิทยานั้น คนจะมีความมั่นคงเพราะสามารถจะระบุได้ว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม หมู่หรือที่ใด มีความรู้สึกว่าตนเองมีสังกัด คืออาจตอบได้ว่า “ฉันเป็นใคร” และ “อยู่ที่ไหน” นอกจากแนวคิดสังคมวิทยาจะมองชุมชนท้องถิ่นในสามมิติทั้ง 3 ดังกล่าวแล้ว เรายังสามารถมองชุมชนในฐานะ “หน่วยทางการปกครอง” ที่หมายถึง “หมู่บ้าน” ตามลักษณะการปกครองในสังคมไทย ซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมระดับฐานล่างที่มีความสัมพันธ์เป็นลำดับช่วงชั้นกับระดับที่เหนือกว่าตามโครงสร้างการปกครองที่ประกอบด้วย หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัดและประเทศ ชุมชนหมู่บ้านเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ นัยของการนิยามหมู่บ้านให้ติดกับพื้นที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจและแบ่งพื้นที่เป็นหน่วยย่อย ๆ กำหนดให้หน่วยย่อย ๆ รวมกันเป็นหน่วยใหญ่ขึ้น มีกลไกการปกครองเป็นลำดับขั้นเพื่อต่อการปกครองซึ่งจำเป็นต้องมองลักษณะของความเป็นชุมชนหมู่บ้านที่สัมพันธ์กับรัฐ จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับรัฐมาโดยตลอดเพียงแต่จะมีความสัมพันธ์เรื่องใดมากหรือน้อยเพียงใดในแต่ละช่วงเวลา

กรณีประเทศไทยที่ภาครัฐได้มีการส่งเสริมการพัฒนาชุมชนหรือหมู่บ้านนั้น ความเป็นชุมชนจึงถูกกำหนดตามหน่วยทางการปกครองขนาดเล็ก คือหมู่บ้าน แม้ว่าบางชุมชนจะประกอบไปด้วยหลายหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กันแต่เดิมหรือเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ต่อมามีการแยกเป็นหมู่บ้านใหม่ตามเกณฑ์การจัดตั้งหมู่บ้านของทางราชการ แต่ยังคงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด มีสถาบันทางสังคม เช่น วัด หรือมีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ป่า พื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นต้น แต่โครงสร้างการจัดการในประเด็นเรื่องราวต่าง ๆ จะแบ่งแยกไปตามหมู่บ้านหรือเขตการปกครองในระดับต่าง ๆ มากกว่าจะพิจารณาถึงความเป็นชุมชนที่กลุ่มคนที่มีสายสัมพันธ์หรือการเกาะเกี่ยวกันข้ามเขตการปกครองของรัฐ ซึ่งเป็นความหมายที่มีความจำกัดในการประสานพลังและความเชื่อมโยงในด้านต่าง ๆ หรือหากจะมองประสานความร่วมมือกันในระดับที่สูงขึ้นก็จะกำหนดจากเขตกับกลุ่มกิจกรรมในระดับต่าง ๆ หรือปัจจุบันมีความนิยมจัดตั้งเป็นประชาคมตำบล ประชาคมอำเภอ ประชาคมจังหวัด ที่กระบวนการจัดการก็ยังคงอยู่ในภาระของฝ่ายราชการเป็นหลักอยู่นั่นเอง

2. แนวคิดทางมานุษยวิทยา (Humanistic Perspective)

แนวคิดนี้มุ่งเน้นความเป็นชุมชนที่ก่อให้เกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพันอันสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในยุคปัจจุบันที่กว้างใหญ่เกินไปและไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของปัจเจกบุคคลได้ ดังนั้นความเป็นชุมชนจึงขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ที่ตอบและความเป็น

มิตรภาพที่มีต่อกันภายใต้ระบบสื่อสารและการพบปะทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งนักมานุษยวิทยา โรเบิร์ต นิสเบ็ต (Robert A. Nisbet, 1962) มีความเห็นว่าสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (Sense of Community) ซึ่งเกิดจากเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ที่ไม่สามารถตอบสนองให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง เขาได้แสดงให้เห็นว่าในลักษณะรัฐการเมืองสมัยใหม่ รัฐไม่สามารถตอบสนองความมั่นคงของคนได้ ไม่มีองค์กรขนาดใหญ่ที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจของคนได้ เพราะโดยธรรมชาติแล้วองค์กรเหล่านี้มีขนาดใหญ่ ซับซ้อนและเป็นทางการเกินไป รัฐอาจจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น สงคราม แต่ในการตอบสนองอย่างปกติธรรมดาอย่างความต้องการของคนในเชิงการยอมรับมิตรภาพ ความมั่นคง ความเป็นสมาชิก รัฐจะทำในสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ ทางเลือกที่นักคิดในแนวนี้เสนอก็คือการเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็กแต่มีโครงสร้างที่แน่นเหนียว เพราะในชุมชนขนาดเล็กเท่านั้นที่จะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุดและกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม

แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ อาทิ การขยายตัวของเมือง ประชากรและเครือข่ายสังคมที่ดำเนินการผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดสภาวะของความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยว ไม่สนใจใยดีหรือรู้สึกรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง ไม่รู้สึกว่าคุณมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบ ตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ ซึ่งแนวคิดนี้มีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ (โกวิท พวงงาม, 2553 : 18)

1. ไม่ได้ให้ความสนใจหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่
2. เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน
3. เป็นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความเป็นชุมชนหรือแบบแผนในอุดมคติ

กล่าวคือนำเสนอลักษณะชุมชนที่ควรจะเป็นชุมชนที่ดีหรือชุมชนในอุดมคตินั้นเองและหากพิจารณาโดยนัยดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าชุมชนนั้นเป็น “หน่วยพื้นฐานของการพึ่งตนเอง” ซึ่งพิจารณาจากลักษณะที่สำคัญ เช่น ชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ในหมู่คนที่รู้จักกันใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์แบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยนพึ่งพาพร้อมทั้งมีความขัดแย้ง โดยคุณลักษณะสำคัญของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นหน่วยพื้นฐานการพึ่งพาของสังคมนั้นจะต้องมีศักยภาพในการจัดให้มีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการในด้านต่าง ๆ ของคนในชุมชนทั้งในด้านการพัฒนาทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและจิตใจ

3. แนวคิดในมิติประชาสังคม (Civil Society)

ความหมายของชุมชนในมิติประชาสังคมเกิดขึ้นจากการวิพากษ์ระบบของภาครัฐและ ภาคธุรกิจ เอกชนที่มีบทบาทชี้หน้าหรือครอบงำความคิดและทิศทางการพัฒนาของสังคม โดยที่ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบาย ทิศทางการพัฒนาและการจัดกิจกรรมสาธารณะค่อนข้างน้อย รวมทั้งการมองเห็นข้ออ่อนของประชาธิปไตยแบบตัวแทนหรือพรรคพวกและกลุ่มผลประโยชน์ จึงเกิดการเรียกร้อง

หรือต้องการอุดช่องว่างด้วยการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเสริมพลังอำนาจให้กับ “ภาคประชาชน” ในการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในนโยบายและทิศทางการพัฒนาหรือกิจกรรมสาธารณะดังกล่าว

กล่าวได้ว่าแนวคิดชุมชนในมิติประชาสังคมเป็นการอธิบายความเป็นกลุ่ม องค์กร ชุมชน สมาคม ฯลฯ ที่เป็นโครงสร้างซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐหรือที่เรียกว่า “Mediating Structure” ปฏิเสธรัฐขนาดใหญ่ซึ่งมีบทบาท อำนาจหน้าที่มากมายและทำการแทนสังคมในแทบทุกเรื่องและไม่ชอบในลัทธิปัจเจกชนจนสุดขีดที่ไม่หวั่นไหวสังคม โดยอยากให้ปัจเจกชนรวมกันเป็นกลุ่มก้อนที่มุ่งจะทำอะไรที่ใหญ่กว่ากว้างขวางขึ้นไปและเน้นการรวมตัวของคนใกล้ชิด สัมพันธ์ใกล้ชิด เช่น ครอบครัว วัด มัสยิด บ้าน โรงเรียน เป็นต้น

โกวิท พวงงาม (2553 : 19) ได้กล่าวถึงแนวคิดของนักวิชาการไทย คือ ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี ที่ได้เสนอแนวคิดของชุมชนในมิติของประชาสังคมว่า สังคมไทยภาคส่วนหลักของสังคมไทยที่มีความเข้มแข็งและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมาก คือภาครัฐกับภาคเอกชน ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้สังคมขาดดุลยภาพและเกิดความล่าช้าในการพัฒนาของฝ่ายประชาชนหรือภาคประชาสังคม ดังนั้นจึงได้เสนอถึงแนวคิดการเกื้อหนุนให้ภาคประชาชนหรือสังคมมีความเข้มแข็งและเกิดดุลยภาพทางสังคมขึ้นที่เรียกว่า “สังคมานุภาพ”

ชูชัย ศุภวงศ์ (อ้างถึงใน อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล, 2541 : 4-7) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การแก้ไข จึงมีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การเกิดก่อจิตสำนึกร่วมกัน เพื่อมารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civil Group) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนหรือภาคสังคม (ประชาชน) มีลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล (2541 : 11-18) ได้กล่าวถึงแนวคิดชุมชนและประชาสังคมภายใต้กระแสการสร้างชุมชนขึ้นใหม่จะพบว่า “ชุมชน” ในแนวคิดประชาสังคมนี้ หมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจจะช่วยพื้นฐานของระบบคุณค่าเก่าหรือเป้าประสงค์ใหม่ของการเข้ามาทำงานร่วมกัน ดังนั้นคำว่า “ประชาสังคมหรือชุมชน” จึงอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันไป ความเป็นชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลและกลุ่มคน ซึ่งต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงระบบใหม่บนพื้นฐานแห่งความเป็นอยู่ร่วมกัน

ความเป็นชุมชนหรือความเป็นประชาสังคมจึงเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมเพราะจะเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน เป็นแหล่งพื้นฐานที่สุดที่จะเกิดการถักทอความรัก ความเอื้ออาทรของคนในสังคมนอกจากนี้แนวทางในการเรียนรู้ถึงความเป็นชุมชนมีลักษณะ ดังนี้

1. มีความหลากหลาย เช่น มีความหลากหลายของการรวมตัว พื้นที่ รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นความสนใจ/ปัญหาและกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน

2. มีความเป็นชุมชนที่อาจมีอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงติดต่อกันทางใดทางหนึ่งหรือความเป็นชุมชนขนาดเล็กที่รวมตัวกันด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจและหรือผลประโยชน์ร่วมกัน

3. บนสำนึกสาธารณะด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public Consciousness) ของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)

4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง บนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มและด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน

5. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสื่อสารและเครือข่าย เพื่อกลุ่มประชาสังคมจะมีความยั่งยืน (Communication and Network)

ส่วนองค์ประกอบอันเป็นข้อแสดงถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชนประชาสังคมนั้น มีองค์ประกอบได้แก่ การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ความเป็นธรรมชาติที่มีใจการจัดตั้ง มีความรัก ความเอื้ออาทร มีองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้ มีการเรียนรู้และการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่อง เครือข่ายและความร่วมมือและมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ

กล่าวได้ว่าชุมชนในความหมายมิติประชาสังคมนี้อาจมีลักษณะของความเคลื่อนไหวและเป็นกระบวนการกลุ่มที่มีการประสานกลุ่มคนเข้าด้วยกัน ตั้งแต่กลุ่มที่มีขนาดเล็กจนถึงกลุ่มใหญ่ในระดับประเทศ เพื่อดำเนินงานหรือมีกิจกรรมร่วมกันในการผลักดันในเชิงนโยบายที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนหรือประชาสังคมให้เกิดมีความเข้มแข็ง โดยมีการเอื้ออาทรต่อกันและการเรียนรู้ร่วมกัน

4. แนวคิดชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community)

แนวคิดชุมชนเสมือนจริงเกิดขึ้นพร้อมกับการก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ การเชื่อมโยงระบบข้อมูลข่าวสารการประกอบกิจกรรม การทำงานและการใช้ชีวิตประจำวันผ่านระบบการสื่อสารทางเครือข่ายของอินเทอร์เน็ตและคอมพิวเตอร์ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาข้อมูลข่าวสาร การรับ-ส่งข้อมูล การตลาด การบันเทิง การสื่อสารทางการเมือง เป็นต้น รวมทั้งปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหาจึงไม่อาจจำกัดอยู่ในขอบเขตของชุมชน ที่มีอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์เล็ก ๆ ได้เพียงลำพัง เพราะบางปัญหาก็เกิดจากอิทธิพลและปัจจัยภายนอกชุมชนที่มีผลกระทบต่อการจัดการในเรื่องนั้น ๆ เช่น การเข้าร่วมเป็นประชาคมอาเซียน การเข้ามาของทุนนิยมและกระแสวัฒนธรรมต่างประเทศ ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงต้องการการรวมพลัง ความร่วมมือและทรัพยากรภายนอกชุมชนโดยอาศัยความเป็นเครือข่ายที่มีพลังในการจัดการ

ชูเลอร์ (Douglas Schuler, 1996 : 116-121) ได้กล่าวถึงชุมชนในรูปแบบใหม่ที่มีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันผ่านเทคโนโลยีว่าเป็นชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community) เป็นชุมชน ที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่มีโอกาสสื่อสารด้วยถ้อยคำภาษาและความคิดผ่านเครือข่ายสังคม (Social Network) โดยสมาชิกไม่จำเป็นต้องพบหน้ากันก็ได้ เช่น การสร้างชุมชน บนเครือข่ายสังคมทางอินเทอร์เน็ต (Internet) ที่มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั่วโลกเป็นชุมชน ไร้พรมแดน โดยอาศัยความก้าวหน้าของ

เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเป็นสำคัญ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่สำคัญหลาย ๆ ด้าน เช่น

1. รูปแบบการสื่อสาร (Communication Platform) ที่ค่อย ๆ เปลี่ยนจากการสนทนาแบบจุดต่อจุด และแบบสองทางไปสู่การสื่อสารระหว่างผู้ใช้หลายคนมากขึ้นและมีการใช้ลิงค์ (Link) วิดีโอ ภาพถ่ายและเนื้อหาที่มีเดียมากขึ้น โดยการขับเคลื่อนของกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เรียกว่า Net Generation ซึ่งเป็นตัวแปรที่สำคัญที่ทำให้รูปแบบการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไป คนกลุ่มนี้ชื่นชอบการแลกเปลี่ยนเนื้อหา การใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ และเติบโตมาพร้อมกับแนวคิด “ความฉลาดของฝูงชน” อาทิ การทำหน้าที่ให้คะแนน การจัดอันดับผู้ใช้คนอื่น ๆ รวมถึงจัดอันดับสินค้าและบริการ เป็นต้น เครือข่ายสังคมออนไลน์จึงกลายเป็นช่องทางการสื่อสารหลักสำหรับคนกลุ่มนี้และกลายเป็นชุมชน และเครือข่ายสังคมมากขึ้น ซึ่งในอนาคตอาจจะเข้ามามีบทบาทในการทำกิจกรรมทางสังคมและการติดต่อสื่อสารแทนที่ระบบอีเมลหรือระบบโทรศัพท์ที่มีอยู่

2. การควบคุมการสื่อสาร (Communication Control) คือการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้ให้บริการโทรคมนาคมจากที่เคยเป็นผู้ควบคุมและออกแบบแพลตฟอร์มแบบปิด (Web 1.0) ไปสู่ ผู้ให้บริการบนแพลตฟอร์มเปิดบนอินเทอร์เน็ต (Web 2.0) ซึ่งเป็นผลมาจากการที่มีเทคโนโลยีการสื่อสารที่ดีขึ้นและมีราคาถูกลง รวมถึงการใช้บอร์ดแบนด์และเครือข่ายไร้สาย (Wireless, Wi-Fi) เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้แพลตฟอร์มแบบเปิดอย่างเว็บไซต์สังคมออนไลน์กลายเป็นแพลตฟอร์มที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น สำหรับบริการสื่อสารและผู้บริโภคที่ตอบสนองต่อแนวโน้มอย่างกว้างขวางซึ่งเป็นผลให้เกิดการสร้างเครือข่ายสังคมขึ้นมาอีกจำนวนมาก

3. แนวโน้มและพฤติกรรมการใช้อินเทอร์เน็ตในปัจจุบัน สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (สพธอ.) การสำรวจปี 2565 นี้ ได้สำรวจพฤติกรรมผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทย โดยกำหนดสัดส่วนกลุ่มตัวอย่างและถ่วงน้ำหนักตามช่วงอายุ (เจนเนอเรชั่น) และภูมิภาค (อ้างอิงจากโครงสร้างประชากรผู้ใช้อินเทอร์เน็ตจากการสำรวจการมีเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน ปี 2564 จัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ) และเก็บข้อมูลผ่านแบบสำรวจออนไลน์ สำรวจในเดือนเมษายน กรกฎาคม 2565 มีผู้ตอบแบบสำรวจทั้งสิ้น 46,348 ราย กระจายตัวในกลุ่มอายุ ภูมิภาค และจังหวัด โดยภาพรวมคนไทยใช้อินเทอร์เน็ตเฉลี่ยอยู่ที่ 7 ชั่วโมง 4 นาที เจนเนอเรชั่นที่ใช้อินเทอร์เน็ตมากที่สุดคือ Gen Y (ช่วงอายุ 22-41 ปี) อยู่ที่ 8 ชั่วโมง 55 นาทีต่อวัน ทวงบัลลังก์ชนะ Gen Z (อายุน้อยกว่า 22 ปี) แชมป์เก่าที่ปีนี้ใช้เน็ต 8 ชั่วโมง 24 นาที เมื่อพิจารณาตามอาชีพพบว่าข้าราชการ/เจ้าหน้าที่รัฐ ใช้อินเทอร์เน็ตมากที่สุดเมื่อเทียบกับอาชีพอื่น อยู่ที่ 11 ชั่วโมง 37 นาที สะท้อนถึงการพัฒนาของบุคลากรภาครัฐที่ต้องทำงานรองรับบริการภาครัฐออนไลน์ที่ให้บริการประชาชนมากขึ้น รวมถึงความพร้อมของบุคลากรภาครัฐในการยกระดับการทำงานสู่ยุคดิจิทัล ด้วยการทำงานแบบอิเล็กทรอนิกส์ (e-Office) มากขึ้น (สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (สพธอ.),2566)

จากแนวโน้มของการใช้อินเทอร์เน็ตที่มีอัตราเร่งที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับอัตราการเติบโตของธุรกิจด้านบอร์ดแบนด์และธุรกิจด้านการตลาดโทรศัพท์มือถือออนไลน์ที่มีความรุนแรงมากขึ้นนั้น พฤติกรรมบนโลกออนไลน์จึงก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมเครือข่าย (Social Network หรือ Social Media) กันมากขึ้น ดังนั้น

จึงเกิดชุมชนรูปแบบใหม่เป็นชุมชนในมิติของสังคมเครือข่ายที่หมายถึงการรวมตัวกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มคนรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏตัวบนโลกออนไลน์หรือทางอินเทอร์เน็ตที่เรียกว่า “ชุมชนออนไลน์” ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมเสมือน (Virtual Community) สังคมประเภทนี้จะเป็นการให้ผู้คนสามารถทำความรู้จัก แลกเปลี่ยนความคิด แบ่งปันประสบการณ์ร่วมกันและเชื่อมโยงกันในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง โดยมีการขยายตัวผ่านการติดต่อสื่อสารกันอย่างเป็นเครือข่าย เช่น เว็บไซต์ Line, Facebook, YouTube, Twitter เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดเครือข่ายสังคมในทุกระดับของผู้คนทั่วไปในสังคมจากวัยรุ่นไปจนถึงคนวัยทำงาน นักวิชาการและกลุ่มที่ต้องการสื่อสารทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ดังเช่น กลุ่มที่มีอายุระหว่าง 30-45 ปี (Generation X) คือกลุ่มคนวัยทำงาน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ นักการเมือง นักสื่อสารมวลชน จัดว่าเป็นกลุ่มที่รับเทคโนโลยีแบบผู้ใช้เป็นส่วนมากจะใช้ประโยชน์ในการสืบค้นหาข้อมูลข่าวสาร ติดต่อสื่อสารกับลูกค้า โดยการใช้เป็นเครื่องมือทางการสื่อสาร การตลาด การค้นหาความรู้ การอ่านข่าว สารประจำวัน เช่น Twitter, Wikipedia, Google Earth, Web blog, Website ของสำนักข่าวต่าง ๆ (ปรีชา วงศ์ทิพย์, 2555 : 18-20) นอกเหนือไปจากการใช้งานที่แตกต่างกันตามช่วงวัยแล้ว รูปแบบของการใช้ประโยชน์จาก Social Networking ก็ได้ขยายไปยังกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ด้านการสื่อสาร ด้านการศึกษา ด้านการตลาด ด้านบันเทิง รวมไปถึงด้านสื่อสารการเมือง ด้วยประโยชน์ที่มีความหลากหลายในการใช้งานทำให้ Social Network กลายเป็นเครือข่ายทางสังคมขนาดใหญ่ที่ถูกเชื่อมต่อกันด้วยรูปแบบที่เฉพาะเจาะจงทั้งด้านมุมมอง ความคิด การแลกเปลี่ยน มิตรภาพ ความขัดแย้ง การค้า ซึ่งเป็นไปตั้งแต่ระดับบุคคลที่มีความใกล้ชิดไปจนถึงระดับชาติ Social Network จึงเป็นการรวมกันเข้าไว้ซึ่งความผูกพันและความสนใจร่วมกัน (ณัฐรุณี ทรัพย์อุปถัมภ์, 2559 : 42)

ชุมชนเสมือนจริงนี้ มีบทบาทมากขึ้นในสังคมปัจจุบันทำหน้าที่ให้ข้อมูล ความรู้ สร้างระบบและกลไก การตลาด การทำกิจกรรมผ่านเครือข่ายที่มีอยู่ซึ่งนำไปสู่การทำกิจกรรมเพื่อสังคมในกลุ่ม/เครือข่ายที่มีการปฏิสัมพันธ์กันแบบแน่น เช่น การรวมตัวเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม การสร้างเครือข่ายการศึกษา เป็นต้น ชุมชนรูปแบบนี้มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ว่าไม่มีอคติเกี่ยวกับ เพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่าง หน้าตา เสียงพูด อากัปกริยาของสมาชิก ชุมชนเสมือนจริงเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงผู้ที่มีความสนใจร่วมเข้าด้วยกัน อาจกล่าวได้ว่าในชุมชนแบบเดิมเราจะรู้จักผู้คนต่อเมื่อได้พบปะหน้าตาและต้องคบหาสมาคมกับผู้คน จำนวนไม่น้อยและกว่าที่จะพบผู้ที่มีความสนใจในเรื่องบางเรื่องเหมือนกับเรา แต่ในชุมชนประเภทนี้เราสามารถเข้าถึงแหล่งที่เราสนใจได้อย่างทันที นอกจากนี้ยังมีข้อดี คือช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่จำเป็นและทันสมัย โดยไม่ต้องเก็บรวบรวมข้อมูลไว้มากมายเหมือนแต่ก่อน ซึ่งปรีชา วงศ์ทิพย์ (2555 : 23) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะสำคัญของชุมชนเสมือนจริงว่าประกอบด้วย

1. การมีจิตสำนึกร่วม (Shared Consciousness)
2. มีหลักการร่วม (Shared Principle)
3. มีจุดมุ่งหมายร่วม (Shared Purpose) ซึ่งชุมชนรูปแบบนี้สามารถสร้างความเชื่อมโยงระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร ประเทศต่าง ๆ ได้ทั่วโลก
4. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่หลากหลาย

5. มีความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลและความเป็นชุมชนตามความสนใจ

สรุปได้ว่าความหมายและแนวคิดของชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีนัยและความหมายที่เป็นไปตามพลวัตหรือกระแสสังคม การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้นความเป็นชุมชนจึงมิได้มีเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ชนิดต่างๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคมและเป็นที่ช่วยให้ผู้คนสามารถยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ช่องทางต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อาจเปรียบประดุจเครือข่ายของเทคโนโลยีสารสนเทศที่เชื่อมโยงเครือข่าย สายใย (Web) ต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นเส้นทางที่ค้นหาความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ ทั้งที่เป็นหลักการหรือเป้าหมายร่วมกัน ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่นี้จะสูญเสียความเป็นธรรมชาติหรือความรู้สึกผูกพันไปบ้างก็ตาม แต่ก็เพื่อไปสู่การสร้างใหม่ของชุมชนที่ยุติธรรมและสานสัมพันธ์ในแนวลึกต่อไป

ดังนั้นการศึกษาความหมายและแนวความคิดของชุมชนที่มีผู้กล่าวไว้แล้วนั้นล้วนต่างให้ความหมายที่สอดคล้องกับความรู้ ทัศนคติ หรือผลประโยชน์ของตน ความหมายที่มีความหลากหลายนั้นย่อมจะทำให้ผู้ศึกษารู้เท่าทันชุมชน ความเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระดับต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ความสัมพันธ์ระดับหมู่บ้านไปจนถึงระดับโลก ด้วยการประสานเครือข่าย สายใยต่าง ๆ เข้าด้วยกันและสามารถแก้ไขปัญหาในระดับที่กว้างขวางขึ้นในลักษณะเข้าสู่ระดับนโยบายและเข้าสู่การรวมพลังสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นขบวนการชุมชนและการผนึกพลังในการสร้างสรรค์ไปสู่เป้าหมายร่วมกัน อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนได้ในที่สุด

จากแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าได้มีการกำหนดนิยาม ความหมายของคำว่าชุมชนที่แตกต่างกันออกไปตามผู้ให้คำนิยามนั้น ๆ หากพิจารณา ก็จะพบว่าชุมชนนั้นไม่ได้หมายถึงการที่คนหรือกลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีพื้นที่ที่ชัดเจนแน่นอนแล้ว จะเรียกว่าชุมชน แต่เป้าหมายของคำว่าชุมชนนั้นมีความหมายลึกซึ้งและกว้างกว่า นั่นก็คือการให้ความสำคัญกับการมีความสัมพันธ์กันของคนที่อยู่ร่วมกันมากกว่า เพราะเป็นพื้นฐานของการ ชีวัดความเป็นชุมชนได้ชัดเจนมากกว่า ซึ่งสิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดว่าเป็นคนในชุมชนเดียวกัน มีความสัมพันธ์กัน การมีประเพณี วัฒนธรรมเดียวกัน ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันและการมีจิตสำนึกที่จะปกป้องรักษาชุมชนร่วมกัน มีจิตวิญญาณที่จะรักษาผลประโยชน์ร่วมของชุมชน

ลักษณะของชุมชน

จากความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนดังกล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าชุมชนมีลักษณะที่สำคัญหลายประการ ดังนี้

1. การรวมตัวกันของกลุ่มคน (Group of People)

กล่าวคือเป็นการรวมตัวกันของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนเป็นประชากรหรือพลเมือง ของชุมชนที่มีความหลากหลาย ในด้านของกลุ่มคน เช่น โครงสร้างประชากร ประกอบด้วย เพศ อายุ สถานภาพ เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา อาชีพ รวมกระทั่งคนพิการและผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ นอกจากนี้การรวมตัวกันเป็นกลุ่มคนอาจมีความแตกต่างกันออกไปตามระดับความพร้อมหรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน เช่น ด้านอาชีพ การเมือง สิ่งแวดล้อม การสร้างนวัตกรรม เป็นต้น ซึ่งเริ่มตั้งแต่การรวมเป็นกลุ่มเล็ก องค์กรชุมชน สถาบัน มูลนิธิ สหกรณ์หรือเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นในเครือข่ายสังคมเสมือนจริง

2. มีอาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่ตั้ง (Area)

การมีอาณาเขตที่ตั้ง หมายถึง ขอบเขตของการรวมตัวกัน ซึ่งอาจจะเป็นขอบเขตเชิงนิเวศ เป็นพื้นที่ธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศของชุมชนนั้น ๆ เช่น พื้นที่ริมฝั่งทะเล พื้นที่ลุ่มน้ำ พื้นที่เชิงเขา หรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร บ้านเรือน สถานที่ทำการ วัด เป็นต้น หรืออาจจะเป็นขอบเขตพื้นที่ทางการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เขตและแม้กระทั่งเขตพื้นที่ลักษณะเฉพาะ เช่น เขตเศรษฐกิจ เขตการพัฒนา เขตอนุรักษ์และการท่องเที่ยว เป็นต้น

3. มีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อกัน (Relationship or Interaction)

การมีปฏิสัมพันธ์กัน คือการติดต่อสัมพันธ์กันมีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์แบบพบปะกันโดยตรง (Face to Face) ซึ่งการที่กลุ่มคนมาอยู่ร่วมกัน มีการใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชนย่อมจะมีการติดต่อสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันหรือการกระทำร่วมกันระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล เป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การติดต่อสื่อสารกัน การร่วมแรงร่วมใจกัน การช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและนอกชุมชน จะเป็นไปในลักษณะของชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community)

4. มีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belongingness)

การมีความผูกพันนี้เป็นความรักและความห่วงใยในชุมชน กล่าวคือสมาชิกที่รวมกันในชุมชนมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย มีการเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ และสมาชิกที่มีความหลากหลายนั้นย่อมจำเป็นต้องสร้างพื้นฐานความรัก ความเมตตา เอื้ออาทรต่อกัน สามัคคีต่อกัน เพราะเงื่อนไขดังกล่าวจะทำให้เกิดความผูกพัน ความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อชุมชน ซึ่งจะเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลังและชุมชนเข้มแข็งต่อไป

5. มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน (Goal and Target)

การรวมตัวของกลุ่มคนในชุมชนจะเป็นการรวมตัวที่ไม่หละหลวมเพียงชั่วคราวชั่วคราว แต่เป็นการรวมตัวที่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนและปรารถนาจะทำให้สำเร็จร่วมกัน ทั้งที่เป็นเป้าหมายส่วนตัวของสมาชิกและเป้าหมายของชุมชนที่จะต้องคำนึงถึงควบคู่กันไปและที่สำคัญจะต้องสอดคล้องกับเป้าหมายหลักของประเทศด้วย เช่น ชุมชนชนบทมีการรวมตัวกันเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นที่เน้นการพัฒนาและถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือการเป็นชุมชนวิชาการ เป็นการรวมกลุ่มนักวิชาการเพื่อคิด วิเคราะห์ วิพากษ์เรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ ต่อส่วนรวม เป็นต้น ซึ่งการกำหนด

วัตถุประสงค์และเป้าหมายนั้นสมาชิกในชุมชนจะต้องสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน โดยการคิด วิเคราะห์สถานการณ์ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อันจะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือทางเลือกใหม่ ๆ และจะได้ดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปตามทิศทางและเป้าหมายที่กำหนด

6. มีจิตสำนึกร่วมกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของชุมชน (Public Consciousness)

สมาชิกที่รวมตัวกันจะมีความหลากหลายของกลุ่มในชุมชน การกระทำหรือกิจกรรมก็จะมี ความหลากหลายตามลักษณะการเกิดขึ้นของกลุ่มเหล่านั้น นอกจากนี้ชุมชนยังมีกิจกรรมที่ทำให้เกิดผลประโยชน์ และเพื่อบริการสาธารณะและใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปัจจัยโครงสร้างพื้นฐาน บริการสาธารณสุข บริการด้าน การศึกษา การแก้ปัญหาจราจร เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้สมาชิก มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือการเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) จากการเข้าไป มีส่วนร่วมของสมาชิกในการรับรู้ ตัดสินใจและการ ปฏิบัติร่วมกันด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง สิ่งเหล่านี้หากสมาชิกรวมตัวกันนานจนนำไปสู่เป้าหมายและ ทำกิจกรรมบางสิ่งบางอย่างร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

7. มีการจัดระเบียบของชุมชน (Organization)

เป็นการจัดระเบียบความเรียบร้อยของชุมชน การควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิก เช่น บรรทัด ฐานทางสังคม (Social Norms) การจัดช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) สถาบันทางสังคม (Social Institution) และวัฒนธรรมของชุมชน (Community Culture) มีระบบการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ สมาชิกได้ประพฤติปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนและวัฒนธรรมที่ได้สร้างไว้ ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ใช้ ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

8. มีการติดต่อสื่อสารและมีเครือข่าย (Communication and Network)

ในชุมชนสมาชิกจะมีระบบของการติดต่อสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งที่เป็น ทางการและไม่ใช่ทางการ เช่น การพบปะพูดคุย การประชุม การใช้สื่อพื้นบ้าน การใช้เทคโนโลยีสื่อสาร ระบบ Internet Social Network เป็นต้น และนอกจากนี้ในชุมชนจะมีระบบเครือข่ายการเรียนรู้และดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทั้งที่เป็นเครือข่ายระหว่างกลุ่ม องค์กร ต่าง ๆ ในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะ เครือข่ายสังคมออนไลน์นั้น การสื่อสารและการมีเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชน เพราะจะ นำไปสู่การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้และกระบวนการจัดการในชุมชนและนอกชุมชนนั้น คือพื้นที่ ปฏิบัติการจริงของสังคม

นอกจากนี้สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ (2549 : 5) ยังได้สรุปลักษณะของชุมชนว่ามี 4 ประเภทด้วยกันดังนี้

1. **ชุมชนทางกายภาพ** คือชุมชนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ อาศัยธรรมชาติเป็นตัวกำหนดขอบเขตที่ แน่นนอน

2. **ชุมชนทางสังคมและวัฒนธรรม** คือชุมชนที่อาจจะอาศัยในเขตที่แน่นนอนและไม่แน่นนอนก็ได้ แต่ อาจทำกิจกรรมทางสังคม เช่น กลุ่มศรัทธาวัด กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มจิตอาสาเพื่อประโยชน์ ส่วนรวม ฯลฯ

3. **ชุมชนจัดตั้งเพื่อกิจกรรมเฉพาะอย่าง** คือชุมชนที่ไม่มีอาณาเขตที่แน่นอน มีเพียงกิจกรรมร่วมกัน เพื่อนำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน เช่น กลุ่มรักช็อคออินทร์ กลุ่มฮักเมืองน่าน ฯลฯ

4. **ชุมชนทางเครือข่ายการสื่อสาร** คือเป็นชุมชนที่อาศัยเครือข่ายเชื่อมโยงของระบบสื่อสารในการติดต่อกัน เชื่อมความสัมพันธ์กัน

ลักษณะของชุมชนดังกล่าวข้างต้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน สนับสนุนเกื้อกูลกันและกันและร่วมกัน เป็นชุมชน นอกจากนี้ ไอเฟ้ (Ife, J.W. 1999 : 90-91) ได้อธิบายลักษณะของชุมชนท้องถิ่นในฐานะเป็นองค์กรหรือหน่วยทางสังคมที่มีองค์ประกอบเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน 5 ประการ คือ

1. **ขนาดที่ไม่เกินความสามารถของมนุษย์** คือมีขนาดตั้งแต่พอประมาณจนไปถึงขนาดใหญ่ไม่เป็นส่วนตัว มีโครงสร้างเหนียวแน่นที่ศูนย์กลาง เป็นระบบปฏิสัมพันธ์ของคนส่วนใหญ่ในหน่วย ซึ่งขนาดของหน่วยหรือชุมชนมักมีขอบเขตอยู่ในระดับที่สมาชิกคนหนึ่งสามารถทำความรู้จักมักคุ้นกับคนอื่น ๆ ได้เท่าที่ต้องการ และก็เป็นขนาดที่ทุกคนในนั้นสามารถเข้าถึงและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวมได้โดยไม่มีอุปสรรค โดยชุมชนท้องถิ่นต้องมีโครงสร้างไม่ใหญ่โตเกินกว่าที่คนที่เป็นสมาชิกจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีอำนาจควบคุมความเป็นไปในชุมชนได้ ซึ่งความเป็นจริงเราไม่สามารถระบุตัวเลขเฉพาะเจาะจงลงไปได้ว่าต้องมีจำนวนเท่าไร บางครั้งก็อาจจะเป็นเพียงกลุ่มคนจำนวนไม่กี่คนไปจนถึงเป็นพันเป็นหมื่นหรือจำนวนมากในระดับประเทศก็ได้

2. **ความเป็นตัวคนและความเป็นเจ้าของ** ในความเป็นชุมชนโดยทั่วไปมักมีสาระเกี่ยวกับความรู้สึกที่เป็นเจ้าของแฝงอยู่หรือไม่ก็มีการยอมรับและเห็นคุณค่าร่วมกันภายในกลุ่ม อันเป็นที่มาของคำว่า “เป็นสมาชิกของชุมชน” ที่มีความหมายครอบคลุมคำว่า “ความเป็นเจ้าของ” การยอมรับจากคนอื่น ๆ ความจงรักภักดี และการยอมรับในความมุ่งหมายต่าง ๆ ของกลุ่มด้วยความเต็มใจ ซึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเป็นสมาชิกของชุมชนนั้นแยกไม่ได้จากความรู้สึกในเรื่องความมีตัวตน ความเป็นชุมชนมักจะแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นตัวตนในปัจจุบันบุคคลที่สร้างความรู้สึกว่าเขาว่าเป็นใครอยู่ที่ไหน ซึ่งมีความสำคัญมากในสังคมโลกในปัจจุบัน เนื่องจากสถาบันชุมชนที่เคยเอื้อต่อการแสดงตัวตนของคนในอดีต ได้คลายความสำคัญลงไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็น ตระกูล เผ่า หมู่บ้าน วัดหรือโบสถ์ ที่เคยสร้างความรู้สึกร่วมกัน ในขณะที่ทุกวันนี้สถานที่ทำงาน โรงงาน สถาบันการศึกษา ลักษณะอาชีพ กำลังมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะแหล่งกำหนดสถานภาพและบทบาทของบุคคลอย่างเป็นทางการ

3. **มีพันธะหน้าที่** สมาชิกของชุมชนต้องมีพันธกิจหรือภาระหน้าที่ที่ชัดเจนที่ต้องกระทำให้กับชุมชนที่สังกัด โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่างของชุมชน เพื่อสร้างและดำรงวิถีชีวิตของชุมชน

4. **มีความใกล้ชิดสนิทสนมแบบสังคมชนบท** ชุมชนต้องมีโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมของหมู่สมาชิก สมาชิกสามารถมีสัมพันธ์ภาพต่อกันและกันได้หลาย ๆ บทบาทในสภาพ ที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน ไม่มีเงื่อนไขที่ส่อไปในทางขีดวงจำกัดเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพวก ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลในการแสดงความสามารถในเรื่องต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มาก และเป็นคุณแก่ชุมชนโดยตรง

5. **มีวัฒนธรรมร่วม** ชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดของระบบคุณค่า การสร้างสรรค์และการแสดงออกวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งก็ต่างก็มีคุณลักษณะเฉพาะตัวที่แนบแน่นกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นกลไกเสริมสร้างให้สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรมเพื่อใช้เองมากกว่าเป็นเพียงผู้บริโภควัฒนธรรมที่หยิบยืมมาจากชุมชนอื่นและมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดความแตกต่างหลากหลายระหว่างชุมชนต่าง ๆ และเกิดภาวะการณ์มีส่วนร่วมที่กว้างขวางมากขึ้น

ส่วนอนันท์ กาญจนพันธุ์ (2544 : 119) กล่าวถึงความเป็นชุมชนว่ามีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์อำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมีทั้งความกลมกลืน ความขัดแย้ง การเปลี่ยนแปลงและสามารถผลิตซ้ำใหม่ได้ ไม่ใช่เป็นชุมชนในอุดมคติและไม่ใช่เป็นเรื่องของหน่วยที่ติดกับพื้นที่อย่างตายตัวแต่ปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน ไปจนถึงเครือข่ายที่กว้างขวาง ซึ่งอาจซ้อนกันอยู่ก็ได้และความเป็นชุมชนจึงเป็นทั้งเรื่องของการพึ่งตนเองพอ ๆ กับ การพึ่งพาและเป็นเรื่องของความขัดแย้งและการปรับตัว การเกิดชุมชนอาจจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมในการควบคุมและจัดการทรัพยากร การต้องเผชิญหน้ากับการขัดแย้งภายนอก ภายใต้งานสำคัญคือความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรที่จะนำไปสู่การแสวงหาหรือสร้างกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมและจัดความสัมพันธ์ในสังคมเสียใหม่ ซึ่งรวมไปถึงการที่จะต้องมีการตั้งองค์กรชุมชนและสถาบันเข้ามาทำหน้าที่ในการจัดการด้วย โดยลักษณะและมิติของชุมชนท้องถิ่นจะปรากฏเด่นชัดมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมเมืองหรือเปรียบเทียบกับความเป็นชุมชนท้องถิ่นในมิติที่หลากหลายเริ่มตั้งแต่หน่วยพื้นฐานในสังคม ระบบความสัมพันธ์ วิถีคิด ชุดความรู้และผลลัพธ์จากกิจกรรมของชุมชนนั้น

ดังนั้นลักษณะของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอาจมีมิติที่เปลี่ยนแปลงได้ ด้วยเหตุที่สังคมปัจจุบันมีระบบการสื่อสารและเทคโนโลยีที่ทันสมัยทำให้พรมแดนทางกายภาพหรือสภาพภูมิศาสตร์ลดลง หรือที่เรียกว่า “ชุมชนไร้พรมแดน” การเปรียบเทียบชุมชนท้องถิ่นกับชุมชนเครือข่ายหรือชุมชนเมืองอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนยังจะต้องอาศัยพื้นที่ทางกายภาพ วัฒนธรรมและพื้นที่ทางสังคมเป็นเส้นแบ่งของความเป็นชุมชน ฉะนั้น ลักษณะของความเป็นชุมชนจึงมีได้มีเพียงหนึ่งเดียว การให้ความหมาย ลักษณะของชุมชนในสมัยปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและกระบวนการที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน

ความเป็นชุมชน

ความเป็นชุมชนมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชนและปัจเจกบุคคล โดยเหตุที่ความเป็นชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับคุณค่า ทูทางสังคม สิทธิและอำนาจในการจัดการ กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว ซึ่งเกิดขึ้นอย่างมีพลวัตที่ไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่ง แต่เป็นการก่อรูปขึ้นมาของกลุ่มคนในสังคม มีการเคลื่อนไหวและปรับตัวเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ รวมทั้งมีการจัดการกับความสัมพันธ์ที่เข้ามาสู่ชุมชนทั้งในแนวตั้งและแนวนอน เป็นการสร้างพื้นที่หรือหน่วยแห่งความสัมพันธ์ รวมถึงการสร้างสรรคทุนทางสังคม ภูมิปัญญาและการสร้างนวัตกรรมขึ้นมาตอบสนองความต้องการและความก้าวหน้าของเทคโนโลยี

ความเป็นชุมชนนั้นจะปรากฏขึ้นเมื่อกลุ่มคนได้แสดงถึงอัตลักษณ์ (Identity) คุณค่าและความสัมพันธ์ของผู้คนที่อยู่ร่วมกันนั้น เช่น เมื่อบุคคลกล่าวถึงความเป็นตัวตนและชุมชนอันเป็นที่อยู่อาศัยภายใต้ความ

ผูกพันว่า “ตนเองชื่อนี้ บ้านอยู่ที่นี่” หรือว่า “คนบ้านเดียวกัน” “คนบางเดียวกัน” “กลุ่มเพื่อน Facebook” เป็นต้น (ปรีชา วงศ์ทิพย์, 2555 : 37) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่ตนเองเป็นและอยู่ในฐานะและโอกาส เช่นนั้น และเป็นการกล่าวแสดงถึงวิถีแห่งการดำรงอยู่ภายใต้วัฒนธรรม จารีต ประเพณี ระเบียบปฏิบัติและกลไกทางเทคโนโลยีการสื่อสารที่พวกเขาได้เรียนรู้จากชุมชนเครือข่ายนั้น ความเป็นชุมชนจะปรากฏชัดเจนมากขึ้นเมื่อกลุ่มคนที่มีความผูกพันนั้นได้ร่วมสร้างสรรค์ จารีต ประเพณี กระบวนการเรียนรู้ ชุดความรู้และวิถีคิดที่มีความเหมาะสมกับการดำรงอยู่ในสถานที่แห่งนั้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็คือ การสร้างสิทธิและอำนาจ อุดมการณ์ กระบวนการจัดการและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

อริยา เศวตามร์ (2542 : 204) ได้ให้ความหมายว่า ความเป็นชุมชน หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนและเครือข่ายที่กว้างขวาง โดยมีกิจกรรมที่สร้างชุมชนขึ้นเพื่อสานต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยุติธรรมและเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น ซึ่งอาจไม่มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้นความเป็นชุมชนจึงมิได้เป็นเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคมและเป็นที่ช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ความเป็นชุมชนเป็นเรื่องของความเป็นตัวตน หรือ อัตลักษณ์ (Identity) ซึ่งมีความเป็นตัวตนอันหลากหลายปรากฏในหลายรูปลักษณะที่มีความหมาย เพราะเป็นความพยายามที่จะบอกคนอื่นให้รู้ว่าเราคือใคร ซึ่งเป็นเรื่องของการเชื่อมโยงตัวเองกับคนอื่นในสังคม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือสิทธิ ที่หมายถึงได้รับการยอมรับว่าตนเองมีความชอบธรรม เพราะความเป็นชุมชนวางอยู่บนหลักการเกี่ยวกับอำนาจในการมีส่วนร่วม ดังนั้นหากถูกกีดกันหรือถูกปฏิเสธชุมชนก็จะรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิดังกล่าว อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์สำคัญของความเป็นชุมชนอาจจะประกอบไปด้วยปัจจัย 4 ประการ ดังนี้

1. คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ คุณค่าที่เกิดจากความเอื้ออาทร การช่วยเหลือพึ่งพา กัน ความซื่อสัตย์ เช่น กรณีของการรวมกลุ่มทำเรื่องออมทรัพย์หรือการให้ความสำคัญจริยธรรมของการยังชีพ เช่น การพึ่งพาตนเองในการผลิต การบริโภค เป็นต้น คุณค่าเหล่านี้เป็นคุณค่าในจารีต วัฒนธรรม และเพณีของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและต่อมามีความพยายามที่จะเสริมสร้างคุณค่าขึ้นมา เช่น ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของภาคประชาชนที่เป็นการบ่งบอกถึงความพยายามที่จะสร้างคุณค่าและจริยธรรมใหม่ที่วางอยู่บนพื้นฐานของอุดมการณ์เรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่มักแสดงออกผ่านเรื่องสิทธิ เป็นต้น อันเป็นสิ่งที่จะช่วยกำกับกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันในสังคม

2. ทูตทางสังคม ได้แก่ วิธีคิด ระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการการใช้ทรัพยากร การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้ ภูมิปัญญา อีกทั้งยังต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของ

จารีต ประเพณี กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ต้องมืองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้น ๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ การจัดการทุน เป็นต้น

3. สิทธิเกี่ยวกับความชอบธรรม ในความเป็นชุมชนนั้นจำเป็นต้องมีที่ยืนให้กับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนชั้นกลางในเมือง ผู้ใช้แรงงาน เกษตรกร ชาวประมงหรือแม้แต่ชนกลุ่มน้อยตามภูคดอยที่มีความแตกต่างทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม การเคลื่อนไหวหรือปรากฏการณ์ของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าพวกเขามีตัวตนอยู่ ชุมชนจึงเป็นเรื่องของการสร้างพื้นที่หรือหน่วยที่เราจะยืนอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์ในสังคม เพื่อที่จะให้ตนเองรู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ไม่ว่าจะเป็นในสลัม ในพื้นที่ระบบนิเวศต่าง ๆ ด้วย

ปัจจุบันแนวคิดเรื่อง “สิทธิ” รวมถึง “สิทธิชุมชน” ได้รับความสำคัญมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นสิทธิในแง่ของการปรับเปลี่ยนระบบ กฎเกณฑ์ กระบวนการยุติธรรมเพื่อให้เป็นกลไกรักษาและปกป้องความยุติธรรม ความเสมอภาคของคนในสังคมตามกรอบของรัฐธรรมนุญหรือสิทธิที่เกี่ยวข้องกับขบวนการทางสังคมในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นหรือสิทธิในการสื่อสารของประชาชนในฐานะที่จะช่วยเพิ่มอำนาจให้กับประชาชน หรือเพื่อให้ “คนตัวเล็กตัวน้อย” ในสังคมได้มีพื้นที่ในทางสังคมการเมืองเพิ่มขึ้น ซึ่งนั้นก็หมายถึงความเป็นชุมชนแห่งกลุ่มคนเหล่านั้น ที่ดำเนินไปภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทั้งแนวดิ่งและแนวนอน

4. การเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชน การเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะหากชุมชนไม่มีการเรียนรู้และการปรับตัวชุมชนท้องถิ่นนั้นอาจตั้งอยู่ไม่ได้ ผลที่ตามมาคือการสูญเสียเอกลักษณ์ของชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและการจัดการตนเองเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง จึงเป็นส่วนสำคัญของความเป็นชุมชน

ปารีชาติ วลัยเสถียร (2549) ระบุว่า ความเป็นชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากความรู้สึกร่วมและความผูกพันที่ปัจเจกบุคคลมีต่อสถานที่ การได้ทำกิจกรรม การได้เรียนรู้หรือประสบการณ์ที่มาจากบทเรียนทั้งในด้านความขัดแย้งและการสร้างสรรค์ อันเป็นผลมาจากการที่คนในชุมชน (รวมถึงนอกชุมชน) ได้ร่วมเรียนรู้และต่อสู้ร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและผลจากการเรียนรู้ร่วมกันนั้นทำให้ชุมชนมีความรู้ ประสบการณ์และสร้างระบบ ระเบียบหรือจารีตขึ้นมาใหม่จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ดังนั้นสรุปได้ว่า “ความเป็นชุมชน” หมายถึง ความรู้สึกร่วมและกระบวนการของกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ การสื่อสาร การแบ่งปัน การยอมรับสิทธิและอำนาจในการจัดการ การเรียนรู้และการปรับตัวที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้คนในการจัดการกับชุมชน เครือข่ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง และพื้นที่ทางสังคมโดยเป็นการจัดการเชิงซ้อนที่ชุมชนนั้น ๆ สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นไปภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทั้งที่เป็นแนวดิ่งและแนวนอน รวมถึงผ่านความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารที่เกิดขึ้นและการสร้างปฏิสัมพันธ์ต่อกันของผู้คนในเครือข่าย แต่ผลที่เกิดขึ้นก็คือการแบ่งปันและการจัดการตามกลไกของผู้ใช้และ ผู้ร่วมสร้างเครือข่ายสังคมนั้น ๆ

การเกิดขึ้นของชุมชน

ชุมชนเป็นวิวัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ หลังจากที่มีการดำรงชีพแบบเร่ร่อน มนุษย์ได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่ง ในระยะเวลาต่อมามนุษย์ก็ได้มีพัฒนาการเปลี่ยนไป ในทางที่ดีขึ้น ซึ่ง สนธยา พลศรี (2553 : 25-27) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นชุมชนไว้ ดังนี้

1. กระบวนการเกิดของชุมชน

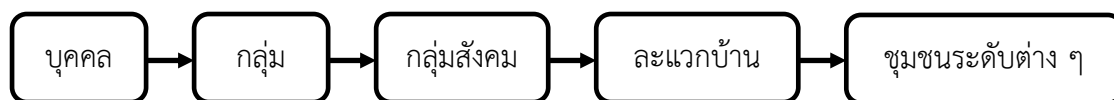
1.1 บุคคลหรือคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกลุ่มกันเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การตั้งบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัย การสมรส การประกอบธุรกิจ การประกอบอาชีพ การศึกษา การทำกิจกรรมทางศาสนา เป็นต้น ในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง การรวมกลุ่มในลักษณะเรียกว่า กลุ่มคน

1.2 กลุ่มคนทั้งหมดหรือจำนวนหนึ่งที่รวมกันอยู่นั้นเกิดความรู้สึกว่าจะต้องทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่างร่วมกันจึงเกิดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในรูปแบบของกลุ่มสังคมและองค์กรทางสังคมขึ้น เช่น ครอบครัว บริษัท สมาคมวิชาชีพต่าง ๆ สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา เป็นต้น

1.3 กลุ่มสังคมหรือองค์กรทางสังคมที่เกิดขึ้น กำหนดสถานที่ดำเนินกิจกรรมอย่างแน่นอนจึงเกิดการตั้งที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ดำเนินกิจกรรมในลักษณะของละแวกบ้านหรืออื่น ๆ ทำให้ความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันเพิ่มมากขึ้น

1.4 กลุ่มสังคมที่รวมตัวกันในลักษณะของละแวกบ้านขยายตัวเป็นชุมชน ซึ่งอาจเป็นละแวกบ้านที่ใหญ่ขึ้นหรือเกิดละแวกบ้านใหม่ขึ้นก็ได้ หลาย ๆ ละแวกบ้านรวมกันเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เช่น หมู่บ้าน ตำบล เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกระบวนการเกิดขึ้นของชุมชนอาจเขียนแสดงเป็นแผนผังได้ ดังภาพที่ 1.1

ภาพที่ 1.1 กระบวนการเกิดของชุมชน

ที่มา : สนธยา พลศรี (2553 : 27)

2. สาเหตุการเกิดขึ้นของชุมชน

2.1 ความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ กล่าวคือมนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นจึงจะมีชีวิตรอด จึงต้องใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในลักษณะของชุมชนและสังคม

2.2 การตั้งถิ่นฐานและการย้ายถิ่นของมนุษย์ กล่าวคือมีคนจำนวนหนึ่งไปรวมกันตั้งถิ่นฐานเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในอาณาบริเวณหรือสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง ซึ่งไม่มีใครอยู่อาศัยมาก่อนอาจจะเริ่มต้นจากบุคคลเพียงคนเดียวหรือครอบครัวเดียวก่อนแล้วมีคนอื่น ๆ ตามไปภายหลังก็ได้ จึงทำให้เกิดกลุ่มคน กลุ่มสังคม ละแวกบ้านและชุมชนขึ้นตามลำดับ

2.3 การขยายตัวของอุตสาหกรรม กล่าวคือในสังคมหรือชุมชนที่อุตสาหกรรมมีความเจริญก้าวหน้า จะเกิดการขยายตัวของระบบโรงงานอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดความแออัด เพราะโดยปกติโรงงานมักตั้งอยู่ในเมือง มีบริเวณที่ทำการไม่กว้างขวางนัก ต้องย้ายโรงงานออกไปตั้งที่อื่น บนพื้นที่ดินว่างเปล่า คือไม่มีการใช้ประโยชน์ มีขนาดใหญ่และราคาไม่แพง เป็นต้น เมื่อตั้งโรงงานขึ้นมีการดำเนินการ ผู้ประกอบการคนงาน จึงย้ายมาทำงานในโรงงาน บางคนเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกับโรงงานด้วย เพราะมีความสะดวกสบายในการทำงาน เมื่อมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากก็เกิดเป็นชุมชนขึ้น

2.4 การขยายตัวของเมือง เมืองถือเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยผู้คนจำนวนมาก เป็นศูนย์กลางการค้าและธุรกิจ การบริหาร การบริการและอื่น ๆ ทำให้ผู้คนอพยพเข้าสู่เมืองมากขึ้น เมืองจึงขยายตัวออกไปยังบริเวณที่เป็นพื้นที่ว่างเปล่าไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างรวดเร็ว จึงเกิดชุมชนขึ้นมากมาย ดังชุมชนที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไปในเมืองขนาดใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่และหาดใหญ่ เป็นต้น

2.5 การประกอบธุรกิจเกี่ยวกับบ้านและที่ดิน นักธุรกิจบ้านและที่ดินมีส่วนสำคัญในการเกิดชุมชน กล่าวคือได้คัดเลือกที่ดินที่เหมาะสมเพื่อจัดทำโครงการสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีกำลังทรัพย์เพียงพอ ซึ่งผู้ซื้อมักชักชวนคนที่รู้จักมักคุ้นไปซื้อด้วย ประกอบกับนักธุรกิจเหล่านี้ได้จัดทำโครงการที่ผู้ซื้อต้องมีกิจกรรมร่วมกันด้วย จึงทำให้เกิดชุมชนได้ง่ายขึ้น

2.6 นโยบายของรัฐชุมชนเกิดขึ้นได้จากการกำหนดนโยบายของรัฐ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและความมั่นคง เช่น การจัดสรรที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้แก่ประชาชนในรูปของนิคมสร้างตนเอง การปฏิรูปที่ดิน โครงการพัฒนาพื้นที่เฉพาะ เช่น โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเล ตะวันออกและภาคใต้ โครงการนิคมอุตสาหกรรมในภูมิภาคและจังหวัดต่าง ๆ โครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ทำให้เกิดชุมชนรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น

2.7 การหนีภัยของมนุษย์ ทั้งจากภัยธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด ฝนแล้ง น้ำท่วม เป็นต้น และภัยที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น สงคราม อาชญากรรม การเมือง เป็นต้น ทำให้มนุษย์ต้องหนีภัยไปหาถิ่นที่อยู่หรือจัดตั้งชุมชนใหม่ที่ปลอดภัยกว่าเดิม

2.8 สภาพทางภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม บริเวณบางแห่งมีสภาพที่เหมาะสมต่อการเกิดชุมชน เช่น ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ มีดินดี มีทรัพยากรมาก ภูมิประเทศสวยงาม เป็นต้น จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้มนุษย์เข้าไปประกอบกิจกรรมต่าง ๆ และขยายตัวเป็นชุมชนขึ้น

2.9 ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้มนุษย์พัฒนาการทางความรู้ ความคิดและเครื่องมือต่าง ๆ ช่วยให้นักค้นพบดินแดนต่าง ๆ ทั้งในโลกมนุษย์และดวงดาวอื่น ๆ และนำไปสู่การตั้งชุมชนใหม่ขึ้น เช่น การเกิดประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ เป็นต้น ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้มนุษย์สามารถสร้างชุมชนได้ใน ทุกสถานที่ทั้งในบริเวณขั้วโลก ภูเขาสูง ทะเลทราย ใต้ทะเลและในอวกาศ

2.10 การขยายตัวของการคมนาคมสื่อสาร เส้นทางการคมนาคม เช่น รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน เรือ ทำให้เกิดสถานีขนส่ง สถานีรถไฟ สนามบิน ท่าเรือและอู่เรือ เป็นต้น ซึ่งมีผลต่อการเกิดของชุมชน เพราะบริเวณเหล่านี้มีผู้คนสัญจรไปมาเป็นจำนวนมากเหมาะแก่การเข้าไปอยู่อาศัยและดำเนินธุรกิจประเภทต่าง ๆ

ส่วนการสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ตทำให้มนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์กันในรูปแบบใหม่ ๆ ทำให้เกิดชุมชนแบบใหม่ ๆ ขึ้น

สาเหตุการเกิดของชุมชนตามที่กล่าวมาข้างต้นย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน โดยองค์ประกอบเหล่านั้นคือ

1. **องค์ประกอบด้านภูมิศาสตร์ (Topographical)** ที่ประกอบไปด้วย พื้นที่ น้ำ ดิน อากาศและทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของชุมชน หากบริเวณหรือแหล่งใดมีความอุดมสมบูรณ์หรือมีความเหมาะสมก็จะทำให้มนุษย์สามารถมาตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยและทำให้ชุมชนขยายหรือเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้นด้วย

2. **องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ (Economic)** เป็นสภาวะการประกอบอาชีพ การผลิตและการเลี้ยงชีพของมนุษย์ โดยเฉพาะเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมเป็นวิถีทางเศรษฐกิจที่จะนำผลประโยชน์ให้เกิดขึ้น หากได้ผลผลิตดีก็ย่อมทำให้เศรษฐกิจดีไปด้วย ชุมชนก็สามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้

3. **องค์ประกอบทางสังคม (Social)** ได้แก่ ความสงบสุข ความปลอดภัย การร่วมมือ ร่วมใจกัน ความเฉลียวฉลาดของประชาชน เป็นต้น หากที่ใดปราศจากสิ่งเหล่านี้แล้วชุมชนก็จะเกิดขึ้นไม่ได้หรือทำให้ชุมชนดำรงอยู่และพัฒนาได้

ดังที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่ากระบวนการเกิดของชุมชนและสาเหตุการเกิดขึ้นของชุมชนมาจากปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ

1. มาจากธรรมชาติของมนุษย์เองที่จะต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นสังคม
 2. เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของมนุษย์ที่ได้มีพัฒนาการในทางที่ดีขึ้น อาจจะเป็นโดยวิทยาการต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้มีการประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเองหรือการแลกเปลี่ยนวิทยาการจากแหล่งอื่น
 3. เกิดจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารจนเกิดเป็นระบบเครือข่ายสังคม
- ดังนั้น แม้ว่าชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท หรือชุมชนเมืองที่ใช้การเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นแนวคิดหลักในการพัฒนา แต่กระนั้นชุมชนก็ยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ อีกหลากหลายประการด้วยเช่นกัน อันเป็นเหตุให้ชุมชนต้องมีการตื่นตัวและพร้อมที่จะรับมือกับความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นอยู่เสมอ รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนก็จำเป็นต้องปรับปรุงชุดความรู้ของตนให้มีความร่วมสมัยด้วยเช่นกัน (อุทัย ปริญญาสุทธินันท์, 2561:45)

โครงสร้างของชุมชน

โครงสร้างชุมชนเปรียบเสมือนกับต้นไม้ซึ่งประกอบไปด้วยราก ใบ ลำต้น และส่วนประกอบ อื่น ๆ หรือถ้าเปรียบกับบ้านก็ได้แก่ พื้น เสา ฝ้า คาน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ประกอบเข้าด้วยกันอย่าง เป็นระเบียบ ส่วนโครงสร้างของชุมชนบทที่สำคัญนั้น ได้แก่ (เสถียร เหลืองอร่าม, 2549:140)

1. บุคคล หมายถึง คนหนึ่ง ๆ ที่มีคุณลักษณะหรือบุคลิกแตกต่างกันไป เนื่องจากพันธุกรรม และสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนด

2. กลุ่มคน หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คน ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการกระทำต่อกัน คือ มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและเข้าใจกัน
3. สถานภาพและบทบาท ได้แก่ตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลซึ่งผูกพันกันอยู่ในสังคมบุคคลแต่ละ คนจะมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างตามกลุ่มที่สังกัดอยู่
4. ระบบสังคม เป็นเครื่องมือซึ่งกำหนดและเป็นแนวทางให้สมาชิกของสังคมยึดถือปฏิบัติเพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขของสังคม
5. สถาบันทางสังคม หมายถึง คุณธรรมและกิจกรรมบางอย่างที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมืองการปกครอง สถาบันนันทนาการ เป็นต้น

นักสังคมวิทยาได้อธิบายโครงสร้างของชุมชนในเชิงสังคมวิทยาว่า ชุมชนมีโครงสร้างทางสังคมเพื่อการ อยู่รอดของสังคมที่สำคัญ 2 ส่วน คือองค์การทางสังคมในชุมชนและสถาบันทางสังคมในชุมชน

1. องค์การทางสังคมในชุมชน

องค์การทางสังคมในชุมชนเป็นกระบวนการจัดระบบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน (Process of Social Organization) และกลุ่มสมาชิกของชุมชนที่ได้รับการจัดระเบียบแล้ว (Organization Group) กล่าวคือ

1.1 กระบวนการจัดระเบียบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน เป็นทั้งการสร้างและการสอนระเบียบ ของสังคมให้กับสมาชิกในชุมชน โดยการสร้างความเชื่อ (Belief) ความรู้ (Wisdom) ค่านิยม (Value) อุดมการณ์ (Ideology) บรรทัดฐาน (Norm) คุณธรรม (Virtue) การกำหนดสถานภาพ (Status) และบทบาท (Role) ผ่านการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) หรือการฝึกอบรมให้รู้ระเบียบของสังคม เพื่อให้สมาชิก ยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบทางสังคมและสถานภาพบทบาทที่ดำรงอยู่

1.2 กลุ่มสมาชิกของชุมชนที่ได้รับการจัดระเบียบทางสังคมแล้ว เป็นกลุ่มสมาชิกที่ได้ผ่าน กระบวนการจัดระเบียบทางสังคมในข้อ 1.1 กลุ่มคนเหล่านี้มีหลายขนาดตามจำนวนของสมาชิก คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแผนพฤติกรรม (Pattern of Behavior) และภาระหน้าที่ (Function) เช่น กลุ่ม สังคม (Social Group) ครอบครัว (Family) สมาคมหรือสหกร (Association) ชนชั้น (Class) และสังคมมนุษย์ (Society)

2. สถาบันทางสังคมในชุมชน

สถาบันทางสังคมในชุมชนเป็นแบบอย่างในการคิดของสมาชิกในชุมชน ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ คุณธรรมและแบบอย่างในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ของสมาชิก ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งมีความ จำเป็นในการดำรงอยู่ของชุมชนและชุมชนได้สร้างสรรค์ สะสม ถ่ายทอดสืบต่อกันมา สถาบันสังคมมี องค์ประกอบที่สำคัญคือตำแหน่งทางสังคม (Social Position) ของบุคคลซึ่งแตกต่างกันออกไปตาม ภาระหน้าที่หรือความรับผิดชอบของบุคคล ซึ่งเป็นไปตามสถานภาพและบทบาทที่บุคคลดำรงตำแหน่ง แบบ แผนพฤติกรรมหรือกรอบมาตรฐานในการประพฤติปฏิบัติของบุคคลและองค์วัตถุ (Material Component)

คือส่วนที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม มองเห็นได้และจับต้องได้ สถาบันทางสังคมในชุมชนที่สำคัญมีหลายสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันการเมือง สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันศิลปะและนันทนาการ สถาบันภาษาและการสื่อสาร สถาบันคมนาคมขนส่ง สถาบันอนามัยและสาธารณสุข สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น

องค์การทางสังคมและสถาบันทางสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญของชุมชนและมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างมาก สถาบันทางสังคมต่าง ๆ จึงมีลักษณะเป็นองค์การทางสังคมองค์การหนึ่งด้วย (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2532 : 149-162) โครงสร้างทางสังคมของชุมชน แสดงได้ดังภาพที่ 1.2

ภาพที่ 1.2 โครงสร้างทางสังคมของชุมชน

ที่มา : สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2532 : 163)

ประเภทของชุมชน

การจัดแบ่งประเภทของชุมชนนั้น ได้มีผู้ศึกษาและพยายามจัดแบ่งประเภทของชุมชนออกเป็นประเภทต่าง ๆ หลายประเภทด้วยกัน ดังนี้

1. การแบ่งตามขนาดของประชากร

การแบ่งชุมชนตามขนาดของประชากร เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนตามจำนวนของสมาชิกในชุมชน แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้ (Karlin, J., 1940 : 48)

1.1 หมู่บ้านเล็ก (Hamlet) คือชุมชนที่มีประชากรต่ำกว่า 1,000 คน

1.2 หมู่บ้าน (Village) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 1,000-2,500 คน

1.3 เมืองเล็ก (Town) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 2,500-25,000 คน

1.4 เมือง (City) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 25,000-100,000 คน

1.5 เมืองใหญ่ (Large City) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 100,000-1,000,000 คน

นอกจากนี้กระทรวงมหาดไทยได้วางหลักเกณฑ์การจัดตั้งหมู่บ้านไว้ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2539 ไว้ดังนี้

1. หมู่บ้าน

กรณีเป็นชุมชนหนาแน่น ประกอบด้วย การเป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 1,200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 240 บ้าน ซึ่งเมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้วจะต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 600 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 120 บ้าน และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลและที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ

กรณีเป็นชุมชนห่างไกล ประกอบด้วย การเป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 600 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 120 บ้าน ซึ่งเมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้วจะต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 40 บ้าน ชุมชนใหม่ต้องห่างจากชุมชนเดิมไม่น้อยกว่า 6 กิโลเมตร และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลและที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ

2. ตำบล

กรณีเป็นชุมชนหนาแน่น ประกอบด้วย การเป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 4,800 คน มีหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 8 หมู่บ้าน และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลและที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ

กรณีเป็นชุมชนห่างไกล ประกอบด้วย การเป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 3,600 คน หรือมีจำนวนหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 6 หมู่บ้าน ชุมชนใหม่ต้องห่างจากชุมชนเดิมไม่น้อยกว่า 6 กิโลเมตร และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลและที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ

3. กิ่งอำเภอ

กรณีเป็นชุมชนหนาแน่น ประกอบด้วย มีราษฎรไม่น้อยกว่า 30,000 คนขึ้นไป มีตำบลไม่น้อยกว่า 5 ตำบล และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล หัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ และสภาจังหวัด

กรณีเป็นชุมชนห่างไกล ประกอบด้วย มีราษฎรไม่น้อยกว่า 15,000 คนขึ้นไป มีตำบลไม่น้อยกว่า 4 ตำบล ที่ว่าการกิ่งอำเภอใหม่ต้องห่างจากที่ว่าการอำเภอเดิมไม่น้อยกว่า 25 กิโลเมตร และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล หัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอและสภาจังหวัด

4. อำเภอบ

ประกอบด้วย เป็นกิ่งอำเภอบมาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี หรือเป็นกิ่งอำเภอบมาแล้วไม่น้อยกว่า 3 ปี ในกรณีที่มีเหตุผลความจำเป็นทางการปกครองและการบริการประชาชน คือมีราษฎรตั้งแต่ 30,000 คนขึ้นไป และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัดและสภาจังหวัด

ปัจจุบันตำบลไม่มีการจัดตั้งเพิ่มแล้วโดยผลทางกฎหมายของพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 ตามคำวินิจฉัยของคณะกรรมการกฤษฎีกา ส่วนกิ่งอำเภอบและอำเภอบไม่มีการจัดตั้งเพิ่มเติมใหม่ด้วยเหตุผลของมติคณะรัฐมนตรี

2. การแบ่งตามลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ

การแบ่งชุมชนตามลักษณะของกิจกรรมเป็นการแบ่งตามลักษณะของกิจกรรมหลักที่สมาชิกในชุมชนได้กระทำ แบ่งออกได้ 3 ประเภท ดังนี้ (ศิริวัฒน์ นิจนตร, 2528 : 6-7)

2.1 ชุมชนศูนย์การค้า (Trade Center) เป็นชุมชนที่มีร้านค้าจำหน่ายอาหารหรือมีตลาดสดจำหน่ายสินค้า ถ้าเป็นชุมชนที่มีความเจริญสูงก็อาจมีห้างสรรพสินค้าหรือย่านการค้า

2.2 ชุมชนศูนย์กลางการขนส่ง (Transportation Center) เช่น ชุมชนทางรถไฟ สถานีขนส่ง ที่รวมสินค้าของรถบรรทุก ท่าเรือส่งสินค้าและโดยสาร

2.3 ชุมชนศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ (Service Center) เช่น ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เมืองโบราณ ชุมชนบริเวณชายแดน สถานที่ตากอากาศหรือเมืองที่เป็นแหล่งพินัน เป็นต้น

3. การแบ่งตามลักษณะทางนิเวศวิทยา

การแบ่งชุมชนตามลักษณะทางนิเวศวิทยาหรือชุมชนในทางนิเวศวิทยาแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้ (เสถียร เหลืองอร่าม, ม.ป.ป. : 65-68)

3.1 ชุมชนบริการขั้นต้น เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ทำการผลิตสินค้าในรูปของวัตถุดิบซึ่งเป็นขั้นแรกของการกระบวนการจำหน่าย เช่น ชุมชนที่มีการกลั่นกรรม ประมง เหมืองแร่ เป็นต้น

3.2 ชุมชนจำหน่ายหรือชุมชนการค้า เป็นชุมชนย่านการค้า ศูนย์กลางการค้า จำหน่ายวัตถุดิบที่ได้รับมาจากชุมชนบริการขั้นต้น

3.3 ชุมชนอุตสาหกรรม ทำหน้าที่บริการในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งอุตสาหกรรมขนาดย่อยและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เด่นชัดอย่างน้อยหนึ่งแห่ง มีการจำหน่ายผลผลิตสูง

3.4 ชุมชนประเภทพิเศษ เป็นชุมชนที่ไม่มีลักษณะพิเศษทางเศรษฐกิจที่แน่นอนเฉพาะ ลงไปและอาจไม่มีหน้าที่พิเศษในการผลิตหรือการจำหน่ายผลผลิตโดยเฉพาะ เช่น ชุมชนศูนย์การศึกษา ศูนย์ที่พักตากอากาศ ศูนย์กลางทางการเมือง เป็นต้น

4. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง

การแบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครอง เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนโดยพิจารณาตามการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศ ซึ่งแต่ละชุมชนมีเกณฑ์ในการแบ่งและมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป ในประเทศไทยได้แบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครองออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

4.1 การปกครองส่วนกลาง แบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครองออกเป็น กรม กระทรวง ภาค เป็นต้น

4.2 การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งชุมชนตามขนาด ความเจริญก้าวหน้าและรูปแบบของการบริหารเป็น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอและจังหวัด

4.3 การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งชุมชนออกเป็น องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เทศบาล (เทศบาลนคร เทศบาลเมือง เทศบาลตำบล) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เมืองพัทยาและกรุงเทพมหานคร ซึ่งแต่ละแห่งจะแบ่งเป็นชุมชนย่อยอีก เช่น ชุมชนย่อยต่าง ๆ และเขตต่าง ๆ เป็นต้น

5. การแบ่งตามวิวัฒนาการของเศรษฐกิจ

การแบ่งชุมชนตามวิวัฒนาการของเศรษฐกิจ เป็นการแบ่งชุมชนตามลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนที่เกิดขึ้น ตั้งแต่เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเป็นลำดับแรกสุดจนกระทั่งปัจจุบัน (สนธยา พลศรี, 2547 : 30-31) แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

5.1 ชุมชนล่าสัตว์และเก็บอาหารป่า จัดว่าเป็นชุมชนลำดับแรกสุดของมนุษย์และสิ้นสุดเมื่อประมาณหมื่นกว่าปีที่ผ่านมามีลักษณะสำคัญ คือมนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์และเก็บพืชป่า ที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นอาหารมีสมาชิกประมาณ 10-100 คนและเป็นเครือญาติเดียวกัน บริเวณที่อยู่อาศัยมักตั้งอยู่ใต้เพิงผา หรือในถ้ำที่ให้ความมั่นคงและปลอดภัยในระดับหนึ่ง การตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นแบบชั่วคราว ความเชื่อเป็นความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาและไสยศาสตร์ผูกพันกับอำนาจลึกลับในธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องอาหารความปลอดภัยของชีวิตกับความผาสุกร่วมกันของชุมชน ความสามารถในการสร้างเทคโนโลยีมีจำกัด ทำให้ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุน้อย เมื่อแหล่งที่อยู่อาศัยไม่มีสัตว์และพืชเป็นอาหารอีกต่อไป ก็จะย้ายชุมชนไปยังแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์แหล่งใหม่

5.2 ชุมชนเกษตรกรรม เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณหมื่นปีที่ผ่านมามีมนุษย์รู้จักพัฒนาเทคโนโลยีประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น รู้จักทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ทำให้ปริมาณอาหารเพิ่มมากขึ้น จนมีผลผลิตส่วนเกินที่สามารถเก็บสะสมไว้หรือนำไปแลกเปลี่ยนกัน การตั้งหลักแหล่งของชุมชนเป็นแบบถาวร ชีวิตความเป็นอยู่ผาสุกสมบูรณ์ขึ้น ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบระบบเครือญาติ จำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น เกิดการขยายตัวของชุมชนเป็นหมู่บ้านหลายหมู่บ้านในละแวกใกล้เคียงกัน รู้จักจัดระเบียบการบริหารปกครองและรักษาความปลอดภัยของชุมชน มีผู้นำชุมชนซึ่งทุกคนยอมรับนับถือที่อาจจะไม่ใช่ญาติพี่น้องดูแลปกครองหมู่บ้าน บางแห่งเริ่มขยายเป็นชุมชนเมือง

5.3 ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนที่วิวัฒนาการจากชุมชนเกษตรกรรม อันเป็นผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ของประเทศอังกฤษและประเทศในยุโรปตะวันตก แล้วแพร่กระจายไปทั่วโลก เป็นชุมชนที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงและนำมาใช้แทนแรงงานคนและสัตว์ที่มีมาแต่เดิม มี

ระบบโรงงานอุตสาหกรรมที่แบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจน ระหว่างนายทุน ฝ่ายจัดการและผู้ใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบระบบเครือข่ายเปลี่ยนแปลงเป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้างไม่มีหนี้บุญคุณต่อกัน การจัดช่วงชั้นทางสังคม ยึดถือรายได้และฐานะทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ กิจกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการผลิต การจำหน่าย การบริโภค การแสวงหากำไรแทบทั้งสิ้น เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว เพราะโรงงานอุตสาหกรรมมักตั้งอยู่ในเมืองหรือบริเวณที่อยู่ใกล้เคียง จึงใจให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและเกิดชุมชนขึ้น

5.4 ชุมชนการค้าและบริการ เป็นชุมชนต่อเนื่องจากชุมชนอุตสาหกรรม กล่าวคือเมื่อระบบโรงงานอุตสาหกรรมสามารถผลิตสินค้าได้มาก ทำให้เกิดความต้องการวัตถุดิบและตลาดสำหรับจำหน่ายมากขึ้น จึงเกิดระบบธุรกิจการค้าและการผลิตที่มีความคล่องตัวในการซื้อขาย เช่น ระบบการเงินที่มีมาตรฐานในการเปรียบเทียบเดียวกัน ระบบสินเชื่อ ระบบธนาคาร การคมนาคมขนส่งสินค้าที่สะดวกรวดเร็ว มีเทคโนโลยีการสื่อสารทันสมัยและมีเครือข่ายติดต่อกันอย่างกว้างขวาง ในรูปแบบไปรษณีย์ โทรศัพท์ โทรสาร เครื่องสมอลหรือคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น ทำให้เกิดการจัดการองค์การทางธุรกิจขนาดใหญ่ในรูปของบริษัท ห้างร้าน ห้างสรรพสินค้าต่าง ๆ และขยายกิจการออกไปยังชุมชนอื่น ๆ ที่เรียกว่า บริษัท ผู้ซื้อ ผู้ขาย และผู้บริโภค สามารถติดต่อผ่านระบบการสื่อสารและชำระเงินผ่านระบบธนาคารได้ โดยไม่ต้องติดต่อกันโดยตรง

6. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน

การแบ่งชุมชนตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เป็นการแบ่งที่นักสังคมวิทยานิยามกันมาก โดยสนธยา พลศรี (2545 : 36) แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือชุมชนชนบท ชุมชนเมืองและชุมชนชานเมือง ดังนี้

6.1 ชุมชนชนบท (Rural Community) เป็นชุมชนที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

1) ลักษณะทางด้านประชากร จะมีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่น้อย (Population Density) อายุเฉลี่ยของประชากรไม่ยืนยาว (Life Expectancy) อัตราส่วนทางเพศ (Sex Ratio) เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย อัตราการเกิดของประชากรสูง (High Birth Rates) การเพิ่มของประชากร เป็นการเพิ่มโดยการเกิดมากกว่าสาเหตุอื่น ๆ ภาวะเจริญพันธุ์ยืนยาว อัตราส่วนพึ่งพิงสูง ส่วนใหญ่มีเชื้อชาติหรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน มีการย้ายถิ่นสูง (Migration) คุณภาพชีวิตของประชากร (Quality of Population) ไม่เพียงพอ

2) ลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา ประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติต่าง ๆ ที่มีความสมดุลของระบบนิเวศ มลพิษมีน้อย มีอาณาบริเวณหรือพื้นที่แบบกว้างขวาง ขาดการจัดระเบียบ ด้านกายภาพของชุมชน มีที่ดินสาธารณประโยชน์มาก การตั้งบ้านเรือนเป็นแบบกลุ่มเล็ก ๆ กระจายไปตามเรือกสวนไร่นาและขนานไปกับเส้นทางคมนาคม รูปแบบของอาคาร บ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ เป็นแบบง่าย ๆ ในลักษณะของแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ไม่มีอาคารขนาดใหญ่หรือสูงหลายชั้น

3) ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติมาก การผลิตเน้นการผลิตเพื่อการยังชีพที่เหลือ จึงเป็นสินค้าโดยครอบครัวเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่สำคัญทั้งการผลิตและการบริโภค ช่วงเวลาในการผลิตจะเป็นไปตามฤดูกาล แรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานประเภทไร้ฝีมือ สถาบันการเงินในชุมชนมีน้อยขาดแหล่งเงินทุน ไม่นำเทคโนโลยีทันสมัย มาใช้มากนัก การเพิ่มผลผลิตมีน้อยจึงมีรายได้น้อย ขาดเงินออม มีภาวะหนี้สินมาก การลงทุนน้อย

ประชากรมีความยากจนอยู่ทั่วไป การเคลื่อนย้ายแรงงานไปสู่เมืองสูงและถูกบุกรุกโดยชุมชนเมือง (Invasion) ซึ่งมีสภาพทางเศรษฐกิจสูงกว่า

4) ลักษณะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มีโครงสร้างสังคมไม่ซับซ้อน ครอบครัวมีสมาชิกมาก แบบครอบครัวขยาย (Extended Family) มีความแตกต่างทางสังคม (Social Mobility) น้อย สมาชิกมีความคล้ายคลึงทางสังคมและวัฒนธรรมกันมาก (Homogeneous) ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบปฐมภูมิ (Primary Relationship) คือเป็นแบบส่วนตัวไม่เป็นทางการ รักและผูกพันกับชุมชนของตนเองมาก อนุรักษ์นิยม (Conservative) ท้องถิ่นนิยมสูง (Localization) ขาดโอกาสทางการศึกษา ศรัทธาศาสนามาก ระบบความคิดความเชื่อไม่เป็นวิทยาศาสตร์ มักเชื่อในสิ่งที่มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ (Super Natural Power) เช่น เชื่อกันว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ โชคลาง เป็นต้น วิสัยทัศน์ไม่กว้างไกล ผูกพันอยู่กับความจริงง่าย ๆ ภายในชุมชนของตน ขาดการวางแผนชีวิตและการวางแผนครอบครัวที่เหมาะสม การบริการสาธารณะเพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันมีน้อย วิถีชีวิตเป็นแบบเรียบง่าย ไม่ค่อยกระตือรือร้น ค่อนข้างเฉื่อยชา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้ยากและต้องใช้เวลายาวนาน

6.2 ชุมชนเมือง (Urban Community) เป็นชุมชนที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับชุมชนชนบทที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) ลักษณะด้านประชากร (Population) มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่มาก อายุเฉลี่ยของประชากรยืนยาวกว่าชาวชนบท อัตราการเกิดของประชากรต่ำแต่อัตราการเพิ่มของประชากรสูง เนื่องจากมีการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองมาก ภาวะเจริญพันธุ์สั้น เพราะการแต่งงานช้าเนื่องจากความจำเป็นในการดำรงชีวิต อัตราส่วนพึ่งพิงของประชากรน้อย มีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์มาก มีคุณภาพส่วนบุคคลและคุณภาพชีวิตดีกว่าชาวชนบท

2) ลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา (Ecology) มีสภาพสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ขาดความสมดุลในระบบนิเวศ มีมลพิษต่าง ๆ มาก แหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจเป็นแหล่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมากกว่าแหล่งธรรมชาติ มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทั้งส่วนบุคคลและสาธารณประโยชน์น้อย มีการจัดระเบียบทางกายภาพของชุมชน เช่น ผังเมือง ผังการคมนาคม เป็นต้น การตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยแออัดและเป็นแนวตั้ง อาคารมีขนาดใหญ่และสูงหลายชั้น การขยายตัวของชุมชนในด้านพื้นที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว

3) ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ (Economic) คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมการค้าและบริการ การผลิตเพื่อธุรกิจการค้ามากกว่าเพื่อบริโภคเอง ระบบแรงงานและระบบธุรกิจการค้ามีความสำคัญมากกว่าระบบครอบครัวในชนบท การประกอบอาชีพทำได้ตลอดเวลาไม่ต้องรอฤดูกาล แรงงานมีฝีมือ (Skill Labor) มากกว่าชนบท มีสถาบันการเงิน แหล่งทุนและการลงทุนมาก นำเทคโนโลยีทันสมัยมาใช้ในการผลิต มีการแบ่งงานกันทำมาก มีอาชีพให้เลือกมาก มีรายได้และฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวชนบท

4) ลักษณะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (Social and Culture) มีโครงสร้างทางสังคมที่สลับซับซ้อน มีองค์การและสถาบันทางสังคมมาก การควบคุมทางสังคมใช้การควบคุมโดยกฎหมายเป็นหลัก ครอบครัวเป็นแบบครอบครัวหน่วยกลางหรือครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) มากกว่าครอบครัวขยายหรือครอบครัวขนาดใหญ่ มีความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมมาก (Heterogeneous) รักและผูกพันกับชุมชน

น้อย ขาดเอกลักษณ์ของชุมชน มีระดับการศึกษาสูง ระบบความคิดความเชื่อเป็นแบบวิทยาศาสตร์ มีวิถีชีวิตที่ซับซ้อนกว่าวัยต้องมีการวางแผนชีวิตและครอบครัวที่ดี การใช้ชีวิตต้องรีบเร่งแข่งขันกับผู้อื่น ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบทุติยภูมิ (Secondary Relationships) คือความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการตามสถานภาพและบทบาทของตนไม่ใช่แบบส่วนตัว การดำรงชีวิตสะดวกสบายเพราะมีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการสาธารณะมาก มีกลุ่มและองค์กรทั้งกลุ่มจัดตั้งและกลุ่มที่รวมตัวกันเองของสมาชิกมาก กลุ่มและองค์กรดังกล่าวมีกิจกรรมสม่ำเสมอ มีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างมาก เช่น กิจกรรมทางการเมือง การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพสิทธิมนุษยชน การคุ้มครองผลประโยชน์ของคนในชุมชน เป็นต้น สมาชิกในชุมชนมีบุคลิกภาพทันสมัย ยอมรับการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมเมืองเกิดขึ้นได้ง่ายและรวดเร็ว

ในปัจจุบันชุมชนชนบทมีลักษณะใกล้เคียงกันกับชุมชนเมืองมากและมีแนวโน้มจะมากยิ่งขึ้น เพราะชนบทมีความเจริญก้าวหน้าในการคมนาคมสื่อสารมากขึ้น มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนเมืองมากยิ่งขึ้น จึงเกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากเมืองไปสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น วิถีชีวิตของชาวชนบทจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นวิถีชีวิตแบบชาวเมืองโดยไม่รู้ตัว

6.3 ชุมชนชานเมือง (Sub-Urban) เป็นชุมชนที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง หรือกำลังเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนเมือง แต่ยังไม่เติบโตเป็นเมืองอย่างสมบูรณ์ ลักษณะด้านประชากร ลักษณะด้านนิเวศวิทยา ลักษณะด้านเศรษฐกิจและลักษณะด้านสังคมวัฒนธรรมบางอย่างยังคงเป็นแบบชุมชนชนบท แต่บางอย่างเปลี่ยนเป็นชุมชนเมืองไปแล้ว เช่น อาศัยอยู่ในชนบทมีความผูกพันกับครอบครัวและเครือญาติสูง แต่อพยพย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพในเมืองทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพและวิถีชีวิตบางอย่างเป็นแบบชุมชนเมือง เป็นต้น ชุมชนชานเมืองส่วนใหญ่มักจะตั้งอยู่รอบนอกของเมืองและเป็นชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองกับชนบท อันเป็นผลมาจากการเจริญเติบโตและการขยายตัวของเมืองนั่นเอง

จากลักษณะของชุมชนชนบท ชุมชนเมืองและชุมชนชานเมืองที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันไม่มีชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนชนบทอย่างแท้จริงอีกแล้ว เพราะเป็นผลของการขับเคลื่อนด้วยกระบวนการหลายกระบวนการ เช่น กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การขยายตัวของเมือง การขยายตัวของอุตสาหกรรม การเป็นประชาธิปไตย การจัดตั้งการสมัยใหม่ กระบวนการโลกาภิวัตน์ ภาวะความทันสมัย การรับเอาวัฒนธรรมใหม่ การผสมผสานทางวัฒนธรรม การกลืนกลายทางวัฒนธรรม เป็นต้น จึงทำให้ชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลงไปเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น แต่ต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานจึงจะกลายเป็นชุมชนเมืองอย่างแท้จริง ดังนั้นในอนาคตชุมชนเมืองและชุมชนชานเมืองจะเพิ่มมากขึ้น ส่วนชุมชนชนบทจะลดน้อยลง

7. การแบ่งตามระดับความรุนแรงของปัญหาและความสามารถของชุมชนในการร่วมกันแก้ไข ปัญหา

การแบ่งประเภทของชุมชนตามระดับความรุนแรงของปัญหาและความสามารถของชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนไทยของ กรมการพัฒนาชุมชน (2547 : 12-17) ที่พบว่า ชุมชนมี 4 ประเภท ดังนี้

7.1 ชุมชนอ่อนแอและขาดพลัง ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อยู่ในวัฏจักรของปัญหา 4 ประการ คือ 1) การมีภาวะหนี้สินสูง 2) การผลิตของชุมชนได้รับผลตอบแทนต่ำและไม่แน่นอน 3) การแปรรูปเพื่อเพิ่มผลผลิตโดยการจัดการร่วมกันของคนในชุมชนทำได้ยาก เพราะไม่มีเงินทุนที่เพียงพอ และ 4) ไม่มีความสามารถในการประกอบการที่จะแข่งขันกับนายทุนได้ ต้องไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกชุมชนเพื่อเพิ่มรายได้ ซึ่งเมื่อเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นก็อาจถูกเลิกจ้าง ลดค่าแรง ตกงานและว่างงาน คนในชุมชนจะแก้ปัญหาด้วยการเพิ่มผลผลิตเพื่อขายที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตที่ต้นทุนสูง สิ้นเปลืองและอันตราย แต่เมื่อผลิตได้มาราคาผลผลิตจะต่ำ เมื่อลงทุนมากต้นทุนจะสูงในขณะที่ การบริโภคของคนในชุมชนเป็นไปตามกระแสบริโภคนิยม ทำให้ถูกรอบงำทางวัฒนธรรมเป็นแบบวัตถุนิยมและฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น ยิ่งทำให้ภาวะหนี้สินเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ขาดความเชื่อมั่นในศักยภาพของบุคคลและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาด้วยการพึ่งพาตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกันภายในชุมชน แต่ถูกรอบงำความคิดให้เชื่อในศักยภาพของความรู้และทรัพยากรนอกชุมชน กลายเป็นชุมชนอ่อนแอและขาดพลังเพราะทุนทางสังคมที่เคยมีอยู่ถูกทำลาย ชุมชนไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ต้องพึ่งพาทายนอกในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นวัฏจักรของปัญหาของชุมชนอ่อนแอและขาดพลัง

7.2 ชุมชนพึ่งตนเอง เป็นชุมชนที่เคยผ่านวิกฤตต่าง ๆ ที่ค่อนข้างรุนแรงและแก้ไขปัญหาแบบหันกลับ เพราะว่าถ้าหากยังคงใช้วิธีการแบบเดิมก็คงหาทางออกให้กับชีวิตไม่ได้ จึงแก้ไขปัญหาโดยการระดมภูมิปัญญาของคนในชุมชน ค้นหาองค์ความรู้ในการดำรงชีวิตของคนรุ่นก่อน ค้นหาทรัพยากร และทุนทางสังคมที่ยังคงเหลืออยู่ในชุมชนมาเป็นทุนเริ่มต้นในการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันเสริมสร้างสิ่งดีๆ ในอดีตให้กลับมาสมบูรณ์ดังเดิม ร่วมกันเรียนรู้ถึงความหมายของการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงและยั่งยืน ซึ่งเน้นความสุขทางใจ ความเพียงพอและทางสายกลางในการดำเนินชีวิต มากกว่าความมั่งคั่งทางวัตถุตามแนวคิดแบบทุนนิยม แนวปฏิบัติของคนในชุมชนเป็นแบบเรียบง่ายเน้นการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก การผลิตโดยใช้วัตถุดิบที่หาได้ในชุมชน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีระบบการจัดการในลักษณะของกลุ่มและเครือข่ายกลุ่มที่ใช้วัฒนธรรมมาจัดการให้เกิดการเกื้อกูลกันระหว่างกิจกรรมต่างๆ ที่แต่ละกลุ่มดำเนินการ เป็นชุมชนที่มุ่งเน้นการใช้ทุนและศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหามากกว่าการพึ่งพาจากภายนอก

7.3 ชุมชนเริ่มฟื้นตัว เป็นชุมชนที่เคยเกิดปัญหาแบบชุมชนอ่อนแอและขาดพลังแต่สมาชิกในชุมชนไม่ยอมตกอยู่ในวังวนหรือวัฏจักรของปัญหา สมาชิกทุกคนเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันแก้ไขปัญหาด้วยตนเองให้มากที่สุด โดยมีเป้าหมายเพื่อการฟื้นตัวและความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยการสร้างจิตสำนึกรักชุมชน การพยายามใช้ทุนด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ปรากฏชาวบ้าน ภูมิปัญญา เงินออมเป็นทุนเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ผนวกเข้ากับเงินงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างชาญฉลาด เช่น เงินกองทุนหมู่บ้าน งบกระตุ้นเศรษฐกิจ งบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น พลังสำคัญของชุมชนประเภทนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งการประสานกันระหว่างความเข้มแข็งภายในชุมชนกับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชนอีกด้วย

7.4 ชุมชนโลกาภิวัตน์ เป็นชุมชนที่ค่อนข้างมีความสามารถและประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยมมานาน สมาชิกมีโอกาสเข้าถึงแหล่งความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ค่อนข้างมี

ความพร้อมที่จะเข้าสู่ระบบการค้าแบบเสรีทั้งในประเทศและต่างประเทศ ด้วยการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชน มีการผลิตสินค้าภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรที่เน้นเอกลักษณ์และความเป็นท้องถิ่นที่มีรูปแบบสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของลูกค้าต่างประเทศ สินค้ามีคุณภาพตามมาตรฐานสากล มีความพร้อมที่จะรับการส่งเสริมของภาครัฐ เช่น ธุรกิจชุมชน วิสาหกิจชุมชนของรัฐบาลที่มุ่งผลักดันภูมิปัญญาไทยสู่สากลอย่างเต็มที่และมีส่วนร่วมกับรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ แต่เนื่องจากชุมชนสะสมปัญหา มาในอดีตที่สินค้าจากชุมชนไม่เคยได้รับการส่งเสริมการตลาดจากภาครัฐเท่าที่ควร สมาชิกในชุมชนไม่เคยได้รับการพัฒนาเพื่อเป็นผู้ผลิตที่มีอุดมการณ์ เป็นผู้ประกอบการที่มีความรู้ความสามารถในเชิงธุรกิจ ซึ่งในภาวะปัจจุบันที่มีการแข่งขันทางการค้าสูงมาก ทั้งการค้าภายในประเทศและการค้าระหว่างประเทศ การนำตัวเองเข้าสู่สนามแข่งขันนี้จึงเป็นภาวะที่ชุมชนต้องเสี่ยงและเร่งรัดพัฒนาตัวเองครั้งใหญ่ ซึ่งถ้าหากประสบความสำเร็จแล้วชุมชนก็จะได้รับผลตอบแทนมหาศาล แต่ถ้าหากชุมชนพัฒนาไม่ทันหรือประสบความล้มเหลวในการพัฒนาแล้วชุมชนก็อาจจะเกิดวิกฤตขึ้นอย่างรุนแรง ซึ่งอาจจะมากกว่าชุมชนประเภทแรก คือชุมชนอ่อนแอและขาดพลังก็ได้

8. การแบ่งตามระดับของการพัฒนา

การแบ่งชุมชนตามระดับของการพัฒนา เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากความมากน้อยในการพัฒนาของชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้

8.1 ชุมชนด้อยพัฒนา จัดว่าเป็นชุมชนที่สมาชิกยังไม่มีความพร้อมในการพัฒนา ด้อยการศึกษา ล้าหลังในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื้อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่นอกเหนือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ขาดจิตสำนึกร่วมกันของชุมชน ต่างคนต่างอยู่ ไม่สนใจซึ่งกันและกัน ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกัน ขาดความสัมพันธ์และการโต้ตอบกันทางสังคม มักมุ่งผลประโยชน์ของตนเองเป็นใหญ่ การพัฒนาชุมชนแบบนี้ต้องใช้บุคลากร ทรัพยากร เทคนิควิธีการและระยะเวลา

8.2 ชุมชนพร้อมพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความพร้อมในพื้นฐานของการพัฒนา เช่น มีการศึกษาสูงขึ้น มีการปฏิบัติและเรียนรู้ร่วมกัน ยอมรับในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื้อในเหตุผล มีความสัมพันธ์ทางสังคมและการโต้ตอบกันทางสังคม มีผู้นำ มีกลุ่มและองค์กร เพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน มีจิตสำนึกชุมชนที่มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวมก่อนส่วนตน เป็นต้น ชุมชนแบบนี้จัดเป็นชุมชนที่มีความพร้อมจะพัฒนาสามารถดำเนินดำเนินการพัฒนาได้ง่ายและรวดเร็ว

8.3 ชุมชนกำลังพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกร่วมมือร่วมใจผนึกกำลังกันเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชนของตนโดยบุคคล กลุ่มองค์กรในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งประชาชนภาคเอกชนและภาครัฐบาล ให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน ด้วยเทคนิควิธีการและกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน แต่อาจจะประสบปัญหาอุปสรรคบางประการ จึงยังไม่ประสบความสำเร็จ ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการและใช้ระยะเวลาอีกระยะหนึ่ง

8.4 ชุมชนเร่งรัดพัฒนา เป็นชุมชนที่พัฒนาต่อเนื่องจากชุมชนกำลังพัฒนา โดยผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาได้ร่วมกันสรุปบทเรียนของการพัฒนา ปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาจนได้แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม จึงระดมพลังกันพัฒนาอย่างเต็มที่

8.5 ชุมชนพัฒนา เป็นชุมชนที่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้สามารถพัฒนาชุมชนได้ด้วยศักยภาพของชุมชนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน คือช่วยเหลือและพึ่งตนเองได้ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการสืบทอดการพัฒนาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างสม่ำเสมอ

การแบ่งประเภทของชุมชนตามแนวทางและเกณฑ์ที่กล่าวมานี้ เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนมากขึ้น เพราะประเภทของชุมชนจะช่วยให้มองเห็นลักษณะเด่นเฉพาะของชุมชนแต่ละประเภท ตลอดจนทั้งปัญหาที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งในความเป็นจริงชุมชนอาจจะมีคุณสมบัติซ้อนทับกับเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ ดังนั้นจึงต้องมองเกณฑ์อื่น ๆ ประกอบเข้าด้วย ทั้งนี้เพื่อที่จะได้เกิดความเข้าใจเพิ่มมากขึ้น

ดังนั้น แนวคิดชุมชนตามพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทย โดยแบ่งออกเป็นช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ได้แก่ ช่วงแรก แนวคิดชุมชนแบบลัทธิพระศรีอารียในช่วงสมัยศักดินา(โบราณ-พ.ศ. 2475) แนวคิดชุมชนในช่วงศักดินานี้มักเกี่ยวพันกับคติความเชื่อในศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน โดยเฉพาะลัทธิพระศรีอารียเมตไตรยหรือตนบุญซึ่งชาวบ้านมีความใฝ่ฝันถึงยุคพระศรีอารีย ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางวัตถุสิ่งของและระบบสังคมที่มีความเสมอภาคและเปี่ยมน้ำใจไมตรี ไม่มีเจ้ามีนาย ไม่มีการขูดรีดแบบในระบบศักดินา อันเป็นสังคมที่มีความเป็นชุมชนสูง นั่นคือ ขจัดเอารัฐและวัฒนธรรมศักดินาออกไปแล้วจรรโลงสถาบันชุมชนหมู่บ้านขึ้นมา ซึ่งแนวคิดนี้จะปะทุเป็นช่วง ๆ ไม่มีความต่อเนื่องและปรากฏเฉพาะพื้นที่บางท้องถิ่น ไม่ใช่ลักษณะระดับชาติ ทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ เรียกในประวัติศาสตร์ว่า "ขบวนการผู้มีบุญ" เมื่อปะทุขึ้นแล้วก็ถูกปราบทำลายแทบทั้งหมด เนื่องจากแนวคิดที่ครอบงำสังคมและวัฒนธรรมไทยในช่วงสมัยนั้นคือ "แนวคิดศักดินา"

ช่วงที่ 2 แนวคิดชุมชนในลัทธิชาตินิยมในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475-2490)
แนวคิดชุมชนปรากฏชัดในเค้าโครงเศรษฐกิจ พ.ศ.2476 ที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอรูปธรรมสหกรณ์ครบรูปเพื่อเป็นฐานการจัดการปกครองกระจายอำนาจที่สามารถดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง อีกทั้งแนวคิดชุมชนยังปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในอุดมการณ์ของคณะราษฎรหรือชาตินิยมของคณะราษฎร ซึ่งพยายามที่จะเป็นประชาธิปไตย อันเป็นชาตินิยมที่เกิดมาจากการเปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมุ่งเน้นสร้างชาติที่เกิดจากการถักทอขึ้นมาจากข้างล่างหรือประชาชน ซึ่งปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของรัฐหลายประการมีความสำคัญอย่างมากต่อการวางรากฐานความคิดประชาธิปไตยในสังคม และพยายามมองความชอบธรรมของประชาชน แต่ในความเป็นจริงนั้น ชาติของคณะราษฎรก็ยังเป็นปฏิบัติการของรัฐส่วนกลางอยู่ดี เนื่องจากข้อเสนอเรื่องสหกรณ์ที่เอื้อต่อเป้าหมายแห่งอุดมการณ์ของตนไม่ได้ถูกนำมาปฏิบัติ กอปรกับการไม่ถึงความสำคัญขององค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในระดับหมู่บ้านหรือระดับท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกับความสำคัญที่ทำให้การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง เมื่อเวลาล่วงเลยผ่านไปพร้อมกับการมีอำนาจมากขึ้นของคณะทหารควบคุมไปกับบรรยากาศสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงเป็นเหตุให้ปฏิบัติการประชาธิปไตยของประชาชนถูกบดบังไปสิ้นในที่สุด คณะราษฎรก็ไม่สามารถทำให้ลัทธิชาตินิยมเป็นชาตินิยมที่ประกอบขึ้นมาจากประชาชนได้อย่างแท้จริง ส่งผลให้แนวคิดเรื่องชาติที่เป็นชุมชนใหญ่นั้นไม่ได้ถูกประกอบขึ้นมาโดยความสมัครใจจากชุมชนเล็ก ซึ่งเป็นชุมชนที่เป็นจริงในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ

ช่วงที่ 3 การก่อรูปของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ทศวรรษ 2520-พ.ศ. 2540) ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 นักพัฒนาเอกชนได้ไปฝังตัวทำงานกับชาวบ้าน และกลับนำมาเสนอว่าสังคมไทยประกอบขึ้นจากชุมชนของชาวบ้านที่มีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว ทั้งความเป็นญาติมิตร ความมีน้ำใจ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ฉะนั้น การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งแนวคิดนี้ต่อมาเรียกว่า "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" อันถือเป็นแนวคิดหลักของนักพัฒนาเอกชนในช่วงปลายทศวรรษ 2520 จนกระทั่งมีนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้เข้ามาช่วยพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จากที่เริ่มต้นเป็นเพียงทางเลือกการพัฒนาที่ได้ยกระดับเป็นแนวคิดเศรษฐกิจและสังคม โดยชี้ว่าชุมชนเป็นระบบหนึ่งที่เป็นแกนกลางของสังคมไทย ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนถือเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมไทยด้วย รวมทั้งชี้เส้นทางการพัฒนาที่เสนอโดยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นถือเป็นเส้นทางที่ชอบธรรม เนื่องจากเป็นเส้นทางที่ให้ประโยชน์เต็มที่แก่ชาวบ้านซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในประเทศ อันเป็นความจริงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ช่วงที่ 4 แนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะแนวคิดทางเลือกคู่ขนานของการทำให้ทันสมัยแบบจารีต (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน) ใน พ.ศ.2540 เกิดวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อการส่งออกต่างประเทศและเงินกู้ที่ไหลเข้ามาจากต่างประเทศหดตัว ส่งผลให้คนชั้นกลางในเมือง นักวิชาการ และปัญญาชนหันมาทบทวนแนวคิดการทำให้ประเทศทันสมัยแบบทุนนิยม จนพบว่าประเทศประสบปัญหาเป็นอย่างมาก อันเนื่องมาจากแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมสุดโต่งที่ครอบงำชัดเจนมาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ผลได้ของการพัฒนาตกเป็นของคนเพียงกลุ่มเดียว โดยที่คนกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งเป็นคนต่างชาติอีกด้วย ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย อันเป็นการพัฒนาที่ละทิ้ง ภาคเศรษฐกิจเกษตรกรรมชนบทและภาคเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านที่เป็นพื้นฐานในการทำมาหากินของคนส่วนใหญ่ของประเทศ ทั้งนี้ การขาดพัฒนาการของภาคชนบท ส่งผลให้ประชากรที่เพิ่มขึ้นต้องบุกรุกเข้าไปจับจองที่ดินทำกินด้วย การทำลายป่า ที่สำคัญคือ ้วยหนุ่มสาวถูกกดขี่ให้ต้องอพยพเข้าไปขายแรงงานในเมือง สถาบันชุมชนหมู่บ้านได้รับความกระทบกระเทือน พร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่คนในสังคมมีความสัมพันธ์กันแบบสินค้าแทน ความผูกพันแบบครอบครัว ชุมชน และสังคมที่มีมาแต่เดิม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2557: 150-179)

สรุป

ดังนั้น คำว่า ชุมชน จึงหมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กันทั้งความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมและมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อาจจะมีอาณาบริเวณพื้นที่ มีจารีตประเพณีอย่างเดียวกัน หรือไม่มีพื้นที่ในการอยู่ร่วมกันก็ได้ ซึ่งจะมีองค์ประกอบที่เหมือนกัน คือกลุ่มคน สถานที่หรืออาณาบริเวณ ความสนใจทางสังคม การปฏิบัติต่อกันทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคม องค์กรทางสังคมและมีผลประโยชน์ร่วมกัน และจากแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนทำให้เห็นว่าชุมชนในลักษณะของชุมชนที่มีชีวิตนั้น คือการที่สมาชิกมีความรู้สึกว่าคุณตนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์ มีการสื่อสารกันอย่างมีจิตสำนึกที่ดีต่อส่วนรวม มีจิตสำนึกที่จะปกป้องรักษาชุมชนร่วมกันและการมีจิตวิญญาณที่จะรักษาผลประโยชน์ร่วมของชุมชนซึ่งท้ายที่สุดแล้วจะเกิดเป็นความหวงแหนชุมชน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของความเป็นชุมชน ซึ่งในชุมชน ๆ หนึ่งที่มีคุณค่าจะมีคุณลักษณะที่บ่งชี้ถึงความเป็นชุมชน คือคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ทุนทางสังคม สิทธิและ

ความชอบธรรม รวมถึงการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชน การที่ชุมชนมีความหมายทั้งในแง่ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนและการอยู่อาศัยในอาณาบริเวณเดียวกัน โดยชุมชนจะมีความสัมพันธ์กับคำว่าสังคมด้วย ซึ่งชุมชนจะเป็นส่วนย่อยของสังคม จึงทำให้มีแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนหลายแนวคิด คือแนวคิดทางสังคมวิทยา แนวคิดทางมานุษยวิทยา แนวคิดชุมชนประชาสังคมและแนวคิดชุมชนเสมือนจริง ซึ่งโครงสร้างของชุมชนประกอบด้วยองค์การทางสังคมและสถาบันทางสังคม

ชุมชนอาจจะแบ่งออกเป็นหลายประเภทตามหลักเกณฑ์ที่แตกต่างกันออกไป คือแบ่งตามขนาดของประชากร แบ่งตามลักษณะของกิจกรรม แบ่งตามลักษณะทางนิเวศวิทยา แบ่งตามหน่วยการปกครอง แบ่งตามวิวัฒนาการของเศรษฐกิจ แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนและแบ่งตามระดับการพัฒนา ชุมชนมีหน้าที่ที่สำคัญในการเป็นกลไกการตอบสนองทั้งทางกายและทางใจรวมถึงทางสังคมส่วนรวม ตลอดจนชุมชนยังมีการควบคุม รักษาระเบียบ มีค่านิยมและหลักการที่เป็นคุณค่าคอยยึดเหนี่ยวผู้คนให้สมานฉันท์กันซึ่งจะช่วยทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน

ดังนั้น แนวคิดชุมชนตามพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทย มักยึดโยงชุมชนกับพื้นที่ทางกายภาพและวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น ต่อเมื่อสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประเด็นการอาศัยอยู่ร่วมกันในหน่วยพื้นที่เดียวกันเป็นกลุ่มหรือการพบปะกัน บางกรณีอาจไม่ชัดเจน เนื่องจากเป็นเพียงพื้นที่และการปฏิบัติบนเครือข่ายทางสังคมในลักษณะของชุมชนเสมือนจริง จึงทำให้เกิดการคลี่คลายและขยายกรอบคิดโดยไม่ได้จำกัดนิยามความหมายของชุมชนไว้เพียงความหมายใดความหมายหนึ่งเป็นการเฉพาะเจาะจง (อุทัย ปริญาสุทินนท์, 2561: 25)

นอกจากนั้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายคำว่า ชุมชน ในปัจจุบันมีกรอบการอธิบายความหมายของชุมชนในมุมมองที่แตกต่างกัน อันได้แก่ ประการแรก มุมมองโดยทั่วไปตามศัพท์ นั่นคือ ชุมชนหมายถึงการอยู่ร่วมกันในหน่วยพื้นที่เดียวกันของประชากรที่เป็นสมาชิก โดยมีความสัมพันธ์กันหรือมีผลประโยชน์บางอย่างร่วมกัน มีกรอบบรรทัดฐานหรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของประชากรที่เป็นสมาชิก และ ประการที่ 2 มุมมองโดยนัยเฉพาะตามการใช้ ได้แก่ 1) ชุมชนเฉพาะกลุ่มคน ซึ่งหมายถึงชุมชนเฉพาะพื้นที่ที่เป็นชุมชนสำหรับสมาชิกของกลุ่มนั้นโดยเฉพาะ เช่น ชุมชนรอบโรงงานอุตสาหกรรม ชุมชนแออัด ฯลฯ 2) ชุมชนหมู่บ้านหรือชุมชนท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงชุมชนที่ประกอบด้วยหมู่บ้านหลาย ๆ หมู่บ้านที่มีบนเรือนอยู่ในพื้นที่หรือเขตเดียวกันเป็นกลุ่มก้อน 3) ชุมชนประชาคม ซึ่งคำว่า "Community" ในภาษาอังกฤษที่ในภาษาไทยนอกจากจะแปลว่าชุมชนแล้ว ยังหมายถึงประชาคมหรือชุมชนที่เป็นประชาคมด้วย และ(4)ชุมชนเสมือนจริง ปัจจุบันนี้คำว่า "Community" ไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงชุมชนที่เป็นรูปธรรมหรือชุมชนที่เป็นนามธรรมในลักษณะอื่นด้วย โดยเฉพาะชุมชนเสมือนจริง ซึ่งเป็นชุมชนเครือข่ายทางสังคมที่ไม่มีอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ที่ชัดเจน หากแต่อาศัยเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศหรือเครือข่ายทางสังคมเป็นอาณาบริเวณของชุมชน (ยศ บริสุทธิ์, 2558: 2-7)

ดังนั้น ในบทนี้ถือว่าเป็นการทำความเข้าใจ ความหมาย บริบท การเปลี่ยนแปลง ความเป็นพลวัตของชุมชน จากมุมมองของนักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน ทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจ คำว่า ชุมชน (Community) ได้อย่างชัดเจน

คำถามท้ายบท

1. นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน ได้สรุปความหมายของชุมชน เป็นกี่แนวทาง อย่างไรบ้าง
2. จงอธิบายว่า ชุมชนในแนวคิดทางสังคมวิทยา ว่ามีความหมายอย่างไร
3. จงอธิบายว่า ชุมชนตามแนวคิดทางมานุษยวิทยาว่ามีความหมายอย่างไร
4. จงอธิบายว่า ชุมชนตามแนวคิดในมิติประชาสังคมเกิดขึ้นจากสาเหตุใด
5. จงอธิบายลักษณะของชุมชน จะต้องประกอบด้วยลักษณะอย่างไร
6. ลักษณะที่สำคัญของความเป็นชุมชนประกอบด้วย 4 ประการ อะไรบ้าง
7. จงบอกถึงการเกิดขึ้นของชุมชน ว่ามีลักษณะอย่างไรบ้าง
8. จงบอกโครงสร้างของชุมชน มีองค์ประกอบอะไรบ้าง
9. ประเภทของชุมชนจำแนกออกได้กี่ประเภท อะไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมการพัฒนาชุมชน. (2547). **คู่มือนักพัฒนา เรื่องการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: บางกอกบล๊อค.
- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- จิตติ มงคลชัยอรัญญา. (2540). **การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา**. เอกสารประกอบการเรียนภาควิชา การพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2557). **การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน**. กรุงเทพฯ :สร้างสรรค์.
- ทิตยา สุวรรณชฎ. (2527). **ชุมชนชนบทไทย**. ในจักรกฤษณ์ นรนิติผดุงกาญจน์, บรรณาธิการ. **การบริหารงานพัฒนาชุมชนชนบท**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปลัมภ์. (2559). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. จันทบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ชิรวัดน์ นิจนตร. (2525). **การศึกษากับการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. (2556). **ชุมชน**. สงขลา: นำศิลป์โฆษณา.
- ประเวศ วะสี. (2541). **ประชาคมตำบล**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปรีชา วงศ์ทิพย์. (2555). **การพัฒนาชุมชนประยุกต์ : แนวคิดการบูรณาการ**. พระมหาสุทนต์ อากาศโร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2549). **กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน**. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง นวัตกรรมการเรียนรู้ของชุมชน. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เอชุมชนเป็นสุข.(เอกสารอัดสำเนา).
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2546). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**.พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ยศ บริสุทธิ์. (2558). **การศึกษาชุมชน : แนวคิดฐานการวิจัย และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สนธยา พลศรี. (2545). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- _____. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- _____.(2553). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2525). **การพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- _____.(2532). **สังคมวิทยาการเมือง**. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- สุรสิทธิ์ วิทาร์รัฐ. (2549). **การสื่อสารเพื่อการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.
- เสถียร เหลืองอร่าม. (2549). **หลักการบริหารงานบุคคล**. พิมพ์ครั้งที่3 3. กรุงเทพฯ : โพธิ์สามต้นการพิมพ์.

- _____. (ม.ป.ป.). **การพัฒนาชุมชน**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. (2541). **ประชาสังคม คำ ความคิดและความหมาย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อมรวิรัช นาคทรพรพ. (2548). **การศึกษาในวิถีชุมชน : การสังเคราะห์ประสบการณ์. ในชุดโครงการวิจัยด้าน การศึกษากับชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อริยา เศรษฐามร์. (2542). **นักพัฒนากับบทบาทในการสร้างความหมายใหม่ของชุมชน. ในเศรษฐศาสตร์ การเมือง เอ็นจีโอ 2000**. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, บรรณาธิการ. ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). **มิติชุมชน : วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อุทัย ปริญาสุทินันท์.(2561). **การพัฒนาชุมชน : แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา ประเด็นปัจจุบัน และ กรณีศึกษา**. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Cambridge University.(2003). **Cambridge Advanced Learner's Dictionary**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Denis E. Poplin. (1979). **Communities: a Survey of Theories and Method of Research**. New York: Macmillan Publishing Co., Inc.
- Douglas Schuler. (1996). **New Community Networks**. Wire for change. New York: AMC. Press.
- Ife, J.W. (1999). **Community Development, Creating Community Alternatives vision Analysis and Practice**. Australia: Longman.
- Karlin, J. (1940). **Chicago Background of Education**. Chicago: Workman, Book House.
- Mark S. Homan. (1994). **Promoting Community Change**. (Book/Cole Publishing Company Pacific Gove California, USA.
- Nisbet, Robert A. (1962). **Community and Power: A study in the Ethics of Order and Freedom**. New York: Oxford University Press.
- Norton. A. (1994). "International Handbook of Local and Regional Government". In **A Comparative Analysis of Advanced Democracies**. Birmingham: Elger. Oxford University. (1993). **The Oxford English Dictionary**. London: Oxford University Press.
- Sanders, Irwin T. (1958). **The Community : An Introduction to A Social System**. New York: The Ronald Press.
- _____.(1958). **Theories of Community Development in Rural Sociology**. Lexington, Kentucky: University of Kentucky Press.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (สพธอ.) (2566). การสำรวจพฤติกรรมผู้ใช้อินเทอร์เน็ตใน

ประเทศไทย Thailand Internet User Behavior. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก

<https://www.etda.or.th> สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2566.

UNDP. (2566). Changing Policy and Practice from Below: Community Experiences in

Poverty. Reduction A, Krishna (Ed.) เข้าถึงได้จาก

<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/arabstates/ChangingPolicyandPracticefromBelow.pdf> สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2566.

บทที่ 2

ทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์

บทที่ 2 นี้ เป็นการเรียบเรียงเนื้อหาที่เกี่ยวกับทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ สังคมวิทยา เพื่อนำไปสู่การเป็นพื้นฐานในการศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์หรือทฤษฎีสังคมวิทยาเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนให้เป็นอย่างถูกต้องตามหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทฤษฎีทางสังคมศาสตร์หรือทฤษฎีสังคมวิทยาก็จะช่วยชี้แนวทางให้นักปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนได้ทราบว่าในการทำงานพัฒนาชุมชนต้องอาศัยปัจจัยใดบ้าง มีหลักการหรือขั้นตอนในการทำงานอย่างไร หรือมีความครอบคลุมงานด้านการพัฒนาในแง่ใดบ้าง ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎี จะช่วยให้นักปฏิบัติงานด้านการพัฒนา สามารถวางแผนการพัฒนาได้อย่างรอบคอบรัดกุมมากกว่าผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับทฤษฎีมาก่อน สำหรับบทนี้จะกล่าวถึงทฤษฎีทางสังคมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชนซึ่งแบ่งออกเป็น 1) ความหมายของทฤษฎี 2) หน้าที่ของทฤษฎี 3) ประโยชน์ของทฤษฎี 4) ลักษณะของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ และ 5) ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน เพื่อประโยชน์ในการทำความเข้าใจถึง ทฤษฎีต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ จึงขอเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ความหมายของทฤษฎี

ความหมายของคำว่า ทฤษฎี (Theory) ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของคำว่า ทฤษฎี ว่า หมายถึง หลักการทางวิชาการที่ได้ข้อสรุปมาจากการค้นคว้าทดลองเป็นต้น เพื่อเสริมเหตุผลและรากฐานให้แก่ปรากฏการณ์หรือข้อมูลในภาคปฏิบัติ เช่น ทฤษฎีแรงโน้มถ่วงของโลก ทฤษฎีแสง เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2566)

ส่วนในพจนานุกรมอังกฤษ – ไทย สังคมวิทยา ได้ให้ความหมายไว้ว่า หลัก สมมุติฐาน ความคิด หรือชุดความคิดทั่วไป หรือ นามธรรมที่สัมพันธ์กับหัวข้อเฉพาะซึ่งมุ่งอธิบายข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ที่แน่นอน (เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, 2558: 715)

ทฤษฎีมีไว้เพื่อใช้ในการอธิบายสิ่งต่าง ๆ โดยทั่วไป ซึ่งเป็นชุดคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์หรืออิงวิทยาศาสตร์ โดยมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ (ยุทธ ศักดิ์เดชนันต์, 2528 : 1)

1. ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยธรรมชาติไม่ได้เกิดจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้เกิดจากพระเจ้า
2. คำอธิบายทางวิทยาศาสตร์จะใช้ความคิดลำดับเหตุผลอย่างมีหลักเกณฑ์ โดยใช้หลักตรรกวิทยาว่าอะไรจริง ไม่จริง อะไรถูกหรือผิด
3. จะต้องพิสูจน์สิ่งที่เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับข้อเท็จจริง มีการทดสอบกับข้อเท็จจริงที่สามารถป้องกันอคติหรือความลำเอียง
4. วิทยาศาสตร์มุ่งหาความรู้ที่เป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป (Law) หรือหลักการ (Principle)
5. ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่มีระบบ สิ่งที่อยู่ในระบบเดียวกันจะขัดแย้งกันไม่ได้

โจเบอร์ก และเนทท์ (Sjoberg, Gideon and Nett, Roger, 1968 : 30) ให้ความหมายว่า ทฤษฎี หมายถึง ประจักษ์หรือข้อความชุดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ซึ่งมีความหมายเชิงประจักษ์คือทดสอบได้

พวงรัตน์ ทวีรัตน์ (2530 : 18) อธิบายว่า ทฤษฎี คือ ข้อกำหนดที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของโครงสร้างความคิดรวบยอดและแบบเค้าโครงของตัวแปรต่าง ๆ เพื่อให้สามารถอธิบายและคาดคะเนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : 14) กล่าวว่า ทฤษฎีโดยทั่วไป คือคำอธิบายสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ในทางวิทยาศาสตร์ทฤษฎีเป็นคำอธิบายตามหลักเหตุผล แสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของสิ่งนั้นหรือเรื่องนั้นอย่างมีระบบจนสามารถพยากรณ์สิ่งนั้นในอนาคตได้

สนธยา พลศรี (2547 : 129) ได้กล่าวสรุปว่า ทฤษฎี คือ ข้ออธิบายหรือคาดคะเนปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง อันเป็นผลมาจากการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถพิสูจน์ให้เห็นได้จริง ทฤษฎีจึงมีทั้งความรู้ ความจริงและนำมาใช้เป็นแนวทางในการคาดคะเนหรือทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง

จากความหมายที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า ทฤษฎี หมายถึง ชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุ มีผลด้วยหลักการและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริงจนสามารถที่จะพยากรณ์ปรากฏการณ์สังคมในอนาคตได้

หน้าที่ของทฤษฎี

แสวง รัตนมงคลมาศ (2534 : 14) กล่าวว่าทฤษฎีมีหน้าที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. การอธิบาย (Explanation) ทฤษฎีจะต้องใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างมีเหตุผลและทำได้หลายรูปแบบ เช่น แบบพรรณนา (Description) แบบจำแนกแยกแยะ (Classification) แบบเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผล (Association) แล้วสรุปความคิดรวบยอดตั้งเป็นทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์

2. การทำนาย (Prediction) ทฤษฎีสามารถที่จะคาดคะเนหรือทำนายเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง

ประโยชน์ของทฤษฎี

สนธยา พลศรี (2547 : 133) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของทฤษฎีว่ามีประโยชน์หลายประการดังนี้

1. ช่วยกำหนดแนวความคิดและแยกประเภทของปรากฏการณ์ของสาขาวิชาต่าง ๆ ให้ชัดเจน
2. ช่วยกำหนดจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของแต่ละสาขาวิชา
3. ช่วยสรุปข้อเท็จจริงของศาสตร์แต่ละวิชา

4. ช่วยวางกฎเกณฑ์ทั่ว ๆ ไปของพฤติกรรมเฉพาะรวมทั้งช่วยกำหนดความสัมพันธ์เชิงเหตุ เชิงผลของพฤติกรรมและตัวกำหนดพฤติกรรมอย่างมีระบบ

5. ช่วยชี้แนะช่องว่างหรือจุดอ่อนในศาสตร์แต่ละสาขาวิชา ทำให้ศาสตร์ต่าง ๆ พัฒนาได้โดยไม่สิ้นสุด
6. เป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าความรู้ ความจริงใหม่ ๆ
7. ก่อให้เกิดสิ่งประดิษฐ์ใหม่และเทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์
8. เป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์และสาขาวิชาสังคมศาสตร์

ประโยชน์ที่กล่าวมาข้างต้นในฐานะนักพัฒนาจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนด้วยเหตุที่ว่า

1. ทฤษฎีช่วยชี้แนวทางให้ทราบว่าในงานพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องคำนึงถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในเรื่องใดบ้าง
2. ทฤษฎีช่วยชี้ทิศทางในการพัฒนาชุมชนถึงขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง จากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่ง หรือจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง ทำให้สามารถวางแผนการพัฒนาได้ล่วงหน้า
3. ทฤษฎีช่วยทำให้ทราบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้ล่วงหน้า เพราะทฤษฎีจะบ่งบอกถึงสภาพของชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นการดำเนินงานด้านการพัฒนาไปจนกระทั่งเสร็จสิ้นกระบวนการพัฒนา ทำให้นักพัฒนาชุมชนสามารถแสวงหาแนวทางเพื่อป้องกันและแก้ไขได้ทันทั่วทั้ง

ลักษณะของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์

สูกางค์ จันทวานิช (2554 : 1-5) ได้กล่าวถึงทฤษฎีในทางสังคมศาสตร์ว่าได้มีการแบ่งทฤษฎีทางวิชาการออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. **มหาทฤษฎีหรือทฤษฎีหลัก (Grand Theory)** เป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ เช่น ทฤษฎีแรงดึงดูดของโลก ทฤษฎีความเร็วของแสง ทฤษฎีแรงโน้มถ่วง ซึ่งได้รับการพิสูจน์ ตรวจสอบหรือทดสอบแล้วว่าเป็นความเป็นสากลและเป็นที่ยอมรับ ตัวอย่างเช่น การที่โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ไม่ว่าเราจะอยู่มุมไหนของโลก โลกก็ยังคงหมุนรอบดวงอาทิตย์ เป็นต้น ในส่วนของสังคมศาสตร์ ได้แก่ ทฤษฎีที่ใช้ภาษาและมโนทัศน์ที่มีความสลับซับซ้อน เช่น ทฤษฎีการกระทำของพาร์สันส์ (Parsons) ซึ่งถูกวิพากษ์โดยมิลล์ (Mills) (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา. 2549 : 138-139) มหาทฤษฎีมักเป็นทฤษฎีที่มีลักษณะเป็นนามธรรมสูง

2. **ทฤษฎีระดับกลาง (Mid-range Theory)** เป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาและอยู่ในกระบวนการที่เรียกว่า “พิสูจน์/ตรวจสอบ” อาจยังไม่มีความเป็นสากล ทฤษฎีอาจจะถูกต้อง แม่นยำ ณ ที่แห่งหนึ่งแต่ว่าในอีกแห่งหนึ่งอาจจะไม่ถูกต้อง ไม่แม่นยำหรือไม่เหมาะสมและไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้น ณ เหตุการณ์หรือสถานที่นั้นได้ ทฤษฎีระดับกลางจึงมีข้อจำกัดในการนำไปใช้และมีลักษณะเป็นทฤษฎีที่ยังไม่ตายตัว ยังถูกพิสูจน์ตรวจสอบใหม่และหักล้างได้เสมอ ทฤษฎีระดับกลางส่วนใหญ่เป็นทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เพราะสาขาสังคมศาสตร์ไม่ได้ศึกษาเรื่องโลกกายภาพแต่ศึกษาเรื่องโลกมนุษย์ ทฤษฎีสังคมศาสตร์ในปัจจุบันก็เป็นทฤษฎีระดับกลางมักมีระดับความเป็นนามธรรมสูงปานกลาง และเป็นทฤษฎีที่อาจจะเหมาะสมมากกว่าในการใช้อธิบายสังคมหนึ่ง แต่อาจเหมาะสมน้อยที่จะใช้อธิบายอีกสังคมหนึ่งก็ได้ ทฤษฎีที่อธิบายปรากฏการณ์สังคมส่วนใหญ่จึงเป็นทฤษฎีระดับกลาง

3. ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) หมายถึง ทฤษฎีที่เพิ่งจะเริ่มมีการพัฒนาความคิด ใช้วิธีการแบบอุปนัย (Induction) ในการพัฒนาความคิดทางทฤษฎี (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา, 2549 : 139) และมีความสัมพันธ์กับตัวปรากฏการณ์ที่เป็นต้นแบบของการเกิดทฤษฎีอย่างแนบแน่น เพราะข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกิดขึ้นตามลักษณะของปรากฏการณ์ ทฤษฎีเบื้องต้นเป็นทฤษฎีระดับล่างมีระดับความเป็นนามธรรมต่ำมาก ข้อสรุปของทฤษฎีฐานรากบางอย่างอยู่แค่ระดับพื้นผิวหรืออาจจะยังไม่เป็นทฤษฎีที่มั่นคงแต่เป็นเพียงแค่สมมติฐาน เป็นข้อสรุปที่จะเอาไปเป็นสมมติฐานให้คนอื่นพิสูจน์ตรวจสอบต่อไป

นอกจากทฤษฎีสามระดับที่กล่าวมาแล้วข้างต้นยังมีคำเรียกทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อีกคำหนึ่งซึ่งมีลักษณะกึ่ง ๆ ทฤษฎีระดับกลางและทฤษฎีเบื้องต้นคือทฤษฎีทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ (Home-Based Theory) หมายถึง ทฤษฎีที่มีพื้นฐานอยู่ที่บ้านหรือสังคมที่ทฤษฎีนั้น ๆ ดำรงอยู่ มีลักษณะคล้ายคลึงกับ Grounded Theory คือเป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาจากในสังคมของเราใช้ได้เหมาะสมกับสังคมของเราและสร้างขึ้นมาจากคนที่อยู่ในสังคมของเราค่อย ๆ พัฒนาเป็นทฤษฎีระดับกลาง

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

ทฤษฎีสังคมศาสตร์ คือ คำอธิบายปรากฏการณ์สังคมอย่างใดอย่างหนึ่งตามหลักเหตุผล โดยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของปรากฏการณ์สังคมนั้น ๆ ทฤษฎีสังคมศาสตร์มีความหมายกว้างขวางและครอบคลุมถึงทฤษฎีต่าง ๆ ทางด้านมนุษยศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นต้น

การศึกษาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาชุมชน นักสังคมศาสตร์มักจะมีแนวความคิดที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อมนุษย์ ชุมชน สังคมและวัฒนธรรมโดยตรง เนื่องจากว่าการพัฒนาชุมชนมีความหมายและขอบข่ายที่ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ดังนั้นทฤษฎีที่สามารถช่วยอธิบายและกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนจึงมีขอบเขตกว้างขวาง ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างทฤษฎีที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนในแง่ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผ่านมาเราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาโดยตลอดและการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นผลก่อให้เกิดความก้าวหน้า ผู้คนให้การยอมรับ แต่บางครั้งก็อาจเป็นไปในทางลบ เป็นผลให้สังคมหยุดชะงักหรือลดความก้าวหน้าลง

การเปลี่ยนแปลงอาจอยู่ใน 2 รูปแบบ คือการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนกับการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีการวางแผน ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงมักจะมีการวางแผน มีการกำหนดจุดมุ่งหมาย เช่น เพื่อความสงบสันติสุข ทำให้คนเป็นพลเมืองดี อาจปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและความเป็นพลเมืองหรือค่านิยมบางประการให้แก่สมาชิกในสังคม หรือต้องการที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมก็เตรียมสร้างโครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนา

อุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ ประกอบด้วย ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีแห่งความสมดุล ทฤษฎีการแพร่กระจาย ทฤษฎีการขัดแย้งและทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคม

1.1 ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary Theory) ทฤษฎีนี้ได้รับแนวคิดมาจาก ชาร์ล ดาร์วิน ที่สรุปว่า สิ่งมีชีวิตในโลกต้องปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่รอด สิ่งมีชีวิตใดไม่สามารถปรับตัวได้ก็ย่อมสูญพันธุ์ไป คงเหลือแต่สิ่งมีชีวิตที่แข็งแกร่งสามารถปรับตัวได้จึงจะเป็นผู้ที่ธรรมชาติคัดเลือกให้คงอยู่ต่อไป โดยนักสังคมวิทยาได้เปรียบเทียบว่าวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน สังคมอาจมีการปรับเปลี่ยนระบบให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและเป็นไปโดยธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องมีการวางแผนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นย่อมเป็นไปอย่างก้าวหน้าและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตมีวิวัฒนาการจากสัตว์ชั้นต่ำไปสู่สัตว์ชั้นสูง โดยพัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากยิ่งขึ้น และวิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์มีลักษณะคล้ายกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต คือขยายตัวจากโครงสร้างที่ซับซ้อน จากสังคมแบบชุมชนดั้งเดิมสู่ชุมชนแบบอุตสาหกรรมที่ประกอบด้วยกลุ่มและสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานเพื่อความคงอยู่ของสังคมโดยรวม โดยทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมนี้ได้มีนักคิดนักวิชาการหลายคน ที่ได้เสนอแนวคิดอาทิ

1.1.1 ออกุสต์ คอมท์ (1789-1857) ได้ชื่อว่าเป็น “บิดาแห่งสังคมวิทยา” เป็นผู้ที่นำทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมาใช้เป็นแนวทางในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเชื่อว่าสังคมมีโครงสร้างที่สำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนที่ไม่เปลี่ยนแปลงหรือสถิตกับส่วนที่เปลี่ยนแปลงหรือพลวัต และแบ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์เป็น 3 ยุค คือ (1) ยุคแห่งเทววิทยา (ค.ศ.1300) ที่มีความเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้าต่าง ๆ และผู้ที่มีพลังกำลังเข้มแข็งเป็นผู้ปกครองสังคม (2) ยุคแห่งอภิปรัชญา (ค.ศ.1300-1800) ที่มีความเชื่อในพลังของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นนามธรรม เช่น ธรรมชาติ มากกว่าเทพเจ้า มนุษย์เริ่มใช้ปัญญาและมีเหตุผลมากขึ้น (3) ยุคแห่งวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม (ค.ศ.1800) มนุษย์มีการนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการต่าง ๆ และเป็นระบบอุตสาหกรรมมากขึ้น

1.1.2 เลวิส เฮนรี มอร์แกน (1818-1881) ได้นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการว่า วัฒนธรรมมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่แรกเริ่มมีมนุษย์เรื่อยมา โดยจะเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมที่มีโครงสร้างอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมาสู่ความสลับซับซ้อนมากขึ้นเสมอ สามารถแบ่งออกเป็น 3 ยุคสมัย คือ (1) ยุคเหยี่ยวโหด (2) ยุคป่าเถื่อน และ (3) ยุคอารยธรรม

1.1.3 เฮอเบิร์ต สเปนเซอร์ (1820-1903) ได้มีแนวคิดที่ว่าสังคมจะวิวัฒนาการแบบเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ จึงควรปล่อยให้มีการเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง โดยไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก การเปลี่ยนแปลงแบบนี้สมาชิกที่ปรับตัวได้อย่างเหมาะสมเท่านั้นที่จะอยู่รอดและเจริญรุ่งเรือง ส่วนที่ไม่เหมาะสมก็จะสูญหายไป จำนวนสมาชิกในสังคมจะเพิ่มมากขึ้น สังคมจะมีลักษณะเหมือนอินทรีย์ของสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยโครงสร้างและนำไปสู่ความแตกต่างกันมากขึ้น มีความหลากหลายในสังคมมากขึ้น

ทฤษฎีวิวัฒนาการนี้สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ คือ

1. ศึกษาประวัติความเป็นมาของสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน
2. ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนที่ทำให้สามารถดำรงอยู่ได้
3. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบต่าง ๆ ในสังคมที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ นักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้องการให้ชุมชนมีการพัฒนาไปในทิศทางใดก็พยายามเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางนั้นซึ่งต้องใช้ระยะเวลาและความพยายามเป็นอย่างมาก

1.2 ทฤษฎีแห่งความสมดุล (Equilibrium Theory) ทฤษฎีแห่งความสมดุลมีลักษณะที่เกี่ยวกับความคิดเรื่องความสมดุล โดยมีจะมุ่งหมายที่สำคัญเพื่อจะก่อให้เกิดสภาพคงที่ในสังคม แบ่งออกได้ดังนี้

1.2.1 ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Cultural Lag Theory) เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมื่อสังคมรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นเข้ามานั้นจะรับวัฒนธรรมทางวัตถุได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ทำให้เกิดการปรับตัวไม่ทันกันระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (สนิท สมักรการ, 2525 : 44-48) ก่อให้เกิดความเสียสมดุล หมายถึง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดการเสียสมดุล ในส่วนที่ล่าช้ากว่าจะปรับตัวให้สัมพันธ์กับส่วนที่ก้าวหน้า ซึ่งมีข้อสังเกตว่าสังคมทั้งหลายมีแนวโน้มที่จะปรับตัวให้โครงสร้างอยู่ในภาวะสมดุล เมื่อความสมดุลนั้นเสียไปเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงส่วนใดในวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เป็นส่วนชดเชยก็จะบังเกิดขึ้นในส่วนอื่นเพื่อเสริมสร้างความสมดุล ซึ่งวัฒนธรรมทางวัตถุจะเจริญล้ำหน้ากว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ

วัฒนธรรมเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านต่าง ๆ และการเปลี่ยนแปลงนี้เองที่นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่สังคม แต่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่จะก่อให้เกิดสภาพการปรับตัวไม่ทันเกิดขึ้นเสมอทำให้เกิดความล่าช้าทางวัฒนธรรมขึ้น วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุจะปรับตัวได้ช้ากว่าวัฒนธรรมทางวัตถุ ด้วยสาเหตุหลายประการ คือ ความกลัวการเปลี่ยนแปลง ความไม่กล้าเปลี่ยนนิสัย การขาดการศึกษา ถูกกีดกันทางสังคมและการหลีกเลี่ยงความไม่สบายใจที่จะตามมา เป็นต้น (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, ม.ป.ป. : 143-144)

สรุปได้ว่า วัฒนธรรมทางวัตถุจะเป็นที่ยอมรับของสังคมก่อนวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเสมอ ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายขึ้นในสังคม เช่น การยอมรับรถยนต์มาเป็นพาหนะในการขับขี่ ความก้าวหน้าในการประดิษฐ์ยานอวกาศ อาวุธนิวเคลียร์ ความก้าวหน้าด้านเครื่องมือสื่อสารและอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

จากทฤษฎีนี้ พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นจะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาและเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สมดุลกันเสมอ การพัฒนาชุมชนในแนวทางนี้จึงต้องพยายามปรับเปลี่ยนหรือเร่งการพัฒนาในส่วนที่ล่าช้าให้มีความทัดเทียมกับส่วนที่พัฒนาไปก่อนแล้ว

1.2.2 ทฤษฎีมานุษยนิเวศวิทยา ตามแนวคิดของนักมานุษยวิทยามีความเห็นว่าสภาพสมดุลของสังคมอยู่ที่การปรับตัวของประชากรในชุมชนที่อาศัยอยู่ ซึ่งมีความแตกต่างกันในวัฒนธรรม ถ้า

มองถึงสภาพทางสังคมไม่ว่าจะเป็นชุมชนเมืองหรือชุมชนชนบท จะมีการแบ่งเขตของชนชั้น เช่น ชนชั้นยากจน (แหล่งเสื่อมโทรม) ชนชั้นกลางและชนชั้นคนมีฐานะร่ำรวย ซึ่งสภาพความเป็นอยู่หรือวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม จะมีความแตกต่างกันและคนก็จะพยายามปรับตัวให้เข้ากับถิ่นนั้น ๆ

ทฤษฎีนี้สามารถนำมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนได้คือ การให้ความสำคัญกับลักษณะพื้นที่ถิ่นที่อยู่อาศัย ของสมาชิกชุมชน เพราะถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มีอิทธิพลต่อลักษณะของประชากรและวัฒนธรรมของกลุ่มชน ต่าง ๆ โดยเฉพาะในเมืองต้องให้ความสำคัญอย่างมาก

1.2.3 ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural Functional Theory) ทฤษฎีนี้

มองว่า สังคมส่วนรวมเป็นระบบหนึ่งซึ่งประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่ยึดเหนี่ยวและมีความสัมพันธ์กัน ถ้าส่วนใด ส่วนหนึ่งเปลี่ยนส่วนอื่น ๆ ก็จะได้รับผลกระทบไปด้วย ทฤษฎีนี้มีที่มาจากแนวคิดเรื่องหน้าที่นิยม (Functionalism) โดยอธิบายว่าสังคมทุกสังคมมีโครงสร้างที่ผสมกลมกลืนกันและมีความสืบเนื่องมั่นคงพอสมควร มีโครงสร้างที่ประกอบด้วยระบบย่อยต่าง ๆ (Subsystem) ซึ่งระบบย่อยของทุกส่วนของสังคมต่าง ก็มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความอยู่รอดของสังคม โดยอาศัยระบบค่านิยมในสังคมนั้น ๆ ยึดถือร่วมกัน ระบบย่อยต่าง ๆ ของสังคม ได้แก่ องค์กร การสถาบันต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้น เพื่อทำหน้าที่ที่จำเป็นสำหรับการอยู่รอดของทุกคนในสังคม เช่น ครอบครัว ทำหน้าที่ผลิตสมาชิกใหม่และอบรมสั่งสอนให้รู้จักวัฒนธรรม ประเพณี สถาบันเศรษฐกิจ ทำหน้าที่ผลิตสินค้าและบริการต่าง ๆ สถาบันการเมือง ทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรและสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่สมาชิก คอยควบคุมพฤติกรรมของบุคคลและรักษาความสงบเรียบร้อยแก่สังคม เป็นต้น แต่ละองค์กรหรือสถาบันจะสร้างกฎเกณฑ์และกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบ

ในการทำงานของระบบย่อยต่าง ๆ ถ้าผสมกลมกลืนกันอย่างดีก็จะทำให้สังคมมนุษย์อยู่ในสภาพสมดุลเคลื่อนที่ โดยแต่ละสถาบันจะทำหน้าที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมส่วนรวม ตัวอย่าง เช่น การที่ครอบครัวอบรมสั่งสอนให้สมาชิกมีระเบียบวินัยและความรับผิดชอบ จะช่วยให้สถาบันทางเศรษฐกิจได้คนทำงานที่มีประสิทธิภาพ การที่เกษตรกรเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์หรือผลิตสินค้าขึ้น ปฐมภูมิต่าง ๆ ทำให้โรงงานมีวัตถุดิบป้อนโรงงานเพื่อผลิตเครื่องมือนำกลับไปใช้ในการเกษตรอีก เป็นต้น ถึงแม้ว่าสังคมจะอยู่ในสภาพสมดุลแต่ก็เป็นความสมดุลในสภาพเคลื่อนที่ เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเสมอในทุกขณะ ไม่มีระบบย่อยหรือสถาบันใดที่จะทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ครบถ้วน การเปลี่ยนแปลงเมื่อเกิดขึ้นใน ส่วนใดส่วนหนึ่งแล้ว ก็จะมีผลกระทบถึงระบบย่อยอื่น ๆ ด้วยและจะต้องมีการปรับตัวเพื่อเข้าสู่ภาวะสมดุลตลอดไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเกิดจากสาเหตุภายในระบบสังคมนั้น ๆ หรือมาจากปัจจัยภายนอกสังคมก็ได้

สาเหตุภายในระบบสังคมมีอยู่หลายประการ เช่น การเพิ่มจำนวนของประชากรอาจทำให้การกล่อมเกลாத่างสังคมให้แก่สมาชิกใหม่เป็นไปอย่างไม่ครบถ้วน หรือไม่ถูกต้อง ในสังคมที่มีพื้นที่จำกัดแต่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น อาจเกิดการเก็งกำไรที่ดิน ทำให้พื้นที่มีราคาแพงสูงขึ้นและมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจส่วนรวม การที่สังคมเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อาจทำให้สมาชิกมีความลำบากยากแค้นจนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว มีการทะเลาะวิวาทและอาชญากรรมเกิดขึ้น เกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่เกิด

จากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเกิดภาวะสงคราม การแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสาร การรับเอาวัฒนธรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ จากสังคมอื่นเข้ามาใช้ ประชาชนที่ไม่สนใจข่าวสารการเมือง หรือการยอมรับสภาพความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นของตน อาจเปลี่ยนความคิดใหม่ เนื่องจากอิทธิพลของการศึกษาและความคิดเรื่องประชาธิปไตย จนเกิดความไม่พอใจและมีการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนถึงปัญหาของชุมชนหรือสังคม ซึ่งในการปฏิบัติการพัฒนาจะต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กันทุกด้าน มิใช่จำกัดอยู่ที่วัตถุประสงค์เท่านั้น เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเมื่อเกิดขึ้นในส่วนหนึ่งส่วนใดแล้วก็จะส่งผลกระทบต่อไปยังส่วนอื่น ๆ ด้วย ทฤษฎีนี้จะให้ความสำคัญของเสถียรภาพหรือความมั่นคงของสังคม ซึ่งสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้หน่วยย่อยต่าง ๆ สามารถปรับตัวเข้ากับความสะดวกได้ ดังนั้นในการพัฒนาชุมชนแม้จะมีเป้าหมายในการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตและเพิ่มรายได้แต่ก็ควรเร่งดำเนินการด้านสุขภาพ อนามัย การศึกษาควบคู่กับความรู้ ความคิด ทักษะคิดและค่านิยมที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลง โดยลักษณะของสังคมทั้งหลายไม่จำเป็นต้องเหมือนกันหรือเป็นไปในอัตราเดียวกัน เพราะมีปัจจัยกำหนดอยู่หลายประการ เช่น สภาพหรือระดับการพัฒนา แรงจูงใจ สิ่งผลักดันให้เข้าสู่การพัฒนา วิธีการพัฒนา ตลอดจนแรงเสริมหรืออุปสรรคต่อการพัฒนา เพราะฉะนั้นสิ่งเหล่านี้จะแตกต่างกันไปแต่ละสังคม

1.3 ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory) ทฤษฎีนี้เป็นการอธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงในสังคมต่าง ๆ เกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าไปสู่สังคมด้อยพัฒนา นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันชื่อ แดเนียล เลินเนอร์ อธิบายว่า ในระบบสังคมต่าง ๆ ที่พัฒนาระบบสื่อสารมวลชนได้ทันสมัยและทั่วถึงจะมีการแพร่กระจายข่าวสารและข้อมูลซึ่งไปกระตุ้นให้สมาชิกในสังคมเกิดความคาดหวังหรือความต้องการที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นแรงผลักดันที่ทุกคนพยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้รับการตอบสนอง ตามที่ได้รับรู้จากสื่อ เช่น ความต้องการมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สะดวกสบายขึ้นและหากไม่ได้รับก็อาจก่อให้เกิดความวุ่นวายในลักษณะต่าง ๆ ขึ้น (ซีรวัดน์ นิจนตร, 2528 : 62) ส่วน ลินตัน ลาร์ฟ มีความเห็นว่าการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมนั้น สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ากว่าจะรับเอาวัฒนธรรมที่ด้อยกว่าก็ได้ ทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าจะรับเอาวัฒนธรรมที่เจริญกว่าก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา มากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ขึ้นเองในสังคม หรือถ้ามีก็มักจะเกิดจากการนำสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่แล้วเป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2528 : 30)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2531 : 72-91) อธิบายว่าทฤษฎีการแพร่กระจายกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นเกิดจากการแพร่องค์ประกอบของวัฒนธรรมหรือนวัตกรรมจากสังคมที่มีความเจริญไปสู่สังคมที่ด้อยความเจริญและเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่วัฒนธรรมและมีส่วนน้อยที่เกิดจากการประดิษฐ์ค้นคิดเองในสังคม

นวัตกรรมประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนที่เป็นแนวคิด (Idea) และส่วนที่เป็นวัตถุ (Subject) ซึ่งการยอมรับนวัตกรรมนั้นนอกจากจะขึ้นอยู่กับตัวผู้รับและระบบสังคมนั้น ๆ ด้วยซึ่งลักษณะนวัตกรรมที่ยอมรับได้ง่ายประกอบด้วย

1. นวัตกรรมใหม่ได้ประโยชน์มากกว่าของเดิมที่นวัตกรรมนั้นเข้าไปแทนที่
2. นวัตกรรมนั้นมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมที่รับ
3. นวัตกรรมนั้นไม่มีความสลับซับซ้อนมาก
4. นวัตกรรมนั้นสามารถแบ่งทดลองได้ครั้งละน้อย ๆ
5. นวัตกรรมนั้นสามารถเห็นและเข้าใจได้ง่าย

ส่วนผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนหรือหลังนั้นจะมีพื้นฐานแตกต่างกัน ดังนี้

1. **ผู้บุกเบิก** ได้แก่ ผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนคนอื่น เป็นพวกกล้าเสี่ยง มีความคล่องตัวสูง และมองเห็นการณ์ไกล ส่วนใหญ่จะได้แก่ผู้ที่มีฐานะดี มีการศึกษาสูง
2. **ผู้แรกรับนวัตกรรม** มีลักษณะเด่น คือ เป็นผู้นำทางสังคมหรือคนในสังคมให้การยกย่องมาขอคำแนะนำบ่อย ๆ การยอมรับนวัตกรรมก็เป็นการรักษาฐานะความเป็นอยู่ของผู้ นำไว้ด้วย
3. **ผู้ยอมรับตามส่วนใหญ่** คือกลุ่มที่ยอมรับนวัตกรรมหลังจากที่พิจารณาโดยรอบคอบแล้ว หรือรองกว่าจะมีผู้รับนวัตกรรมไปพอสมควรแล้ว จึงเห็นว่าได้ผลดีจึงได้ลงมือรับนวัตกรรมบ้าง คนกลุ่มนี้มักจะยอมรับบรรทัดฐานของสังคมว่ามีความสำคัญมาก
4. **ผู้ยอมรับทีหลัง** ได้แก่ผู้ที่ยอมรับนวัตกรรม เพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจหรือแรงกดดันทางสังคม กลุ่มนี้มักจะเป็นพวกที่มีความหวาดระแวงสงสัยและความลังเลสูง ซึ่งได้แก่ พวกที่มีการศึกษาต่ำ และมีความคิดคับแคบ
5. **พวกกล้าหลัง** คือพวกที่ยึดมั่นอยู่กับประเพณีเดิมอย่างเหนียวแน่น ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงอะไรง่าย ๆ ดังนั้นกว่าคนกลุ่มนี้จะยอมรับอะไร ตัดสินใจอะไร นวัตกรรมนั้นก็มักจะกลายเป็นสิ่งธรรมดาสำหรับคนทั่วไปแล้ว

ในส่วนกระบวนการตัดสินใจหรือขั้นตอนการยอมรับนวัตกรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของบุคคลนั้นมี 5 ขั้นตอน ตามลำดับดังนี้

ขั้นตระหนัก เป็นช่วงที่บุคคลรับรู้ว่ามีนวัตกรรมดังกล่าวแต่ยังขาดข้อมูลที่สมบูรณ์สำหรับการตัดสินใจ

ขั้นสนใจ เป็นช่วงที่บุคคลค้นหาข้อมูลและความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นโดยการสอบถามจากผู้รู้หรือการหาข้อมูล หนังสือ สื่อ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น

ขั้นประเมิน เป็นช่วงที่บุคคลจะพิจารณานวัตกรรมตามข้อมูลที่ได้อาจเห็นว่าสิ่งใหม่นี้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของตน หรือไม่มีประโยชน์หรือดีกว่าของเดิมเพียงใด ถ้าพอใจกับนวัตกรรมนั้นก็ดำเนินการขั้นต่อไปแต่ถ้าเห็นว่าไม่ควรรับก็จะยุติกระบวนการตัดสินใจเพียงแค่นี้

ขั้นทดลองใช้ เป็นช่วงที่บุคคลทดลองนวัตกรรมดังกล่าวเพื่อพิสูจน์ว่ามีประโยชน์และเหมาะสมกับตนจริงหรือไม่

ขั้นยอมรับถาวร คือการรับนวัตกรรมนั้นมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่และอย่างถาวรต่อไป ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าประโยชน์ของทฤษฎีการแพร่กระจายคือ การนำรูปแบบการสื่อสารในช่องทางต่าง ๆ เข้ามาใช้เป็นสื่อในการพัฒนาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะสื่อใหม่ ๆ ที่ชุมชนไม่

คั้นเคยนั้นจำเป็นต้องมีการกระตุ้นทุกรูปแบบ ตลอดจนสร้างแรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลงหรือการยอมรับนวัตกรรมโดยอาศัยกระบวนการให้การศึกษา อบรม นอกจากนี้ทฤษฎีการแพร่กระจายยังช่วยชี้แนะในการพัฒนาหรือการนำสิ่งใหม่ ๆ มาสู่ชุมชนนั้น ควรผ่านทางกลุ่มผู้นำหรือบุคคลที่ชุมชนให้ความเคารพยกย่อง เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าและสามารถชักจูงให้คนอื่น ๆ ปฏิบัติตามได้อีกด้วย

1.4 ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการขัดแย้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เช่น การขัดแย้งระหว่างนายกับลูกจ้าง การขัดแย้งระหว่างชนชั้นซึ่งอาจก่อให้เกิดการปฏิวัติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการปกครอง

นักทฤษฎีที่รู้จักเป็นอย่างดีที่เป็นเจ้าของแนวคิดนี้คือ คาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นจากสาเหตุภายในระบบสังคมนั่นเองเพราะทุกสังคมย่อมหลีกเลี่ยงความขัดแย้งไม่พ้น การตอบโต้ของพลังต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมจะนำไปสู่การสลายตัวของสังคมนั้น ทำให้เกิดสังคมนูปแบบขึ้นมา เช่น จากสังคมนาสีโบราณเปลี่ยนเป็นสังคมศักดินา สังคมศักดินาเปลี่ยนเป็นสังคมนิยม และเมื่อกรรมกรสามารถทำลายระบบทุนนิยมและนายทุนได้ก็จะเกิดเป็นรัฐสังคมนิยมขึ้น เป็นต้น

โดยปกติสังคมทุกสังคมจะมีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่ความผาสุกของมวลสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความสะดวกสบายทางวัตถุ สุขภาพที่ดี การมีความรู้การศึกษา ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม เสรีภาพทางการเมือง เป็นต้น ในการพัฒนาสังคมจึงมุ่งที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างขึ้น คือ ให้ระบบย่อยต่าง ๆ ในสังคมมีลักษณะยืดหยุ่น สามารถแบ่งสั่นปันส่วนทรัพยากรและสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ เช่น ความมั่งคั่ง ข่าวสาร เกียรติยศ อำนาจ ฯ ให้แก่สมาชิกอย่างทั่วถึงกัน แต่เนื่องจากการมีทรัพยากรที่จำกัดจึงเป็นปัจจัยไปสู่ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ความขัดแย้งจะมีความเข้มข้นและความรุนแรงเพียงใดขึ้นอยู่กับสภาพทางโครงสร้างของสังคม ถ้าสังคมมีโครงสร้างยืดหยุ่นมากความรุนแรงจะมีน้อย แต่ถ้าสังคมใดมีโครงสร้างที่ตึงตัวมากเกินไปความรุนแรงก็จะมีมากมีความเข้มข้นมาก สิ่งที่จะกำหนดระดับความรุนแรงของความขัดแย้งมี 4 ประการ คือ

1. ความหลากหลายของการแบ่งแยกโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural Differentiation)

ถ้าสังคมมีกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมแยกแยะออกไปมาก มีองค์การ สถาบัน ซึ่งทำหน้าที่สนองความต้องการของแต่ละกลุ่มได้ดี ความเข้มข้นของความขัดแย้งก็จะน้อย

2. ความแตกต่างสัมพัทธ์ (Relative Deprivation)

ถ้าสังคมใดประกอบด้วยสมาชิกที่มีสถานภาพทางสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมาก เช่น คนจน คนรวย ย่อมจะเกิดความขัดแย้งได้ง่ายและมีความตึงเครียดสูง

3. การเลื่อนชั้นทางสังคม (Mobility)

ถ้าคนในสังคมมีโอกาสจะเลื่อนฐานะและสถานภาพของตนได้มากหรือมีโอกาสที่จะรับนวัตกรรมเข้าไปมาก ความตึงเครียดจะลดลง

4. การจัดองค์กรในสังคม (Organization)

ถ้าสังคมใดเปิดโอกาสให้กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้มากเพียงใด การขัดแย้งก็จะลดลง เพราะแต่ละกลุ่มจะมีตัวแทนและอำนาจในการต่อรองที่จะรักษาผลประโยชน์ของตนเอาไว้

การลดระดับความขัดแย้ง อาจทำได้ถ้าทุกฝ่ายยอมรับว่าการขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดา มีองค์กรทางสังคมที่สามารถจัดระเบียบความขัดแย้งและควบคุมให้อยู่ในขอบเขต ตลอดจนกำหนดแนวทางความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ให้ชัดเจน

การนำทฤษฎีความขัดแย้งไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน นักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนใช้วิธีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรประชาชนขึ้นมาเพื่อให้มีอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มที่ได้เปรียบอยู่แล้ว เช่น กลุ่มเกษตรกร หรือสหกรณ์ เพื่อต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง การจัดตั้งสหภาพแรงงาน เพื่อต่อรองกับนายจ้าง เป็นต้น นอกจากนี้ทฤษฎีความขัดแย้งยังเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนทางด้านวัตถุ เพราะทฤษฎีความขัดแย้งเป็นการกระจายทางผลผลิตหรือผลประโยชน์ในชุมชนอย่างเป็นธรรม ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจึงต้องคำนึงด้วยว่าผลของการพัฒนานั้นจะต้องสร้างประโยชน์แก่ประชาชนส่วนใหญ่ มิใช่บุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วการพัฒนาชุมชนอาจจะไม่ประสบความสำเร็จ

1.5 ทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคม (Rise and fall Theory) ทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคมเป็นกระบวนการของความเจริญและความเสื่อม ซึ่งมองว่าสังคมและวัฒนธรรมมีจุดเริ่มต้นและจากนั้นจะค่อยเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดก็จะเสื่อมสลายไป ดังเช่นความเจริญของมนุษย์ที่เริ่มจากเด็กทารกเจริญขึ้นเป็นวัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยชรา และในที่สุดก็ตายจากไป นอกจากนี้ยังสามารถเปรียบเทียบได้กับเวลาในวันหนึ่ง ๆ ที่เริ่มจาก เช้า เที่ยง ตอนเย็น ตอนค่ำ เวลามืดและค่อยเปลี่ยนเป็นเวลาเช้า ซึ่งเหมือนกับสังคมและวัฒนธรรมที่ค่อยเจริญงอกงามเปรียบเทียบกับเวลาเช้าที่ดวงอาทิตย์กำลังส่องแสงและเพิ่มกำลังแรงกล้าในตอนกลางวัน จากนั้นก็ดับลงในเวลาตอนค่ำ แต่การดับลงของวัฒนธรรมไม่ได้สูญหายไปไหนแต่พยายามปรับปรุงให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา ทฤษฎีแห่งการขึ้นและลงของสังคมนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทฤษฎีหมุนเป็นวงกลม (พลอย เจริญสุข, 2530 : 102)

2. ทฤษฎีด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

นักเศรษฐศาสตร์ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเอาไว้มากมายแต่ก็ยังไม่สามารถที่จะนำไปใช้ในประเทศที่กำลังพัฒนาได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนใหญ่จะนำไปประยุกต์ใช้หลาย ๆ แนวคิดหรือหลาย ๆ ทฤษฎี ในที่นี้จะเสนอเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

2.1 ทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น (The stages of Economic Growth) วอลท์ ดับเบิลยู โรสโตว์ (Walt W. Rostow) เป็นผู้นำเสนอทฤษฎีการพัฒนาทางเศรษฐกิจว่าสามารถแบ่งออกได้เป็นลำดับขั้นได้ดังนี้

ขั้นระบบเศรษฐกิจสังคมเป็นแบบดั้งเดิม (The Traditional) คือระยะที่ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้า โครงสร้างทางสังคมยังไม่แบ่งเป็นชนชั้นระดับต่าง ๆ สาขาการเกษตรเป็นสาขาใหญ่และเป็นหลักของเศรษฐกิจ

ขั้นเตรียมการพัฒนา (Pre-conditions for take-off) คือระยะที่สังคมมีการสร้างทุนพื้นฐานอย่างกว้างขวาง การปฏิวัติทางการเกษตรและการขยายตัวของสินค้าขาเข้า เช่น สินค้าประเภททุนและมีการเพิ่มการลงทุน

ขั้นเข้าสู่กระบวนการพัฒนา (Take-off) คือระยะที่มีการเพิ่มขึ้นของการลงทุน การผลิต มีการพัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตเป็นสาขานำ ซึ่งอัตราการเจริญเติบโตค่อนข้างสูงและมีโครงสร้างทางสถาบัน สังคมและการเมืองเกิดขึ้น เพื่อส่งเสริมการขยายตัวที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ

ขั้นทะยานตัวเพื่อเข้าสู่ภาวะของการพัฒนา (Drive to maturity) คือระยะที่สังคมได้มีการประยุกต์เทคโนโลยีแผนใหม่ให้มีการจัดสรรและใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ แรงงานเปลี่ยนไปเป็นแรงงานที่มีฝีมือ มีการจัดการที่มีประสิทธิภาพ สังคมมีความต้องการสิ่งใหม่ ๆ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่อไป

ขั้นของการบริโภคขนาดใหญ่ (The Stage of high mass-Consumption) คือระยะที่ประชาชนมีการอุปโภคบริโภคอย่างอุดมสมบูรณ์ถ้วนหน้ากัน มีสภาพการจ้างงานอย่างเต็มที่ ประชาชนมีความรู้สึกมั่นคง มีอัตราการเกิดค่อนข้างสูง

ทฤษฎีความเจริญเติบโตเป็นลำดับขั้นของ โรสโตว์ นี้ยังไม่อาจใช้เป็นบรรทัดฐานได้แน่นอนว่าทุกประเทศจะต้องมีการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นขั้น ๆ ดังกล่าว ทั้งนี้ประเทศต่าง ๆ ย่อมมีสภาพแวดล้อม โครงสร้างต่าง ๆ และประวัติศาสตร์แตกต่างกัน สิ่งที่ประเทศกำลังพัฒนาแสวงหาในปัจจุบันคงมิใช่เพื่อที่จะพัฒนาจากขั้นหนึ่งไปสู่อีกขั้นหนึ่ง แต่คงจะเป็นการแสวงหาทางลัดในกระบวนการพัฒนามากกว่า แต่อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ เพราะการพัฒนาชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นกระบวนการคือ มีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่สัมพันธ์กันและใช้เวลาในการที่จะปรากฏผลออกมา ตลอดจนมีการแก้ไขปรับปรุงกิจกรรมต่าง ๆ ให้เหมาะสมและนำไปสู่ขั้นตอนสูงขึ้นเสมอ

2.2 ทฤษฎีฝนหล่นจากฟ้า (Trickledown Effect Theory) ทฤษฎีฝนหล่นจากฟ้าแนวคิดนี้ไม่เชื่อว่าสังคมจะมีวิวัฒนาการจากความเจริญก้าวหน้าระดับต่ำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าระดับสูงได้ทุกสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความขัดแย้งกับทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจตามลำดับขั้น ทั้งนี้ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการพัฒนาจะประสบความสำเร็จด้วยการสนับสนุนส่งเสริมให้กลุ่มที่มีความพร้อม คือ ผู้ที่มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยก่อน เมื่อคนกลุ่มนี้สามารถพัฒนาได้อย่างเต็มที่แล้ว ผลของการพัฒนาจะค่อย ๆ กระจายมายังกลุ่มคนชั้นกลางแล้วลงไปสู่คนยากจนในสังคมตามลำดับ การพัฒนาเศรษฐกิจแบบนี้รัฐต้องลงทุนเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นจำนวนมากทำให้ในระยะแรกคนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนชั้นกลางและคนชั้นต่ำจะมีความยากจนลงไปกว่าเดิม เพราะรัฐต้องใช้งบประมาณสูง ไม่สามารถจัดบริการต่าง ๆ ให้ได้แล้วจะค่อย ๆ มีรายได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ เป็นลำดับ

การที่มีความเชื่อว่าคนในสังคมมีความแตกต่างกัน แบ่งออกเป็นหลายระดับขั้น แต่ละระดับขั้นมีความสามารถที่แตกต่างกัน ในขณะที่ทรัพยากรสำหรับใช้ในการพัฒนามีอยู่อย่างจำกัด หากนำมาจัดสรรให้เกิดผลประโยชน์ต่อทุกคนในปริมาณที่เท่ากันแล้ว ประโยชน์ที่เกิดขึ้นก็จะมีไม่มากนัก เพราะการเร่งรัดพัฒนามีขีดจำกัดหลายประการ เช่น งบประมาณ เทคโนโลยี และคุณภาพของประชากร เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม จึงต้องมุ่งไปที่กลุ่มคนซึ่งมีความพร้อมหรือได้เปรียบในสังคมก่อนจึงจะประสบความสำเร็จ

การนำทฤษฎีนี้ไปใช้นักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนอาจดำเนินการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาให้ชัดเจนจากนั้นจึงทำการสรรหาและพัฒนาผู้นำที่มีลักษณะเป็นผู้ประสานงานและผู้ร่วมงาน แต่ทฤษฎีมี

ข้อจำกัดคือ เป็นการผูกขาดการพัฒนาโดยรัฐกับกลุ่มบุคคลชั้นสูงที่มีความพร้อมมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ จึงเป็นข้อควรระวังสำหรับการนำไปใช้

2.3 ทฤษฎีทวิภาคและทฤษฎีภาวะทันสมัย (Dualism Theory and Modernization Theory) ทฤษฎีทวิภาคและทฤษฎีภาวะทันสมัยเป็นทฤษฎีที่บรรยายลักษณะสภาพของประเทศกำลังพัฒนา และพยายามให้คำอธิบายกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของประเทศกลุ่มนั้น ๆ ทฤษฎีทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันที่จะอธิบายว่าระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ในประเทศกำลังพัฒนานั้นอาจพิจารณาได้ว่ามี 2 สาขาหลัก คือ (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, ม.ป.ป. : 157)

สาขาที่ทันสมัย มีลักษณะที่เป็นสาขาของความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว มีการใช้ทุนสูงและมีการจ้างงานด้วยค่าจ้างหรือเงินเดือน

สาขาดั้งเดิม มีลักษณะเป็นสาขาใหญ่ เช่น สาขาเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตนเอง มีการใช้ทุนน้อย ผลิตผลแรงงานต่ำ ค่าจ้างค่าแรงมักจ่ายในรูปสิ่งของวัตถุ

ทฤษฎีทั้งสองพยายามอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสาขาดั้งเดิม เช่น สาขาเกษตรกรรมพอเลี้ยงตนเองผ่านสภาพ Dualistic เข้าสู่สภาพวุฒิภาวะหรือการผลิตทันสมัยและอุตสาหกรรม

ผู้เสนอทฤษฎีทวิภาคส่วนใหญ่เป็นนักเศรษฐศาสตร์ซึ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพ Dualistic ในระบบเศรษฐกิจซึ่งประกอบด้วย สาขาเกษตรกรรมพอเลี้ยงตนเองและสาขาอุตสาหกรรมทุนนิยมขั้นเริ่มต้นดังกล่าวแล้วและในตลาดต่าง ๆ เช่น ตลาดการเงิน ตลาดแรงงาน เป็นต้น

ในกรณีของสาขาเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตนเองนั้น ทฤษฎีนี้อธิบายว่าจะประกอบด้วยการทำงานแฝงซึ่งจะมีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่อุตสาหกรรม ทำให้สาขานี้มีการขยายตัวได้อย่างรวดเร็ว ถ้าไม่มีปัญหาอุปสรรคเรื่องการสะสมทุนลากรลงทุนในท้ายที่สุด เมื่อไม่มีการว่างงานในสาขาเกษตรกรรมก็มีความต้องการแรงงานเช่นกัน ก็ทำให้เกิดภาวะการแข่งขันเพื่อแรงงานขึ้นมาในสาขาทั้งสอง และเป็นเหตุให้สาขาเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและการเข้าสู่สภาพการเกษตรแบบการค้า เช่นเดียวกับระบบเศรษฐกิจที่เจริญเต็มที่แล้วทั่วไป

ทฤษฎีทวิภาคมีข้อจำกัดที่จะอธิบายปรากฏการณ์ในสาขาเกษตรกรรมของประเทศกำลังพัฒนา นั่นคือข้อตกลงเบื้องต้นที่ว่าสาขาอุตสาหกรรมจะได้อาศัยแรงงานจากสาขาเกษตรที่เคลื่อนย้ายเข้าสู่สาขาอุตสาหกรรม ดังนั้นแรงงานส่วนหนึ่งจะกลายเป็นคนว่างงานเพื่ออาศัยอยู่ในเขตเมืองหรืออาจได้งานอยู่ในภาคไม่เป็นทางการของการจ้างงานในเมือง เช่น การรับจ้างตามบ้าน เป็นต้น สาขาอุตสาหกรรมจึงไม่อาจขยายตัวได้เต็มที่

ผู้นำเสนอทฤษฎีภาวะทันสมัยส่วนใหญ่เป็นนักสังคมวิทยาและนักวิจัยสังคม ซึ่งกล่าวว่า ปัจจัยที่มีใช้ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่มีส่วนสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวกับสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น ครอบครัวและขนาดครอบครัว ค่านิยมทางสังคมและทัศนคติ เป็นต้น โดยพิจารณาเห็นว่าการบวนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมดั้งเดิมเข้าสู่สังคมทันสมัยแบบตะวันตกนั้น ปัจจัยดังกล่าวมีลักษณะเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลง จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเสียก่อน เช่น ลดการมีบุตร การให้ค่านิยมและทัศนคติ

ที่มุ่งมั่นทำงานให้สัมฤทธิ์ผล การมีสถาบันในทางสังคมต่าง ๆ แบบประเทศตะวันตกเพื่อเป็นหน่วยการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น ซึ่งภาวะทันสมัยมีสาระสำคัญ คือ (สนธยา พลศรี, 2547 : 176-177)

1. การพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัย เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยังไม่เจริญก้าวหน้า มีระบบเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่ล่าช้าไปสู่สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้า
2. เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ชีวิตส่วนบุคคลในประเทศจะมีความแตกต่างกัน คือ สังคมเก่าแก่หัวโบราณ กับสังคมที่มีภาวะทันสมัยมีความเจริญก้าวหน้า
3. ประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถก้าวสู่ภาวะทันสมัยด้วยตนเองแต่ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จอาจจะสร้างความทันสมัยได้เพียงบางส่วน
4. กระบวนการสร้างภาวะทันสมัยของประเทศด้อยพัฒนาต้องเป็นไปเช่นเดียวกับลักษณะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น
5. ภาวะทันสมัยทางเศรษฐกิจ คือ การมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยแบบสังคมอุตสาหกรรม
6. ภาวะทันสมัยทางวัฒนธรรม คือ การใช้แนวความคิดแบบสมเหตุสมผลเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินใจ
7. ภาวะทันสมัยในทางการเมือง คือ การนำเอาการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีตัวแทนตามแบบกลุ่มประเทศในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือมาใช้
8. บุคลิกภาพของสมาชิกในสังคมทันสมัยแบบชาวตะวันตกจะต้องมีความรับผิดชอบ มุ่งความสำเร็จเป็นสำคัญ มีระบบค่านิยมและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
9. ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างภาวะทันสมัย คือ ผู้เชี่ยวชาญเทคโนโลยีสมัยใหม่ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองแบบตะวันตก
10. รัฐต้องมีบทบาทในการวางแผนเพื่อผลักดันให้เกิดภาวะทันสมัย ด้วยการจัดตั้งองค์กรต่าง ๆ ขึ้นเพื่อดำเนินงานอย่างจริงจัง

ทฤษฎีภาวะทันสมัยมีข้อบกพร่องบางประการ เช่น การที่ทฤษฎีนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อปัจจัยเรื่องชนชั้นและความขัดแย้งระหว่างชนชั้น แต่เน้นในเรื่องการสร้างค่านิยมและสถาบันที่ทันสมัยเพื่อการพัฒนา ซึ่งความจริงแล้วค่านิยมและสถาบันที่ทันสมัยนั้นก็คือ ค่านิยมและสถาบันแบบตะวันตก ซึ่งเป็นที่สงสัยกันว่าจะใช้อะไรเป็นมาตรฐาน ค่านิยมและสถาบันแบบดั้งเดิมบางประการอาจเป็นสิ่งเหมาะสมสำหรับประเทศทางตะวันออกก็ได้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกระตุ้นให้มีความมุ่งมั่นในการทำงานนั้น ก็จะเน้นในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและค่านิยม โดยมีได้ให้ความสำคัญต่อลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงเอารัดเอาเปรียบของนายทุนต่อผู้ใช้แรงงาน

ทฤษฎีวิภาคและภาวะทันสมัยนี้ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนหลายประการ ที่สำคัญคือการทำให้เกิดความเข้าใจว่า ในการที่จะยอมรับนวัตกรรมสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาในชุมชนจะต้องคิดคำนึงให้รอบคอบเพราะไม่เช่นนั้นแล้วชุมชนหรือสังคมนั้นจะมีลักษณะกล่าวที่ว่า “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา”

2.4 ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและทฤษฎีการพึ่งพา (Under Development Theory and Dependency Theory)

ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพาใช้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศลาตินอเมริกาเป็นแนวทางในการสร้างทฤษฎี มีสาระสำคัญ คือ สภาวะของการด้อยพัฒนาในกลุ่มประเทศที่ล่าหลังเกิดขึ้นจากการพยายามพัฒนาประเทศด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมตามแนวทางทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและทฤษฎีภาวะทันสมัยแบบทุนนิยมตะวันตกแต่ยังทำการพัฒนายังยากจนลงเพราะถูกรอบงำและต้องพึ่งพาจากประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยีและวัฒนธรรม

นักวิชาการทฤษฎีการด้อยพัฒนามีความเห็นว่า การด้อยพัฒนาเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาประเทศ ประเทศที่พัฒนาแล้วในปัจจุบันคือ ประเทศที่ผ่านขั้นตอนการด้อยพัฒนาไปแล้ว อย่างไรก็ตามนักวิเคราะห์โครงสร้างมาร์กซิสต์ เห็นว่า การด้อยพัฒนาเป็นสภาพหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาประเทศทุนนิยมตะวันตกเป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนานั่นเอง ซึ่งทัศนะดังกล่าวเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของทฤษฎีการด้อยพัฒนาและทฤษฎีการพึ่งพา ซึ่งมีอธิบายดังนี้

นักทฤษฎีการด้อยพัฒนาให้คำอธิบายว่า ช่องว่างของการพัฒนาระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนาเป็นผลมาจากลัทธิล่าอาณานิคม และการถือเอาประโยชน์ของประเทศที่พัฒนาแล้วไปจากประเทศที่กำลังพัฒนา ดังนั้นการทำความเข้าใจสภาพปัญหาของประเทศที่กำลังพัฒนาในปัจจุบันจะต้องเริ่มด้วยการวิเคราะห์ลัทธิล่าอาณานิคมและลัทธิทุนนิยม ซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาในลักษณะที่ประเทศกำลังพัฒนาเป็นประเทศบริวารอยู่ในขอบข่ายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ เป็นแหล่งวัตถุดิบ ตลาดสินค้า อุตสาหกรรม แหล่งขยายตัวของการลงทุน ผลประโยชน์ รายได้ และจุดสำคัญทางยุทธศาสตร์ให้กับประเทศทุนนิยมตะวันตก ซึ่งเป็นประเทศศูนย์รวม การถ่ายโอนมูลค่าส่วนเกิน ซึ่งเป็นผลจากลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว คือ ส่วนหนึ่งของพัฒนาการของการด้อยพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนา

ทัศนะดังกล่าวของการด้อยพัฒนาช่วยให้มีการพิจารณาปัญหาการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนาได้กว้างขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยปกป้องผลประโยชน์ของประเทศกำลังพัฒนา

นักทฤษฎีการพึ่งพา กล่าวว่า สภาพการพึ่งพานั้นคือ สภาพการณ์ที่เศรษฐกิจกลุ่มประเทศกลุ่มหนึ่งถูกกำหนดเงื่อนไขโดยพัฒนาการ และการขยายตัวของกลุ่มประเทศอีกกลุ่มหนึ่ง กล่าวคือ ประเทศกำลังพัฒนามีลักษณะพึ่งพาทั้งในทางวัฒนธรรม สังคมและการเมืองต่อประเทศทุนนิยมตะวันตก มิได้มีแนวทางการพัฒนาประเทศที่เป็นอิสระ มีระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาประเทศทุนนิยมตะวันตก เช่น เทคโนโลยีในการผลิต ทุนและสินค้าประเภททุน ความเชี่ยวชาญและตลาดการค้าสำหรับการส่งออก ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ยังเป็นไปในเชิงเอารัดเอาเปรียบอีกด้วย เช่น การซื้อวัตถุดิบในราคาถูกแต่ต้องซื้อสินค้าอุตสาหกรรมในราคาแพง และการถ่ายโอนเงินรายได้โดยการดำเนินการของบริษัทข้ามชาติ เป็นต้น (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, ม.ป.ป. : 159-161)

ทั้งสองทฤษฎีที่ได้กล่าวมาแล้วได้ช่วยอธิบายลักษณะของประเทศกำลังพัฒนาที่ทฤษฎีอื่นมิได้กล่าวถึงเอาไว้ ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีทั้งสองจึงมีการกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ จุดร่วมของทฤษฎีทั้งสองนี้ คือการเสนอแนะให้

ประเทศกำลังพัฒนาดำเนินแนวทางการพัฒนาที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ เช่น การเสนอให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมแก่สภาพและสภาวะการณ์ของประเทศ การให้ประเทศกำลังพัฒนามีการรวมตัวกันเพื่อร่วมมือทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง หรือร่วมมือกันแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อรองกับประเทศที่พัฒนาแล้ว นอกจากนี้ยังเสนอให้มีการจัดการปฏิรูปความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของโลกเสียใหม่ เพราะเห็นว่าโครงสร้างและสถาบันเศรษฐกิจของโลกปัจจุบันที่เปิดเสรี มีบริษัทข้ามชาติ หรือกองทุนระหว่างประเทศล้วนเป็นเครื่องมือเพื่อการครอบงำประเทศกำลังพัฒนาของเหล่าประเทศอุตสาหกรรมทุนนิยมทั้งสิ้น

การนำทฤษฎีทั้งสองมาใช้ในการพัฒนาชุมชน คือ ในการพัฒนาคนในชุมชนจะต้องปราศจากความครอบงำทางความคิดและต้องไม่กระทำการใด ๆ ที่ทำให้ประชาชนมีแนวคิดที่จะต้องพึ่งพารัฐอยู่ตลอดเวลา จะต้องมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีอิสระในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง นอกจากนี้การดำเนินงานจะต้องดำเนินการตามหลักประชาธิปไตยและหลักแห่งการพัฒนาชุมชน

2.5 ทฤษฎีกระจายรายได้และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Redistribution with Growth Theory) ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญในเรื่องการเจริญเติบโตเช่นเดิม แต่การเสนอมาตรการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นพลวัตของการกระจายรายได้ซึ่งเป็นมาตรการระยะยาวเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน การว่างงานและความไม่เสมอภาค โดยที่เห็นว่าในการพัฒนาประเทศนั้นจะต้องให้มีมาตรการให้มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่น่าพึงพอใจ เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจได้ทำการผลิตเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำผลผลิตเหล่านั้นไปจำหน่ายจ่ายแจกให้เป็นไปโดยเสมอภาคและลดช่องว่างในเรื่องความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นต่อไป โดยมาตรการต่าง ๆ ที่จะทำให้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการกระจายรายได้ที่สำคัญมีดังนี้

1. การให้ความสำคัญต่อสาขาของการพัฒนา ซึ่งให้ผลดีต่อการพัฒนาสำหรับเกษตรกรรายย่อยและผู้ประกอบกิจการอยู่ในสาขาที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ไม่มีที่ดินทำกิน และผู้รับจ้างทางการเกษตร เป็นต้น
2. การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบทเพื่อยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในชุมชน โดยให้มีระดับการผลิตที่สูงขึ้นและการให้บริการของรัฐในเรื่องต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมการเกษตร จัดให้มีน้ำอุปโภคบริโภค เป็นต้น มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจและกิจกรรมเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาในท้องถิ่นที่มีปัญหา มีการปฏิรูปที่ดินเพื่อจัดที่ดินทำกินให้แก่ชาวบ้าน
3. ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อเทคนิคการผลิตที่ใช้แรงงานมากกว่าใช้ทุน การสร้างงาน การประหยัดการใช้ทุนและเงินตราต่างประเทศและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม
4. การควบคุมประชากรให้มีการเพิ่มที่เหมาะสม เพราะความยากจนและการว่างงานนั้นมีส่วนสัมพันธ์กันโดยตรงกับการมีอัตราการเพิ่มของประชากรในระดับสูง
5. การกำหนดกลุ่มที่ยากจนและถูกต้องเพื่อเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาและทำให้ทราบได้ว่าเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาหรือการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สมควร

6. การปรับปรุงในเรื่องโอกาสของกลุ่มยากจน ที่จะเข้าถึงการบริการต่าง ๆ ของรัฐ โดยเฉพาะในด้านการศึกษาที่ดี บริการสาธารณสุขและน้ำดื่มน้ำใช้ที่ถูกลงลักษณะ ที่อยู่อาศัย การคมนาคม การชลประทานและการใช้อำนาจในการปกครอง เป็นต้น

ทฤษฎีนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน เพราะเป็นการมุ่งกระจายผลของการพัฒนาไปสู่กลุ่มที่พึ่งตนเองไม่ได้และเป็นการลดช่องว่างความแตกต่างระหว่างภาคชนบทและเมือง

3. แนวคิดการพัฒนาอื่น ๆ

3.1 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาอีกหนึ่งรูปแบบ (The Concept of Another Development) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากแนวคิดเดิมของการพัฒนาที่ยึดหลักของการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยมีความเห็นว่าการพัฒนาควรยึดเอา “คน เป็นศูนย์กลางการพัฒนา” หรือยึด “คน เป็นหลักในการพัฒนา” เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคน โดยที่คนเป็นผู้ดำเนินการเอง

หลักการพื้นฐานของแนวคิดนี้ให้ความสำคัญที่คนหรือประชาชนเป็นสำคัญ โดยถือว่าประชาชนเป็นทรัพยากรที่สำคัญและการที่สามารถนำเอาศักยภาพและความคิดสร้างสรรค์ของประชาชนมาใช้ในการพัฒนาได้ถือได้ว่าเป็นทั้งวิถีทางและเป้าหมายของการพัฒนา กล่าวได้ว่า

1. เมื่อพิจารณาสภาพพื้นฐานแล้ว การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับประชาชนที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในสิ่งที่มีผลกระทบต่อตนเอง
2. การพัฒนาเป็นเรื่องของทุกประเทศไม่ว่าจะเป็นประเทศยากจนหรือประเทศที่มั่งคั่งมิใช่เรื่องของประเทศใดประเทศหนึ่งเท่านั้น ต้องดำเนินการพัฒนาร่วมกันจึงจะประสบผลสำเร็จ
3. ทรัพยากรของโลกนั้นมีอยู่เพียงพอในการที่จะตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ได้ทั้งโลกถ้ามีการนำมาใช้อย่างถูกต้องและมีจิตสำนึก
4. การพัฒนามีใช้การลอกเลียนแบบหรือการหยิบยืมตัวแบบสำเร็จรูปมาใช้ แต่เป็นกระบวนการที่จะเอื้ออำนวยต่อความพยายามในการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนา แต่ระบบดังกล่าวจะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในระดับโลกที่เป็นอยู่ในขณะปัจจุบันด้วย

แนวคิดดังกล่าว (Another Development) ที่เป็นแนวทางการพัฒนาสามารถสรุปได้ 5 ประการ คือ

1. เป็นการพัฒนาที่เน้นในเรื่องความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน
2. เป็นการพัฒนาจากการริเริ่มและดำเนินการจากภายใน
3. เป็นการพัฒนาที่เน้นหลักการพึ่งตนเอง
4. เป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม
5. เป็นการพัฒนาที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง เป็นหลักการที่เน้นการกระจายผลการพัฒนาอย่างทั่วถึงทั้งระดับระหว่างประเทศ ระดับประเทศ ระดับท้องถิ่นและในสาขาของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง

แนวความคิดนี้เป็นแนวความคิดที่ใกล้เคียงกับหลักการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างมาก ซึ่งในการพัฒนาชุมชนสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานในชุมชนได้เป็นอย่างดีและถูกต้องตามหลักวิชาการ

3.2 ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs Theory) เป็นทฤษฎีที่เสนอโดยองค์กรระหว่างประเทศเมื่อปี ค.ศ. 1976 โดยมีจุดเน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการจ้างงานที่ไม่เป็นธรรม การสร้างการกระจายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรม และผสมผสานกับทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพากับทฤษฎีการพัฒนาอีกหนึ่งรูปแบบของนักทฤษฎีกลุ่มกองทุนที่เสนอว่า

1. ให้ความสำคัญในการคัดเลือกโครงการด้านการผลิตสินค้าและบริการที่ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานที่กำหนดขึ้นเป็นลำดับแรก
2. ถือว่าโครงการที่ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานมีระดับเร่งด่วนสูงสุด
3. พยายามใช้กลวิธีในการเลือกกลุ่มเป้าหมายให้ได้โดยชัดเจนเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเหล่านั้นได้รับสินค้าและบริการตามที่ต้องการ

4. การกระจายอำนาจในการวางแผนไปสู่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในอนาคต ทฤษฎีนี้ต้องการตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นของประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายทั้งความต้องการด้านวัตถุและความต้องการด้านจิตใจ ในระดับครอบครัวและชุมชนส่วนรวม ซึ่งความต้องการขั้นจำเป็นพื้นฐานเป็นความต้องการของประชาชนตามความเป็นจริง โดยใช้ทรัพยากรและเทคโนโลยีภายในประเทศเป็นหลัก ความต้องการพื้นฐานของคนในสังคมจะมีความแตกต่างกัน สังคมใดที่ได้รับการตอบสนองแล้วจะทำให้คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นและระดับความต้องการนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปตามระดับของการพัฒนา

การนำทฤษฎีไปใช้ในการพัฒนานักปฏิบัติการพัฒนาชุมชนควรพัฒนาให้คนได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุและจิตใจ โดยต้องมุ่งเน้นถึงเป้าหมายการพัฒนาชุมชนว่าต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพและคุณธรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ควรมุ่งเน้นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาจะต้องใช้หลักเกณฑ์ต่าง ๆ ต่างเข้าประกอบกันด้วยซึ่งแนวทางแห่งทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานก็สามารถนำมาใช้เป็นทางเลือกหนึ่งได้

3.3 ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน (Integrated Rural Development Theory) เป็นแนวทางที่ธนาคารโลกเป็นผู้เสนอให้ประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนานำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชนบทซึ่งเป็นสังคมส่วนใหญ่ของประเทศเหล่านั้น เป็นกระบวนการดำเนินงานพัฒนาในหลาย ๆ ด้าน เช่น การคมนาคม การศึกษา การสาธารณสุข การสื่อสารการผลิต การมีงานทำ การเพิ่มโอกาสทางสังคม การพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม รวมทั้งการปรับปรุงโครงสร้างของสถาบันที่เกี่ยวข้อง อันเป็นการเน้นถึงความสัมพันธ์ต่อเนื่องเกื้อกูลกันของปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่าง ๆ และการจัดระบบการพัฒนา คือ การจัดองค์กร การวางแผน การจัดการและการเตรียมทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อัตรากำลัง งบประมาณและระยะเวลาในการพัฒนาให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์เกื้อกูลกัน ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้

1. การเข้าถึงระบบบริการและปัจจัยการผลิตของเกษตรกรรายย่อยของภาครัฐ

2. ดำเนินการวางแผนอย่างบูรณาการ โดยเน้นพื้นที่เป้าหมายพิเศษและจัดให้มีศูนย์ความเจริญเติบโตของชนบท

3. คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายเพื่อระดมการพัฒนาให้ครอบคลุมทุก ๆ ด้านและเหมาะสม

4. กระจายอำนาจการบริหารและการตัดสินใจไปสู่ระดับภูมิภาคและท้องถิ่นเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ทันที โดยการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น

วิธีการในการดำเนินงานตามแนวทางทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน มีดังนี้ (สนธยา พลศรี, 2547 : 219-220)

1. แผนงานและโครงการที่จัดทำขึ้นต้องมาจากการสำรวจความต้องการและความจำเป็นของประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย เป็นแผนงานที่รวมกิจกรรมต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน ซึ่งทุกหน่วยงานสามารถนำมาใช้ในส่วนที่รับผิดชอบได้

2. นโยบายการปรับปรุงคุณภาพชีวิตต้องคำนึงถึงด้านกายภาพ การบริการสาธารณะ การจัดการบริหารทางสังคม การให้การสนับสนุนกลุ่มและสถาบันที่ประชาชนจัดตั้ง

3. ต้องมีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนตามความชำนาญระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะเข้าร่วมดำเนินการตามโครงการ โดยไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนหรือรับผิดชอบคล้ายคลึงกัน

4. ต้องมอบการตัดสินใจให้แก่องค์กรปกครองท้องถิ่น โดยเฉพาะในกิจกรรมที่ประชาชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

5. ต้องแบ่งอำนาจตัดสินใจให้เด็ดขาดระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค

6. ต้องจัดให้มีศูนย์ประสานงานร่วมเพื่อคอยให้การสนับสนุน ควบคุม ติดตามแผนและโครงการของส่วนราชการต่าง ๆ

7. งบประมาณตามแผนงานและโครงการของหน่วยงานต่าง ๆ ต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังเป็นไปตามขั้นตอนและเวลาที่กำหนดไว้ในแผนงาน

8. ต้องให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง โดยให้เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าร่วมดำเนินงานต้องมีคุณภาพและมีจำนวนเพียงพอ

9. เวลาที่เจ้าหน้าที่ทั้งระดับวิชาการและระดับบริหารอยู่รับผิดชอบในโครงการต้องมีกำหนดที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนตัวบุคคลจนดำเนินการไม่ได้

10. วัสดุ อุปกรณ์ ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำเนินงานต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจัง

11. แผนงานและโครงการพัฒนาของหน่วยงานต่าง ๆ สำหรับที่จัดในแต่ละปีจะต้องวางเป้าหมายอย่างแน่ชัด เพื่อจะได้ประเมินผลได้เป็นระยะและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

12. การประเมินผลโครงการ ต้องเลือกบุคคลจากหลายหน่วยงานและผู้นำของประชาชน ที่มีได้รับผิดชอบโครงการ เพื่อจะประเมินผลได้โดยไม่มีลำเอียงเข้าข้างตนเอง

การนำทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

1. ทฤษฎีนี้เน้นกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่เป้าหมายอย่างชัดเจน ดังนั้นนักปฏิบัติการพัฒนาควรกำหนดกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการพัฒนาให้ชัดเจนเช่นกัน และดำเนินการจัดทำแผนการพัฒนาคือครอบคลุมทุกสาขาการพัฒนาแต่ไม่ซ้ำซ้อนกันของหน่วยงานเพื่อที่จะให้บรรลุเป้าหมาย
2. การประสานงานกันระหว่างหน่วยงานจะช่วยลดการซ้ำซ้อนการทำงาน ประหยัดทรัพยากร กำลังคน เงินและเวลาและก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการพัฒนา
3. เสริมสร้างอำนาจในการบริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถดำเนินการเองอย่างเต็มที่ในโครงการที่ไม่เกินความสามารถส่วนโครงการที่เกินความสามารถรัฐต้องให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่
4. นักปฏิบัติการพัฒนาสามารถนำแนวทางการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมโดยผู้นำชุมชน การพัฒนาชุมชนควรเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนที่ร่วมโครงการได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วยก็จะช่วยให้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

โดยสรุป จากเนื้อหาทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เป็นชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในภายในสังคม โดยในสังคมหนึ่ง ๆ จะมีความหลากหลายขององค์ความรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและปรากฏอยู่ในแต่ละด้าน ไม่ว่าจะเป็น รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อมนุษย์ ชุมชน สังคมและวัฒนธรรมโดยตรง ซึ่งการทำความเข้าใจในสังคมได้ดีนั้นจะต้องมีข้อมูลพื้นฐานทางสังคมนั้น ๆ ที่เราต้องการทำความเข้าใจอย่างเพียงพอและจะต้องรู้จักเชื่อมโยงเหตุการณ์ได้ดี ทฤษฎีจะทำหน้าที่ให้นักปฏิบัติงานสามารถอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและพยากรณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายความหมายของ คำว่า ทฤษฎี หมายถึงอะไร พร้อมยกตัวอย่าง
2. หน้าที่ของทฤษฎี และ ประโยชน์ของทฤษฎี คืออะไรบ้าง มีความสำคัญอย่างไร
3. จงอธิบาย ลักษณะของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ว่าเป็นอย่างไร
4. จงยกตัวอย่าง ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน ให้ชัดเจน
5. ทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ สังคมวิทยา มีความสำคัญต่อนักพัฒนาชุมชนอย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- เจษฎา ทองรุ่งโรจน์ .(2560). **พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย สังคมวิทยา**.กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ชิรวัดน์ นิจนตร. (2528). **การศึกษากับการพัฒนาชุมชน**. เอกสารการนิเทศการศึกษา.ฉบับที่ 209.
กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู.
- ดิเรก ฤกษ์ห่วย. (2528). **การนำการเปลี่ยนแปลง : เน้นกระบวนการกระจายนวัตกรรม**. กรุงเทพฯ :
โครงการตำราพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร. (ม.ป.ป.). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. เอกสารประกอบการสอน. ภาควิชา
สังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี. (อัดสำเนา).
- พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. (2549). พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับปรับปรุง.
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- ยุทธ ศักดิ์เดชนนต์. (2528). **แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและการนำไปใช้ในการศึกษาสังคม**. นครปฐม :
วิทยาลัยครุนครปฐม. (อัดสำเนา).
- สนิท สมัครการ. (2525). **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม**. กรุงเทพฯ :
โอเดียนสโตร์.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2554). **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2531). **การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจของสังคมชนบทไทย : ปัจจัยทางสังคม
และวัฒนธรรม**. *วารสารสังคมศาสตร์*, 25(1),72-99.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2540). **ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 7.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แสวง รัตนมงคลมาศ. (2534). **ทฤษฎีสังคมศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2530). **วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

ภาษาอังกฤษ

Sjoberg, Gideon and Nett, Roger. (1968). **A Methodology for Society Research**.
New York : Harper and Row.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

ราชบัณฑิตยสถาน.(2566). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก
<https://dictionary.orst.go.th/> สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2566.

บทที่ 3

แนวคิดการพัฒนาชุมชน

บทที่ 3 เป็นการเรียบเรียงเพื่อนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับ ฐานคิดของการพัฒนา ความหมายของคำว่าพัฒนา ซึ่งประกอบไปด้วย 1) ความเป็นมาของคำว่าพัฒนา 2) ความหมายของการพัฒนา 3) ลักษณะของการพัฒนา 4) แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา 5) ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา รวมถึงการอธิบายคำอื่น ๆ ที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่าพัฒนา ตลอดจนถึง ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ปรัชญาและหลักการในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน จุดมุ่งหมายและขอบข่ายของการพัฒนาชุมชน องค์ประกอบและการดำเนินงานของการพัฒนาชุมชน ลักษณะการดำเนินงานของการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเริ่มมีมาตั้งแต่อดีต ด้วยการที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดำรงชีวิตด้วยการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมแล้วมีการคัดเลือกผู้นำเพื่อดำเนินการพัฒนากลุ่มของตนเพื่อการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ อันเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมา กระทั่งมาถึงปัจจุบันก็ยังคงต้องมีการพัฒนากันอยู่ตลอดไป นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การกำหนดแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสำนักคิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุดังกล่าวคำว่า “การพัฒนา” จึงได้กลายเป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วโลก เพราะจากการที่ประเทศต่าง ๆ ต้องประสบกับปัญหาจากสงครามจึงจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางและวิธีการเพื่อดำเนินการปรับปรุง พื้นฟู แก้ไขสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในประเทศของตนเอง จึงทำให้มีการนำคำว่า “การพัฒนา” ไปใช้ในหลายรูปแบบ กว้างขวางและแพร่หลาย เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการเมืองและการพัฒนาด้านอื่น ๆ เป็นต้น ดังนั้นการนำคำว่าพัฒนาไปใช้ ก็จะมี ความหมายแตกต่างกันออกไปตามวัตถุประสงค์ที่นำไปใช้

ส่วนทางด้านการพัฒนาชุมชนได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาประเทศด้วยวิธีการพัฒนาชุมชน ซึ่งการพัฒนาชุมชนได้ถูกหยิบยกหลักการและวิธีการพัฒนาชุมชนมาใช้ในวงการพัฒนามากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ซึ่งถือได้ว่ามีความทันสมัยอยู่เสมอ การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาประเภทหนึ่งที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยมีแนวความคิด หลักการปรัชญาและวิธีการปฏิบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานดั้งเดิม คือเป็นกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อพัฒนาความรู้ ความคิดให้มีศักยภาพและสามารถพึ่งตนเองได้หรือช่วยตนเองได้ในทุกด้าน ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจึงเป็นการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ครบถ้วนถึงความพร้อมในทุกด้าน เพื่อที่จะสามารถจัดการกับปัญหาและความต้องการต่าง ๆ ของตนเองได้ การดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและต้องการผู้ปฏิบัติงานที่มีสมรรถภาพ เป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยองค์ความรู้ทั้งในด้านศาสตร์และศิลป์ เพื่อทำงานร่วมกันกับประชาชนและชุมชนในการที่นำพาไปสู่เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชน นั่นคือ การที่คนในชุมชนมีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน

ดังนั้น เพื่อจะทำความเข้าใจ ความหมายของ คำว่า การพัฒนา (Development) จึงต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งถึงที่มาที่ไปของประวัติความเป็นมาของคำว่า การพัฒนา จึงจะได้ทำความเข้าใจความหมายของ คำว่า การพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นความต่อเนื่อง และเป็นพื้นฐานในการเข้าใจและสามารถอธิบายการพัฒนาด้านอื่นได้อีกด้วย ผู้เขียนจึงขอเรียบเรียงลำดับของการพัฒนา จากนักวิชาการ องค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการพัฒนา ไว้ดังต่อไปนี้

ความเป็นมาของคำว่า การพัฒนา

แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์นั้น ได้เกิดขึ้นหรือ มีมานานแล้ว อาทิเช่น แนวคิดของนักปราชญ์ชาวกรีก คือ เพลโต (Plato) ที่ปรากฏในหนังสืออูตมรัฐ (The republic) แนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle) ในหนังสือการเมือง (Politics) และแนวคิดนักปรัชญาตะวันออก เช่น แนวคิดของพระบรมศาสดาพุทธเจ้า (Buddha) ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก (Tripitaka) เป็นต้น แต่แนวคิดในเชิงวิชาการนั้น คำว่า “การพัฒนา” (Development) เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยนักเศรษฐศาสตร์ได้บัญญัติคำนี้ขึ้นให้เกิดขึ้นเพื่อนำมาใช้เรียกการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป

การปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว อาทิ การเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงานจากคนและสัตว์เป็นพลังงานจากเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักรเครื่องยนต์ต่าง ๆ ทำให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหลายประการ เช่น อาชีพเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม สถานที่ประกอบอาชีพเปลี่ยนจากเรือนสวนไร่เนาเป็นโรงงานอุตสาหกรรม ระบบการผลิตแบบเพื่อการยังชีพเป็นเพื่อการค้า ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากชนบทไปเป็นเมือง สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนจากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นต้น ชีวิตในโรงงานอุตสาหกรรมยังไม่ได้รับมาตรฐานหลายประการ เช่น ขาดสวัสดิภาพและความปลอดภัย โรงงานคับแคบ แสงสว่างไม่เพียงพอ มีการใช้แรงงานเด็กและผู้หญิง ค่าจ้างต่ำ เป็นต้น นักเศรษฐศาสตร์จึงได้นำคำว่า “การพัฒนา” มาใช้เพื่อเรียกวิธีการยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวยุโรปในขณะนั้นให้สูงขึ้น (ประสิทธิ์ สวาสดิ์ญาติ, 2518 : 26) ต่อมาได้รับการยอมรับจากนักสังคมศาสตร์โดยทั่วไป โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาพัฒนาการและนักมานุษยวิทยาพัฒนาการ จึงทำให้คำว่า “การพัฒนา” ได้รับการยอมรับและนำไปใช้กันอย่างแพร่หลาย

ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง คำว่า “การพัฒนา” ได้ถูกนำไปใช้กันอย่างกว้างขวางมากขึ้น โดยประธานาธิบดี แฮร์รี เอส. ทรูแมนแห่งประเทศสหรัฐอเมริกาได้เป็นผู้จุดประกายให้กับชุมชนโลก โดยมีนัยยะของการผลักดันความคิดเรื่องของการพัฒนา ซึ่งได้รับการวิเคราะห์ว่าเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เมื่อสงครามเย็นเริ่มต้นขึ้น ในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างบทบาทของสหรัฐอเมริกาในชุมชนโลก ดังคำกล่าวสุนทรพจน์ของทรูแมนเมื่อวันที่ 20 มกราคม ค.ศ. 1949 ซึ่งเป็นวันที่ทรูแมนเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา คนที่ 33 และถือว่าเป็นศักราชใหม่ของโลกคือ ศักราชแห่งการพัฒนา มีความว่า (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2544 : 2)

“เราจะต้องเริ่มลงมือทำงานอันหาญกล้าชิ้นใหม่ของเราคือ นำความก้าวหน้าทางศาสตร์ต่าง ๆ และทางอุตสาหกรรมของเรามาใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงและสร้างความเติบโตในแถบถิ่นด้อยพัฒนา คติจักรวรรดินิยมแบบเก่า ซึ่งได้แก่ การเอารัดเอาเปรียบเพื่อประโยชน์จากต่างชาตินั้นไม่มีอยู่ในแผนงานของเรา งานที่เราวางไว้คือ การพัฒนาโดยมีมนทัศน์ว่าจะใช้ความยุติธรรมแบบประชาธิปไตยเป็นพื้นฐาน”

จากการที่ประธานาธิบดี แฮรี เอส. ทรูแมนได้ใช้คำว่า ด้อยพัฒนา เป็นครั้งแรกนี้ ณ วันนั้นประชาชนกว่าสองพันล้านคนได้กลายเป็นคนด้อยพัฒนาในทันที และประกอบกับการที่ประเทศต่าง ๆ ที่ประสบปัญหาภายหลังจากสงคราม จึงต้องทำการปรับปรุงแก้ไขสภาพทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของประเทศตนเอง ให้กลับฟื้นคืนสู่สภาพเดิม ในบางประเทศที่ได้รับเอกราชให้ปกครองตนเอง ก็ต้องหาแนวทาง วิธีการในการพัฒนาประเทศเพื่อหลุดพ้นจากการเป็นประเทศด้อยพัฒนา จึงเป็นเหตุให้คำว่า”การพัฒนา” ได้มีการนำใช้อย่างแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ครั้นต่อมาในปี ค.ศ.1960 ประธานาธิบดีแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา จอห์น เอฟ. เคนเนดี (John F. Kenedy) ได้เสนอองค์การสหประชาชาติ (The United Nations) ให้ถือเอาปี ค.ศ. 1960-1969 เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนา ของโลก ซึ่งเป็นที่ยอมรับขององค์การสหประชาชาติและยังได้ประกาศเพิ่มเติมให้ปี ค.ศ.1970-1979 เป็นทศวรรษที่สองของการพัฒนาโลกต่อไปอีกด้วย (สมยศ พุ่มพัว, 2534 : 178)

เมื่อคำว่าพัฒนาได้ถูกนำไปใช้กันอย่างแพร่หลายมากขึ้น การพัฒนาในความหมายตามธรรมชาติได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยมีการให้คุณค่าด้วย ซึ่งคุณค่าที่มีการกล่าวถึงนี้คือ วิธีการผลิต โดยเฉพาะวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรม ที่ถูกมองว่าเป็นการวิวัฒนาการของสังคมชั้นสูง การกำหนดคุณค่าดังกล่าวทำให้การพัฒนา มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ถูกกำหนดให้มีวิวัฒนาการไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แบบตะวันตก ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้วิเคราะห์ว่าการพัฒนาเป็นเหมือนลัทธิอาณานิคมใหม่ที่เป็นการครอบงำจากทางประเทศตะวันตก

ดังนั้นความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศต่าง ๆ ในโลก ทำให้มีการจัดแบ่งประเทศในโลกออกเป็นตามระดับของการพัฒนาประเทศและอุดมการณ์ทางการเมือง คือ

1. ประเทศในกลุ่มที่ได้พัฒนาอุตสาหกรรมในระดับสูงตามลัทธิทุนนิยม (Highly Industrialized Capitalist Countries) ซึ่งได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมันนีและญี่ปุ่น เป็นต้น
2. ประเทศในกลุ่มสังคมนิยมภายใต้ระบบสังคมนิยมเต็มรูปแบบ (Socialist Bloc) ได้แก่ รัสเซีย จีน โปแลนด์ เชโกสโลวาเกีย เป็นต้น
3. ประเทศในโลกที่สาม (Third World Countries) ส่วนใหญ่ได้แก่ ประเทศซึ่งเดิมเคยเป็นอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตก มีระดับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับต่ำ ได้แก่ ประเทศส่วนใหญ่ในแอฟริกาและเอเชีย เช่น เอธิโอเปีย อียิปต์ บราซิล พม่ารวมทั้งไทย เป็นต้น

ประเทศโลกที่สามหรือประเทศด้อยพัฒนา (Underdeveloped Countries) ซึ่งต่อมามีการเรียกชื่อให้ดูดีกว่าว่าประเทศกำลังพัฒนา (Developing Countries)

ความหมายของการพัฒนา

เมื่อพิจารณาความเป็นมาของคำว่าพัฒนาดังกล่าวเบื้องต้นพบว่า กระแสแห่งความเจริญของประเทศตะวันตกหรือประเทศที่พัฒนาแล้วได้หลั่งไหลไปสู่ประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศที่มีความเจริญน้อยกว่า คำว่าพัฒนาจึงได้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายความก้าวหน้าให้ทัดเทียมกับประเทศในตะวันตก ซึ่งมีความหมายครอบคลุมหลายแง่มุมไม่เป็นที่เข้าใจอย่างเดียวกันในแต่ละประเทศแต่ละช่วงเวลา ซึ่งเราจะพบว่าในช่วงแรก ๆ ของการนำเอาแนวความคิดการพัฒนามาใช้จะเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ทันสมัย หรือการปรับให้เป็นอุตสาหกรรม เป็นต้น ต่อมานักสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาที่แตกต่างกันออกไปมาก ทำให้รูปแบบ วิธีการและยุทธวิธีในการพัฒนาประเทศต่าง ๆ มีความแตกต่างกันออกไป แนวคิดของการพัฒนาจึงครอบคลุมถึงด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมด้วย ตัวอย่างความหมายคำว่าพัฒนา มีดังนี้

จิตยา สุวรรณชฎ (2522 : 341) กล่าวว่า การพัฒนาคือ กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการจัดสรรทรัพยากรของสังคม เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการที่จะบรรลุเป้าหมายที่สังคมนั้นได้เลือกสรรแล้ว ด้วยการควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

วิทยากร เชียงกุล (2527 : 17-18) อธิบายว่า การพัฒนาที่แท้จริงควรหมายถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจ และความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ การได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อตอบสนองความต้องการทางร่างกายแล้วประชาชนยังต้องการได้รับการพัฒนาด้านการศึกษา สิ่งแวดล้อมที่ดี พักผ่อนหย่อนใจและการพัฒนาวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่าง ๆ ด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้ยังคงเรียกว่าการพัฒนา “คุณภาพ” เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การเพิ่มปริมาณสินค้าหรือรายได้เท่านั้นหากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2534 : 2) อธิบายว่า การพัฒนาเป็นเสมือนกลวิธีหรือมรรควิธี (Means) ที่ทำให้เกิดผล (Ends) ที่ต้องการคือ คุณภาพชีวิต ชุมชนและสังคมดีขึ้นและนอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นแล้วยังมีการกำหนดอัตราการเปลี่ยนแปลง (Rate of Change) เอาไว้ด้วย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547 : 3) ให้ความหมายว่า การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงตามแผนหรือการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Planned or Directed Change) นั่นคือการพัฒนาไม่ได้เป็นเรื่องธรรมชาติหากเป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยกำหนดทิศทางหรือรายละเอียดเอาไว้ล่วงหน้าว่าจะพัฒนาอะไร พัฒนาอย่างไร ช้าเร็วอย่างไร ใครจะเป็นผู้พัฒนาและถูกพัฒนา เป็นต้น

นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (ม.ป.ป. : 5) กล่าวว่า การพัฒนา เป็นกระบวนการในการที่จะเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ของประชาชนส่วนใหญ่ให้ดีขึ้นซึ่งรวมถึงเรื่องที่ดีสินคุณค่าของคนในแต่ละสังคมด้วย ความหมายของการพัฒนาจึงแตกต่างกันออกไปตามกาลเวลา สถานที่และลักษณะของปัญหาหรือความต้องการของแต่ละสังคม โดยมีปัจจัยที่สนับสนุนส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปทิศทางที่พึงประสงค์ ดังนี้

1. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่นำมาซึ่งการปรับปรุงให้ดีขึ้นสำหรับคนส่วนใหญ่
2. ควรจะเป็นอันตรายน้อยที่สุดและเป็นประโยชน์ต่อทุก ๆ คน
3. อย่างน้อยที่สุดควรจะต้องสนองความต้องการพื้นฐานหรือความต้องการที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต
4. มีความสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่
5. ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

จึงอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในแนวความคิดและเปลี่ยนแปลงการกระทำเพื่อก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น

สนธยา พลศรี (2547 : 2-5) ได้จำแนกความหมายของการพัฒนาไว้แต่ละประเภท ดังนี้

1. ความหมายจากรูปศัพท์ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดความเจริญเติบโตงอกงามและดีขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจ ความหมายดังกล่าวนี้เป็นที่มาของความหมายในภาษาไทยและเป็นแนวทางในการกำหนดความหมายอื่น ๆ

2. ความหมายโดยทั่วไป หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้คุณภาพดีขึ้นกว่าเดิม ความหมายนี้นับว่าเป็นความหมายที่รู้จักกันโดยทั่วไป เพราะนำมาใช้มากกว่าความหมายอื่น ๆ แม้ว่าจะไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการก็ตาม

3. ความหมายทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง ความเจริญเติบโตแต่เป็นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการเน้นความหมายในเชิงปริมาณคือ การเพิ่มขึ้นหรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากกว่าด้านอื่น ๆ

4. ความหมายทางพัฒนาบริหารศาสตร์ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งในด้านคุณภาพ (ดีขึ้น) ปริมาณ (มากขึ้น) และสิ่งแวดล้อม (มีความเหมาะสม) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว

5. ความหมายทางด้านเทคโนโลยี หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัยด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความหมายอีกแนวทางหนึ่ง

6. ความหมายทางการวางแผน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการของมนุษย์ไว้ล่วงหน้าในลักษณะของแผนและโครงการ แล้วบริหารหรือจัดการให้เป็นไปตามแผนและโครงการจนประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ จะเห็นได้ว่าความหมายของการพัฒนาทางการวางแผนกำหนดให้การพัฒนาเป็นกิจกรรมของมนุษย์และเกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เกิดจากการวางแผนโดยมนุษย์ ไม่ใช่เป็นการพัฒนาในความหมายนี้

7. ความหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติ การพัฒนา ในความหมายของการปฏิบัติการณ์นี้ เป็นความหมายต่อเนื่องจากความหมายทางการวางแผน โดยมุ่งเน้นถึงการวางแผนและโครงการไปดำเนินการอย่างจริงจังและอย่างต่อเนื่องเพราะถึงจะมีแผนและโครงการแล้ว แต่ถ้าหากไม่มีการนำไปปฏิบัติการพัฒนา ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้

8. ความหมายในทางพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาคนให้มีความสุขมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การพัฒนาในความหมายนี้มีลักษณะเดียวกันกับการพัฒนาในความหมายทางการวางแผนคือ เป็นเรื่องของมนุษย์เท่านั้น แตกต่างกันเพียงการวางแผนให้ความสำคัญที่วิธีการดำเนินงาน ส่วนพุทธศาสนามุ่งเน้นผลที่เกิดขึ้นคือ ความสุขของมนุษย์เท่านั้น

9. ความหมายทางสังคมวิทยา นักสังคมวิทยาได้ให้ความหมายของการพัฒนาโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมคือ มนุษย์ กลุ่มทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายในทางพุทธศาสนาคือ การเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้มีความสุข และมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายทางการวางแผนคือ ด้วยวิธีการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ ซึ่งนักวางแผนเรียกว่า การบริหารและการจัดการนั่นเอง

10. ความหมายทางการพัฒนาชุมชน นักพัฒนาชุมชนได้ให้ความหมายของคำว่าพัฒนาไว้ใกล้เคียงกับนักสังคมวิทยา คือ การพัฒนาเป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสังคมมนุษย์ให้ดีขึ้น แต่ว่า นักพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นที่มนุษย์ในชุมชนจะต้องร่วมกันดำเนินงานและได้รับผลจากการพัฒนาร่วมกัน

นอกจากนี้ สันธยา พลศรี ยังได้สรุปภาพรวมความหมายของคำว่า การพัฒนา ไว้ว่า หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้นทั้งทางด้านคุณภาพ ปริมาณและสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและดำเนินงานโดยมนุษย์เพื่อประโยชน์แก่ตัวมนุษย์เอง

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (ม.ป.ป. : 42-43) กล่าวสรุปเกี่ยวกับการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีกว่าเดิมเพื่อให้ประชาชนหรือชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและมีความเจริญก้าวหน้า โดยการเปลี่ยนแปลงนั้น ได้มีการกำหนดไว้ก่อนและครอบคลุมทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ หรืออาจแบ่งเป็นด้าน เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง นอกจากนี้แล้วการพัฒนาในแง่ที่เป็นกระบวนการ (Process) จะประกอบด้วยหลายขั้นตอน (Stages) ที่มีความสัมพันธ์หรือเชื่อมโยง (Relation or Linkage) และสอดคล้องกัน การพัฒนา ยังเป็นกระบวนการต่อเนื่อง (Continuing Process) คือหลังจากดำเนินกิจกรรมพัฒนากิจกรรมหนึ่งผ่านไปแล้วก็จะนำสู่การดำเนินกิจกรรมพัฒนาอีกกิจกรรมอื่น ๆ ต่อไปอีก

จากทั้งหมดที่กล่าวมาสรุปได้ว่า “การพัฒนา” คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงตามแผนด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าหรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง นั่นคือ การพัฒนาเป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น มีการกำหนดทิศทางหรือกำหนดรายละเอียดเอาไว้ล่วงหน้าว่าใคร ทำอะไร อย่างไร เมื่อใด เป็นต้น โดยเป้าหมายสุดยอดของการพัฒนาอยู่ที่คนและคุณภาพชีวิตของคน ซึ่งการพัฒนาคนจึงรวมถึงการพัฒนาด้าน เศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรมและเทคโนโลยี นอกจากนี้ความหมายของการพัฒนายังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจคุณค่าของคนในแต่ละสังคมอีกด้วย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ (2554:17-18) ได้กล่าวถึงไว้ในหนังสือ วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น ว่า ความหมาย (significance) ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” (Development) และของคู่ตรงกันข้ามที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนา” (underdevelopment) อย่างที่รับรู้และเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบันนี้นั้น เป็นสิ่งที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นมาโดยประเทศมหาอำนาจตะวันตก ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองนี้เอง ฉะนั้น “การพัฒนา” และ “ความด้อยพัฒนา” หรือความเป็นอื่นของการพัฒนา

(development's other/ other development) จึงเป็นประดิษฐกรรมทางประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างใหม่ แต่กลับเป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในเวลาอันรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” มิได้หยุดนิ่ง ตายตัว แต่มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดเช่นกัน กล่าวคือ ในยุคแรกเริ่มของการพัฒนานั้น การพัฒนา หมายถึง การทำให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตก ผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนาการเมือง หรือที่เรียกขานกันในแวดวงการศึกษาการพัฒนาในยุคนั้นว่า “ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” (Modernization theory) ต่อมาคนในแวดวงการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักวิชาการและปัญญาชน เริ่มค้นพบว่า การพัฒนาเพื่อให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตกนั้น นำปัญหามากมายมาสู่สังคมประเทศ “โลกที่สาม” หรือ “ประเทศด้อยพัฒนา” ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในสังคมที่เพิ่มมากขึ้น ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษ ปัญหาความยากจนที่เพิ่มมากขึ้นในชนบท และที่สำคัญคือ การทำให้ประเทศ “โลกที่สาม” ต้องพึ่งพิงประเทศตะวันตกแทบจะทุกด้านมากยิ่งขึ้น ความไม่พอใจต่อปัญหาต่างๆ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาที่ต้องการลอกเลียนแบบอย่างสังคมตะวันตกดังกล่าวข้างต้น นำไปสู่แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่เรียกรวมๆ และหลวมๆ และหลวมๆ ว่า “แนวคิดที่ต่อต้านทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” ในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 เช่น ทฤษฎีพึ่งพิง (dependency theory) ทฤษฎีระบบโลก (world-system theory) และทฤษฎีว่าด้วยความด้อยพัฒนา ของบรรดานักวิชาการแนวมาร์กซิสต์ “ใหม่” ทั้งหลายเป็นต้น อย่างไรก็ตาม เริ่มตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา มีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่น่าสนใจ และชวนให้ติดตามเกิดขึ้นอีกมากมาย นอกเหนือไปจากสองแนวคิดหลักๆ เกี่ยวกับการพัฒนาที่ผู้เขียนกล่าวถึงข้างต้น แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเหล่านี้ ได้เติมสีสันให้กับแวดวงการศึกษาการพัฒนาในปัจจุบันอย่างมาก เช่น แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดวนเกษตร แนวการบริหาร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยท้องถิ่น/ชุมชน และแนวคิดที่เรียกร้องให้มนุษย์กลับไปใกล้ชิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ เป็นต้น

ลักษณะของการพัฒนา

จากความหมายของการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นจึงทำให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการ ซึ่งลักษณะที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้ (สนธยา พลศรี, 2547: 5-6)

1. เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ (Change) เช่น ด้านคุณภาพ ปริมาณและสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้นหรือให้มีความเหมาะสม อันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ ซึ่งเป็นลักษณะตามความหมายทางด้านพัฒนาบริหารศาสตร์
2. มีลักษณะเป็นกระบวนการ (Process) คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอนและอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้
3. มีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้า ๆ ปริมาณมากหรือน้อยก็ได้

4. **เป็นแผนโครงการ (Plan)** คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

5. **เป็นวิธีการ (Method)** การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนด เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

6. **เป็นปฏิบัติการ (Action)** คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิดหรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

7. **เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์** เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการในการที่จะพัฒนาตนเองและสิ่งต่าง ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้วจะไม่ใช้การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่น ๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

8. **ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ** ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุข เพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

9. **มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด** คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพ ปริมาณ สิ่งแวดล้อม ความคงทนถาวร การประเมินผลจากผู้ที่เกี่ยวข้องว่ามีความเหมาะสมหรือพึงพอใจหรือไม่และระดับใด เป็นต้น

10. **สามารถเปลี่ยนแปลงได้** การพัฒนานอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อมนุษย์สังคมและสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์แล้ว รูปแบบ กระบวนการและวิธีการพัฒนาก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้มีความเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย การพัฒนาใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

กล่าวได้ว่าลักษณะโดยรวมของการพัฒนา เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ถ้าการพัฒนาขาดลักษณะใดลักษณะหนึ่งดังกล่าวจะเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบหนึ่งที่มีความหมายใกล้เคียงกับการพัฒนาเท่านั้น

แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

จากการนำคำว่าพัฒนามาใช้ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไปจึงเกิดแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแตกต่างกันออกไปหลายแนวความคิด ซึ่งสามารถจำแนกออกได้ดังต่อไปนี้

1. **แนวคิดด้านมนุษยนิยม** เป็นการอธิบายแนวคิดพื้นฐานการพัฒนาของมนุษย์ที่เน้นเรื่องค่านิยมกับจริยธรรม โดยมองว่าเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาอยู่ที่มนุษย์ และค่านิยมด้านจริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญใน

สังคมมนุษย์ ตามแนวคิดนี้ถือว่าคนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา คนบันดาลให้สิ่งต่าง ๆ ในเกิดขึ้นหรือดับสลายได้ จุดหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนาคือการพัฒนาคน ซึ่งหมายถึงการทำให้คนมีทั้งคุณภาพและคุณธรรม (วิรัช เตียหงษากุล, 2529 : 4-5)

2. แนวคิดทางด้านเศรษฐกิจ เป็นการอธิบายถึงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งจะเน้นไป ในเรื่องของการออมและการลงทุน มองว่าการพัฒนาเปรียบเสมือนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยถือว่าเมื่อมีกระบวนการพัฒนาเกิดขึ้นแล้วผลแห่งการพัฒนาจะแพร่กระจายไปยังประชาชนที่ละน้อย และประชาชนจะพัฒนาตามไปด้วย ซึ่งผลประโยชน์ของการเจริญเติบโตจะกระจายไปสู่ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในรูปของงานและโอกาสทางเศรษฐกิจ โดยผลของการกระจายนี้จะเพิ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่กลุ่มที่ยากจนกว่า

3. แนวความคิดด้านความจำเป็นขั้นพื้นฐาน เป็นผลมาจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจของหลาย ๆ ประเทศและประเทศต่าง ๆ เริ่มตระหนักว่าการดำเนินการพัฒนาที่ผ่านมาไม่ได้ส่งผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยการพัฒนาควรจะถูกกำหนดให้ไปสู่แนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การศึกษาและสุขภาพอนามัย รวมไปถึงความต้องการด้านต่าง ๆ ของประชาชนเป็นอันดับแรกแทนการมุ่งลงทุนในด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการพัฒนาและแนวทางในการปฏิบัติแล้วการพัฒนาจะมุ่งไปที่สวัสดิการของประชาชนเพื่อลดความยากจน ลดการว่างงานและลดความไม่เท่าเทียมกันด้วย

4. แนวความคิดแบบการปฏิบัติการทางสังคม (Social Action) เป็นแนวคิดที่เกิดจากรัฐบาลของประเทศต่าง ๆ พยายามปรับปรุงแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปของการวางแผนและปฏิบัติการ เช่น การปฏิรูปที่ดิน การสหกรณ์ การพัฒนาชนบท เป็นต้น และเรียกวิธีการนี้ว่าการพัฒนา (สนธยา พลศรี, 2547 : 9)

5. แนวคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflict) เป็นแนวคิดของการพัฒนาประเทศด้วยระบอบสังคมนิยมที่นำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้เป็นแนวทางในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและระบบสังคม โดยถือว่าการนำระบอบสังคมนิยมเข้ามาใช้แทนระบบที่ใช้อยู่เดิม เป็นการพัฒนาในแนวความคิดนี้ (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2534 : 93-94)

6. แนวคิดแบบการพัฒนาชุมชน (Community Development) เป็นแนวคิดที่องค์การสหประชาชาตินำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องความเป็นมาของการพัฒนา กล่าวคือ การให้คนและกลุ่มคนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและเป็นผู้ได้รับผลของการพัฒนาตามหลักการและวิธีการพัฒนาชุมชน

7. แนวคิดแบบการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นแนวคิดที่องค์การสหประชาชาติเรียกร้องให้ทั่วโลกได้ตระหนักถึงผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินขีดจำกัดของทรัพยากรโลก เป็นแนวคิดการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกด้านอย่างสมดุล ใน 5 ด้าน คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านสังคมและด้านการเมือง

จากแนวคิดหลักในการพัฒนาทั้ง 7 ประการดังกล่าว การพัฒนาชุมชนถือเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะคือ มุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงในตัวมนุษย์รวมทั้งศักยภาพของมนุษย์เป็นหลัก

การที่จะทำความเข้าใจความหมาย ลักษณะและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น จำเป็นจะต้องตระหนักในความจริงที่ว่า การพัฒนาเป็นแนวคิดเชิงปทัสสถาน การกำหนดความหมาย ทิศทางและแนวทางของการพัฒนานั้นย่อมจะแตกต่างกันไปตามค่านิยมและความเชื่อพื้นฐานหรืออุดมการณ์ของสังคมและกาลเวลา ดังนั้นแนวทางในการพัฒนาของประเทศที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ทุนนิยมจึงอาจจะแตกต่างจากประเทศอุดมการณ์สังคมนิยมและเนื่องจากปทัสฐานที่มองเห็นว่าเป็นสิ่งที่ปรารถนาเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา ความหมายแนวคิดและแนวทางการพัฒนาอาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเวลาด้วยเช่นกัน

ความเป็นมาของการพัฒนาในสังคมไทย

สังคมไทยในสมัยอดีตมีลักษณะเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่มีระบบการผลิตแบบพึ่งตนเองตามธรรมชาติ แต่ละครอบครัวผลิตสินค้าในลักษณะทำเองใช้เอง หรือมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ผลิตได้กันบ้างไม่มากนัก มีลักษณะเป็นพริกบ้านเหนือ เกือบบ้านใต้ แบ่งกันกิน แบ่งกันใช้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการปกครองท้องถิ่นของตนเองโดยมีคนที่เข้มแข็ง กล่าวหาญ แก้ปัญหาได้เก่งเป็นผู้นำ

เมื่อชุมชนมีการขยายตัวใหญ่ขึ้นก็ได้พัฒนาเป็นเมือง มีเจ้าเมือง มีระบบกองทัพไว้ป้องกันตนเอง มีการแบ่งงานกันทำและการเก็บภาษีตลอดจนการค้าขายแลกเปลี่ยนมากขึ้น เช่น ในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1800) ก็ได้พัฒนาเป็นชุมชนขนาดค่อนข้างใหญ่ มีระบบการปกครอง กฎหมายที่เป็นระเบียบแบบแผน มีการพัฒนาการทำเหมืองฝายเก็บกักกระบายน้ำเพื่อทำการเพาะปลูก มีระบบเงินตรา มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา มีการค้าขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากป่า อาทิ สมุนไพร เครื่องเทศ ไม้หอม ไปสู่แดนไกล ตลอดจนมีการซื้อสินค้าจากเมืองอื่น ๆ มีระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและสืบทอดมรดก ระบบทาส แรงงาน รวมถึงการเสียภาษีในรูปแบบของส่วยอากรต่าง ๆ

ครั้นต่อมาในสมัยสังคมอยุธยา ก็มีพัฒนาการคล้าย ๆ กับสังคมสุโขทัยแต่ว่าขนาดของชุมชนและระบบการปกครอง การผลิต การกระจายทรัพยากรจะมีขนาดใหญ่โตและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ อำนาจการปกครองรวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์ ซึ่งจะมีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินและแรงงานมากกว่าสมัยสุโขทัย มีการจัดระบบการจัดสรรที่ดินให้คนได้ทำกิน ต้องถูกเกณฑ์แรงงานหรือเสียภาษีในรูปแบบต่าง ๆ อย่างเป็นระบบที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น เรียกว่าระบบศักดินาหรือระบบไพร่

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชุมชนมีลักษณะที่เป็นไปอย่างช้า ๆ ในยามสงบ บางครั้งก็เจริญรุ่งเรืองต่อเมื่อมีศึกสงคราม โรคระบาด หรือประสบกับภัยธรรมชาติ เกิดความแห้งแล้ง ทุพภิกขภัยต่าง ๆ ก็จะเสื่อมลงมักวนเวียนไปอยู่เช่นนี้ แต่โครงสร้างใหญ่ ๆ ของสังคมไม่เปลี่ยน เพราะวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่เป็นการผลิตแบบพึ่งตนเองตามธรรมชาติ ไม่มีการนำเอาผลผลิตส่วนเกินไปลงทุนหรือนำไปขยายการผลิต ประชาชนมีความพึงพอใจกับชีวิตที่เรียบง่ายและไม่มีการกลุ่มชนใด ๆ สามารถสร้างตัวเองเป็นฝีมือหรือชนชั้นพ่อค้าได้ ช่างฝีมือจะซ่อนฝีมือของตนเองไว้เพราะเกรงว่าจะถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงาน ไม่มีแรงจูงใจให้มีการพัฒนาทางฝีมือและเทคโนโลยี

แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าสังคมอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีการพัฒนาช้า แต่เนื่องจากว่ามีธรรมชาติที่เอื้ออำนวย มีทรัพยากรอย่างมากมาย มีประชากรน้อย ดังนั้นประชาชนส่วนใหญ่จึงมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์และมีชีวิตที่มีความสุขพอสมควร สังคมในสมัยดังกล่าวจึงมิใช่สังคมที่ด้อยพัฒนาที่จะต้องมีการพัฒนาชุมชนอย่างในปัจจุบัน

สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ นับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะสังคมอื่น โดยเฉพาะในประเทศยุโรปที่ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีที่ล้ำหน้า มีการจัดระบบเศรษฐกิจ การเมือง เป็นแบบทุนนิยมที่เน้นการใช้เครื่องจักรมาช่วยเร่งในการผลิตเรียกได้ว่าเป็นการผลิตขนาดใหญ่เพื่อขายและแสวงหากำไรและลงทุน ดังนั้นประเทศในยุโรปจึงได้แสวงหาทรัพยากรโดยการออกล่าอาณานิคม จึงได้ทำการรุกรานประเทศที่พัฒนาช้ากว่า อ่อนแอกว่าเป็นเมืองขึ้นทั่วทั้งเอเชีย แอฟริกาและอเมริกาใต้ ส่วนในประเทศไทยได้บีบบังคับให้ประเทศไทยต้องเซ็นสนธิสัญญาเปิดประตูการค้า ที่เรียกว่า “สนธิสัญญาบาวริง” ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2398) โดยมีเนื้อหาสาระที่สำคัญของสนธิสัญญาคือ ประเทศไทยต้องทำการยกเลิกพระคลังสินค้าของพระมหากษัตริย์ ซึ่งผูกขาดการค้าต่างประเทศ ให้มีการส่งออกข้าวได้โดยเสรี ให้จัดเก็บอากร นำเข้า-ส่งออกได้ไม่เกินร้อยละ 3 ให้พ่อค้าต่างประเทศสามารถเช่าซื้อที่ดิน ตั้งบริษัท ตั้งโรงเก็บสินค้าและจ้างแรงงานที่เป็นคนไทยได้ ให้มีการส่งออก-นำเข้าโลหะมีค่าได้และห้ามเก็บภาษีอื่นนอกจากภาษีที่ดินและศุลกากร (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2551)

หลังจากการเซ็นสนธิสัญญาเปิดประตูการค้าการลงทุนดังกล่าว ระบบการผลิตและวิถีชีวิตของคนไทยได้เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว เกษตรกรชาวนาไทยจึงเปลี่ยนจากการเพาะปลูกข้าวไว้กินไปเป็นปลูกเพื่อขายมากขึ้น ระบบเศรษฐกิจไทยจึงได้ค่อย ๆ พัฒนาเป็นแบบทุนนิยมหรือการผลิตเพื่อขายและมีการเปลี่ยนแปลงในสิ่งอื่น ๆ ตามมา เช่น การคมนาคมขนส่ง การสร้างทางรถไฟเพื่อส่งเสริมการผลิตและการค้า มีการออกโฉนดที่ดินยอมรับกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนเพื่อเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาแบบทุนนิยม

การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในช่วงแรก ๆ นั้น การสะสมทุนภายในประเทศและการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศยังเติบโตเป็นไปอย่างเชื่องช้า เนื่องจากประเทศที่พัฒนามากกว่าได้ส่งสินค้าอุตสาหกรรมเข้ามาตีตลาด ส่วนพ่อค้าคนจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็ส่งเงินกำไรที่ได้จากการทำธุรกิจกลับไปให้ญาติพี่น้องที่อยู่ในประเทศจีน การสะสมทุนในประเทศจึงมีน้อย

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีผลกระทบต่อโครงสร้างทางการเมืองมากกว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การล้มเลิกการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและได้นำเอาระบอบประชาธิปไตย (ระบอบรัฐบาล) เข้ามาใช้ในการปกครองประเทศ ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งและเข้ามาทำการบริหารราชการ ทำให้การบริหารจัดการประเทศมีความสะดวกขึ้น อย่างไรก็ตามไม่มีการปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่สำคัญเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาสั้น ส่วนประชาธิปไตยแบบรัฐสภาที่ดำเนินการพัฒนาไปในสภาพที่ไม่ค่อยมั่นคง มีความขัดแย้งในหมู่คณะราษฎรและชนชั้นสูง มีการกบฏและทำการรัฐประหารหลายครั้ง ประชาชนยังด้อยการศึกษา ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและไม่มีการตื่นตัวทางการเมืองมากพอ

ในระหว่างปีพ.ศ. 2501 ถึง 2516 สังคมและชุมชนไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมากยิ่งขึ้น ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อมีการสนับสนุนให้ธนาคารโลกเข้ามาช่วยสำรวจสถานะเศรษฐกิจของประเทศ โดยในช่วงปีพ.ศ. 2500 ได้เริ่มมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน รวมทั้งเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจกันอย่างขนานใหญ่ เร่งรัดการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น เขื่อน ไฟฟ้า ประปา ถนน เส้นทาง ท่าเรือ เป็นต้น ทำให้เกษตรกรชาวไร่ชาวนาที่เคยอยู่ห่างไกลออกไปถูกดึงเข้ามาในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ทำการเพาะปลูกเพื่อขายกันมากขึ้น รวมทั้งมีการเปลี่ยนจากการปลูกข้าวไปเป็นการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อยเพื่อการส่งออกมากขึ้น

ในขณะเดียวกันก็ได้มีการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม การค้าและการบริการต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว การพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงแรก ๆ ยังเป็นอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า คือ การผลิตสินค้าสำเร็จรูปที่เคยส่งเข้ามาขายในประเทศ เช่น ทอผ้า น้ำตาล เครื่องอิเล็กทรอนิกส์ รถยนต์ เป็นต้น สินค้าเหล่านี้เมื่อผลิตขึ้นได้ก็ทำการขายภายในประเทศ ทำให้ไม่ต้องสั่งซื้อเข้ามา อย่างไรก็ตามประเทศไทยก็ยังคงต้องสั่งซื้อสินค้า จำพวกเครื่องจักร เครื่องเคมีภัณฑ์ น้ำมันเชื้อเพลิง อะไหล่ วัตถุดิบต่าง ๆ เพื่อเข้ามาใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมค่อนข้างมาก ทำให้ประเทศไทยขาดดุลการค้าและต้องพึ่งการกู้เงินจากต่างประเทศมากขึ้น

การพัฒนาประเทศดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนและสังคมไทยอย่างมาก กล่าวคือ ชนบทมีความสัมพันธ์กับเมืองในด้านการผลิตสินค้าการเกษตรเพื่อขายและซื้อสินค้าอุตสาหกรรมจากภาคในเมืองมากขึ้น เทคนิคการผลิตเปลี่ยนไปใช้เครื่องจักร เครื่องยนต์ เช่น รถไถนา เข้ามาแทนแรงงานสัตว์ เช่น วัว ควาย มีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืชมากขึ้น ทั้งนี้เกษตรกรต้องมีการพึ่งระบบเครดิตและตลาดมากขึ้นตามไปด้วย การพัฒนามีผลกระทบต่อชุมชนและประชาชนกลุ่มต่าง ๆ อย่างไม่ทั่วถึงกัน ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนามากที่สุดก็คือคนในเมือง โดยเฉพาะคนที่เป็นเจ้าของทุน ที่ดิน กิจการห้างร้านต่าง ๆ ส่วนคนในชนบทจะได้รับผลจากการพัฒนาน้อยกว่า สรุปได้ก็คือ การพัฒนาทำให้เกิดการกระจายทรัพย์สินและรายได้ที่ไม่เป็นธรรมและทำให้เกิดการพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกมากขึ้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้การพัฒนาสังคมไทย เป็นการเปลี่ยนแปลงของสภาพชุมชนและสังคมไทยจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันที่ก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและมีความทันสมัยมากขึ้น ในปัจจุบันสังคมไทยเป็นลักษณะของสังคมโลกาภิวัตน์ที่มีความเจริญก้าวหน้าในเรื่องของเทคโนโลยีสารสนเทศ ข้อมูลข่าวสารและนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่มีการพัฒนาทั้งด้านการแพทย์ การสื่อสาร การค้าและการลงทุน เป็นต้น นอกจากนี้การรวมตัวกันของประชาคมภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือที่เรียกว่า “ประชาคมอาเซียน (AEC)” ยิ่งเป็นแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการแข่งขันกันในด้านการค้าและการลงทุน ก็ทำให้สังคมไทยมีความจำเป็นต้องเร่งรัดการพัฒนาสังคม ชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศอื่นมากขึ้น ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วประเทศก็จะตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอ ล้าหลังและเสียเปรียบได้

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ประเทศไทยมีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารการพัฒนาประเทศให้เกิดการเร่งรัดพัฒนาสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดในแต่ละแผนมากกว่า 60 ปี โดยมีการริเริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 และในปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกขึ้น หลังจากนั้นการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในปัจจุบันได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 ตลอดจนถึงการยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีมาเป็นทิศทางของการพัฒนาประเทศไทย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นทั้งเครื่องมือในการลงทุนหรือการใช้ทรัพยากรของสังคม และเป็นทิศทางหรือแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตลอดระยะเวลากว่า 5 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ทั้งในเรื่องของปรัชญา แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศจุดมุ่งหมายหลักและวิธีการดำเนินการ ลักษณะและรูปแบบ ตลอดจนวิธีการและกระบวนการจัดทำแผน

1. แนวคิดในการพัฒนาประเทศ

ในการกำหนดกรอบแนวคิดเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศจะมีพื้นฐานมาจากความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงประเทศให้ไปสู่ความทันสมัยตามแนวคิดของตะวันตกคือ การมีเศรษฐกิจที่ดี มีความเจริญก้าวหน้า จึงทำให้ต้องมีการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและการผลิตขนาดใหญ่ ดังนั้นความหมายของการพัฒนาตามกรอบแนวคิดของการพัฒนาประเทศจึงมุ่งเน้นการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งแนวคิดนี้ถือว่าเป็นจุดเน้นของแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศที่ด้อยพัฒนาทั้งหลาย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนและความล่าช้าทางเศรษฐกิจของประเทศจากแนวคิดดังกล่าวนี้เองจึงนำไปสู่การกำหนดแนวคิดการพัฒนาประเทศออกเป็น 2 กระแส คือ

1. **แนวคิดกระแสหลัก** ได้แก่ แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีรากฐานมาจากระบบเศรษฐกิจและทุนนิยมโดยไม่คำนึงถึงการพัฒนาสังคม

2. **แนวคิดกระแสรอง** ได้แก่ แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่มีรากฐานมาจากระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม

โดยการกำหนดแนวคิดในการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาเน้นเหตุผลหลักของการกำหนดแนวคิดในการพัฒนาประเทศคือ การมีความเชื่อที่ว่า “ถ้าประเทศมีการพัฒนาเศรษฐกิจจะทำให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น” โดยการมีรายได้เพิ่มขึ้นของประชากรจะเกิดมาจากปัจจัยด้านต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณทุนและขนาดของการออม จำนวนประชากรและอัตราการเพิ่มของประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงองค์การต่าง ๆ ทางสังคม เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้จะส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจก่อให้เกิดการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถนำไปสู่เศรษฐกิจที่ดีขึ้นกว่าเดิม โดยจะมีความสัมพันธ์กับทฤษฎีที่ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยเป็นประการสำคัญ

การศึกษาความเป็นมาของการพัฒนาประเทศโดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะเป็น การรับทราบถึงสาระความรู้และประสบการณ์การวางแผนในช่วง 60 ปีที่ผ่านมา โดยมุ่งหวังว่าจะเป็น ประโยชน์และให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ รวมทั้งจะเป็นบทเรียน สำหรับการปรับปรุงทิศทางการพัฒนาชุมชนและสังคมให้เหมาะสมยิ่งขึ้นต่อไป

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (2561-2580)

สาระสำคัญโดยสรุป คือ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580 เป็นแผนการพัฒนาประเทศ ที่ กำหนดกรอบและแนวทางการพัฒนาให้หน่วยงานของรัฐทุกภาคส่วนต้องทำตาม เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ ประเทศไทย ที่ว่า”ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลัก ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” หรือเป็นคติพจน์ประจำชาติว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” เพื่อสนองต่อต่อ ผลประโยชน์แห่งชาติ โดยที่รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 65 กำหนดให้รัฐพึงจัดให้มียุทธศาสตร์ ชาติเป็นเป้าหมายการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนต่างๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกัน เพื่อให้เกิดพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายดังกล่าว ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) เป็นยุทธศาสตร์ชาติฉบับแรกของประเทศไทยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่ง จะต้องนำไปสู่ การปฏิบัติเพื่อให้ประเทศไทยบรรลุวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็น ประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจ พอเพียง” เพื่อความสุขของคนไทยทุกคน

เพื่อให้ประเทศสามารถยกระดับการพัฒนาให้บรรลุวิสัยทัศน์และเป้าหมายการพัฒนาประเทศ จึง จำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศระยะยาวที่มุ่งเน้นการสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนา ความ มั่นคง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย 6 ยุทธศาสตร์ ได้แก่

1. ยุทธศาสตร์ชาติด้านความมั่นคง
2. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน
3. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์
4. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม
5. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม
6. ยุทธศาสตร์ชาติด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ

2. สรุปการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-13

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้นำเสนอบทสรุปและผลที่ได้รับ จากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ,2566) ที่ผ่านมา ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับเดียวที่มีระยะเวลาครอบคลุมรวม 6 ปี มีระยะเวลาการ ใช้ 2 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 พ.ศ.2504-2506 และช่วงที่ 2 พ.ศ. 2506-2509 ในช่วงของการจัดทำแผนพัฒนาฯ

ฉบับนี้ประเทศไทยได้ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มประเทศที่ยากจน ต้องพึ่งภาคเกษตรเป็นหลัก ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่ำ ขาดแคลนการบริการพื้นฐาน โดยเฉพาะด้านชลประทาน พลังงานและคมนาคม แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จึงได้กำหนดแนวทางหลักในการพัฒนาประเทศ โดยเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มีการลงทุนในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของประเทศเป็นอันมาก อาทิ ถนน ท่าเรือ เขื่อนอเนกประสงค์ โรงไฟฟ้า ฯลฯ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการลงทุนของภาคเอกชน และเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม อันจะช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว

การพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ได้ผลักดันให้เศรษฐกิจของประเทศครุดหน้าไปอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยขยายตัวเฉลี่ยถึงร้อยละ 8.7 ต่อปี รายได้เฉลี่ยต่อหัวเพิ่มสูงขึ้น มูลค่าสินค้าออกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่วนดุลการชำระเงินของประเทศมีฐานะเกินดุล ทุนสำรองระหว่างประเทศมีมูลค่าสูงขึ้นถึง 924 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ฯ ส่วนด้านโครงสร้างพื้นฐาน ได้เน้นงานชลประทาน การก่อสร้างและบูรณะทางหลวงแผ่นดิน เริ่มส่งพลังงานไฟฟ้าจากโครงการยันฮีและโครงการไฟฟ้าลิกไนต์ที่กระบี่ เป็นต้น

การวางแผนทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการลงทุนในสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐานในรูปแบบของระบบคมนาคมและขนส่ง ระบบเขื่อน สาธารณูปการ ฯลฯ รัฐทุ่มเททรัพยากรเข้าไปเพื่อการปูพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเอกชนเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ

1. เน้นการลงทุนสร้างปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (Infrastructure) ของประเทศ ได้แก่ การสร้างทางหลวงสายหลัก การพัฒนาเส้นทางรถไฟ ปรับปรุงการประปาและการสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทานและการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ เช่น เขื่อนภูมิพลและเขื่อนอุบลรัตน์ เป็นต้น

2. ส่งเสริมการลงทุนของภาคเอกชนในด้านอุตสาหกรรมและมุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม สินค้าสำเร็จรูป

3. ส่งเสริมด้านการศึกษาในระดับชั้นอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาค โดยการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยขอนแก่น

4. ผลที่ได้รับเมื่อสิ้นแผน ประสบความสำเร็จในการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ ผลิตภัณฑ์ประชาชาติเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 8.1 ต่อปี มูลค่าสินค้าออกเพิ่มมากขึ้น มีสินค้าออกที่เป็นรายได้หลักของประเทศเพิ่มขึ้น ได้แก่ ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลัง นอกเหนือจากข้าว ไม้สัก ยางพาราและดีบุกที่มีอยู่แต่เดิม

5. ปัญหาและอุปสรรค ขาดแคลนบุคลากรทางด้านเทคนิค วิชาการ และการบริหาร และต้องพึ่งเงินทุนเงินกู้จากต่างประเทศทำให้เกิดความล่าช้าในการดำเนินงาน ตามโครงการ ผลกระทบประการสำคัญคือการกระจายรายได้ยังไม่ยุติธรรม เพราะผลจากการพัฒนาตกอยู่กับผู้มีโอกาสทางเศรษฐกิจ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ยังคงดำเนินการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นและให้ความสำคัญกับการกระจายการพัฒนาให้เกิดผลทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตทุรกันดารและห่างไกลความเจริญ เพื่อปรับปรุงฐานะของประชาชนในชนบท ดังจะเห็นได้จากงบประมาณร้อยละ 75-80 ของงบพัฒนาทั้งหมดเป็นการลงทุนในส่วนภูมิภาค รวมทั้งยังมีโครงการพิเศษ เช่น โครงการพัฒนาภาค โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบทและโครงการช่วยเหลือชาวนา เป็นต้น

รวมทั้งเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมผลการพัฒนาทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยเฉลี่ยร้อยละ 7.2 ต่อปี

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะอยู่ในระดับที่น่าพอใจ แต่ปรากฏว่าช่องว่างของรายได้ในหมู่ประชากรของประเทศ และระหว่างภูมิภาคของประเทศเริ่มห่างกันมากยิ่งขึ้น เนื่องจากประชาชนที่อยู่ใกล้บริการพื้นฐานได้ใช้ประโยชน์มากกว่าผู้ที่อยู่ห่างไกล ส่วนด้านการขยายบริการพื้นฐานมีกำลังการผลิตพลังงานไฟฟ้าเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัว ถนนทั่วประเทศเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 38 และการชลประทานเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัว สรุปการพัฒนาได้ ดังนี้

1. เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นเหมือนกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เช่น ขยายการชลประทาน เส้นทางคมนาคม และการสาธารณสุขประเภทต่างๆ ฯลฯ
2. ส่งเสริมการพัฒนาการผลิตด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม โดยสนับสนุนการลงทุนของชาวต่างประเทศ
3. มุ่งพัฒนากำลังคนเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ โดยกระจายการศึกษาและการสาธารณสุขให้ทั่วถึง ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบทและทรัพยากรธรรมชาติ
4. ผลที่ได้รับเมื่อสิ้นแผน ในระยะต้นของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ภาวะเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการลงทุนจากแหล่งเงินทุนภายในและภายนอกประเทศในอัตราสูง ระยะเวลาปลายแผนภาวะเศรษฐกิจขยายตัวช้าลงเนื่องจากราคาข้าวและยางพาราในตลาดโลกตกต่ำลง
5. ปัญหาและอุปสรรค การทำงานของรัฐบาลมีลักษณะซ้ำซ้อนและขาดการบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพ งานบางโครงการไม่ได้รับการติดตามอย่างใกล้ชิดและการกระจายรายได้ยังคงกระจุกตัวอยู่กับคนส่วนน้อย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519)

ปัญหาการกระจายรายได้ที่รุนแรงมากขึ้นในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ทำให้มีการให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 มากขึ้นโดยในด้านการลดความแตกต่างของรายได้และบริการสังคม เน้นการดำเนินงานแนวใหม่ 3 แนวคือ การลดอัตราการเพิ่มของประชากร การกระจายบริการด้านเศรษฐกิจและสังคมและการสร้างโอกาสและขีดความสามารถของประชาชนให้ได้รับประโยชน์จากบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมมากยิ่งขึ้น

ขณะเดียวกัน ได้เร่งปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและขยายขีดความสามารถทางการผลิตให้สูงขึ้น เป้าหมายสำคัญคือการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เพื่อเพิ่มรายได้แก่ประชาชนในชนบท พร้อมทั้งส่งเสริมการส่งออกและปรับปรุงโครงสร้างการนำเข้าเพื่อรักษาเงินสำรองระหว่างประเทศให้มั่นคง

การพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 เริ่มขึ้นในภาวะที่เศรษฐกิจของโลกและของประเทศไทยไม่เอื้ออำนวย โดยเฉพาะราคาน้ำมันที่เพิ่มขึ้นถึง 4 เท่าตัว ทำให้เกิดภาวะเงินเฟ้อและเศรษฐกิจชะงักงัน รัฐบาลจำเป็นต้องดำเนินมาตรการหลายอย่างเพื่อคลี่คลายปัญหา ส่งผลให้อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.5 ต่อปี พื้นที่ชลประทานเพิ่มขึ้นร้อยละ 36 ถนนจากไร่นาเข้าสู่ตลาดเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 50

ของระยะทางทั้งหมด ด้านสังคม อัตราการเพิ่มของประชากรลดลงจากร้อยละ 3.1 ในปี 2514 เหลือเพียงร้อยละ 2.6 ในปี 2519

อย่างไรก็ตาม ยังมีปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาและการขาดแคลนด้านสาธารณสุขในเขตชนบท ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. เน้นการพัฒนาสังคมมากขึ้น เช่น การปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชน การศึกษา การสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย และการจัดบริการทางสังคม
2. กำหนดเป้าหมายลดอัตราการเพิ่มของประชากรเป็นครั้งแรก ให้เหลือร้อยละ 2.5 ต่อปี เมื่อสิ้นแผน
3. กระจายความเจริญสู่ชนบทให้มากขึ้น เน้นการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม
4. ขยายการพัฒนาปัจจัยขั้นพื้นฐาน เช่น การขยายท่าเรือกรุงเทพฯ ท่าอากาศยาน จังหวัดเชียงใหม่
5. ยกระดับการผลิตและรายได้ประชาชาติให้สูงขึ้น เน้นการพัฒนาคนและเพิ่มการมีงานทำ
6. รักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ โดยรักษาทุนสำรองระหว่างประเทศให้มั่นคง
7. อุปสรรคและผลที่ได้รับเมื่อสิ้นแผน ผลิตภัณฑ์ประชาชาติภายในประเทศมีอัตราการเพิ่มต่ำกว่าเป้าหมาย เนื่องจากสภาพดินฟ้าอากาศแปรปรวน (ฝนทิ้งช่วง) ตลอดระยะเวลาของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ และความผันผวนของภาวะเศรษฐกิจโลก เช่น การขึ้นราคาน้ำมันครั้งใหญ่ ค่าเงินดอลลาร์สหรัฐอเมริกาตกต่ำและการถอนทหารสหรัฐอเมริกาออกจากประเทศไทยเมื่อสิ้นสุดสงครามเวียดนาม เป็นต้น ส่งผลให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ ภาวะเศรษฐกิจและการลงทุนในประเทศซบเซา และมีการว่างงานสูง แต่อัตราการเพิ่มของประชากรใกล้เคียงตามเป้าหมายคือร้อยละ 2.6 ต่อปีเมื่อสิ้นแผน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524)

เนื่องจากการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมาเน้นเฉพาะในส่วนกลาง ประกอบกับการเกิดภาวะเงินเฟ้อ การว่างงาน ความเหลื่อมล้ำทางรายได้และสังคม และความไร้เสถียรภาพทางการเมือง (หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519) แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 จึงมุ่ง “กระจายความเจริญสู่ภูมิภาค” โดยเน้นการพัฒนาที่สำคัญ 2 แนวทาง คือ

1. เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ ด้วยการมุ่งขยายการผลิตด้านการเกษตร และปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรมเพื่อขยายการส่งออก การกระจายรายได้ และการมีงานทำในภูมิภาค พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าและเร่งรัดการส่งออก

2. เร่งบูรณะและปรับปรุงการบริหารทรัพยากรหลักของชาติให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนส่วนใหญ่ ทั้งที่ดิน แหล่งน้ำป่าไม้ และเหมืองแร่

ผลการพัฒนาทำให้เศรษฐกิจขยายตัวร้อยละ 7.4 ต่อปี สูงกว่าเป้าหมายเล็กน้อย การผลิตในด้านต่างๆ ขยายตัวสูงกว่าเป้าหมาย ยกเว้นด้านที่สำคัญคือเกษตรและอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นต่ำกว่าเป้าหมาย ประกอบกับการที่ไม่สามารถรักษาระดับราคาสินค้าเกษตรให้อยู่ในระดับสูงทั่วทั้งประเทศ ทำให้ประชากรในภาคการเกษตรมีรายได้ต่ำกว่าผู้ประกอบการอาชีพในภาคอื่น ๆ มาก

นอกจากการที่ต้องพึ่งพาพลังงานจากต่างประเทศทำให้ประเทศไทยขาดดุลการค้า ทั้งการกระจายบริการสังคมที่ไม่เพียงพอและไม่ทั่วถึง ประชาชนในเขตชนบทยังคงล้าหลังและยากจน ประกอบกับทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมลงมาก ทำให้ประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรอยู่ในระดับต่ำ โดยสรุปได้ดังนี้

1. เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ เพื่อแก้ไขภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 โดยขยายการผลิต การลงทุน และเพิ่มการจ้างงานให้สูง
2. เน้นการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม โดยเร่งกระจายรายได้ให้ทั่วถึงและยกฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกร ผู้ใช้แรงงาน และคนยากจน
3. ปรับปรุงคุณภาพของประชากร โดยลดอัตราการเพิ่มของประชากรให้เหลือเพียงร้อยละ 2.1 ต่อปีเมื่อสิ้นแผน
4. ปรับปรุงสภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทาง เศรษฐกิจสูงสุด
5. อุปสรรคและผลที่ได้รับเมื่อสิ้นแผน
6. สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกยังไม่ดีขึ้นและส่งผลกระทบต่อประเทศไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ได้แก่ การขึ้นราคาน้ำมันของกลุ่มประเทศ OPEC ทำให้สินค้ามีราคาสูง เกิดภาวะเงินเฟ้อและค่าครองชีพสูง ตลอดจนรายจ่ายภาครัฐบาลสูงขึ้นเป็นผลให้การขาดดุลการค้ากับต่างประเทศสูงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ
7. สถานการณ์ความตึงเครียดบริเวณชายแดนด้านกัมพูชา ทำให้รัฐบาลมีภาระค่าใช้จ่ายทางการทหารและความมั่นคงมากขึ้น
8. ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศกระเตื้องขึ้นกว่าในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 การผลิตโดยส่วนรวมขยายตัวตามเป้าหมายและการลดอัตราการเพิ่มของประชากรก็อยู่ในเกณฑ์ ที่กำหนดเช่นกัน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529)

การประเมินผลการพัฒนาที่ผ่านมาพบว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นไปตามเป้าหมายในระดับที่น่าพอใจ แต่ปัญหาความยากจนของประชาชนในเขตชนบทยังคงอยู่ในระดับสูง แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 จึงปรับแนวทางการพัฒนาประเทศ “แนวใหม่” ให้มีลักษณะเป็นแผนนโยบายที่ “ยึดพื้นที่” เป็นหลักในการวางแผนกำหนดแผนงานและโครงการ เช่น พื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบท พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก และพื้นที่เมืองหลัก เป็นต้น เน้นการแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบทล้าหลังในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อให้ชาวชนบทพออยู่พอกินและช่วยเหลือตัวเองได้ในที่สุด เน้นความสมดุลในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ระดมความร่วมมือจากภาคเอกชนให้เข้ามาร่วมแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและปฏิรูประบบการบริหารงานพัฒนาของรัฐทุกภาคส่วน

ในช่วงระยะเวลาของแผนฯ 5 เศรษฐกิจทั่วโลกอยู่ในภาวะซบเซา อันเป็นผลเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ราคาน้ำมัน ทำให้ประเทศต่าง ๆ ต้องปรับนโยบายและมาตรการทางเศรษฐกิจ เพื่อความอยู่รอด การกีดกันทางการค้ามีมากยิ่งขึ้น รัฐบาลไทยต้องดำเนินมาตรการหลายประการ เพื่อรักษาการเจริญเติบโตและเสถียรภาพทางเศรษฐกิจไว้รวมถึงการปรับค่าเงินบาท มาตรการประหยัด การนิยมไทยและการร่วมใจส่งออก

ถึงแม้ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมจะมีอัตราต่ำโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 5.4 ต่อปี แต่การพัฒนาหลายประการประสบความสำเร็จอย่างน่าพอใจ อาทิ การแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบทล้าหลัง สามารถจัดโครงการเข้าไปแก้ไขปัญหาได้ตามเป้าหมาย สรุปได้ดังนี้

1. ยึดพื้นที่เป็นหลักในการวางแผน กำหนดแผนงานและโครงการให้มีผลทางปฏิบัติทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เช่น พื้นที่เป้าหมายเพื่อพัฒนาชนบท พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก พื้นที่เมืองหลัก ฯลฯ
2. เน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจการเงินของประเทศเป็นพิเศษโดยการ เร่งระดมเงินออม สร้างวินัยทางเศรษฐกิจ การเงิน และการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจต่าง ๆ
3. เน้นความสมดุลในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ
4. เน้นการแก้ปัญหาความยากจนในชนบทล้าหลัง กำหนดพื้นที่เป้าหมาย 286 อำเภอและกิ่งอำเภอ
5. เน้นการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ เช่น มีระบบการบริหารการพัฒนาชนบทแนวใหม่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2527
6. เน้นบทบาทและการระดมความร่วมมือจากภาคเอกชน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เป็นแผนที่มีมุ่งยกระดับการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าต่อไปในอนาคต ควบคู่กับการแก้ไขปัญหาที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต โดยมีแนวทางที่สำคัญคือ

1. การเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาประเทศ ทั้งด้านทรัพยากรมนุษย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนปรับปรุงระบบการบริหารและการจัดการ โดยยึดหลักการทำงานอย่างเป็นระบบ ครบวงจร
2. ปรับปรุงระบบการผลิตการตลาดและยกระดับคุณภาพปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เพื่อลดต้นทุน ทั้งยังมุ่งกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทมากขึ้น เพื่อสร้างความเป็นธรรม โดยกำหนด 10 แผนงานครอบคลุมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น แผนพัฒนาคน สังคมและวัฒนธรรม แผนพัฒนาระบบการผลิต การตลาด การสร้างงานและแผนพัฒนาชนบท เป็นต้น

ผลการพัฒนาทำให้เศรษฐกิจของประเทศได้ฟื้นตัวและขยายตัวอย่างต่อเนื่องในอัตราเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 10.9 ต่อปี นับเป็นอัตราสูงสุดของการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วง 25 ปีที่ผ่านมา ด้วยปัจจัยสนับสนุนจากการขยายตัวของการส่งออก การลงทุนและการท่องเที่ยว และเสถียรภาพการเมืองที่มั่นคง ส่งผลให้ภาระหนี้สินต่างประเทศลดลง ทุนสำรองเงินตราต่างประเทศเพิ่มสูงขึ้น มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นอย่างมากในภาคอุตสาหกรรมและบริการ

แต่ในขณะเดียวกันได้มีปัญหาค่าเงินบาทไม่สมดุลเกิดขึ้นหลายประการ คือ ความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มครัวเรือนและระหว่างชนบทกับเมืองมีมากขึ้น บริการพื้นฐานไม่พอเพียง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายและเสื่อมโทรมลงไปมาก ตลอดจนปัญหาทางสังคมได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยสาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 มีดังนี้

1. เน้นการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการรักษาเสถียรภาพของการเงินการคลัง โดยเน้นการระดมเงินออมในประเทศ เน้นการใช้จ่ายภาครัฐอย่างประหยัด
2. เน้นการพัฒนาฝีมือแรงงานและคุณภาพชีวิต
3. เน้นการเพิ่มบทบาทองค์กรประชาชนในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. เริ่มแผนหลักการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
5. ทบทวนบทบาทรัฐในการพัฒนาประเทศ
6. มีแผนพัฒนารัฐวิสาหกิจ
7. มุ่งปรับโครงสร้างการผลิตและการตลาดของประเทศให้กระจายตัวมากขึ้น
8. เน้นการนำบริการพื้นฐานที่มีอยู่แล้วมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่
9. พัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ กระจายความเจริญสู่ภูมิภาค
10. ขยายขอบเขตพัฒนาชนบทครอบคลุมทั่วประเทศ (เขตล้าหลังจำนวน 5,787 หมู่บ้าน เขตปานกลางจำนวน 35,514 หมู่บ้าน และเขตก้าวหน้าจำนวน 11,612 หมู่บ้าน)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นแผนที่มุ่งสู่ “การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน” โดยให้ความสำคัญกับการสร้างความสมดุลของการพัฒนา 3 มิติ ดังนี้

1. การรักษาการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมและมีเสถียรภาพ ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและปรับโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตร เน้นให้เอกชนเป็นแกนนำในการพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนจากต่างประเทศ โดยภาครัฐเป็นผู้สนับสนุน รวมทั้งการพัฒนาปัจจัยสนับสนุนทั้งด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี บริการพื้นฐานและการจัดหาพลังงาน

2. การกระจายรายได้และการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคและชนบทให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยการยกระดับรายได้ของเกษตรกรเสริมสร้างศักยภาพของจังหวัดที่จะเป็นศูนย์กลางกระจายอุตสาหกรรมในภูมิภาคต่าง ๆ และกระจายอำนาจการบริหารงานพัฒนาไปสู่ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น

3. เร่งรัดพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยกระจายโอกาสและปรับปรุงคุณภาพการศึกษา การสาธารณสุข พัฒนาจิตใจ วัฒนธรรมและสังคม เพื่อให้ประชาชนปรับตัวได้ทันกับการเปลี่ยนแปลงและผนึกกำลังภาคส่วนต่าง ๆ ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ผลการพัฒนาทำให้อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยร้อยละ 8.1 ต่อปี โดยรายได้ต่อหัวประชากรเพิ่มขึ้นจากปีพ.ศ. 2504 ที่เริ่มใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ถึง 28 เท่า ฐานะการคลังของรัฐบาลมีความมั่นคงมาก มีงบประมาณเกินดุลติดต่อกันมาเป็นปีที่ 9 และทุนสำรองระหว่างประเทศสูงถึง 38,700 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ มีผลทำให้ธนาคารโลกประกาศให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากประเทศที่ยากจน (รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีเกิน 1,500 ดอลลาร์สหรัฐฯ) ประชาชนมีมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยได้รับการจัดอันดับให้เป็นประเทศที่มีอัตราการพัฒนาคนที่เร็วมากเป็นอันดับ 2 ของโลก

อย่างไรก็ตามการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักจึงทำให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ ตามมา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544)

การประเมินผลการพัฒนาที่ผ่านมาได้บทสรุปว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงปรับแนวคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศจากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจมาเป็นการมุ่งเน้นพัฒนาคนเป็นเป้าหมายหลัก โดยกำหนดให้ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” มุ่งพัฒนาศักยภาพของคน พัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาคน เสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาของภูมิภาคและชนบท เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างทั่วถึง ดำเนินการพัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจเพื่อสนับสนุนการพัฒนาคน พัฒนาบูรณาการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและกำหนดแนวทางการแปลงแผนสู่การปฏิบัติ โดยการจัดทำแผนงาน/โครงการที่ยึดหลักการ พื้นที่ ภารกิจและการมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตามวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างรุนแรง ส่วนระดับคุณภาพชีวิตของคนไทยโดยรวมดีขึ้น ระบบบริการสาธารณสุขมีความก้าวหน้าขึ้น ประชาชนได้รับการคุ้มครองด้านประกันสุขภาพเพิ่มขึ้น แต่ยังคงมีปัญหาด้านคุณภาพการศึกษาที่ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร การเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผน นับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้ประชาชนทุกภาคส่วนได้มีบทบาทร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศ โดยมีการรวมกลุ่มของประชาคมในหลายรูปแบบ มีเครือข่ายเชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวาง และมีการทำงานกับภาครัฐในลักษณะหุ้นส่วน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549)

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ஆุญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ควบคู่กับการดำเนินการต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” ให้มีความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุล ทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาสู่ “สังคมที่เข้มแข็งและมีดุลยภาพ” ใน 3 ด้าน คือ สังคมคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และสังคมที่สมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน

ผลการพัฒนาในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 เศรษฐกิจมีเสถียรภาพและขยายตัวได้อย่างต่อเนื่อง ในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 5.7 ต่อปี เสถียรภาพทางเศรษฐกิจปรับตัวสู่ความมั่นคง ความยากจนลดลง ด้านคุณภาพชีวิตของคนไทยดีขึ้น โดยร้อยละ 96.3 มีหลักประกันสุขภาพ และส่วนใหญ่ได้รับบริการโครงสร้างพื้นฐานและบริการสังคมมากขึ้น การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความก้าวหน้ามากขึ้น แต่ยังไม่สามารถรักษาสมาดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ได้เท่าที่ควร ขณะที่ยังมีปัญหาด้านคุณภาพการศึกษา และความเหลื่อมล้ำทางรายได้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ได้กำหนดวิสัยทัศน์การพัฒนา สู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน โดยใช้แนวปฏิบัติตาม “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ มีการพัฒนาแบบองค์รวมที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาและให้ความสำคัญกับการนำทุนสังคม ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและทุนเศรษฐกิจ มาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน โดยใช้หลัก 5 ยุทธศาสตร์หลักเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่มั่นคงและยั่งยืน ได้แก่ การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของคนไทยและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติความหลากหลายทางชีวภาพ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการประเทศ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559)

ประเทศไทยจะต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งภายนอกและภายในประเทศที่ปรับเปลี่ยนเร็วและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เป็นทั้งโอกาสและความเสี่ยงต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะข้อผูกพันที่จะเป็นประชาคมอาเซียนในปี 2558 จึงจำเป็นต้องนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่พร้อมทั้งเร่งสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศให้เข้มแข็งขึ้นมาใช้ในการเตรียมความพร้อมให้แก่คน สังคม และระบบเศรษฐกิจของประเทศให้สามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม สามารถพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าต่อไปเพื่อประโยชน์สุขที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แผนฯ ฉบับที่ 11 เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่ขึ้นนำทิศทางการพัฒนาประเทศระยะกลาง เพื่อมุ่งสู่วิสัยทัศน์ระยะยาว ที่ทุกภาคส่วนในสังคมไทยได้เห็นพ้องร่วมกันกำหนดเป็นวิสัยทัศน์ปี พ.ศ. 2570 ซึ่งกำหนดไว้ว่า “คนไทยภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีมิตรไมตรีบนวิถีชีวิตแห่งความพอเพียง ยึดมั่นในวัฒนธรรมประชาธิปไตย และหลักธรรมาภิบาล การบริการสาธารณะขั้นพื้นฐานที่ทั่วถึง มีคุณภาพ สังคมมีความปลอดภัยและมั่นคง อยู่ในสภาวะแวดล้อมที่ดี เกื้อกูลและเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ระบบการผลิตเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมีความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน อยู่บนฐานทางเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองและแข่งขันได้ในเวทีโลก สามารถอยู่ในประชาคมภูมิภาคและโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี” โดยได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ วัตถุประสงค์ เป้าหมายหลัก และยุทธศาสตร์ ไว้ ดังนี้

วิสัยทัศน์ "สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความเสมอภาค เป็นธรรม และมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง"

พันธกิจ 1) สร้างสังคมเป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณภาพ 2) พัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิต มีทักษะและการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคมและชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง 3) พัฒนาระบบการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพบนฐานความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญา 4) สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน

วัตถุประสงค์ 1) เพื่อเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นสังคมสันติสุข 2) เพื่อพัฒนาคนไทยทุกกลุ่มวัยอย่างเป็นองค์รวม 3) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตอย่างมีเสถียรภาพ คุณภาพ และยั่งยืน 4) เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

เป้าหมาย 1) ความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบสุขของสังคมไทยเพิ่มขึ้น ความเหลื่อมล้ำในสังคมลดลง สัดส่วนผู้อยู่ใต้เส้นความยากจนลดลงและดัชนีภาพลักษณ์การคอร์รัปชันไม่ต่ำกว่า 50 คะแนน 2) คนไทยมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีสุขภาพที่ดีขึ้น มีคุณธรรม จริยธรรม และสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น 3) เศรษฐกิจเติบโตในอัตราที่เหมาะสมตามศักยภาพของประเทศ โดยให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลิตภาพรวมไม่ต่ำกว่าร้อยละ 3.0 ต่อปี การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศ และการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ให้มีไม่ต่ำกว่าร้อยละ 40.0 และ 4) คุณภาพสิ่งแวดล้อมอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน เพิ่มประสิทธิภาพการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก รวมทั้งเพิ่มพื้นที่ป่าไม้เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

ยุทธศาสตร์ 1) การสร้างความเป็นธรรมในสังคม 2) การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน 3) ความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงาน 4) การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน 5) การสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม 6) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ได้จัดทำในช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศท่ามกลางสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเชื่อมโยงกันใกล้ชิดกันมากขึ้น โดยได้น้อมนำหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศต่อเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9-11 เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันและช่วยให้สังคมไทยสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคง เกิดภูมิคุ้มกัน และมีการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างเหมาะสม โดยยังคงยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน และคนเป็นศูนย์กลางการ วิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ได้กำหนดว่า “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการ พัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ในขณะที่การกำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัดในด้านต่าง ๆ ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ ได้ยึดเป้าหมายอนาคตประเทศไทยปี 2579 ที่เป็นเป้าหมายยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มาเป็น กรอบในการกำหนดเป้าหมายที่จะบรรลุใน 5 ปี โดยที่เป้าหมายและตัวชี้วัดต้องสอดคล้องกับกรอบเป้าหมาย การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่องค์การระหว่างประเทศกำหนดขึ้น อาทิ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development goals : SDGs) ที่องค์การสหประชาชาติกำหนดขึ้น เป็นต้น ส่วนแนวทางการพัฒนา ได้บูรณาการนโยบายหรือประเด็นพัฒนาที่สำคัญของประเด็นการปฏิรูปประเทศและไทยแลนด์ 4.0 จากการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อมภายในและภายนอก ของการพัฒนาประเทศนั้นพบว่า ในช่วงระยะ 8 ปีที่ผ่านมา สถานการณ์ด้านเศรษฐกิจภายในประเทศมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ต่ำกว่าศักยภาพของระบบเศรษฐกิจ มีสาเหตุจากปัญหาเชิงโครงสร้าง เจ็อนไขในระบบเศรษฐกิจโลก และปัจจัยทางด้าน การดำเนินนโยบายและการบริหารจัดการเศรษฐกิจ กิจกรรมทางเศรษฐกิจกระจุกตัวในกรุงเทพมหานครและภาคกลาง ทำให้เกิดปัญหาช่องว่างการกระจายรายได้ระหว่างภาค รวมถึงกลไกการพัฒนาจังหวัดและกลุ่มจังหวัด ยังไม่สามารถเชื่อมโยงการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ แนวโน้มเศรษฐกิจโลก มีตลาดเกิดใหม่ที่มีบทบาทสูงขึ้น ตลาดการเงินโลกเข้าสู่สถานการณ์ไร้พรมแดน ซึ่งเป็นผลจากเทคโนโลยีและนวัตกรรมทาง

การเงินที่มี ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการพัฒนาเครื่องมือทางการเงินใหม่ ๆ รวมทั้งมีการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจที่ หลากหลายส่งผลต่อการเปิดเสรีทางการค้ามากขึ้น ซึ่งจะเป็นโอกาสที่สำคัญของการพัฒนาประเทศไทย สถานการณ์ด้านการพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิจัยพัฒนาและนวัตกรรมของประเทศไม่ชัดเจน มีความซ้ำซ้อนและยังมีข้อจำกัดในการตอบโจทย์การพัฒนาประเทศ เป็นผลให้การพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมของประเทศล่าช้าไม่ทันต่อการพัฒนาเทคโนโลยีของโลก ตลอดจนมีการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ในระดับต่ำ ในขณะที่สังคมโลกมีการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างก้าวกระโดดเป็น กุญแจสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตของคน ทำให้เกิดสาขา อุตสาหกรรมและบริการใหม่ๆที่ผสมผสานการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่หลากหลายสาขา มนุษย์จะสามารถเข้าถึง ข้อมูลและองค์ความรู้ได้อย่างไร้ขีดจำกัด มีการแข่งขันแรงงานที่มีทักษะด้านเทคโนโลยีและมีทักษะหลายด้าน ในตลาดแรงงาน ขณะเดียวกันเกิดความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ เช่น ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงเทคโนโลยี เป็นต้น สถานการณ์ด้านสังคมโครงสร้างประชากร ประเทศไทย เปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสูงวัย ทำให้ขาดแคลนประชากรวัยแรงงานซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับสังคมโลก ส่งผลให้รัฐต้องแบกรับค่าใช้จ่ายในด้านการรักษาพยาบาลเพิ่มมากขึ้นและอาจเกิดภาวะการแย่งชิงแรงงานโดยเฉพาะคนที่มีศักยภาพสูง

นอกจากนี้ คนไทยส่วนใหญ่ยังมีปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรม และไม่ตระหนักถึงความสำคัญของระเบียบวินัย ความซื่อสัตย์ การมีจิตสาธารณะ และการเลื่อนไหลของกระแสวัฒนธรรมโลกที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและเกิดการสร้างวัฒนธรรมร่วมสมัย แต่อาจก่อให้เกิดวิกฤตทางวัฒนธรรมเนื่องจาก การขาดการคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดี สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ฐานทรัพยากรธรรมชาติลดลงและเสื่อมโทรมเนื่องจากการใช้ประโยชน์เกินกว่าศักยภาพในการฟื้นตัวของระบบนิเวศ ขาดการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งประเทศไทยยังคงมีปัญหาความขัดแย้งที่มีรากฐานของปัญหาจากความเห็นต่างทางความคิดและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม ขั้วตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่ทวีความเข้มข้นขึ้น จะมีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศไทยในอนาคต ยิ่งไปกว่านั้น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยธรรมชาติมีความผันผวนและรุนแรงมากขึ้น ส่งผลต่อการผลิตในภาคเกษตรและความมั่นคงด้านอาหารและน้ำ สถานการณ์ด้านการเชื่อมโยงระหว่างประเทศนั้น ประเทศไทยกับนานาประเทศมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่ม อนุภูมิภาคและภูมิภาคเอเชีย เป็นเงื่อนไขสำคัญของประเทศไทยในการขยายความร่วมมือด้านเศรษฐกิจ การค้า การคมนาคมขนส่ง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และเทคโนโลยีและสารสนเทศกับกลุ่มประเทศต่าง ๆ ทั้งในระดับทวิภาคีและพหุภาคี ในขณะที่ประเทศมหาอำนาจมีแนวโน้มใช้อำนาจทางทหารและทางเศรษฐกิจเข้าแทรกแซงกิจการภายในของประเทศต่างๆ รวมถึงเกิดความขัดแย้งระหว่างประเทศด้านอาณาเขตแบบรัฐต่อรัฐทั้งด้านอาณาเขตทางบก การอ้างสิทธิทับซ้อนทางทะเล และภูมิรัฐศาสตร์ เพื่อผลประโยชน์และการแย่งชิงทรัพยากร และสถานการณ์ด้านการบริหารจัดการภาครัฐของประเทศไทย พบว่าการบริหารจัดการมีประสิทธิภาพต่ำขาดระบบการทำงาน ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายแบบบูรณาการกับหน่วยงานหรือภาคส่วนอื่นๆ การให้บริการประชาชนยังต้อง ปรับปรุงให้ได้มาตรฐานสากล ขณะที่การทุจริตและประพฤติมิชอบได้ขยายไปในวงกว้างทั้งในภาครัฐ เอกชน และองค์กรเอกชน นอกจากนี้ กฎหมายหลายฉบับยัง

ไม่ได้มาตรฐานสากลเนื่องจากลำสมัยและกระบวนการ ปรากฏหมายยังมีจุดอ่อนหลายประการ ตลอดจนกระบวนการยุติธรรมยังขาดประสิทธิภาพและไม่สามารถ อำนวยความยุติธรรมได้อย่างเสมอภาค นอกจากนี้ ปัญหาด้านการก่อการร้าย อาชญากรรมข้ามชาติ และอาชญากรรมทางไซเบอร์จะทวีความรุนแรงและมีวิธีการที่ซับซ้อน

จากการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อมภายในและภายนอก ของการพัฒนาประเทศ จึงได้มีการวาง ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 12 โดยกำหนดจากยุทธศาสตร์ ทั้ง 6 ด้านภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และกำหนดเป็นแนวทางในรายละเอียด ที่แสดงให้เห็นถึงความ สอดคล้องและการตอบสนองต่อเป้าหมายที่ต้องบรรลุในระยะ 5 ปี ที่จะเป็นการวางพื้นฐานที่สามารถสานต่อ การพัฒนาในประเด็นสำคัญของประเทศในระยะต่อไป เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ ชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 12 จึงประกอบด้วยยุทธศาสตร์ชาติทั้ง 6 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ 2) ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมลดและความ เหลื่อมล้ำในสังคม 3) ยุทธศาสตร์การสร้างการแข่งขันทางเศรษฐกิจและแข่งขันได้อย่างยั่งยืน 4) ยุทธศาสตร์ การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน 5) ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความมั่นคง แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศสู่ความมั่งคั่งและยั่งยืน และ 6) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการในภาครัฐ การ ป้องกันการทุจริตประพฤติมิชอบและธรรมาภิบาล ในสังคมไทย และประกอบกับอีก 4 ยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้น การพัฒนาพื้นฐานเชิงยุทธศาสตร์และกลไกสนับสนุน ให้การดำเนินยุทธศาสตร์ทั้ง 6 ด้านให้สัมฤทธิ์ผล ประกอบด้วย 7) ยุทธศาสตร์การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบโลจิสติกส์ 8) ยุทธศาสตร์การพัฒนา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิจัย และนวัตกรรม 9) ยุทธศาสตร์ การพัฒนาภาค เมือง และพื้นที่เศรษฐกิจ และ 10) ยุทธศาสตร์ความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2565 จนถึงวันที่ 30 กันยายน 2570 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ พลิกโฉมประเทศไทยสู่ “สังคมก้าวหน้า เศรษฐกิจสร้างมูลค่าอย่างยั่งยืน” ซึ่งหมายถึง การสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ครอบคลุมตั้งแต่ระดับโครงสร้าง นโยบาย และกลไก เพื่อมุ่งเสริมสร้างสังคมที่ก้าวหน้าพลวัตของโลก และเกื้อหนุนให้คนไทยมีโอกาสที่จะพัฒนา ตนเองได้อย่างเต็มศักยภาพ พร้อมกับการยกระดับกิจกรรมการผลิตและการให้บริการให้สามารถสร้าง มูลค่าเพิ่มที่สูงขึ้นโดยอยู่บนพื้นฐานของความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีเป้าหมายที่จะทำให้ประเทศ สามารถก้าวข้ามความท้าทายต่าง ๆ เพื่อให้ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามเจตนารมณ์ของยุทธศาสตร์ชาติได้อาศัยหลักการ และแนวคิด 4 ประการ ได้แก่

1. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยสืบสาน รักษา ต่อยอดการพัฒนาตามหลักปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียง ผ่านการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างมีเหตุผล ความพอประมาณ ภูมิคุ้มกันบน ฐานของความรู้ คุณธรรม และความเพียร โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสถานการณ์และเงื่อนไข ระดับประเทศและระดับโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคตอันใกล้ และศักยภาพของทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม

และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความสมดุล ใน มิติต่าง ๆ ทั้งความสมดุลระหว่างการพัฒนาความสามารถในการแข่งขันกับต่างประเทศกับความสามารถในการ พึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง ความสมดุลของการกระจายโอกาสเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนและพื้นที่ และความสมดุลทางธรรมชาติเพื่อให้คนอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนรวมถึงการ บริหารจัดการองค์ความรู้ต่าง ๆ ของประเทศให้พร้อมรับกับความเสี่ยงที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอก และภายในประเทศ นอกจากนี้ในการวางแผนและการขับเคลื่อนแผนไปสู่การปฏิบัติต้องอาศัยองค์ความรู้ทาง วิชาการที่รอบด้านและพิจารณาด้วยความรอบคอบ ควบคู่กับการยึดถือผลประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม เป็นที่ตั้ง และมุ่งมั่นผลักดันให้การพัฒนาระบบเป้าหมายที่ตั้งไว้

2. การสร้างความสามารถในการ “ล้มแล้ว ลุกไว” โดยมุ่งเน้นการพัฒนาใน 3 ระดับ ประกอบด้วย

1) การพร้อมรับ หรือ ระดับ “อยู่รอด” ในการแก้ไขข้อจำกัดหรือจุดอ่อนที่มีอยู่ ซึ่งเป็นผลให้ประชาชนประสบ ความยากลำบากในการดำรงชีวิต หรือทำให้ประเทศมีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและ ภายใน รวมถึงการสร้างความพร้อมในทุกระดับในการรับมือกับสภาวะวิกฤติที่อาจเกิดขึ้นให้สามารถฟื้นคืนสู่ ภาวะปกติได้อย่างรวดเร็ว 2) การปรับตัว หรือ ระดับ “พอเพียง” ในการปรับเปลี่ยนปัจจัยที่จำเป็นเพื่อ เสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ในระดับครอบครัว ชุมชนพื้นที่ และประเทศ รวมถึงปรับทิศทาง รูปแบบ และแนวทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ และ 3) การเปลี่ยนแปลงเพื่อพร้อมเติบโตอย่างยั่งยืน หรือ ระดับ “ยั่งยืน” ในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เชิงโครงสร้างในมิติต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความสามารถของบุคคลและสังคมในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้ง เพื่อสนับสนุนให้ประเทศสามารถเติบโตได้อย่างมีคุณภาพและยั่งยืน

3. เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติ โดยกำหนดทิศทางการพัฒนาที่อยู่บน พื้นฐานของแนวคิด “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” มุ่งเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับประชาชนทุกกลุ่ม ทั้งในมิติของ การมีปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานที่เพียงพอ การมีสภาพแวดล้อมที่ดี การมีปัจจัยสนับสนุน ให้มีสุขภาพที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ การมีโอกาสที่จะใช้ศักยภาพของตนในการสร้างความเป็นอยู่ที่ดี และการมุ่งส่งต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีไปยังคนรุ่นต่อไป

4. การพัฒนาเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน เศรษฐกิจสีเขียว โดยให้ความสำคัญกับการ ประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีสมัยใหม่ และความคิดสร้างสรรค์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ทางเศรษฐกิจ ควบคู่กับการรักษาความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากฐาน ทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ รวมถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต การให้บริการ และการบริโภคเพื่อลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 นั้น เน้นไปที่แนวคิดหลัก 4 ประการคือ 1) ปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียง โดยการสืบสาน รักษาต่อยอดการพัฒนาประเทศบนฐานคิดการพึ่งตนเอง 2) แนวคิด Resilience คือการพัฒนาที่พร้อมรับปรับตัวและเปลี่ยนแปลงเพื่อการเติบโตอย่างยั่งยืน 3) เป้าหมายการ พัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติ (SDGs)บนฐานคิด ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง พัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ทุกกลุ่ม และ 4) โมเดลเศรษฐกิจ BCG (Bio-Circular-Green Economy) เศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจ

หมุนเวียน เศรษฐกิจสีเขียว ควบคู่กับการรักษาความสมดุลและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อลดผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยมี เป้าหมายหลักของการพัฒนา 5 ประการ คือ 1) การปรับโครงสร้างภาคการผลิตและบริการสู่เศรษฐกิจฐานนวัตกรรม 2) การพัฒนาคนสำหรับโลกยุคใหม่ 3) การมุ่งสู่สังคมแห่งโอกาสและความเป็นธรรม 4) การเปลี่ยนผ่านการผลิตและบริการไปสู่ความยั่งยืน และ 5) การเสริมสร้างความสามารถของประเทศในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงภายใต้บริบทโลกใหม่ สำหรับหมุดหมายการพัฒนาประเทศ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 กำหนดไว้ 13 หมุดหมาย **ครอบคลุม 4 มิติการพัฒนา** มีสาระสำคัญโดยสรุป คือ 1) **มิติการพัฒนาภาคการผลิตและบริการ** เป้าหมายจำนวน 6 หมุดหมาย เน้นภาคการผลิตด้านเกษตร การท่องเที่ยว ยานยนต์ ศูนย์กลางทางการแพทย์ โลจิสติกส์ และศูนย์กลางอุตสาหกรรม 2) **มิติโอกาสและความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม** มี 3 หมุดหมาย ประกอบด้วย ความสามารถในการแข่งขัน เมืองอัจฉริยะที่น่าอยู่ และการคุ้มครองทางสังคม 3) **มิติความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** มี 2 หมุดหมาย คือ เศรษฐกิจหมุนเวียน และ การลดผลกระทบทางด้านภัยธรรมชาติและภาวะโลกร้อน และ 4) **มิติปัจจัยผลักดันการพลิกโฉมประเทศ** มี 2 หมุดหมายคือ การพัฒนากำลังคนสมรรถนะสูง และภาครัฐที่ทันสมัยตอบโจทย์ประชาชน

โดยสรุปแล้ว **แผนฯ 13** ให้ความสำคัญกับการพลิกโฉมประเทศไทย ซึ่งเป็นสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ครอบคลุมตั้งแต่ระดับโครงสร้าง นโยบาย และกลไก เพื่อสร้างสังคมที่ก้าวทันพลวัตของโลก และเกื้อหนุนให้คนไทยมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเอง พร้อมกับการยกระดับกิจกรรมการผลิตและการให้บริการ สร้างมูลค่าเพิ่มที่สูงขึ้นโดยอยู่บนพื้นฐานของความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม จากที่กล่าวมาข้างต้นผู้เขียนมีมุมมองว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ กระบวนการนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม และความจริงจังในการขับเคลื่อนแผนไปสู่เป้าหมายของรัฐบาล ผู้บริหารประเทศ รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำพาและพลิกโฉมประเทศไทยสู่ **“สังคมก้าวหน้า เศรษฐกิจสร้างมูลค่าอย่างยั่งยืน”** ต่อไปในอนาคต

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยสรุป ประเทศไทยมีพัฒนาการด้านการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ความต้องการที่จะพัฒนาประเทศให้ก้าวไปสู่ประเทศที่ทันสมัยและมีมีความศิวิไลซ์เทียบเท่าตะวันตก จึงต้องทำการวางแผนประเทศเพื่อให้เกิดการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นตัวหลักสำคัญที่ทำให้ประเทศก้าวไปสู่ประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งในการวางแผนพัฒนาประเทศที่ผ่านมา นั้นได้มีการนำเอาทฤษฎีและแนวคิดในการพัฒนาเข้ามาใช้ในการอธิบายการพัฒนา ประกอบด้วยทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักและทฤษฎีการพัฒนากระแสรอง

ประเทศไทยได้ผ่านยุคของการพัฒนามาแล้วระยะหนึ่ง ซึ่งมีพัฒนาการของการพัฒนาในตัวของมันเอง การพัฒนาที่ผ่านมาดังกล่าวมีผลกระทบต่อชุมชน สังคมเป็นอย่างมาก จนกระทั่งมีการนำแนวคิดการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้ามาใช้ปรับปรุงคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทย ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากวิกฤติเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมที่มีความก้าวหน้าอย่างมากทำให้เกิดปัญหาและความต้องการใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น จึงเป็นการยากที่จะทำการแก้ไขและตอบสนองให้แก่ประชาชนได้โดยรัฐฝ่ายเดียว ดังนั้นทุก ๆ ฝ่ายจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมใน

กระบวนการพัฒนา ด้วยการร่วมมือร่วมแรงในการที่จะทำการพัฒนาชุมชน สังคม ประเทศชาติของตนเองให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น

ดังนั้น เมื่อได้ทำความเข้าใจถึงความเป็นมาของคำว่า การพัฒนา ความหมายของการพัฒนา ลักษณะของการพัฒนา แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา และ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา รวมถึงการอธิบายคำอื่น ๆ ที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า การพัฒนา ซึ่งสามารถอธิบายและยกตัวอย่างการพัฒนาได้แล้ว จึงเป็นการต่อเนื่องเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ความหมาย แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ได้ตั้งเนื้อหาต่อไปนี้

ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนจัดว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการพัฒนาประเทศและเมื่อพิจารณาถึงคำว่า “การพัฒนา หรือ Development” ในยุคที่ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมกำลังเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วอย่างในปัจจุบัน การดำเนินงานด้านการพัฒนาควรมีสาระที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน (Quality of Life) ของบุคคลทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม
2. การพัฒนาชุมชนเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสมอภาค (Equity) กันในสังคม
3. การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นในการสร้างให้เกิดการกระจายอย่างทั่วถึง (Redistribution) ทั้งเรื่องของรายได้ของคนในชุมชนให้มีช่องว่างแตกต่างกันให้น้อยที่สุด รวมทั้งการกระจายบริการจากภาครัฐไปสู่ประชาชนให้ใกล้เคียงกันระหว่างเมืองกับชนบท
4. การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นการจัดสรรและคุ้มครองทรัพยากรสิ่งแวดล้อมให้เกิดความเหมาะสมอย่างยั่งยืน (Biological Diversity)

สาระสำคัญดังกล่าวเบื้องต้นนี้ทำให้ทราบต่อไปอีกว่าการพัฒนานั้นจะต้องกระทำทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและนิเวศสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ

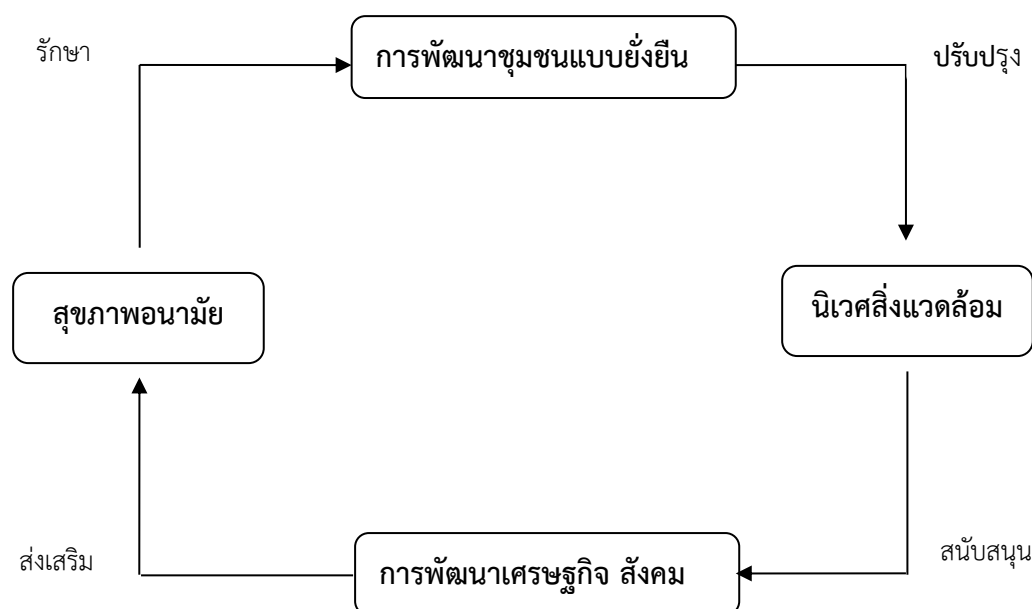
การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) เป็นการมุ่งเน้นการขจัดความยากจนและลดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย หรือเป็นกระบวนการในการพัฒนาสถาบันและสังคม โดยมุ่งที่จะเพิ่มรายได้เฉลี่ยต่อหัวและการกระจายรายได้ที่เสมอภาคยิ่งขึ้น ซึ่งแน่นอนในประเทศที่อาชีพส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรมนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจจึงมุ่งเน้นเรื่องพัฒนาการเกษตรเป็นสำคัญ

การพัฒนาสังคม (Social Development) เป็นกระบวนการเพิ่มประสิทธิภาพของระบบสังคมและโครงสร้างทางสังคม นโยบายและสถาบันบริการที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อระบบความเป็นอยู่ และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสนองความต้องการพื้นฐานอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมนุษย์ทุกคนต้องได้รับการบำบัดขั้นต้นคือ อาหาร น้ำ ที่อยู่อาศัย ในขณะที่เดียวกันก็หมายถึงการสนองความต้องการระดับสูงด้วย เช่น ความมั่นคง เสรีภาพ การศึกษา การมีงานทำ การพักผ่อน เป็นต้น

การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำเอาทรัพยากรทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ มนุษย์ การเงินและกายภาพ มาจัดการเพื่อให้เกิดความมั่งคั่ง ความกินดีอยู่ดีและ

มีความสุขสมบูรณ์ที่เพิ่มมากขึ้น การพัฒนาแบบยั่งยืนขึ้นอยู่กับการจัดการทางสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งนั่นก็คือการพัฒนาที่อยู่ภายใต้ขีดจำกัดทางนิเวศ

ดังนั้นประเด็นสำคัญในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความสมดุลทั้งสามด้าน คือการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศสิ่งแวดล้อมเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนในที่สุดจึงสรุปเป็นแผนผังได้ดังภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืน
ที่มา : ฌ็อง-ลูอูว์ ทรัฟฟ์อุปถัมภ์ (2560 : 53)

สำหรับคำว่า “การพัฒนาชุมชน หรือ Community Development” ได้มีผู้ให้ความหมายและทัศนะไว้หลายประการ ดังนี้

องค์การสหประชาชาติ (U.N. 1955) ให้ความหมายว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการซึ่งดำเนินการร่วมกำลังระหว่างประชาชนในชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ให้เจริญยิ่งขึ้นและผสมผสานเข้าเป็นชีวิตของชาติ ทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

ที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่อง การบริหารและการปกครองประเทศในทวีปแอฟริกา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526 : 10) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนเป็นครั้งแรกเมื่อปี.ศ.1948 ว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชน เกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชน ถ้าหากประชาชนไม่เกิดความคิดริเริ่มก็ใช้เทคนิควิธีการกระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น เพื่อให้ได้รับความร่วมมือจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง

จีระพรรณ กาญจนจิตรา (2525 : 5) ได้กล่าวถึงคำว่า “การพัฒนาชุมชน” มาจากคำว่า “การพัฒนา” รวมกับคำว่า “ชุมชน” คือการเปลี่ยนแปลงชุมชนให้ดีขึ้นหรือเจริญขึ้นในทุก ๆ ด้าน ซึ่งจะต้องพัฒนาคน กลุ่มคน สิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือสาธารณสมบัติหรือพัฒนาภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม

อรวรวิทย์ เฉลิมพงษ์ (2555 : 6) ได้สรุปความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการให้ชุมชนเจริญขึ้นทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง
2. เป็นวิธีการนำทรัพยากรธรรมชาติและคนในชุมชนมาให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนให้มากที่สุด
3. เป็นกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยการเน้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ แนวคิดที่ถูกต้องถูก

ทิศทาง

4. แผนงานพัฒนาจะต้องสอดคล้องกับขีดความสามารถของประชาชนและแนวนโยบายรัฐ

ในปัจจุบันกระแสการพัฒนาแบบยั่งยืนได้เข้ามาบทบาทในการพัฒนาเป็นอย่างมาก โดยเอกสารเรื่อง World Conservation Strategy (WCS) ที่ปรากฏเผยแพร่ในปี 2523 และเป็นเอกสารที่มีความสำคัญมากในประวัติศาสตร์ทฤษฎีการพัฒนาของโลก โดยระบุว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ได้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ระบบนิเวศของโลกอย่างไม่อาจเรียกคืนสู่สภาพเดิมได้ ภายใต้ภาวะเช่นนี้มีหนทางเดียวเท่านั้นที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านี้ได้ คือต้องมีการพัฒนาแบบยั่งยืนโดยการอนุรักษ์ธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยหลักการ 3 ประการ คือ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2560 : 10)

1. ทะนุบำรุง รักษากระบวนการทางนิเวศที่สำคัญ ๆ รวมทั้งระบบที่หล่อเลี้ยงชีวิต
2. อนุรักษ์ความหลากหลายทางพันธุกรรม
3. ดูแลให้สิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศในลักษณะที่ยั่งยืน

WCS ได้นำแนวคิดระบบการพัฒนาแบบใหม่ที่ไม่มีความขัดแย้งกันระหว่าง “การพัฒนา” กับ “การอนุรักษ์” โดยได้นิยามคำว่า “การพัฒนา” คือการดัดแปลงโลกธรรมชาติและ การใช้ทรัพยากรนาชนิด (แรงงาน ทุน ธรรมชาติ) เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์และยกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ ส่วนคำว่า “การอนุรักษ์” หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับการใช้โลกธรรมชาติของมนุษย์ไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนมากที่สุด เพื่อประโยชน์ของชนรุ่นปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็รักษาศักยภาพไว้ เพื่อสนองความต้องการและความใฝ่ฝันของชนรุ่นอนาคตด้วย (IUCN, 1991) ดังนั้นความหมายของการพัฒนาชุมชนตามแนวทางการพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่มีเป้าหมายสูงสุดในการส่งเสริมให้เกิดความสุขสมบูรณ์ของมนุษย์ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในระยะยาว เป็นการมุ่งเน้นการส่งเสริมความสุขสมบูรณ์ในทุกด้านของชนรุ่นปัจจุบัน แต่ต้องไม่ทำให้ชนรุ่นอนาคตมีการดำรงชีวิตที่ตกต่ำลง (ขาดแคลนทรัพยากร)

สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยใช้พลังและความร่วมมือจากคนในชุมชนและหน่วยงานของรัฐและองค์กรในชุมชน เพื่อประโยชน์ของมนุษย์และธรรมชาติ รวมถึงการสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความก้าวหน้าและความยั่งยืน ทั้งในด้านคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองและสิ่งแวดล้อม

ส่วนแนวคิดในการพัฒนาชุมชนนั้นได้มีมานานแล้ว โดยเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งได้มีการพัฒนาการมาเป็นลำดับ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่สมาชิกในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น การขยายตัวของกลุ่มหรือ

ชุมชนมีมากขึ้น เกิดมีผู้นำ ผู้ตาม ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองเพิ่มมากขึ้น มีกลุ่มที่เจริญกว่าและกลุ่มผู้ด้อยกว่า ดังนั้นเมื่อเกิดมีกลุ่มในลักษณะที่สัมพันธ์กันมากขึ้น จึงทำให้ต้องมีการจัดระบบการดำเนินชีวิตร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และผลประโยชน์ร่วมกันของแต่ละฝ่าย จึงทำให้เกิดมีแนวความคิดในการจัดระบบการดำเนินชีวิตร่วมกันในชุมชน ซึ่งการพัฒนาชุมชนมีแนวความคิดมูลฐานอยู่ 3 ประการ ดังนี้

1. การช่วยเหลือตนเองและการช่วยเหลือเพื่อให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ประชาชนในชุมชนจะต้องช่วยตนเองในรูปแบบของแรงงาน วัสดุและทรัพย์สินเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง หากเกินความสามารถรัฐบาลจึงจะให้การสนับสนุนตามสมควร เช่น ความช่วยเหลือด้านวิชาการ งบประมาณ เป็นต้น ความช่วยเหลือจากภายนอกจึงมีความจำเป็นที่จะเข้ามาแก้สถานการณ์ โดยมีวัตถุประสงค์ว่าจะช่วยเหลือให้ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองไปได้ตลอดรอดฝั่ง

2. การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ ปัญหาของชุมชนหรือประเทศไม่อาจแก้ไขได้โดยวิธีใดวิธีหนึ่งหรือโดยหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง แต่ต้องเป็นการประสานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเป็นการประสานวิธีการหลายวิธีและหลายด้าน หากศึกษาปัญหาของชุมชนอย่างละเอียดจะพบว่า ปัญหาของชุมชนนั้นมีสาเหตุหลายประการ ฉะนั้นจึงต้องดำเนินการด้วยวิธีการต่าง ๆ พร้อมกันไป เช่น การยกระดับการครองชีพของประชาชน จะต้องพัฒนาทางด้านทักษะการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดย่อม การวางแผนครอบครัว เป็นต้น การกำหนดวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนจึงต้องหยิบยกปัญหาของชุมชนนั้นมาพิจารณาอย่างละเอียด และต้องระลึกว่าปัญหาหนึ่งจะเกี่ยวกันหรือกระทบไปยังอีกปัญหาหนึ่งหรือหลายปัญหาเสมอ ดังนั้นโครงการหรือกิจกรรมที่กำหนดขึ้นมาจะต้องเป็นโครงการหรือกิจกรรมที่สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้หลายปัญหา

3. การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานที่เริ่มจากท้องถิ่นชนบท โดยมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาประเทศ (มิได้หมายความว่า นโยบายชาติเป็นตัวกำหนดนโยบายท้องถิ่น แต่หมายถึงกิจกรรมในท้องถิ่นจะได้รับการสนับสนุนให้เป็นกำลังสำคัญในการค้ำจุนนโยบายชาติ) การสนับสนุนจากรัฐบาลในที่นี้คือด้านวัสดุ กำลังคน ฉะนั้นการดำเนินงานของท้องถิ่นใดเป็นเอกเทศ ปราศจากเป้าหมายที่สอดคล้องกับนโยบายของชาติ ย่อมจะไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเท่าที่ควร (จิระพรรณ กาญจนจิตรรา, 2525 : 6)

จะเห็นได้ว่าแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ นักพัฒนาสามารถทำงานร่วมกับประชาชนได้อย่างถูกต้องและก่อให้เกิดความมีประสิทธิภาพ ผู้ที่ทำงานจะต้องมีความเข้าใจในแนวความคิดในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดีเสียก่อน จึงจะสามารถดำเนินงานได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังจำเป็นต้องพิจารณาแนวความคิดในการพัฒนาชุมชน ดังนี้ (โกวิทย์ พวงงาม, 2553 : 126-130)

1. คนมีความสำคัญมากที่สุด (Man is a Most Important) การพัฒนาชุมชนเชื่อมั่นในศักยภาพหรือพลังความสามารถของคน เพราะการดำรงอยู่หรือการล่มสลายของชุมชน การพัฒนาหรือการเสื่อมถอยของชุมชนขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญจึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้วย การพัฒนาคนให้มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองและชุมชน ร่วมกันสร้างมาตรฐานในการดำรงชีวิตหรือคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเอง

2. การมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) การพัฒนาชุมชนเป็นการให้คนในชุมชนได้เข้ามาศึกษา ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผลและร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาชุมชนนั้นเป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชนนั่นเอง

3. การพึ่งตนเองของชุมชน (Self-Reliance) จากแนวความคิดที่เชื่อในศักยภาพและพลังความสามารถของชุมชน แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนจึงเชื่อมั่นว่า การเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชนและชุมชนนั้น ทำให้คนสามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง สามารถสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้

4. การช่วยเหลือตนเอง (Aided Self-Help) เป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยึดเป็นหลักสำคัญประการหนึ่ง คือต้องพัฒนาให้ประชาชนพึ่งตนเองให้มากขึ้นและให้ได้มากที่สุด โดยมีรัฐเป็นผู้คอยให้การช่วยเหลือ สนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชนตามโอกาสและหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม

5. การใช้ทรัพยากรในชุมชนให้คุ้มค่า (Community Natural Resources Utilized) ผลประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนโดยอ้อมเกิดขึ้นแก่ชุมชนนั้น ดังนั้นจึงต้องใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน เช่น คน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ ทุนทางสังคมและทรัพยากรต่าง ๆ ไม่พึ่งพาชุมชนอื่น ๆ ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง เพราะแต่ละชุมชนต่างก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากร เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองเช่นเดียวกัน

6. การริเริ่มของประชาชนในชุมชน (Initiative) แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนเชื่อมั่นในสิทธิเสรีภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่มในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหา จัดทำแผนและโครงการไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงานนอกชุมชน การดำเนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่าง ๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและรับผิดชอบ หน่วยงานนอกชุมชนอื่น ๆ เป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีให้การศึกษแก่คนในชุมชนจนมีความรู้ความสามารถในระดับที่เรียกว่า “คิดเป็นทำเป็น” จนสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิเคราะห์ปัญหา กำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาและดำเนินการแก้ไขปัญหได้ด้วยตนเอง

7. ความต้องการของชุมชน (Felt-Needs) จากความเชื่อข้อที่ว่า “คนมีศักยภาพและความสามารถในการพัฒนา” แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนจึงเชื่อมั่นว่าการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชนและชุมชนนั้น ทำให้คนสามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง สามารถสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ตามความต้องการของชุมชนเอง

8. ขีดความสามารถของชุมชนและของรัฐบาล (Community and Government of Ability) การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นโดยให้ดำเนินการโดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีขีดความสามารถจำกัดทั้งด้านบุคลากร งบประมาณและระบบการบริหาร ส่วนชุมชนก็มีขีดจำกัดในเรื่องความพร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้นการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล กล่าวคือชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึ่งตนเองให้มาก ชุมชนที่มีความพร้อมน้อย รัฐก็ให้การสนับสนุนมากขึ้น ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐนี้จะต้องได้สัดส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

9. การร่วมมือกันระหว่างรัฐกับประชาชน (Cooperation) การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้จะต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลและประชาชน ไม่ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรับผิดชอบเพียงฝ่ายเดียว เพราะรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่างก็มีข้อจำกัด ไม่สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้เต็มที่ดังกล่าวนั้นแล้ว การร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนนี้ ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือตัวเอง การใช้ทรัพยากรในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนและการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลอย่างเหมาะสมเป็นสำคัญ

10. การพัฒนาแบบบูรณาการ (Integrated of Development) การพัฒนาชุมชนจะต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กัน หลาย ๆ ด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรม การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกันเพื่อการประหยัดแรงงานงบประมาณและเวลาที่ใช้ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องประสานงานกับคน หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ และงบประมาณจึงจะประสบผลสำเร็จ

11. ความสมดุลในการพัฒนา (Development as Equality) การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วย เช่น ความสมดุลระหว่างการพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อม ความสมดุลระหว่างสิ่งที่เป็นรูปธรรมกับนามธรรม ความสมดุลระหว่างการด้านพัฒนาวัตถุกับการพัฒนาด้านจิตใจ ความสมดุลระหว่างเพศและวัย ความสมดุลระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล เป็นต้น

12. การศึกษาภาคชีวิต (Lifelong Education) คือมีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต เป็นการศึกษาที่เน้นให้รู้จักตัวเอง รู้จักโลกและเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งทั้งที่เป็นมนุษย์ ธรรมชาติหรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ อันก่อให้เกิดปัญญา เพื่อปรับสภาพความเป็นอยู่ให้สอดคล้องสมดุล การศึกษาภาคชีวิตเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ซึ่งจะทำให้มีความสามารถปรับตัวเองอยู่ในชุมชนและสังคมได้อย่างเป็นสุขตามอัตภาพ การนำเสนอแนวคิดการศึกษาภาคชีวิต (Lifelong Education) เป็นผลจากการนำเสนอรายงานขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ที่ได้นำเสนอไว้ว่า “มนุษย์แต่ละคนจะต้องอยู่ในภาวะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของเขา ฉะนั้นแนวความคิดของการศึกษาภาคชีวิตจึงเปรียบเหมือนกุญแจดอกสำคัญของสังคมแห่งการเรียนรู้” (อนุรักษ์ ปัญญาอนุรักษ์, 2548 : 58)

ดังนั้นการพัฒนาชุมชนที่เป็นกระบวนการเรียนรู้บนฐานของการทำความเข้าใจชีวิต จึงนับได้ว่าเป็นการศึกษาภาคชีวิตและเป็นการศึกษาที่มีความต่อเนื่องกันไปตราบเท่าอายุขัยของแต่ละบุคคล นั้นแสดงว่าการพัฒนาชุมชนนั้นไม่มีที่สิ้นสุด แต่จะหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามความต้องการและสถานการณ์ของชุมชน

13. การพัฒนาชุมชนเป็นกลยุทธ์ คือเป็นวิธีการ เป็นโครงการและเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งแซนเดอร์ส (T. Sanders, 1958 : 1-10) ได้อธิบายไว้ ดังนี้

13.1 การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือมีการดำเนินงานสัมพันธ์อย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกันเป็นลำดับและจะขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายในของตัวคนในชุมชน เช่น

- 1) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการที่มีกลุ่มคนหรือนักวิชาการจำนวนหนึ่งร่วมกันตัดสินใจแก้ไขปัญหาร่วมกัน
- 2) เป็นการเปลี่ยนแปลงจากความร่วมมือเพียงเล็กน้อยไปสู่ความร่วมมือจำนวนมาก
- 3) เป็นการเปลี่ยนแปลงจากการที่มีทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองและใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า
- 4) เป็นการเน้นระเบียบวินัยในตัวบุคคลหรือการพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลให้มีการพัฒนาทางจิตใจสอดคล้องกับทางวัตถุ

13.2 การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) เพื่อพัฒนาคน กลุ่มและองค์กร ด้วยการให้การศึกษากลุ่มชุมชนและการจัดระเบียบสังคม จึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินการให้ชัดเจนได้แก่ การพัฒนาชุมชนที่เน้นย้ำถึงจุดหมายปลายทาง (End) กล่าวคือ

- 1) เน้นไปที่ความต้องการของประชาชนในชุมชน
- 2) เป็นการนำวิธีการพัฒนาชุมชนเข้าไปเร่งรัดทำให้เกิดการพัฒนาเร็วขึ้น หรืออาจจะเป็นการโดยให้การศึกษอบรม เป็นต้น
- 3) เน้นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาว่าต้องการอะไรหรือบอกวัตถุประสงค์ ซึ่งต้องสอดคล้องกับนโยบาย ทิศทางการเมืองและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

13.3 การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) คือมีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า โดยเน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมศักยภาพของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การสนับสนุนจากรัฐบาลและการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ได้วางระเบียบและวิธีการตลอดจนเนื้อหาต่าง ๆ โดยระบุถึงกิจกรรม (Activities) ที่จะต้องทำให้สำเร็จ กล่าวคือ

- 1) มุ่งไปที่กิจกรรมหรือกิจกรรม หากโครงการใดสำเร็จก็ถือว่าเป็นการพัฒนาชุมชนแล้ว
- 2) การดำเนินตามโครงการใด หากกิจกรรมอะไรสำเร็จเป็นที่พอใจของผู้ดำเนินโครงการ ก็ถือว่าเป็นการพัฒนาชุมชน ประชาชนได้รับผลประโยชน์จากโครงการ จะเปลี่ยนแปลงอย่างไรก็ไม่คำนึง
- 3) การวัดผลประเมินผลของโครงการสามารถวัดผลได้จากรายงานที่ปรากฏเป็นระยะ ๆ

13.4 การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการทางสังคม (Movement) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแพร่ระบาดทางอารมณ์อันก่อให้เกิดพฤติกรรมมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การพัฒนาจึงต้องใช้แรงจูงใจกระตุ้นเร่งเร้าให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ไม่เฉื่อยชาหรือท้อถอย แต่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งการพัฒนาประสบความสำเร็จ ดังนั้นการพัฒนาแนวนี้มุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาจิตใจของประชาชนในชุมชน กล่าวคือ

- 1) เป็นการเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติของคน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ
- 2) มุ่งหวังให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับค่านิยมและเป้าหมายของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกันไปตามระบบการเมืองและสังคม

สรุปได้ว่าแนวความคิดการพัฒนาชุมชนเป็นการให้ความสำคัญกับคนในชุมชนที่มุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน โดยการช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุด ซึ่งมีวิธีการพัฒนาที่หลากหลาย ทั้งนี้การพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องมีความสอดคล้องและสมดุลทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและด้านจิตใจ

ปรัชญาและหลักการของการพัฒนาชุมชน

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนที่นักพัฒนาชุมชนต้องคำนึงถึงและให้ความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการทำงานกับประชาชนในชุมชน ซึ่งปรัชญาของการพัฒนาชุมชนมีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องมนุษย์และถือว่ามนุษย์มีคุณค่า เป็นทุนมนุษย์ (Human Capital) มนุษย์จะมีความสามารถและพลังที่ซ่อนเร้นแฝงอยู่ในตัวบุคคล อันได้แก่ พลังความคิด ฝีมือหรือทักษะ โดยหลักปรัชญาที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนนั้น ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2534 : 4) กล่าวไว้ว่า

1. บุคคลแต่ละคนย่อมมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมและอย่างบุคคลมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนคนหนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนมีสิทธิและสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ
3. บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้วย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงทักษะ ประพฤติ และพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้
4. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำและความคิดใหม่ ๆ ที่ซ่อนเร้นอยู่ พลังความสามารถเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้ ถ้าพลังที่ซ่อนเร้นเหล่านี้ได้รับการพัฒนา
5. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้าน เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ชุมชนและรัฐ

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อพื้นฐานของปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่มีนักคิด นักวิชาการหลาย ๆ ท่านได้เขียนเอาไว้ แต่ส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งหนีไม่พ้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับรากฐานของการพัฒนาชุมชนที่ตั้งอยู่บนความศรัทธาในตัวมนุษย์ 3 ประการ คือ

1. ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความศรัทธาในตัวมนุษย์ว่าเป็นทุนมนุษย์ (Human Capital) ที่มีความหมายและความสำคัญของการดำเนินงานทั้งปวงและเชื่ออย่างแน่วแน่ว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาได้ตามขีดความสามารถทางคุณภาพและคุณธรรมของตน หากโอกาสอำนวยและมีผู้คอยสนับสนุนและให้กำลังใจ
2. ตั้งอยู่บนรากฐานของความศรัทธาในเรื่องของความยุติธรรมของสังคม (Social Justice) โดยการมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำในกลุ่มคน ต้องการให้มนุษย์อยู่ในสังคมด้วยความสุขกายสบายใจ และต้องการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เป็นที่ยอมรับของสังคมด้วย
3. ตั้งอยู่บนฐานของการรักษาหรือการแสวงหาการพัฒนาคุณภาพและคุณธรรมของประชาชนให้เกิดความสมดุล (Equality) เพื่อขจัดปัญหาของคนในชุมชน การพัฒนาประชาชนในชุมชนให้เกิดความสมดุลนั้นอย่างน้อยก็ต้องอาศัยหลักแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะทำให้การเกิดความสมดุลในการพัฒนามากขึ้น

กล่าวได้ว่าปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเป็นปรัชญาที่มีความเชื่อ ความศรัทธาและให้ความสำคัญกับตัวมนุษย์ เพื่อสร้างความเป็นปกติสุขให้เกิดขึ้นในชุมชน เชื่อในความคิดสร้างสรรค์ และจิตสำนึกของมนุษย์ เพื่อเป็นการมุ่งเน้นในความเป็นมนุษย์นั่นเอง ในส่วนของการเสริมสร้างความเป็นมนุษย์ มีแนวคิดพื้นฐานที่ประกอบด้วย

1. ศรัทธาในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และศักยภาพแห่งความสามารถของมนุษย์ สำหรับการพัฒนาที่ปรารถนา

2. ศรัทธาในคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนลักษณะทางธรรมชาติของมนุษย์ที่มีพื้นฐานแห่งความรู้สึกรักใคร่คิดดีด้านการพัฒนาอยู่แล้ว

3. ศรัทธาในความยุติธรรม ความเสมอภาค ความดีงามและความคิดสร้างสรรค์

4. ศรัทธาในความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชน

5. ศรัทธาในความต้องการแห่งเสรีภาพของมนุษย์และอิสรภาพของชุมชน

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนดังกล่าวข้างต้น เปรียบเสมือนฐานรากในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ซึ่งนอกจากหลักปรัชญาของการพัฒนาชุมชนแล้ว ยังมีหลักการที่ใช้ในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิดความประสบผลสำเร็จ ดังนี้

องค์การสหประชาชาติ (1960 : 8-13) ได้กำหนดหลักการพัฒนาชุมชนเพื่อให้ประเทศต่าง ๆ นำไปใช้ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนจะต้องตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานและสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน จากการริเริ่มของประชาชนและเริ่มจากโครงการง่ายไปสู่โครงการที่ยากขึ้นตามลำดับ

2. ต้องเป็นโครงการอเนกประสงค์ ที่จะช่วยแก้ปัญหาได้หลายด้าน

3. เป็นการเปลี่ยนแปลงเจตคติของประชาชนในชุมชน ที่ต้องทำไปพร้อม ๆ กับกิจกรรมด้านอื่น ๆ

4. จะต้องมุ่งให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่

5. ต้องแสวงหาผู้นำท้องถิ่น สนับสนุนส่งเสริมและพัฒนาผู้นำชุมชนในด้านต่าง ๆ ตามลักษณะของกิจกรรมและความจำเป็นของแต่ละชุมชน

6. ต้องยอมรับสตรีและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ

7. รัฐต้องเตรียมจัดบริการให้การสนับสนุน

8. ต้องวางแผนอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพทุกระดับ

9. สนับสนุนให้องค์กรภาคเอกชน อาสาสมัครต่าง ๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและนานาชาติได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

10. ต้องมีการวางแผนให้เกิดความเจริญแก่ชุมชนที่สอดคล้องกับความเจริญในระดับชาติ

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปลัมภ์ (2559 : 130) ได้กล่าวถึงหลักในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนตามแนวทางของกรมการพัฒนาชุมชนว่า จะต้องยึดหลักที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. **หลักความมีศักดิ์ศรีและศักยภาพของประชาชน (Dignity and the Potential)** และเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่ให้มากที่สุด นักพัฒนาจะต้องเชื่อมั่นว่าประชาชนนั้นมีศักยภาพที่จะใช้ความรู้ ความสามารถที่จะปรับปรุง พัฒนาตนเองได้ จึงต้องให้โอกาสประชาชนในการคิด วางแผนเพื่อแก้ปัญหาชุมชนด้วยตัวของเขาเอง นักพัฒนาควรเป็นผู้กระตุ้น แนะนำ ส่งเสริม

2. **หลักการพึ่งตนเองของประชาชน (Self-Reliance)** นักพัฒนาต้องยึดมั่นเป็นหลักการสำคัญว่าต้องสนับสนุนให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ โดยการสร้างพลังชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนส่วนรัฐบาลจะช่วยเหลือสนับสนุนอยู่เบื้องหลังและช่วยเหลือในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

3. **หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation)** เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด ตัดสินใจ วางแผน ปฏิบัติตามแผนและติดตามประเมินผลในกิจกรรมหรือโครงการใด ๆ ที่จะทำในชุมชน เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการดำเนินงาน อันเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องของความเป็นเจ้าของโครงการหรือกิจกรรม

4. **หลักประชาธิปไตย (Democracy)** ในการทำงานพัฒนาชุมชนซึ่งจะต้องเริ่มด้วยการพูดคุย ประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน คิดร่วมกัน ตัดสินใจและทำร่วมกัน รวมถึงรับผิดชอบร่วมกันภายใต้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย

หลักการพัฒนาชุมชนที่นักพัฒนาชุมชนนำมาใช้ในประเทศไทย นอกจากจะยึดถือหลักการพัฒนาชุมชนขององค์การสหประชาชาติแล้ว ยังได้ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของสังคมไทย ซึ่งโกวิท พวงงาม (2553 : 153-157) ได้รวบรวมหลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญไว้ ดังนี้

1. **หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน** เป็นกระบวนการที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในทุกขั้นตอนคือ ร่วมศึกษา ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมแก้ปัญหา ร่วมติดตาม ประเมินผล ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับผลของการพัฒนา ทั้งในรูปของบุคคล กลุ่มและองค์กรอย่างแท้จริงและด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่ด้วยความเกรงใจหรือถูกบังคับ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง มองเห็นและตระหนักถึงศักยภาพหรือพลังความรู้ ความสามารถของตนเอง เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและเจ้าของงานพัฒนาชุมชน (Sense of Belonging) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จ

2. **หลักการพึ่งตนเองของชุมชน** หลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญประการหนึ่ง คือการพึ่งตนเองของชุมชนตามศักยภาพหรือพลังความสามารถที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งศักยภาพของคน ทรัพยากรและทุนต่าง ๆ ของชุมชนด้วยการพัฒนาให้ประชาชนมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง เพราะเป็นผู้รู้สภาพที่แท้จริงในชุมชนมากกว่าผู้อื่น เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมากกว่าผู้อื่นและต้องดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนนานกว่าผู้อื่น การพึ่งตนเองได้ของชุมชนเป็นการช่วยแบ่งภาระของรัฐบาล ทำให้คนในชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถดำรงรักษาและพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน

3. **หลักการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและองค์กร** กลุ่มและองค์กรเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เป็นแหล่งกลางของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติและร่วมกันรับผิดชอบ เป็นแหล่งฝึกพลังความรู้ความสามารถของชุมชน ทำให้เกิดศักยภาพหรือพลังในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่ สนับสนุนส่งเสริมหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนและหลักการพึ่งตนเองของประชาชนที่กล่าวมาแล้วให้

เกิดขึ้นและดำรงอยู่ต่อไปอีกด้วย กลุ่มและองค์กรยังช่วยให้เกิดความมั่นใจว่า การพัฒนาชุมชนจะไม่ประสบความล้มเหลว เพราะถึงแม้บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประสบปัญหาและไม่เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา แต่กลุ่มและองค์กรยังคงมีอยู่สามารถดำเนินงานพัฒนาต่อไปได้อีก

4. หลักการค้นหาและพัฒนาผู้นำ ผู้นำในการพัฒนาชุมชนจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ยอมรับในหลักการของระบอบประชาธิปไตย มีบุคลิกภาพเด่นเป็นพิเศษ เป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชน ทั้งผู้นำเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งที่ได้รับการแต่งตั้งและการเลือกตั้งให้เป็นผู้นำ ผู้นำท้องถิ่นจึงเป็นผู้ทำหน้าที่ประสานงานการพัฒนาชุมชนได้ดีและเป็นพลังสำคัญที่ทำให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

5. หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน ปรัชญาและความคิดของระบอบประชาธิปไตยกับปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชนเป็นหลักการเดียวกัน กล่าวคือการให้ประชาชนมีสิทธิ อิสรภาพ เสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพในการดำรงชีวิตตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ดังนั้นหลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน คือกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต้องเป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชนในชุมชนด้วยความสมัครใจไม่ใช่ถูกบังคับ เมื่อมีความคิดเห็นไม่ตรงกันจะใช้เสียงข้างมากตัดสิน ยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน แบบพี่น้องในครอบครัวเดียวกัน ทุกคนมีโอกาที่จะแสดงความคิดเห็นได้เท่าเทียมกัน มีความสำคัญทัดเทียมกันและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน

6. หลักการประสานงาน การพัฒนาชุมชนมีบุคคล กลุ่มและองค์กรที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องใช้การประสานงานเป็นหลักการที่สำคัญทั้งการประสานพื้นที่ ประสานคน ประสานหน่วยงาน ประสานเงิน ประสานทรัพยากร ประสานแผนและโครงการ ประสานผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งการพัฒนาสิ้นสุดลง การประสานงานช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่รับผิดชอบและสร้างความร่วมมือ รับผิดชอบในกิจกรรมร่วมกันทำให้การพัฒนาชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ คือเป็นไปตามลำดับขั้นตอน ไม่ซ้ำซ้อน ประหยัดแรงงาน งบประมาณ ทรัพยากร เวลา ทำให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จด้วยดี

7. หลักการจัดการชุมชน คือให้ผู้นำและคนในชุมชน เรียนรู้ในหลักการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง ร่วมกันดำเนินการบริหารจัดการชุมชน สามารถศึกษาปัญหา วิเคราะห์ปัญหา จัดทำแผนและโครงการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ประเมินผลสรุปบทเรียน ในการดำเนินงานได้ด้วยตนเอง สามารถพัฒนาระบบการบริหารและจัดการชุมชนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของชุมชน

8. หลักการบูรณาการ เป็นการผสมผสานองค์ประกอบต่าง ๆ ของการพัฒนาชุมชน ให้เป็นเอกภาพ เพื่อสร้างศักยภาพหรือพลังในการพัฒนา ทำให้การพัฒนามีเป้าหมายร่วมกัน ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน ประสบความสำเร็จร่วมกัน ไม่ใช่เป็นแบบต่างคนต่างทำ

9. หลักการพัฒนาแบบองค์รวม หมายถึง การพัฒนาชุมชนที่ดำเนินการพัฒนาองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้เพราะว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนนั้น มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน การพัฒนาส่วนใดส่วนหนึ่งเพียงส่วนเดียวไม่สามารถทำให้ชุมชนทั้งหมดพัฒนาได้

10. หลักการพัฒนาแบบยั่งยืน การพัฒนาชุมชนต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม แต่มุ่งสนับสนุนส่งเสริมให้สิ่งแวดล้อมและชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงถาวรหรือยั่งยืนไม่ล่มสลายไปได้ง่าย

11. หลักการใช้วัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ประชาชนยอมรับและนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นวิถีของชุมชน วัฒนธรรมเกิดจากการกระทำหรือผลงานของมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ เป็นต้น และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น วัฒนธรรมบางอย่างเป็นภูมิปัญญาของชุมชน คือเกิดจากสมาชิกในชุมชนเอง วัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนาชนบทมาก เพราะการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะได้รับความร่วมมือหรือถูกต่อต้านจากประชาชนหรือไม่ มากน้อยเพียงใดและจะประสบความสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความสอดคล้องหรือความขัดแย้งกับวัฒนธรรมของชุมชนเป็นสำคัญ

12. หลักการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน การเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชน คือการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของคนในชุมชนและการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกชุมชน ทำให้สามารถสรุปบทเรียนสร้างบทเรียนรับความรู้ใหม่ได้พร้อม ๆ กัน และมีความรู้ความเข้าใจตรงกัน ช่วยกระตุ้นให้สมาชิกของชุมชนมีการตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาและนำไปสู่การตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนร่วมกัน

13. หลักการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน นอกจากชุมชนจะเกิดการเรียนรู้ร่วมกันแล้ว การเชื่อมโยงการเรียนรู้ของคนในชุมชนต้องดำเนินการในลักษณะของเครือข่าย เพราะทำให้ระบบการเรียนรู้ของชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แล้วขยายไปสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ ทำให้ชุมชนมีพลังหรือศักยภาพมากขึ้น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่กว้างขวางเป็นองค์ความรู้ใหม่มากขึ้น เกิดความสมานฉันท์ระหว่างชุมชนนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่มีประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

14. หลักการขยายผล โครงการและกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จในชุมชนใดชุมชนหนึ่งถือเป็นองค์ความรู้ของชุมชนนั้น ควรนำไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน เพราะความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนจะสร้างขวัญ กำลังใจ ความศรัทธาเชื่อมั่น ไม่ทอดถอยในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา การขยายผลจะทำให้การพัฒนาชุมชนแผ่ขยายไปได้อย่างรวดเร็วและการสร้างเครือข่ายจะทำให้เกิดพลัง ความสำเร็จในการพัฒนามากยิ่งขึ้น

15. หลักการสมทบ การพัฒนาชุมชนมุ่งที่จะให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาโดยใช้ประชาชนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ แต่พลังหรือศักยภาพของประชาชนและชุมชนนั้นมีขีดจำกัด กล่าวคือมีเพียงในระดับหนึ่งเท่านั้น ไม่สามารถระดมมาใช้ได้อีกต่อไป การสนับสนุนช่วยเหลือจากภาครัฐและภาคเอกชนที่อยู่ภายนอกชุมชนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น แต่ต้องตั้งอยู่บนหลักการช่วยเหลือตนเองและการพึ่งตนเองของชุมชน ไม่ใช่พึ่งพารัฐบาลและองค์กรเอกชนตลอดไป หลักการสมทบจึงเป็นการสมทบกันระหว่างขีดความสามารถทั้งหมดที่ชุมชนมีอยู่กับการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลและองค์กรเอกชนอย่างเหมาะสม เพื่อเพิ่มพูนศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนให้ประชาชนอีกทางหนึ่ง

ในปัจจุบันนอกจากจะยึดหลักในการพัฒนาชุมชนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีหลักการดำเนินงานตามหลักการทรงงานและหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ที่สามารถนำมาใช้กับการดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้ ดังนี้

1. หลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

1.1 ศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ เป็นการศึกษารายละเอียดจากข้อมูลเบื้องต้น ทั้งเอกสาร แผนที่ สอบถามจากเจ้าหน้าที่ นักวิชาการและประชาชนในพื้นที่ให้ได้รายละเอียดที่ถูกต้องอย่างเป็นระบบ เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้ประโยชน์ได้จริงอย่างถูกต้อง รวดเร็วและตรงตามเป้าหมาย

1.2 ระเบิดจากข้างใน หมายถึงการจะทำการสิ่งใดต้องเริ่มจากคนที่เกี่ยวข้องเสียก่อน ต้องสร้างความเข้มแข็งจากภายในให้เกิดความเข้าใจและอยากทำ ไม่ใช่การสั่งให้ทำ คนไม่เข้าใจก็อาจจะไม่ทำก็เป็นได้

1.3 การแก้ปัญหาต้องเริ่มจากจุดเล็ก ๆ หมายถึง การมองปัญหาในภาพรวมเสียก่อน แต่เมื่อจะลงมือแก้ปัญหานั้นควรเริ่มแก้ปัญหาจากจุดเล็ก ๆ เสียก่อน เมื่อสำเร็จแล้วจึงค่อย ๆ ขยับขยายแก้ไปเรื่อย ๆ ทีละจุด

1.4 ทำตามลำดับขั้น เป็นการเริ่มต้นจากการลงมือทำในสิ่งที่จำเป็นก่อน เมื่อสำเร็จแล้วก็เริ่มลงมือสิ่งที่จำเป็นลำดับต่อไป ด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง ถ้าทำตามหลักนี้ได้งานทุกสิ่งก็จะสำเร็จได้โดยง่าย

1.5 ภูมิสังคม ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ การพัฒนาชุมชนใด ๆ ก็ตามจะต้องคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้นว่าเป็นอย่างไร ประกอบกับสังคมวิทยาเกี่ยวกับลักษณะนิสัยใจคอของผู้คนตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน

1.6 ทำงานแบบองค์รวม เป็นการใช้วิธีคิดเพื่อการทำงานอย่างเป็นองค์รวม คือการมองสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดอย่างเป็นระบบครบวงจรว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีมิติเชื่อมต่อกัน มองสิ่งที่เกิดขึ้นและแนวทางแก้ไขอย่างเชื่อมโยงกัน

1.7 ไม่ติดตำรา หมายถึงเมื่อจะทำการใดนั้น ควรทำงานอย่างยืดหยุ่นกับสภาพและสถานการณ์นั้น ๆ ไม่ใช่การยึดติดอยู่กับแค่นั้นตำราวิชาการ เพราะบางที่เราทำบางครั้งต้องโอบอ้อมต่อสภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สังคม และจิตวิทยาด้วย

1.8 รู้จักประหยัด เรียบง่าย ได้ประโยชน์สูงสุดในการปฏิบัติงานพัฒนาควรแก้ปัญหาด้วยความเรียบง่ายและประหยัด ประชาชนสามารถทำตัวเอง หาได้ในท้องถิ่นและประยุกต์ใช้สิ่งที่มีอยู่ในภูมิภาคนั้นมาแก้ไข ปรับปรุง โดยไม่ต้องลงทุนสูงหรือใช้เทคโนโลยีที่ยุ่งยากมากนัก

1.9 ทำให้ง่าย เป็นการคิดค้น ดัดแปลง ปรับปรุงและแก้ไขงาน เพื่อการพัฒนาให้เป็นไปได้โดยง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อนและที่สำคัญอย่างยิ่งคือสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนและระบบนิเวศโดยรวม

1.10 การมีส่วนร่วม เป็นการนำแนวทางแห่งประชาธิปไตย ด้วยการเปิดโอกาสให้ ประชาชนหรือเจ้าหน้าที่ทุกระดับได้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น สิ่งสำคัญที่สุดคือต้องรู้จักทำให้กว้างขวาง หนักแน่น รู้จักรับฟังความคิดเห็น แม้กระทั่งความวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อื่นอย่างฉลาดนั้น

1.11 ยึดหลักประโยชน์ของส่วนรวม เป็นการมุ่งเน้นประโยชน์ของประชาชนในชุมชน โดยส่วนรวมเป็นหลัก ไม่ทำเพื่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือส่วนใดส่วนหนึ่งในชุมชน

1.12 บริการที่จุดเดียว หมายถึง การรู้ รัก สามัคคีและการร่วมมือร่วมใจกันของทุกคน ด้วยการปรับลดช่องว่างระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วยการบูรณาการงานเป็นหนึ่งเดียว

1.13 หลักการของธรรมชาติช่วยธรรมชาติ เป็นการมองธรรมชาติของพื้นที่ ธรรมชาติของคน ด้วยการให้ประชาชนใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านจะรู้ถึงธรรมชาติในชุมชนดี นั้นหมายถึงการให้ช่วยเหลือพึ่งพาตัวเองก่อนแล้วจึงไปขอความช่วยเหลือจากภายนอก

1.14 ใช้ธรรมปราบอธรรม เป็นการนำกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติมาเป็นหลักการแนวทางปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาและปรับปรุงสถานะที่ไม่ปกติเข้าสู่ระบบที่ปกติ

1.15 ปลูกป่าในใจคน หมายถึง การจะทำงานด้านการพัฒนาชุมชนให้สำเร็จจะต้องปลูกจิตสำนึกของคนเสียก่อน ต้องให้เห็นคุณค่า เห็นประโยชน์กับสิ่งที่จะทำลงไปแล้วชุมชนจะหวงแหนรักษาผลแห่งการพัฒนา นั้น ๆ

1.16 ขาดทุนคือกำไร หมายถึง การให้และการเสียสละอันเป็นการกระทำที่มีผลเป็นกำไร คือความอยู่ดีมีสุขของประชาชน

1.17 การพึ่งพาตนเอง คือการพัฒนาให้ประชาชนในชุมชนสามารถอยู่ในสังคมได้ตามสภาพแวดล้อมและสามารถพึ่งตนเองได้

1.18 พออยู่พอกิน เป็นการพัฒนาให้คนชุมชนสามารถอยู่อย่างพออยู่พอกินให้ได้เสียก่อน แล้วจึงค่อยขยายให้มีขีดสมรรถนะที่ก้าวหน้าต่อไป

1.19 เศรษฐกิจพอเพียง เป็นการพัฒนาด้วยการดำเนินไปบนทางสายกลาง เพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ซึ่งปรัชญานี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งระดับบุคคล องค์กร และชุมชน

1.20 การรู้ รัก สามัคคี ในข้อนี้ความหมายของ “รู้” คือรู้ปัญหาและรู้วิธีแก้ปัญหา “รัก” คือเมื่อเรารู้ถึงปัญหาและวิธีแก้แล้ว เราต้องมีความรักที่จะลงมือทำ ลงมือแก้ปัญหา “สามัคคี” คือการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ไม่สามารถลงมือทำคนเดียวได้ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจกัน

2. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2517 เพื่อใช้เป็นแนวทางการดำรงชีวิต โดยยึดหลักความพอเหมาะพอดีความมีเหตุผลและความไม่ประมาท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงถือปฏิบัติด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่องยาวนาน และได้ทรงเตือนล่วงหน้าให้มีความระมัดระวังในการพัฒนาประเทศ ให้มีความสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ด้วยการพัฒนาอย่างเป็นลำดับขั้น โดยได้ทรงมีปฐมพระราชดำรัสว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียง แสดงในภาพที่ 2.2 (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2560 : 5)

“...การพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น เริ่มต้นด้วยการสร้างพื้นฐาน คือความมีกินมีใช้ของประชาชนก่อน ด้วยวิธีการที่ประหยัด ระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอสมควรแล้ว จึงค่อยสร้างความเจริญสูงขึ้นตามลำดับต่อไป ด้วยความรอบคอบ ระมัดระวังและประหยัด นั้นก็เพื่อป้องกันความผิดพลาด ล้มเหลวและเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์...”

พระราชทานแก่บัณฑิตของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2517

“...การที่จะทำโครงการอะไรต้องทำด้วยความรอบคอบ และอย่าตาโตเกินไป...แต่ข้อสำคัญที่อยากจะพูดถึง คือถ้าเราทำโครงการที่เหมาะสม ขนาดเหมาะสมอาจจะไม่ดูหรูหราแต่จะไม่ล้ม หรือถ้ามันเป็นไปได้ไม่เสียหาย จนกระทั่งคนก็ว่า ประเทศไทยนี่จะเป็นเสือตัวเล็ก ๆ แล้วก็ไปเป็นเสือตัวโตขึ้น เราเห่อว่าจะเป็นเสือ... การเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่าอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง

ภาพที่ 2.2 กรอบพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ที่มา : สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, (2560 : 5)

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วยคุณลักษณะ ดังนี้

1. **ความพอประมาณ** หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับสมดุล การใช้จ่าย การออมอยู่ในระดับที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

2. **ความมีเหตุผล** หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3. **การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว** หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. **เงื่อนไข** หมายถึง การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

4.1 เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้ ความรอบคอบความระมัดระวัง

4.2 เงื่อนไขคุณธรรม จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

ความพอเพียงเป็นทั้งวิธีการและผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่เกิดจากคนในชุมชน โดยทำให้เกิดวิถีการพัฒนาและผลของการพัฒนาที่มีความสมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม

วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี ในขณะเดียวกันความสมดุลของการกระทำทั้งหมด ผลอาจนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนาภายใต้พลวัตทั้งภายในและภายนอกประเทศได้

กรอบแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงแสดงดังภาพที่ 2.3

ภาพที่ 2.3 กรอบแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : cse.nida.ac.th

การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาชุมชนก็จะสามารถช่วยแก้ไขวิกฤติทางเศรษฐกิจและปัญหาของสังคมไทยได้อย่างยั่งยืน เนื่องจาก

1. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ด้วยการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนอย่างพอเพียงไม่ฟุ่มเฟือยและใช้อย่างคุ้มค่า หรือหากมีการปลูกพืชผลก็ให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือจากการบริโภคจึงมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า
2. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นให้มีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามความถนัดทั้งในและนอกภาคการเกษตร เช่น ผลิตภัณฑ์หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การค้าขายและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเป็นการสร้างงานสร้างรายได้และช่วยให้เกิดการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง
3. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตาความเอื้ออาทรและความสามัคคีของคนในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชนและสังคมโดยรวม ตลอดจนการธำรงรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามของไทยให้คงอยู่สืบไป

สรุปได้ว่าปรัชญาของการพัฒนาชุมชนและหลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชนดังกล่าวจะเป็นพลังสำคัญที่จะบันดาลให้งานบรรลุผลสำเร็จสมความมุ่งหมายมาจากประชาชน โดยเชื่อว่าคนทุกคน มีพลังและความปรารถนาที่จะปรับปรุงวิถีชีวิตของตนให้มีมาตรฐานสูงขึ้น การกระตุ้นเตือนและและการสะกิดพลังดังกล่าวจะเป็นผลให้มีการขุดค้นและนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนชนบทไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชนในทุก ๆ ด้านพร้อมกัน ปรัชญาการพัฒนาชุมชนจึงยึดถือว่า “ถ้าเรายังช่วยให้ประชาชนได้บรรลุถึงความปรารถนาหรือความสุขในชีวิตได้มากเท่าใด ก็ยิ่งเป็นสิ่งที่ดีงามเท่านั้น” และการช่วยเหลือในลักษณะนี้ถือว่าเป็นหน้าที่ของเพื่อนมนุษย์ในสังคมด้วยกัน

จุดมุ่งหมายและขอบข่ายของการพัฒนาชุมชน

จุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชน คือการพัฒนาคน พัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและเป็นการส่งเสริมให้คนเป็นคนดี มีคุณภาพดีและมีคุณธรรม เมื่อชุมชนเกิดการพัฒนาแล้วก็จะสามารถสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ สร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคมส่วนรวม อันจะส่งผลให้เกิดความยั่งยืน ดังนั้นการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาคน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในชุมชนนั้น ในที่นี้ได้มีการกำหนดขอบข่ายของกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งประกอบด้วยขอบข่ายการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ขอบข่ายการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ (Economic) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน การผลิต การแลกเปลี่ยนหรือจำหน่าย การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ เป็นต้น
2. ขอบข่ายการพัฒนาด้านสังคมและวัฒนธรรม (Social and Culture) ทางด้านสังคม ได้แก่ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแสดงบทบาทตามสถานภาพต่าง ๆ เช่น พ่อ แม่ ลูก ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ส่วนด้านวัฒนธรรมทั้งด้านวัตถุและไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ ศิลธรรม จารีต ศิลปะ ประเพณี
3. ขอบข่ายการพัฒนาทางการศึกษา (Education) เป็นการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในชุมชนท้องถิ่นให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน
4. ขอบข่ายการพัฒนาด้านสุขภาพและนันทนาการ (Health and Recreation) ได้แก่ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม และส่งเสริมสุขภาพอนามัยให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกสุขลักษณะและการใช้เวลาให้เกิดประโยชน์
5. ขอบข่ายการพัฒนาด้านการเมืองการปกครอง (Politic) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงเจตคติของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนแนวปฏิบัติด้านการเมืองการปกครองในชุมชน ให้เกิดความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยการสร้างการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น
6. ขอบข่ายการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Natural Resources and Environment) ได้แก่ การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน การสร้างภูมิเวศสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับชุมชน เป็นต้น

7. **ขอบข่ายการพัฒนาด้านเทคโนโลยี (Technology)** ได้แก่ การผสมผสานภูมิปัญญาทรัพยากร และทุนศักยภาพของชุมชนและท้องถิ่นเข้ากับวิทยาการและเทคโนโลยี การสร้างนวัตกรรมชุมชน เป็นต้น

จึงกล่าวได้ว่าขอบข่ายของการพัฒนาชุมชนจะมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องอยู่ 3 ส่วน คือ

1. ผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
2. เจตนารมณ์ อุดมการณ์ เทคนิควิธีการในการพัฒนา
3. กระบวนการต่าง ๆ ที่มุ่งไปสู่เป้าหมายของการกระทำที่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

แต่ทว่าในการทำงานกับคนนั้นเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนจึงต้องอาศัยเวลาและความอดทน ซึ่งต้องเข้าใจ หลักการและปรัชญาในการพัฒนาชุมชนด้วย

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังต่อไปนี้ (สนธยา พลศรี, 2553 : 51)

1. **คนในชุมชน (Man)** คนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน เนื่องจากการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาคน โดยความร่วมมือกันของคนในชุมชน เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของคนในชุมชนด้วยกันเอง การพัฒนาชุมชนจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนโดยตรง ทั้งที่เป็นบุคคล กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ

2. **ทุนของชุมชน (Capital)** ทั้ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจและทุนสิ่งแวดล้อม

2.1 ทุนทางสังคม ได้แก่ คุณภาพของคน การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคม กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เทคโนโลยีต่าง ๆ ฯลฯ

2.2 ทุนทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ ผลิตภัณฑ์ รายได้ แหล่งทุนของชุมชน ฯลฯ

2.3 ทุนสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ป่าไม้ แร่ธาตุ ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง น้ำตก ฯลฯ

ทุนของชุมชนเหล่านี้จะเป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

3. **วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา (Materials)** เช่น อาคาร สถานที่ วัสดุสำนักงาน วัสดุก่อสร้าง เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ยานพาหนะ เครื่องมือ เครื่องจักร เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น โดยวัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ต้องมีคุณภาพที่เหมาะสม ทันสมัยและเพียงพอกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่กำหนดขึ้น

4. **ยุทธศาสตร์หรือวิธีการพัฒนา (Strategy or Methodology)** การพัฒนาชุมชนมีหลายวิธีการ เช่น การให้การศึกษาอบรม การจัดระเบียบชุมชน การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่มและองค์กร การวางแผนและโครงการ การประสานงาน เป็นต้น ยุทธศาสตร์เหล่านี้เมื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนต้องเป็นยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับชุมชน จึงจะเป็นประโยชน์และสนับสนุนการพัฒนาให้ประสบความสำเร็จ

5. **กระบวนการพัฒนาชุมชน (Community Development of Process)** จะมีลักษณะเป็นลำดับขั้นตอนในดำเนินงาน คือการศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผนและโครงการ การดำเนินงาน การประเมินผลและการทบทวนเพื่อไขปัญหาและอุปสรรค ซึ่งต้องดำเนินงานไปตามลำดับตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ

6. การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน (Government and Private Sector Support) เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือเฉพาะในสิ่งที่มีความจำเป็น เกินขีดความสามารถของชุมชน หรือเพื่อกระตุ้นแรงเร้าให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา

7. การบริหารและการจัดการที่ดี (Good management) เป็นการบริหารจัดการเกี่ยวกับบุคคล กลุ่ม องค์กร การเงิน เวลา พลัง ทรัพยากร อาคารถิ่นที่ เป็นต้น ให้มีประสิทธิภาพ

8. นักพัฒนาชุมชน (Change Agent) นักพัฒนาชุมชนเป็นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นเตือน จูงใจ ประสานงาน ระดมพลังหรือศักยภาพของประชาชนและชุมชนมาใช้ในการพัฒนา

9. การประสานงาน (Coordinating) เพื่อเป็นการเชื่อมประสานระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมสอดคล้องกันเป็นไปในทิศทางเดียวกันและเป็นลำดับขั้นตอนที่กำหนดไว้

10. ผลของการพัฒนา (Result of Development) คือเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ซึ่งจะทำให้คนที่ร่วมการพัฒนามีขวัญและกำลังใจที่ดี มุ่งมั่นที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จต่อไป

องค์ประกอบทั้ง 10 ประการของการพัฒนาชุมชนนี้ จะมีลักษณะความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อกันและกันเป็นห่วงโซ่ของการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชน ดังนั้นนักพัฒนาจึงต้องดำเนินงานไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จได้นั้น ก็จะต้องทำการพัฒนาองค์ประกอบเหล่านี้ให้มีคุณภาพ มีปริมาณที่เพิ่มขึ้นและเหมาะสมกับการนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน

ลักษณะการดำเนินงานของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีลักษณะการดำเนินงานที่สำคัญหลายประการ ดังนี้

1. เป็นการดำเนินงานโดยคนในชุมชน (Operations by People) ใช้ทุนและทรัพยากรในชุมชน เป็นสำคัญ ไม่พึ่งพาบุคคลหรือทรัพยากรนอกชุมชนเพียงฝ่ายเดียว นอกจากจะมีความจำเป็นจริง ๆ คือเมื่อเกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น

2. เป็นการร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน (Collaboration of people in the community) คนในชุมชนกับหน่วยงานของรัฐหรือคนในชุมชนกับภาคเอกชนร่วมมือกัน เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จตามขีดความสามารถที่มีอยู่

3. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมายหรือทิศทาง (Changes with goals or directions) คือมีแผนและโครงการที่สามารถควบคุมความสมดุลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ กำหนดปริมาณ คุณภาพและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนในชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้

4. เกิดจากความตั้งใจและการกระทำของมนุษย์ (Intentions and action) เป็นการดำเนินงานตามแผนและโครงการที่กำหนดขึ้นไม่ใช่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

5. **เป็นการพัฒนาคุณภาพของคนในชุมชน (Improving the quality of people)** ให้เป็นผู้มีความรู้ มีความสามารถในการพัฒนาตนเอง บุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนและชุมชนตามมาตรฐานที่ต้องการ

6. **เป็นกระบวนการให้การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Learning of Process)** การพัฒนาชุมชนใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และพัฒนาคนในชุมชนทุกช่วงชีวิตให้มีคุณภาพ มีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนาและดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนอย่างมีความสุข

7. **เป็นกระบวนการจัดองค์กรหรือกลุ่ม (Organizational process or grouping)** เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการผนึกกำลังด้วยการรวมตัวของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดศักยภาพหรือพลังของชุมชนและนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน

8. **เป็นการมีส่วนร่วมของสมาชิกหรือคนในชุมชนในทุกขั้นตอน (Participation of People)** ตั้งแต่การร่วมศึกษาปัญหาของชุมชน วิเคราะห์ปัญหา สรุปบทเรียนที่ผ่านมา จัดทำแผน โครงการ ร่วมปฏิบัติงาน และติดตามประเมินผล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน รักหวงแหนชุมชนและร่วมกันพัฒนาชุมชน

9. **มีลักษณะเป็นการบูรณาการ (Integration)** คือการผสมผสานองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชน และการพัฒนาชุมชนไว้ด้วยกันไม่แยกออกเป็นส่วน ๆ

10. **เป็นการพัฒนาแบบองค์รวม (Holistic Development)** คือดำเนินการพัฒนาทุก ๆ ส่วนของชุมชนไปพร้อมกันอย่างมีคุณภาพ ไม่พัฒนาส่วนใดส่วนหนึ่งเพียงส่วนเดียว

11. **เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development)** หมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ส่งผลกระทบต่ออนาคต กล่าวคือไม่ทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้หมดไป รักษาสืบทอดกิจกรรมการพัฒนาไปยังคนรุ่นต่อไปโดยไม่สิ้นสุด หรือเป็นการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์และสังคมให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชนนั่นเอง

12. **มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย (Democracy)** การพัฒนาชุมชนเป็นของคนในชุมชน ดำเนินการโดยคนในชุมชน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน เป็นการให้สิทธิ เสรีภาพ อิสระภาพ เสมอภาคและภราดรภาพแก่ชุมชน เช่นเดียวกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเป็นผู้กำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนเองและชุมชน เป็นการดำเนินงานโดยคนและกลุ่มคนส่วนใหญ่ของชุมชน

13. **เป็นการนำยุทธศาสตร์หรือวิธีการต่าง ๆ มาใช้ (Strategies or strategies used)** เช่น การให้การศึกษาแก่ชุมชน การใช้ตัวนำการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเจตคติ การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่ม การเสริมสร้างทักษะและความสามารถในด้านต่าง ๆ การจัดระเบียบทางสังคม เป็นต้น การพัฒนาชุมชนจึงต้องเลือกวิธีการหรือผสมผสานวิธีการ เทคนิคต่าง ๆ มาใช้ในการพัฒนาให้เหมาะสม

14. **มีลักษณะเป็นการบริหารจัดการ (Management)** คือการพัฒนาชุมชนเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ เป็นจำนวนมากจึงต้องมีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ ทั้งการบริหารจัดการคน กลุ่ม องค์กร ทรัพยากร แผนและโครงการ เป็นต้น

15. มีลักษณะเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) คือคนในชุมชนร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ มีศูนย์กลางในการบริหารจัดการชุมชนร่วมกัน มีความเป็นกัลยาณมิตร ระดมพลังและศักยภาพมาใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่ มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ เป็นต้น

ลักษณะการดำเนินงานการพัฒนาชุมชนดังกล่าว ในฐานะการของเป็นนักพัฒนาชุมชนยังจะต้องยึดหลักในการปฏิบัติงานในด้านอื่น ๆ อีก ดังนี้

1. ด้านประชาชน

1.1 จะต้องมุ่งทำงานกับประชาชน

1.2 มุ่งที่จะพัฒนาทัศนคติของประชาชนทุกเพศ ทุกวัยโดยการเพิ่มพูนทักษะความรู้ในด้านต่าง ๆ

1.3 พิจารณาถึงสภาวะการณ์และปัญหาความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลัก

2. ด้านประชาธิปไตย

2.1 สนับสนุนการปฏิบัติการด้านการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมตามหลักการแห่งประชาธิปไตย

2.2 สนับสนุนให้เกิดการรวมตัวรวมกลุ่ม เพื่อริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

2.3 มุ่งส่งเสริมความเป็นพลเมืองของคนในชุมชน

3. ด้านการประสานงาน

3.1 ให้ความร่วมมือประสานงานกับประชาชน กลุ่ม องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคประชาสังคม

3.2 กระตุ้นให้ประชาชนเกิดการประสานงานภายในชุมชนเพื่อรวมตัวกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน

3.3 นักพัฒนาจะเป็นผู้เชื่อมโยงประสานงาน ระหว่าง นักวิชาการ ภาครัฐ ภาคประชาสังคม กับประชาชนในชุมชน

4. ด้านการประหยัด

4.1 มุ่งเน้นการพัฒนาโดยให้ประชาชนพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก

4.2 ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์และเกิดคุ้มค่ามากที่สุด โดยคำนึงถึงความยั่งยืนในอนาคต

4.3 ต้องมีการบูรณาการแผน โครงการ กิจกรรมที่จะดำเนินการพัฒนาชุมชนไว้ล่วงหน้าจึงจะประหยัดแรงงาน เวลา และงบประมาณ

5. ด้านความรู้ตามแนวทางแห่งศาสตร์พระราชา

5.1 เข้าใจ คือการสร้างให้เกิดความเข้าใจในข้อมูลพื้นฐาน ด้วยการศึกษาข้อมูลในทุกมิติของชุมชน ค้นหารากเหง้าของปัญหาและรวบรวมองค์ความรู้ของโครงการพระราชดำริทั่วประเทศ

5.2 เข้าถึง เป็นเรื่องการสื่อสารและสร้างการมีส่วนร่วม โดยมุ่งสื่อสารสร้างความเข้าใจและความมั่นใจกับชุมชน ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชนและให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากที่สุด

5.3 พัฒนา เป็นเรื่องของการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชน สร้างทีมพี่เลี้ยง การออกแบบหลักสูตรและแผนการพัฒนา การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้และฝึกปฏิบัติของชุมชน รวมทั้งการให้ทีมพี่เลี้ยงให้คำแนะนำในชุมชนและติดตามสนับสนุนประเมินผล

สรุป

โดยสรุปแล้ว การพัฒนาชุมชนมีลักษณะความเฉพาะของตนเองโดยมีแนวความคิด ปรัชญา หลักการ วิธีการและกระบวนการในการดำเนินงานที่ชัดเจน แนวทางในการทำงานด้านการพัฒนาชุมชนนั้น มุ่งเน้นที่จะทำงานร่วมกันกับชาวบ้านมากกว่าทำให้ชาวบ้าน นั้นหมายความว่าให้การให้ประชาชนได้ เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในทุกขั้นตอน ซึ่งการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชนสามารถใช้หลักการในการดำเนินงานต่าง ๆ อาทิ หลักการขององค์การสหประชาชาติ หลักการตามแนวทางของกรมการพัฒนาชุมชนและหลักการตามแนวทางการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา ภูมิพลอดุลยเดช รวมถึงหลักการต่าง ๆ ที่ได้มีการพัฒนาและประยุกต์ใช้เพื่อความเหมาะสมของบริบทพื้นที่ ที่สอดคล้องกับปรัชญา แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนที่เชื่อมั่นในศักยภาพของคนและให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

งานด้านพัฒนาชุมชนไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว ถึงแม้ว่าจะมีแนวคิด ปรัชญา หลักการและวิธีการที่ชัดเจน แต่แนวทางและรายละเอียดของการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชนย่อมขึ้นอยู่กับสถานการณ์ โอกาสและข้อเท็จจริงของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนนั้น มีเป้าหมายสูงสุด คือการพัฒนาคนให้มีความสุขและเพื่อก่อให้เกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสามารถจัดการตนเองได้นั่นเอง

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายความเป็นมาของคำว่าการพัฒนา ว่ามีที่มาจากอย่างไร
2. ความหมายของการพัฒนา ลักษณะของการพัฒนา คืออะไร พร้อมยกตัวอย่าง
3. จงอธิบายว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา หมายถึงอะไร
4. ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา คือ อะไร พร้อมยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย
5. การพัฒนาชุมชนคืออะไร ในยุคที่ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมกำลังเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วอย่างไรในปัจจุบัน การพัฒนาควรมีสาระที่จะต้องพัฒนาในด้านใดบ้าง
6. แนวคิดของการพัฒนาชุมชน หมายถึงอะไร ประกอบด้วยอะไรบ้าง
7. ปรัชญาในการพัฒนาชุมชนคืออะไร ในการเสริมสร้างความเป็นมนุษย์ มีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ ประกอบด้วยอะไรบ้าง
8. หลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชนตามแนวทางของกรมการพัฒนาชุมชนมีอะไรบ้าง
9. การพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายอย่างไร
10. การพัฒนาชุมชนมีการกำหนดขอบข่ายไว้อย่างไร
11. องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วยอะไรบ้าง
12. จงบอกลักษณะของการดำเนินงานการพัฒนาชุมชน ว่ามีอะไรบ้าง
13. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วยคุณลักษณะอย่างไร
14. การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาชุมชนสามารถช่วยแก้ไขวิกฤติทางเศรษฐกิจและปัญหาของสังคมไทยได้อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). การจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2548). การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- เกื้อ วงศ์บุญสิน. (2538). ประชากรกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จีระพรรณ กาญจนจิตรรา. (2525). การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร .(2554). วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. (2559). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. จันทบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2560). กระบวนการพัฒนาชุมชน. (เอกสารอัดสำเนา). สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- จิตยา สุวรรณขง. (2522). พัฒนาสังคม : ขอบเขตและแนวความคิด. วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์,19 (3) ,341.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2534). ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท ในเอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- ประสิทธิ์ สวาสดิ์ญาติ. (2537). มานุษยวิทยาพัฒนาการ. วารสารสังคมศาสตร์, 12 (2),26-35.
- วิทยากร เชียงกุล. (2527). การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมไทย : บทวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ฉบับกระแส.
- วิรัช เตียงหงษากุล. (2529). หลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (ม.ป.ป.). ความหมายของการพัฒนา คำที่มีความหมายใกล้เคียงและแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนา. เอกสารอัดสำเนา. ม.ป.ท.
- นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร. (ม.ป.ป.). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. จันทบุรี : ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2549). ทฤษฎีการพัฒนาสังคม. จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2544). การพัฒนาสังคม. จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2537). การพัฒนาแบบยั่งยืน. ในวิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย : วิธีใหม่แห่งการพัฒนา. จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย.
- _____. (2560). เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่อง สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา.(อัดสำเนา)
หลักสูตรดุสิตบัณฑิต สาขาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

- มาณฑุ ภาชิตวิไลธรรม. (ม.ป.ป.). **ความรู้พื้นฐานทางการพัฒนา**. สกลนคร : วิทยาลัยครูสกลนคร.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2534). **การพัฒนาชุมชน : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ: บางกอกบลิ๊ก.
- เสถียร เขยประทับ. (2528). **การสื่อสารและการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2537). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในสังคมและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมยศ ทุ่งหว้า. (2534). **สังคมชนบทกับการพัฒนา**. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- _____. (2553). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์.
- _____. (2522). **ทฤษฎีการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเอมีเทรตติ้ง.
- _____. (2526). **การพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547). **2 ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เพชรรุ่งการพิมพ์.
- สำนักงานลดผลกระทบมหาดไทย. (2560). **การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิต**. กรุงเทพฯ: แดเน็กซ์ อินเทอร์เน็ตปอเรชั่น 2460.
- อนุรักษ์ ปัญญานูวัฒน์. (2548). **การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนชนเป็นสุข (สรส).
- อรรวรวิทย์ เฉลิมพงษ์. (2555). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. จันทบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

ภาษาอังกฤษ

- Irwin T. Sanders. (1958). **The Community: An Introduction to a Social System**. New York: The Ronald Press.
- IUCN, (1991). **The World Conservation Strategy**. New York: Grand.
- UN. Bureau of Social Affaire. (1995). **Social Progress Though Community Development**. New York: United nations Publication.
- UN. Department of Economic and Social Affair. (1960). **Community Development and Related Service**. New York: United Nations Publication.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

- ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน. (2566). **หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. เข้าถึงได้จาก <https://www.sdgmove.com/2019/09/27/sep-and-sdgs/> สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2566.

บทที่ 4

กระบวนการพัฒนาชุมชน และผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

บทที่ 4 นี้ ได้ดำเนินการเรียบเรียงเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาชุมชน และกระบวนการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อให้เห็นพลวัตการพัฒนาชุมชนในสถานการณ์ต่างๆ ดังนั้นก่อนที่จะทำความเข้าใจ กับคำว่า “กระบวนการทำงานพัฒนา” เป็นที่เข้าใจในกลุ่มนักปฏิบัติงานด้านการพัฒนาว่ามีหลายขั้นตอน แต่นักพัฒนาชุมชนมักจะคุ้นเคยกับคำว่า “กระบวนการพัฒนาชุมชน” เสียมากกว่า ซึ่งการพัฒนาจะเกิดขึ้นใน “กระบวนการ (Process)” ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นให้เห็นนั้นจะเป็นผลที่ค่อย ๆ เกิดขึ้นจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในทันทีทันใดผู้ศึกษาจำเป็นต้องมีความชัดเจนว่าผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นจากการพัฒนาชุมชนนั้นคือการสร้างคน การทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ซึ่งจะต้องอาศัยระยะเวลาและดำเนินการไปตามขั้นตอนจะขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งมิได้ “กระบวนการพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการที่จะต้องทำงานร่วมกันกับคนในชุมชนที่มุ่งเน้นให้คนมีความคิดเห็นเป็นของตนเอง เป็นการใช้ความคิดที่มีเหตุผลจนกระทั่งเขาเกิดความเชื่อมั่น ศรัทธาและเห็นคุณค่าในตนเอง ซึ่งจะนำไปสู่การคิดปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตัวเองและชุมชนให้เกิดความก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นหากพิจารณาการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนของนักพัฒนาชุมชนให้ชัดเจนจะเห็นได้ว่าสิ่งที่นักพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการมีเพียง 2 ประการ คือการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนด้านวัตถุและการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนด้านจิตใจ สิ่งสำคัญที่สุดของนักพัฒนาชุมชน คือการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างประชาชนหรือชาวบ้านกับนักพัฒนาจะเป็นกระบวนการปฏิบัติงานเพื่อมุ่งไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย และจะเป็นการยกระดับองค์ความรู้ชุมชนได้อย่างเป็นพลวัตต่อเนื่องไม่รู้จบ ซึ่งบทนี้จะกล่าวถึงความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชน การเตรียมความพร้อมของนักพัฒนาชุมชนและกระบวนการพัฒนาชุมชน 7 ขั้นตอน ตลอดจนถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมิติต่างๆ รวมทั้งผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชน

ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชนในที่นี้ต้องของทำความเข้าใจกับคำว่า “กระบวนการ (Process)” เสียก่อน โดยคำว่า “กระบวนการ” มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า “Process” หมายถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบไปสู่ผลอย่างหนึ่ง, กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

เสรี พงศ์พิศ (2553 : 22) ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการ (Process) หมายถึง ชุดกิจกรรม การดำเนินงาน การเปลี่ยนแปลงพัฒนาการ หรือหน้าที่ที่ต่อเนื่องอันก่อให้เกิดผลลัพธ์

สายนต์ ไพรชาญจิตร์ (2550 : 204) ได้นิยามคำว่า “กระบวนการ” ไว้ในหนังสือการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชนว่า กระบวนการ (Process) คือชุดของการกระทำใด ๆ (A set of Action) ที่เกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมายทางการพัฒนา

กระบวนการเป็นหน่วยหนึ่งของระบบที่องค์ประกอบของชุดกิจกรรมต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุซึ่งวัตถุประสงค์เดียวกัน องค์ประกอบต่าง ๆ ของกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กันและทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุซึ่งจุดประสงค์เดียวกัน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า กระบวนการ (Process) หมายถึง ชุดของการกระทำใด ๆ ก็ตามที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีขั้นตอน เป็นระบบ และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการอย่างหนึ่ง ที่มีลักษณะเป็นกระบวนการเช่นเดียวกันกับกระบวนการอื่น ๆ แต่กระบวนการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองโดยองค์การบริหารวิเทศกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา (AID) ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการแห่งการกระทำทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนร่วมกันจัดวางแผนและลงมือปฏิบัติการด้วยตนเอง โดยกำหนดว่ากลุ่มของตนแต่ละบุคคล มีความต้องการอย่างไร มีปัญหาอะไรร่วมกัน และจัดทำแผนของกลุ่มแต่ละบุคคล เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นให้มากที่สุด แล้วเสริมด้วยบริการและวัสดุจากองค์กรหรือหน่วยงาน ภาครัฐบาลและภาคเอกชนที่อยู่นอกชุมชน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526 : 11)

ดังนั้น กระบวนการพัฒนาชุมชน จึงหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น โดยมีประชาชนในชุมชนเป็นผู้กำหนดชุดของกิจกรรมที่ทำในชุมชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีขั้นตอน เป็นระบบ และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด

รูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชน

รูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย ดังนี้

1. เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมีเป้าหมายหรือทิศทาง อันประกอบด้วยกำหนดแผนการหรือโครงการไว้ล่วงหน้า การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องเป็นผลมาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในสังคม เป็นสำคัญและสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ด้วย

2. เป็นกระบวนการให้การศึกษา กระบวนการให้การศึกษาจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ขึ้นในมนุษย์ทั้งในด้านความรู้ (Knowledge) ทศนคติ (Attitude) ทักษะ (Skill) และเหตุจูงใจในสิ่งต่าง ๆ กระบวนการให้การศึกษาในการพัฒนาชุมชนจึงต้องยึดถือประชาชนเป็นหลัก เพื่อที่จะสามารถช่วยให้เขานำความรู้ไปปฏิบัติได้ด้วยตัวเอง

3. เป็นกระบวนการจัดระเบียบชุมชน กระบวนการจัดระเบียบชุมชนเป็นกระบวนการส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างปัจเจกชนต่อปัจเจกชน ระหว่างกลุ่มต่อกลุ่ม และระหว่างปัจเจกกับกลุ่ม เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้า ความสะดวกสบายและความผาสุกมาสู่สมาชิกในชุมชน โดยการจัดระเบียบ

ชุมชน ประกอบด้วย การวิเคราะห์ชุมชน การรวมพลังชุมชน การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การเตรียมโครงการ การค้นหาและพัฒนาผู้นำ การจัดตั้งกลุ่มและองค์การ การดำเนินด้วยกลยุทธ์ต่าง ๆ และการติดตามประเมินผลการจัดระเบียบชุมชน

กระบวนการพัฒนาชุมชนมีความสำคัญต่อการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. ช่วยให้นักพัฒนาชุมชนสามารถกำหนดขั้นตอนของการดำเนินงานไว้ตามลำดับก่อนหลัง ทำให้สะดวก ไม่ยุ่งยากในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน
2. ช่วยให้การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนดำเนินไปอย่างถูกต้องทางและบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้
3. เป็นประโยชน์ในการบริหารหรืออำนวยการในงานพัฒนาชุมชน เพราะจะทำให้รู้ว่าทำอะไรก่อนอะไรหลัง
4. อำนวยประโยชน์ในการติดตามและประเมินผลในทุก ๆ ขั้นตอน ทั้งในด้านความสำเร็จและความล้มเหลว
5. ช่วยทำให้การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนเกิดความประหยัดทั้ง คน เวลา งบประมาณและทรัพยากรอื่น ๆ

กระบวนการพัฒนาชุมชน 7 ขั้นตอน

กระบวนการพัฒนาชุมชน หมายถึง ขั้นตอนที่น่ามาใช้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามลำดับ การดำเนินงานเพื่อการพัฒนาชุมชนจึงต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังกล่าวด้วย ซึ่งโดยทั่วไปกระบวนการพัฒนาชุมชนประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาชุมชน
2. การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน
3. การจัดลำดับความต้องการและปัญหาชุมชน
4. การวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน
5. การดำเนินงานพัฒนาชุมชน
6. การประเมินผลงาน
7. การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค

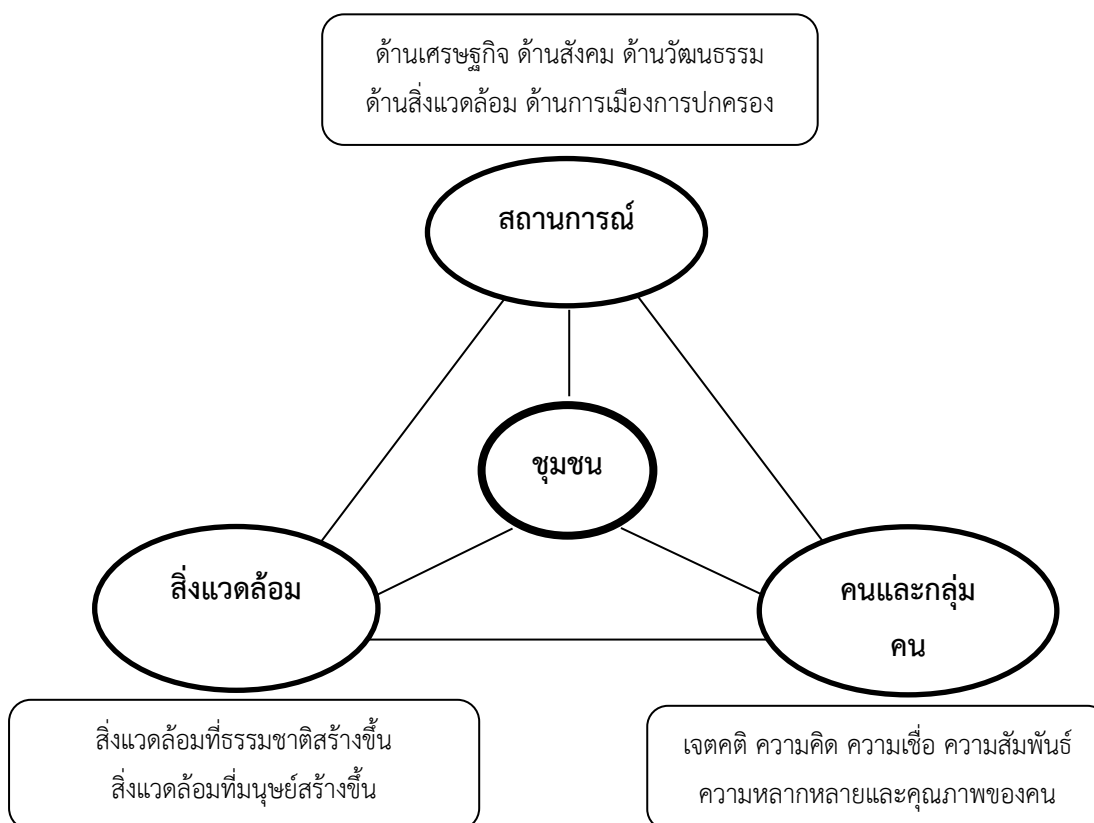
โดยกระบวนการพัฒนาชุมชนทั้ง 7 ขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 : การศึกษาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นงานที่ละเอียดอ่อน เพราะในขั้นตอนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้น การพัฒนาชุมชนต้องไปทำร่วมกับประชาชน ต้องอาศัยยุทธศาสตร์และปัจจัยต่าง ๆ อย่างมากมาย จึงจะประสบความสำเร็จ ดังนั้นก่อนจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องทำการศึกษารวบรวมข้อมูลพื้นฐานสำหรับใช้ในการพัฒนาต่อไป การศึกษาชุมชนจึงเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการพัฒนาชุมชนที่จะนำไปสู่ขั้นตอนอื่น ๆ ต่อไป

1. ความหมายของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน หมายถึง การศึกษาวิเคราะห์หาความจริงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ความต้องการและปัญหาในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมกันของนักพัฒนาและชุมชน เพื่อที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตของคนที่ยาศัยอยู่ในชุมชนนั้นๆ ต่อไปหรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งได้ว่าการศึกษาชุมชน คือการเข้าไปศึกษาเรียนรู้ข้อมูลด้านต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของชุมชนทั้งในด้านคนและกลุ่มคน ด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชนและด้านสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนให้ละเอียดและลึกซึ้ง จนสามารถมองเห็นปัญหาหรือความต้องการของชุมชนนั้นได้ โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ซึ่งการเข้าไปสำรวจศึกษาชุมชนนั้นจะพบว่ามีลักษณะที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน ทั้ง 3 ด้าน ประกอบด้วยด้านคนและกลุ่มคนที่ประกอบด้วย เจตคติ ความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ความหลากหลาย และคุณภาพของคนที่ยาศัยอยู่ในชุมชนด้านสถานการณ์ที่ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรมด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการเมืองการปกครองที่มีอยู่ในชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อมที่ประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังที่กล่าวมาข้างต้นอาจเขียนเป็นแผนผังได้ดังภาพที่ 4.1

ภาพที่ 4.1 ความสัมพันธ์ระหว่าง คนและกลุ่มคน สิ่งแวดล้อมและสถานการณ์

ที่มา : ญัฐวุฒิ ทรัพย์อุบลัมภ์ (2560 : 56)

2. ประเภทของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนสามารถจำแนกออกได้หลายประเภทซึ่งเป็นไปตามความต้องการของผู้ที่จะทำการศึกษาชุมชน โดยธนพรรณ ธาณี (2540 : 35) ได้ทำการจำแนกประเภทของการศึกษาชุมชนไว้ ดังนี้

2.1 จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้ ได้แก่

1) การศึกษาชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการศึกษาศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงทั่วไปภายในชุมชน

2) การศึกษาชุมชนแบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการศึกษาศึกษาชุมชนในลักษณะที่ต้องการทดสอบความรู้ต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ที่น่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

3) การศึกษาแบบนำไปใช้ในงานพัฒนา เป็นการศึกษาศึกษาชุมชนในเรื่องต่าง ๆ เพื่อใช้ในงานพัฒนาและการวางแผน

2.2 จำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่จะนำไปใช้ ได้แก่

1) การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลโดยละเอียด โดยเป็นการศึกษาเพื่อต้องการหาข้อมูลรายละเอียดทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง การศึกษาประเภทนี้จะนำข้อมูลไปวางแผนในอนาคต เป็นแนวทางในการพัฒนาและมีระยะเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูลยาวนาน

2) การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลเฉพาะ หรือข้อมูลคร่าว ๆ เป็นการศึกษาศึกษาข้อมูลบางเรื่องที่จะนำไปใช้ในการวางแผนเกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำไปลงมือปฏิบัติงานพัฒนาทันที

2.3 จำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่

1) การศึกษาชุมชนแบบสำรวจ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม

2) การศึกษาชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดโดยวิธีการเก็บรวบรวมในเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แนวทางในการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง โดยที่ได้มีการสังเกตการณ์อย่างต่อเนื่องและมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด

3) การศึกษาชุมชนแบบเอกสาร คือการศึกษาศึกษาชุมชนจากข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ อาจอยู่ในรูปแบบของบันทึกประวัติศาสตร์ จดหมายเหตุ เป็นต้น

4) การศึกษาชุมชนแบบอื่น ๆ เช่น การใช้แบบประเมินสถานะชุมชนอย่างเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม เป็นต้น

2.4 จำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่

1) การศึกษาชุมชนแบบปริมาณ เป็นการเสนอข้อมูลพื้นฐานทั่วไปในลักษณะของตัวเลขสถิติต่าง ๆ จนถึงการใช้วิเคราะห์สถิติขั้นสูง

2) การศึกษาชุมชนแบบคุณภาพที่มีการเสนอข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชนเป็นระยะเวลานานในลักษณะของการอธิบายพรรณานำเนื้อหาโดยละเอียด

2.5 จำแนกตามผู้กระทำการศึกษา ได้แก่

1) การศึกษาชุมชนแบบกระทำคนเดียว

2) การศึกษาชุมชนแบบกระทำการเป็นกลุ่ม

2.6 จำแนกตามทัศนคติของผู้ศึกษา ได้แก่

1) การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายนอกชุมชน

2) การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน

3. หลักและวิธีการศึกษาชุมชน

3.1 หลักการศึกษาชุมชนหลักในการศึกษาชุมชนควรยึดหลักสำคัญ คือ

1) จะต้องศึกษาต่อเนื่องกันไปตลอดเวลา

2) การใช้วิธีการที่หลากหลายและทดลองทำหลาย ๆ ครั้ง

3) การใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยเริ่มจากการตั้งจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ การ

วางแผนและการลงมือทำ รวมถึงการประเมินผล

4) ใช้วัสดุ อุปกรณ์ หลักฐานอย่างเพียงพอ และใช้แนวทางการพิจารณาด้วยความเป็นกลาง

5) การสร้างความรู้สึกและความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ที่ศึกษาและชุมชน เพราะจะทำให้ได้

ข้อมูลที่แท้จริง

3.2 วิธีการศึกษาชุมชนสามารถทำได้หลายวิธี อาทิ

1) การสังเกต (Observation) การสังเกตเป็นการศึกษาชุมชนเพื่อทราบถึงข้อมูลเบื้องต้นโดยตรงของชุมชนด้วยการบันทึกสภาวะการณ์ที่เป็นจริงตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นหรือรวบรวมเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญมาบันทึกไว้เป็นข้อมูลเบื้องต้นได้อีกด้วย โดยใช้วิธีการสังเกตแบบง่าย ๆ โดยผู้สังเกตไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในสภาวะการณ์ (Non-Participant Observation) หรือผู้สังเกตเข้าไปมีส่วนร่วมในสภาวะการณ์ (Participant Observation) ก็ได้โดยในการสังเกตชุมชนนั้นอาจใช้เครื่องมือหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ ช่วยในการสังเกตด้วยก็ได้ เช่น สมุดบันทึกประจำวัน ภาพถ่าย แผนที่ เป็นต้น

2) การสัมภาษณ์ (Interview) การสัมภาษณ์เป็นกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคลด้วยวิธีการพบปะกับผู้ให้ข่าวโดยตรง ซึ่งอาจจะโดยการใช้คำพูด ท่าทาง สัญลักษณ์ และความรู้สึกที่แสดงออกก็ได้เป็นวิธีการที่เหมาะสมในการศึกษาชุมชนจากเด็ก ๆ และผู้ไม่รู้หนังสือมากโดยทั่วไปการสัมภาษณ์มี 3 รูปแบบ คือ

2.1) การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม (Individual or Grouped Interview)

2.2) การสัมภาษณ์แบบมาตรฐาน ซึ่งกำหนดคำถามไว้อย่างแน่นอนล่วงหน้า (Standardized or Structured Interview)

2.3) การสัมภาษณ์แบบไม่มีคำถามที่แน่นอน (Unstructured Interview)

การสัมภาษณ์ที่ดีนั้นผู้สัมภาษณ์จะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้าทั้งความรู้ในเรื่องที่จะถาม การเลือกและเตรียมผู้ที่จะให้สัมภาษณ์ คำถามและภาษาที่ใช้บรรยากาศในขณะที่สัมภาษณ์ เป็นต้น แต่ข้อจำกัดของการสัมภาษณ์ก็คือสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายแรงงานและเวลามาก ผู้ศึกษายุ่งยากในการเตรียมการ เกิดการอคติหรือลำเอียงได้และถ้าใช้ผู้สัมภาษณ์หลาย ๆ คนแล้วจะควบคุมให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกันได้ยาก

3) การใช้แบบสอบถาม(Questionnaire)แบบสอบถาม หมายถึง คำถามหรือชุดคำถามที่สร้างขึ้นอย่างมีกฎเกณฑ์ เพื่อใช้รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่ต้องการศึกษา ผู้ซึ่งผู้ศึกษาอาจจะทำการศึกษาด้วยตนเอง ให้คนอื่นไปศึกษาแทนหรือส่งแบบสอบถามไปให้ตอบก็ได้ ดังนั้นการศึกษาชุมชนโดยใช้วิธีนี้จึงใช้ได้กับคนอ่านหนังสือออกและเขียนหนังสือได้เท่านั้น อาจเป็นแบบสอบถามแบบปลายปิด (Closed end Question) คือให้ตอบคำถามตามที่กำหนดคำตอบไว้ให้เลือกเท่านั้น หรืออาจจะเป็นคำถามแบบปลายเปิด (Open end Question)คือเปิดโอกาสให้ผู้ตอบได้ตอบคำถามเองโดยอิสระก็ได้ถ้าต้องการทราบทัศนคติหรือความคิดเห็นเป็นสำคัญ

การใช้แบบสอบถามเพื่อทำการศึกษาชุมชนนั้น ข้อที่ควรระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง คือการสร้างแบบสอบถามซึ่งต้องให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ และครอบคลุมในสิ่งที่จะศึกษาทั้งหมด เนื่องจากผู้ทำการศึกษาชุมชนอาจจะไม่มีโอกาสได้พบกับกลุ่มประชากรที่ศึกษาเลยก็ได้

4) การสำรวจ (Survey) เป็นการศึกษารวมกันโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เข้าช่วยและอย่างมีระบบ อาจใช้วิธีอื่น ๆ ร่วมกัน เช่น การทำแผนที่ การถ่ายรูป การสัมภาษณ์ การจดบันทึก การสืบประวัติ การชุดค้นทางโบราณคดี เป็นต้น

5) การวิจัย (Research) การวิจัยเป็นการความรู้ความจริงที่เชื่อถือได้โดยใช้วิธีการที่เป็นระบบแบบแผนทางวิทยาศาสตร์ เพื่ออธิบายความรู้ความจริงที่ทำการศึกษานั้นและนำผลที่ได้ไปสร้างกฎเกณฑ์ทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการอ้างอิง และเป็นผลทำให้สามารถทำนายและควบคุมการเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้

6) การศึกษาจากผู้รู้และแหล่งวิชาการต่าง ๆ อาทิ บุคคลและข้อมูลเอกสารบุคคล เช่น นักวิชาการ หรือผู้ที่มีความรู้ ผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้น ๆ จากเอกสารข้อมูลที่หน่วยราชการต่าง ๆ ได้ศึกษาไว้แล้ว เช่น รายงานผลการศึกษาวิจัยในเรื่องนั้น ๆ ผลการสำรวจข้อมูลของหน่วยราชการข้อมูลสถิติ เป็นต้น

4. สิ่งที่ต้องศึกษาสำรวจในการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนนั้นนักพัฒนาชุมชนต้องทำการสำรวจสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนหลายประการประกอบด้วย

- 4.1 ข้อมูลประวัติความเป็นมาและการก่อตั้งชุมชน
- 4.2 สภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ประกอบด้วย ลักษณะภูมิประเทศ อาณาเขตที่ตั้ง ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน และโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน เช่น ถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น
- 4.3 สภาพทางสังคม ประกอบด้วย จำนวนประชากรและครัวเรือนในชุมชน ซึ่งสามารถจำแนกตามเพศและอายุ รวมถึงขนาดครอบครัว
- 4.4 สภาพทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย ศาสนสถาน ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ข้อห้าม ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

4.5 สภาพเศรษฐกิจในชุมชน ประกอบด้วย อาชีพหลัก/อาชีพรองของคนในชุมชน รายได้/รายจ่าย และหนี้สิน การใช้ประโยชน์จากที่ดิน รูปแบบการผลิต ปัจจัยการผลิต การจำหน่าย กลุ่มเศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น

4.6 สภาพการอนามัยและความปลอดภัยในชุมชน ประกอบด้วย การรักษาพยาบาลเมื่อมีอาการเจ็บป่วย สถานบริการทางการแพทย์ ลักษณะการกินและสภาพความเป็นอยู่ สภาพการมีน้ำดื่ม น้ำใช้ เป็นต้น

4.7 กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนประกอบด้วย กลุ่มอาชีพ กลุ่มสวัสดิการ สมาคม/ชมรมต่าง ๆ ในชุมชน องค์กรธุรกิจ องค์กรภาครัฐ เป็นต้น

4.8 สภาพการศึกษาในชุมชนประกอบด้วย จำนวนโรงเรียนและบุคลากรรวมถึงนักเรียน การศึกษาของประชากรทั้งหมดในชุมชนจำแนกตามระดับต่าง ๆ ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้

4.9 สภาพการเมืองและการปกครอง ประกอบด้วย ประวัติการปกครองชุมชน บทบาทของผู้อยู่บ้านในการพัฒนา องค์กรปกครองท้องถิ่นในชุมชนและบทบาทในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น

4.10 ความเจริญก้าวหน้าของชุมชน ประกอบด้วย โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในอดีต โครงการพัฒนาที่กำลังดำเนินการในปัจจุบัน บทบาทของรัฐและเอกชนที่เข้ามาพัฒนาหมู่บ้าน ประโยชน์ที่ประชาชนได้รับ ปัญหาและอุปสรรครวมถึงข้อจำกัดในการพัฒนา เป็นต้น

5. ประโยชน์ของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนมีประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน ดังนี้

5.1 ช่วยให้ทราบข้อมูลที่ต้องการในการตัดสินใจกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์เป้าหมาย แผนงาน ตลอดจนโครงการที่จะปฏิบัติ

5.2 ช่วยให้ทราบข้อมูลที่ต้องการกำหนดหรือเลือกกำหนดวิธีปฏิบัติและวิธีทำงานได้อย่างเหมาะสม มีประสิทธิภาพตรงกับความต้องการของชุมชน

5.3 ทำให้มีความรู้ความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนว่าปัญหาใดเป็นปัญหาสำคัญเร่งด่วน ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากในการจัดลำดับความสำคัญของโครงการและการวางแผนแก้ปัญหาของชุมชน

5.4 ทำให้การแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างมีระบบ สอดคล้องต่อเนื่องและสนับสนุนซึ่งกันและกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5.5 เป็นจุดเริ่มต้นของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน

5.6 จะได้ข้อมูลพื้นฐานของการวิจัยประเมินผลการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาในครั้งต่อ ๆ ไป

ขั้นตอนที่ 2 : การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน

การพัฒนาชุมชนที่แท้จริงต้องเป็นการแก้ไขปัญหหรือการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่สมาชิกในชุมชน การที่จะได้ทราบถึงปัญหาดังกล่าวนี้และอย่างถูกต้องตามความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกในชุมชนนั้น

นักพัฒนาชุมชนจะต้องนำข้อเท็จจริงที่ได้จากการศึกษาชุมชนในขั้นตอนแรกมาวิเคราะห์อย่างละเอียด เพื่อนำไปใช้ในขั้นตอนต่อไปตามลำดับ

1. ความหมายและสาเหตุของการเกิดปัญหาในชุมชน

ปัญหาชุมชน หมายถึง สภาวะการณ์หรือความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นหรือมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นแก่สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชน เป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าของชุมชน และจะต้องป้องกันแก้ไขหรือกำจัดให้หมดสิ้นไป โดยปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนอาจเกิดจากสาเหตุหลายประการ แต่ในที่นี้สรุปได้ว่าปัญหาเหล่านี้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชน 4 ประการ คือ

1.1 ความต้องการข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นหรือปัจจัย 4 คืออาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ทั้ง 4 อย่างนี้นับว่าเป็นความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ที่จะขาดไม่ได้

1.2 ความต้องการที่เกี่ยวกับเงิน เพราะเงินเป็นสื่อกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น

1.3 ความต้องการทางสังคม เช่น ต้องการให้สังคมยอมรับ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

1.4 ความต้องการทางจิตใจ เช่น การยอมรับการยกย่องนับถือจากบุคคลอื่น เกียรติยศชื่อเสียง เป็นต้น

2. ประเภทของปัญหาชุมชน

ปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนนั้นมีมากมายหลายปัญหาหลายมิติหลายด้าน ในที่นี้จำแนกตามลักษณะของปัญหาได้ 5 ประเภท คือ

2.1 ปัญหาด้านเศรษฐกิจ

2.2 ปัญหาด้านสังคม

2.3 ปัญหาด้านวัฒนธรรม

2.4 ปัญหาด้านการเมืองการปกครอง

2.5 ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

3. ระดับของปัญหาชุมชน

ระดับของปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนนั้น สามารถจัดลำดับของปัญหาได้ 3 ระดับ ดังนี้

3.1 ปัญหาที่เกิดจากความต้องการที่แท้จริง (Felt Needs) คือสิ่งที่ชาวบ้านรู้สึกว่ามีความเดือดร้อนมากที่สุดต้องขจัดให้หมดไป นักพัฒนาควรจะเริ่มแก้ไขปัญหาที่มาจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชนก่อน จึงจะได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านด้วยดี

3.2 ปัญหาที่เกิดจากความต้องการที่มีความรุนแรงน้อยลงมา (Unfelt Needs) เป็นปัญหาซึ่งเกิดจากความต้องการของชุมชนที่อาจจะรู้ว่าเป็นข้อขัดข้องเดือดร้อนบ้าง แต่ยังไม่เห็นถึงความจำเป็นที่จะทำการแก้ไขในทันทีทันใด นักพัฒนาต้องให้การศึกษา แนะนำให้เห็นถึงคุณและโทษของสิ่งเหล่านั้น จนชาวบ้านยอมรับว่าเป็นความต้องการที่จำเป็นที่สุดก่อน จึงจะได้รับความร่วมมือในการพัฒนาเป็นอย่างดี

3.3 ปัญหาที่เกิดจากความต้องการที่ชาวบ้านยังไม่รู้สึกเดือดร้อน (Unawarded Needs) เป็นปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่แต่ไม่รู้ว่าเป็นปัญหาและควรแก้ไข นักพัฒนาต้องให้การศึกษา แนะนำอย่างมาก ต้องอดทนและใช้เวลาจนจึงจะสามารถทำให้ชาวบ้านยอมรับว่าเป็นปัญหาและร่วมกันกำจัดให้หมดไป

4. ขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน

ในการวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน มีขั้นตอนในการวิเคราะห์ที่สำคัญ 3 ขั้นตอน ดังนี้

4.1 การค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชน

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนนั้น เมื่อพบปัญหาแล้วจะต้องนำมาวิเคราะห์อย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่งว่าเป็นปัญหาที่แท้จริงที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือความไม่สะดวกสบายให้แก่ชุมชนหรือไม่ เพราะปัญหาที่แท้จริงจะต้องเป็นข้อเดือดร้อนที่ชุมชนส่วนรวมประสบอยู่จริง ๆ และมีความเห็นพ้องกันว่ามีความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันแก้ไขหรือกำจัดให้หมดไปนั่นเอง ซึ่งสาเหตุที่ต้องค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชนเนื่องจากสาเหตุสำคัญ คือ

1) ปัญหาบางปัญหาเป็นปัญหาใหญ่สลับซับซ้อน หรือเป็นปัญหาที่หลายปัญหาแฝงรวมอยู่ จำเป็นต้องทำการแยกแยะปัญหาที่แท้จริงให้ถูกต้องชัดเจนจะได้พิจารณาแก้ไขได้ง่ายขึ้น

2) ปัญหาบางปัญหาอาจจะคลุมเครือ ไม่รู้ว่าปัญหาที่แท้จริงเป็นอย่างไร เป็นความเดือดร้อนหรืออุปสรรคต่อการพัฒนาแค่ไหน เพียงไร จึงต้องหาปัญหาที่แท้จริงให้ได้ว่าเป็น “อะไร” แน่ เพื่อจะได้พิจารณาหาแนวทางแก้ไขได้อย่างถูกต้อง

3) ปัญหาบางปัญหาเป็นปัญหาเพื่อฝันหรือเป็นข้อเรียกร้องต้องการที่เกินกว่าขีดความสามารถที่ชุมชนจะช่วยแก้ไขได้ ถ้าหากนำมาดำเนินการแก้ไขก็จะเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์

4.2 แนวทางในการค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชน

แนวทางในการค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชนอาจจะใช้วิธีการได้ 3 วิธี ดังนี้

วิธีที่ 1 ใช้หลักเกณฑ์ช่วยในการพิจารณา ซึ่งมี 4 หลักเกณฑ์ คือ 1) ความร้ายแรงเร่งด่วน กล่าวคือเป็นปัญหาที่อยู่ในสภาพหนักมีผลเสียร้ายแรงและเป็นอันตรายต้องแก้ไขโดยรีบด่วน 2) ผลกระทบต่อคนส่วนมาก ปัญหาที่แท้จริงจะต้องเป็นปัญหาที่กระทบสร้างความเดือดร้อนให้กับคนในชุมชนเป็นจำนวนมาก ไม่ใช่เพียงไม่กี่คนเท่านั้น 3) การยอมรับของชุมชน ปัญหาที่แท้จริงจะต้องเป็นที่ยอมรับของคนส่วนมากกว่าเป็นปัญหาของชุมชนต่างตระหนักว่าต้องรวมกันแก้ไขให้หมดสิ้นไป 4) ผลเสียหายในอนาคต ปัญหาที่แท้จริงเป็นปัญหาซึ่งถ้าปล่อยไว้ โดยไม่ทำการแก้ไขแล้วจะมีผลกระทบทำให้เกิดความเสียหายต่อชุมชนในอนาคตเป็นอย่างมาก

วิธีที่ 2 ใช้ข้อมูลตัวชี้วัด เป็นการนำข้อมูลตัวเลขซึ่งเป็นสถิติต่าง ๆ มาเปรียบเทียบสภาวะปัญหากับสภาวะปกติ ซึ่งอาจจะแสดงเป็นอัตราส่วน เช่น อัตราส่วนครูกับนักเรียน 1 : 30 หรือแสดงเป็นอัตราส่วนร้อยละก็ได้ เช่น ผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมาลดลง ร้อยละ 20 หรืออาจจะแสดงให้เห็นเป็นตัวเลขจำนวนปริมาณก็ได้ เช่น สถิติผู้ประสบอุบัติเหตุบนท้องถนนในรอบปีที่ผ่านมาของชุมชนนี้เพิ่มขึ้นเป็น 50 ราย เป็นต้น

วิธีที่ 3 ใช้เกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จ.ป.ฐ.) ขึ้นต่ำเป็นข้อมูลเปรียบเทียบ เช่น การกำหนดความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนไว้ 5 หมวด มี 31 ตัวชี้วัด (กรมการพัฒนาชุมชน, 2559 : 3) คือ

หมวดที่ 1 สุขภาพ	มี 7 ตัวชี้วัด
หมวดที่ 2 สภาพแวดล้อม	มี 7 ตัวชี้วัด
หมวดที่ 3 การศึกษา	มี 5 ตัวชี้วัด
หมวดที่ 4 การมีงานทำและรายได้	มี 4 ตัวชี้วัด
หมวดที่ 5 ค่านิยม	มี 8 ตัวชี้วัด

5. หลักในการวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน

ในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนนั้น สนธยา พลศรี (2553 : 92) ได้กล่าวไว้ว่านักพัฒนาชุมชนควรดำเนินการดังต่อไปนี้

5.1 ต้องทำการวิเคราะห์ด้วยความเป็นธรรมและมองการณ์ไกล คือปราศจากการอคติและคำนึงถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอีกด้วย

5.2 ต้องระบุปัญหาที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์ให้ชัดเจนและจะต้องไม่กว้างเกินไป เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์และวางแผนแก้ไขปัญหาคต่อไป

5.3 การค้นหาและระบุปัจจัยที่เห็นอย่างชัดเจนและที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหานั้น ๆ ขึ้น

5.4 การค้นหาปัจจัยที่ซ่อนเร้น ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ความต้องการและปัญหาของชุมชน ซึ่งต้องนำเอาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เป็นต้น มาใช้เป็นแนวทางในการค้นหาปัจจัยดังกล่าว

5.5 การวิเคราะห์ระบบ (Systemic Analysis) ปัญหาของชุมชนมีมากมายหลายปัญหา แต่ละปัญหาที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งบางปัญหาจะแก้ไขได้ก็ต่อเมื่อได้แก้ปัญหาคอื่นก่อนแล้ว และบางปัญหาเมื่อแก้ไขแล้วอาจก่อให้เกิดปัญหาคอื่น ๆ ตามมา ดังนั้นจึงต้องทำการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนโดยการวิเคราะห์ระบบเป็นสำคัญ

6. การค้นหาสาเหตุของปัญหาชุมชน

นอกจากการค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชนที่กล่าวมาแล้วในขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ยังทำการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน เพื่อหาสาเหตุของการเกิดขึ้นของปัญหาชุมชนเหล่านั้นด้วย ซึ่งการค้นหาสาเหตุของปัญหาชุมชนสามารถจะกระทำได้ดังนี้ (กรมการพัฒนาชุมชน, 2547 : 13)

6.1 การพิจารณาเป็นลำดับแรกว่าสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านั้นมีสภาพเป็นอย่างไร จึงทำให้เกิดปัญหานั้น ๆ ขึ้นมา

6.2 การพยายามค้นหาสาเหตุของปัญหาให้ได้ครบถ้วนทุกแง่ทุกมุม

6.3 การพิจารณาเพื่อหาว่าสาเหตุต่าง ๆ ที่ค้นหามาได้มีอันใดเป็นสาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้เกิดปัญหาคขึ้น

6.4 การสืบสาวจากผลของปัญหาที่เกิดขึ้นลงไปจนถึงต้นตอของปัญหาที่แท้จริงในระหว่างการค้นหาสาเหตุของปัญหาคนั้น นักพัฒนาชุมชนมีข้อควรระมัดระวังบางประการ คือ

- 1) อย่าหลงประสบการณ์
- 2) อย่าหลงวิชาการ
- 3) อย่าพึงพอใจในสาเหตุที่ค้นหาได้เพียง 4-5 ประการเท่านั้น
- 4) ยำนำแนวทางในการแก้ไขปัญหามาเป็นสาเหตุของปัญหา

7. การแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาชุมชน

เมื่อนักพัฒนาชุมชนสามารถค้นพบปัญหาของชุมชนและสาเหตุของการเกิดขึ้นของปัญหาเหล่านั้นแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายของการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนก็คือการแสวงหาแนวทางเพื่อที่จะแก้ไขปัญหานั้นให้หมดไป ซึ่งสามารถดำเนินการได้ ดังต่อไปนี้ (จิรพรรณ กาญจนจิตรรา, 2523 : 277)

7.1 การศึกษารายละเอียดต่าง ๆ ของปัญหาอย่างรอบคอบ เช่น

- 1) สาเหตุของปัญหา
- 2) อุปสรรคที่ขัดขวางการแก้ไขปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น
- 3) ควรจะเริ่มลงมือแก้ไขปัญหานั้นที่จุดใด
- 4) สถาบันต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว เศรษฐกิจการเมือง ศาสนา เป็นต้น สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างไรบ้าง
- 5) ทักษะ ความรู้ ทักษะต่าง ๆ ที่ชาวบ้านมีอยู่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร
- 6) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งประดิษฐ์ที่มีอยู่ในชุมชน สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร มากน้อยเพียงใด
- 7) สามารถใช้การติดต่อสื่อสารให้เป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหานั้นหรือไม่ อย่างไร
- 8) สามารถนำพลังของชุมชนมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นหรือไม่ อย่างไร และมากน้อยเพียงใด เป็นต้น

7.2 นำปัญหาที่สามารถค้นหาสาเหตุที่แท้จริงได้แล้วมาพิจารณาจะมีวิธีการแก้ไขได้อย่างไรบ้าง สาเหตุหนึ่งอาจมีวิธีแก้ไขได้หลายทาง

7.3 พยายามค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหามาจากสาเหตุที่หาได้หลาย ๆ วิธี

7.4 พิจารณาคัดเลือกวิธีการแก้ไขปัญหามาจากสาเหตุที่หาได้ว่าวิธีใดเป็นวิธีที่ดีที่สุด เช่น (พัฒน์ สุจ้านง และคณะ, 2524 : 73)

- 1) ประหยัดมากที่สุด
- 2) มีประโยชน์มากที่สุด
- 3) ใช้ระยะเวลาสั้นที่สุด
- 4) มีประสิทธิภาพมากที่สุด
- 5) อยู่ในขีดความสามารถของชาวบ้านที่จะแก้ไขเองได้

7.5 การเสนอปัญหาต่อชุมชนเพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนและทราบถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้น เช่น โดยการสาธิต การออกไปทัศนศึกษา การใช้โสตทัศนูปกรณ์ การอภิปรายกลุ่ม การอบรมสัมมนา การใช้สถานีวิทยุโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์เผยแพร่ภาพและข่าว เป็นต้น

7.6 การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาชุมชนของตนเองให้มากที่สุดทั้งการรวมพลังในการคิดการจัดแจงและการกระทำหรือตั้งแต่ขั้นตอนแรกสุดจนถึงขั้นตอนสุดท้าย

สรุปการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนนั้นเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชนที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการค้นหาปัญหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน นักพัฒนาชุมชนจะต้องดำเนินการอย่างรอบคอบด้วยความระมัดระวังต้องใช้ทั้งหลักวิชาการและประสบการณ์ภาคปฏิบัติผสมผสานเข้าด้วยกัน จึงจะสามารถประสบความสำเร็จในขั้นตอนนี้ได้

ขั้นตอนที่ 3 : การจัดลำดับความต้องการและปัญหาของชุมชน

เมื่อทำการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนในขั้นตอนที่ 2 เรียบร้อยแล้ว นักพัฒนาชุมชนควรนำข้อมูลที่ได้มาจากการวิเคราะห์แล้วนั้นมาจัดเรียงลำดับก่อนหลังตามความสำคัญของปัญหาที่มีอยู่ เพื่อเป็นประโยชน์ในการวางแผนและโครงการอันเป็นขั้นตอนต่อไปของกระบวนการพัฒนาชุมชน

1. เกณฑ์การจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน

ในการจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชนนั้น ปัญหาใดจะได้รับการจัดลำดับความสำคัญเป็นอันดับแรกและลดหลั่นกันไปตามลำดับนั้นให้คำนึงถึงลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ(สนธยา พลศรี, 2553 : 101)

1.1 เป็นปัญหาที่คนในชุมชนส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อนมากที่สุด ถ้าปล่อยทิ้งไว้จะก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ติดตามมาควรจัดให้อยู่ในปัญหาที่มีความสำคัญมาก

1.2 เป็นปัญหาที่แก้ไขแล้วจะนำไปสู่การแก้ปัญหาอื่นได้ง่ายขึ้น ควรจัดเป็นปัญหาที่มีความสำคัญมาก

1.3 เป็นปัญหาที่มีอยู่ในขีดความสามารถของชาวบ้านที่จะร่วมกันแก้ไขได้ควรจัดเป็นปัญหาที่มีความสำคัญมาก

2. ประโยชน์ของการจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน

การจัดลำดับความต้องการและปัญหาของชุมชนมีประโยชน์หลายประการ ดังนี้

2.1 ทำให้ทราบว่าปัญหาใดทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนมากที่สุดและต้องดำเนินการแก้ไขก่อนปัญหาอื่น ๆ

2.2 ถ้าในชุมชนมีปัญหาหลายปัญหาจนไม่สามารถแก้ไขพร้อม ๆ กันได้จำเป็นจะต้องจัดลำดับก่อนหลัง เพื่อนำไปพิจารณาหาแนวทางแก้ไขในโอกาสต่อไป

2.3 ทำให้ทราบปัญหาที่เกี่ยวข้องกันจะได้นำไปแก้ไขปัญหาพร้อมกัน โดยไม่ต้องเสียเวลาทำทีละครั้ง

2.4 ทำให้สามารถวางแผนแก้ไขปัญหาทั้งหมดของชุมชนได้อย่างถูกต้อง

ขั้นตอนที่ 4 : การวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน

การวางแผนแก้ปัญหาในลักษณะโครงการพัฒนาชุมชน นับว่าเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องจากการจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นขั้นตอนการเตรียมการเพื่อจะแก้ไขปัญหาหรือดำเนินการพัฒนาชุมชนต่อไป

1. ความหมายของการวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน

เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า “แผน” และ “โครงการ” ในที่นี้จะขออธิบายดังนี้ คำว่า แผน (Plan) หมายถึง สิ่งที่กำหนดไว้เป็นแนวทางว่าจะทำอะไรในอนาคต ส่วนคำว่า โครงการ (Project) หมายถึง สิ่งที่ย่างหรือกำหนดไว้ให้เป็นไปตามขั้นตอนเพื่อบรรลุเป้าหมายใดเป้าหมายหนึ่ง ซึ่งสนธิยา พลศรี (2553 : 101) ได้อธิบายไว้ว่า แผนจึงเป็นกลุ่มของงานหรือโครงการที่ตั้งแต่สองโครงการขึ้นไป โครงการจึงเป็นส่วนประกอบของแผนการวางแผนจึงต้องดำเนินการให้สอดคล้องและประสานกัน

ส่วนการวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชนจิรพรรณ กาญจนจิตรา (2523 : 300) ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง กระบวนการเกี่ยวกับการกำหนดวัตถุประสงค์ในการดำเนินการบริหารและกำหนดวิถีทางสำหรับปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ โดยมีการลำดับความคิดในการดำเนินงานที่จะปฏิบัติร่วมกันว่า ควรทำอะไร เมื่อไร ใครเป็นผู้ทำ ทำที่ไหน ทำไมจึงเลือกวิธีการเช่นนั้น ตลอดจนการฝึกอบรมให้ประชาชนได้เข้าใจวิธีการจัดสรรมอบหมายงานให้กับบุคคลที่เกี่ยวข้องได้รับทราบบทบาทและหน้าที่ของแต่ละคน แต่ละกลุ่ม ทั้งยังเป็นการคาดการณ์ว่าในอนาคตควรจะทำเนิการอย่างไรได้อีกด้วย

2. ลักษณะของการวางแผนและโครงการในการพัฒนาชุมชน

ลักษณะของการวางแผนและโครงการประกอบด้วย ดังนี้

2.1 มีลักษณะเป็นระบบ (System) ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยนำเข้า (Input) กระบวนการ (Process) และผลผลิต (Output)

2.2 จะต้องมียุทธศาสตร์และเป้าหมายที่ชัดเจน ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน

2.3 มีการกำหนดระยะเวลาในกรอบเวลาที่กำหนด ซึ่งสามารถกำหนดแผนออกตามระยะเวลา เช่น แผนระยะสั้น (1-2 ปี) แผนระยะกลาง (3-5 ปี) แผนระยะยาว (5 ปีขึ้นไป)

2.4 มีการวางกรอบงานในอนาคต เป็นการคาดการณ์ไว้ล่วงหน้าว่า จะมีกิจกรรมอะไรบ้าง จะดำเนินการพัฒนาได้อย่างไร เป็นต้น

2.5 เป็นงานที่ริเริ่มหรืองานพัฒนา ไม่ใช่งานประจำที่จะต้องทำเป็นปกติ (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2534 : 215)

3. หลักในการวางแผนและโครงการ

सानิตย์ บุญชู (2525, อ้างถึงในสนธิยา พลศรี, 2553 : 103) ได้เสนอหลักในการวางแผนและโครงการสำหรับการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ไว้ 10 ประการ คือ

3.1 การวางแผนและโครงการเป็นผลจากการศึกษาวิเคราะห์ข้อเท็จจริงของสภาวะทางสังคม เศรษฐกิจและปัญหาของประชาชนในชุมชนนั้น ๆ

3.2 ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชนในชุมชน โดยการดำเนินงานต้องเป็นไปตามลำดับความสำคัญของปัญหาในชุมชนนั้น ๆ ด้วย

3.3 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาในชุมชน ต้องพิจารณาถึงจำนวนประชาชนผู้เกี่ยวข้อง ความสนใจและความต้องการของบุคคลแต่ละครอบครัว

3.4 มีความสอดคล้องกับค่านิยม ความเชื่อ ข้อห้ามของประชาชนในชุมชน

3.5 เริ่มจากสิ่งที่ประชาชนมีอยู่และสิ่งที่ประชาชนรู้อยู่แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่มีและยังไม่รู้

3.6 วัตถุประสงค์ต้องสอดคล้องกับความสนใจ ความพึงพอใจของประชาชน

3.7 มีแผนปฏิบัติการอย่างเป็นระบบแบบแผน

3.8 เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้ปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี

3.9 ต้องอาศัยความร่วมมือ ประสานงานในการปฏิบัติร่วมกับองค์กรต่าง ๆ และผู้นำในชุมชน

3.10 ต้องบ่งชี้ให้เห็นถึงแนวทางในการประเมินผลได้เป็นอย่างดี

4. ขั้นตอนในการวางแผนและโครงการ

เมื่อพิจารณาถึงหลักในการวางแผนและโครงการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว นักพัฒนาต้องทำการวางแผนและโครงการตามขั้นตอนต่อไปนี้ (วิชญ์ มะลิตัน, 2558)

4.1 ขั้นการแสวงหาข้อเท็จจริง

4.2 ขั้นการเผยแพร่ความคิดต่อบุคคลอื่นในชุมชนเพื่อให้ได้รับการสนับสนุน

4.3 ขั้นจัดทำแผนและโครงการตามความเหมาะสม โดยทุกฝ่ายยอมรับร่วมกัน

4.4 ขั้นการลงมือปฏิบัติงานตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้อย่างเป็นระบบ

4.5 ขั้นการติดตามประเมินผล

5. การจัดทำรายละเอียดของโครงการ

การจัดทำรายละเอียดของโครงการเป็นขั้นตอนสำคัญที่จะต้องระบุรายละเอียดและกำหนดความรับผิดชอบโครงการพัฒนาชุมชน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ในที่นี้มีรายละเอียดในการจัดทำโครงการ ประกอบด้วยหัวข้อที่สำคัญต่อไปนี้

5.1 ชื่อโครงการ/กิจกรรม ต้องมีความชัดเจนและมีความครอบคลุมการดำเนินงานทั้งหมด

5.2 ชื่อหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการ เป็นการระบุถึงหน่วยงานที่รับผิดชอบการดำเนินงานในโครงการที่จัดทำขึ้น

5.3 หลักการและเหตุผล เป็นการกล่าวถึงความสำคัญของปัญหา และความเป็นมาของการทำโครงการนั้น ๆ ว่าเพราะเหตุใด ทำไมจึงต้องจัดทำโครงการดังกล่าว

5.4 วัตถุประสงค์ เป็นการให้เหตุผลว่าจะทำอะไร ทำแล้วได้อะไร โครงการที่จัดทำขึ้นนั้นเพื่อวัตถุประสงค์หรือมีความต้องการอย่างไร

5.5 กลุ่มเป้าหมายของโครงการ เป็นการระบุว่าคุณกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าร่วมโครงการเป็นใคร จำนวนเท่าใด

5.6 วิธีการดำเนินงาน เป็นการระบุขั้นตอนของกิจกรรมว่าจะทำอะไรบ้างในแต่ละขั้นตอน ซึ่งเป็นการอธิบายขั้นตอนว่าจะปฏิบัติการอย่างไรบ้างในโครงการนั้น

5.7 ระยะเวลาในการดำเนินงาน เป็นการระบุถึงระยะเวลาในการปฏิบัติงานตามโครงการว่าแต่ละขั้นตอนที่กำหนดไว้จะดำเนินการเมื่อใด ระยะเวลาเท่าใด

5.8 สถานที่ในการดำเนินงาน เป็นการระบุว่าโครงการนั้น ๆ จะทำที่ไหน

5.9 งบประมาณ เป็นการระบุถึงเงินงบประมาณที่ตั้งไว้ว่ามีเท่าใด มีค่าใช้จ่ายในโครงการอะไรบ้าง ซึ่งต้องจำแนกรายละเอียดให้ชัดเจนว่ารายรับเท่าใด มาจากไหนบ้าง รายจ่ายต้องใช้จ่ายอะไรบ้าง ซึ่งส่วนของรายจ่ายนี้อาจจัดกลุ่มเป็นค่าใช้จ่ายด้านวัสดุ/ครุภัณฑ์ ค่าใช้สอย ค่าตอบแทน และอื่นๆ

5.10 การประเมินผลโครงการ เป็นการบอกวิธีการประเมินผลโครงการว่าจะใช้วิธีการใด อย่างไร ซึ่งอาจแสดงเป็นคำร้อยละก็ได้

5.11 ผลที่คาดว่าจะได้รับ เป็นการคาดคะเนล่วงหน้าว่าโครงการที่ดำเนินการนั้นจะได้รับผลกับใคร อย่างไร ซึ่งผลที่คาดว่าจะได้รับจากการทำโครงการนี้จะไม่ใช่วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ แต่จะมีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์

5.12 ผู้รับผิดชอบโครงการ เป็นการระบุตัวบุคคลว่าใครผู้รับผิดชอบการดำเนินงานโครงการนี้ว่าคือใคร

เมื่อโครงการได้ถูกนำเสนอต่อผู้มีอำนาจในการทำหน้าที่อนุมัติให้ดำเนินการจัดทำโครงการ โครงการยังอาจถูกพิจารณาถึงความเหมาะสม หรือควรมีการปรับปรุงแก้ไขอย่างไรซึ่งจะอยู่ในดุลพินิจของผู้มีอำนาจในการพิจารณา 4 ประเด็น คือ

1. มีประโยชน์ต่อประชาชนหรือไม่
2. มีความเป็นไปได้หรือไม่
3. ถูกต้องตามหลักการในการพัฒนาชุมชนหรือไม่
4. ถูกต้องตามหลักการ วิธีการวางแผนและโครงการหรือไม่

ขั้นตอนที่ 5 : การดำเนินงานพัฒนาชุมชน

ขั้นตอนนี้ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องทำหน้าที่ 2 ประการ คือการบริหารโครงการและการควบคุมการดำเนินงาน เพื่อให้โครงการพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งมีอธิบายดังนี้

1. การบริหารโครงการ

การบริหารโครงการเป็นการนำวิธีการและทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีหลักในการบริหารโครงการพัฒนา ดังนี้

- 1.1 การอำนวยการสั่งการและการจัดแบ่งงาน หน้าที่เป็นสัดส่วนชัดเจน

1.2 การประชุมปรึกษาหารือเพื่อแจ้งให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องการทำหน้าที่ในโครงการรับทราบและเข้าใจอย่างชัดเจน

1.3 การตัดสินใจหรือการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ใช้วิธีการประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน

1.4 การระบุวิธีการประสานงานทั้งภายในและภายนอกต้องให้ชัดเจน

1.5 การกำหนดวิธีการตรวจสอบและควบคุมงานให้เกิดความเหมาะสม

1.6 การจัดบันทึกรายละเอียดหรือเรื่องราวของโครงการเพื่อไว้ใช้ประโยชน์

2. การควบคุมการดำเนินงาน

การควบคุมการดำเนินงานโครงการจัดว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ในการดำเนินงานโครงการหากขาดการควบคุมที่ดี งานที่ออกมาอาจจะประสบปัญหาหรือได้ผลลัพธ์ของการพัฒนาที่ไม่เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลของโครงการ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการติดตามผลการดำเนินโครงการซึ่งสนธยา พลศรี (2553 : 119) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการควบคุมและติดตามโครงการไว้ ดังนี้

2.1 เพื่อเป็นการตรวจสอบวิธีการปฏิบัติงานว่าเหมาะสมหรือไม่ เพียงใด

2.2 เพื่อบำรุงขวัญหรือแรงจูงใจตัวบุคคลในหน่วยงาน

2.3 เพื่อนำผลไปปรับปรุง แก้ไขโครงการให้สามารถดำเนินการต่อไปได้

2.4 เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและคุณภาพของผู้บริหารโครงการและผู้ร่วมงานในโครงการครั้งต่อไป

2.5 เพื่อนำข้อมูลหรือผลที่ได้จากการควบคุมและติดตามไปรายงานต่อผู้ร่วมงาน ผู้บังคับบัญชา

แสดงผลงานของหน่วยงานต้นสังกัด รายงานต่อประชาชน

ในการควบคุมและติดตามโครงการควรมีเครื่องมือที่ใช้ในการควบคุมและติดตามโครงการซึ่งอาจใช้สิ่งต่อไปนี้ เป็นเครื่องควบคุม เช่น รายงาน แผนภูมิแผนงาน การตรวจงาน ระเบียบข้อบังคับและกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติงาน เป็นต้น

สิ่งที่ผู้ทำหน้าที่ในการควบคุมการดำเนินการและติดตามโครงการ จะต้องรู้และเข้าใจเป็นอย่างดีนั้น ประกอบด้วย ดังนี้

1. จะต้องรู้และเข้าใจถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการที่ได้ตั้งไว้

2. จะต้องรู้ขั้นตอนการดำเนินงานและวิธีการดำเนินงานของโครงการ

3. จะต้องรู้และเข้าใจรายละเอียดของโครงการ เช่น งบประมาณ บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการดำเนินงาน เป็นต้น

4. จะต้องรู้ผลการดำเนินงานในขณะที่ติดตามผลและผลงานอย่างต่อเนื่องกันมา

5. จะต้องสามารถเปรียบเทียบความคุ้มค่าของโครงการที่ลงทุนได้

6. จะต้องรู้และเข้าใจสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริงและสามารถหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ทันที

7. จะต้องรู้จักจัดบันทึก เพื่อสำหรับเป็นหลักฐานหรือเสนอให้ผู้รับผิดชอบหรือผู้ร่วมงานรับรู้ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 6 : การประเมินผลงาน

ขั้นตอนของการประเมินผลงาน ขั้นตอนนี้กล่าวได้ว่าเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการควบคุมการปฏิบัติงาน พัฒนาชุมชนให้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ดังนั้นการประเมินผลงานจากการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนจะเป็นตัวบ่งชี้ให้เห็นถึงข้อเด่น ข้อด้อยของโครงการที่กำลังดำเนินการหรือดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว นอกจากนี้การประเมินผลงานยังสามารถใช้ในการคาดคะเนผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อีกทางหนึ่งด้วย สนธยา พลศรี (2553 : 121) ได้กล่าวถึงการประเมินผลงานไว้ดังนี้

1. ประเภทของการประเมินผลงาน

1.1 การประเมินผลงานในเชิงปริมาณ (Quantitative Evaluation) เป็นการประเมินผลงาน เพื่อทราบถึงความมากน้อยหรือจำนวนของปริมาณงานที่เกิดขึ้นจากโครงการเป็นสำคัญ

1.2 การประเมินผลเชิงคุณภาพ (Qualitative Evaluation) เป็นการประเมินผลเพื่อทราบถึงผลกระทบของโครงการหรืองานต่อคนและชุมชนว่าคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่

2. ขั้นตอนการดำเนินงานเพื่อการประเมินผลงาน

2.1 ขั้นการเตรียมโครงการ ควรทำการประเมินผลในเรื่องต่อไปนี้

- 1) ข้อมูลที่นำมาใช้จัดทำโครงการ
- 2) บุคคลที่มีส่วนร่วมในโครงการ
- 3) ขอบข่ายของโครงการ
- 4) วิธีการจัดทำโครงการ
- 5) เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของโครงการ
- 6) องค์ประกอบของโครงการ
- 7) ความเป็นไปได้ของโครงการ

2.2 ขั้นการดำเนินการโครงการ ควรประเมินผลในเรื่องต่อไปนี้

- 1) กิจกรรมหรือวิธีการที่ใช้
- 2) ทรัพยากร งบประมาณ
- 3) ผลที่ได้รับ
- 4) ผลกระทบและประสิทธิภาพของโครงการ

2.3 ขั้นภายหลังกการดำเนินงานตามโครงการ สิ่งที่จะต้องทำการประเมิน คือ

- 1) ประสิทธิภาพและความพึงพอใจที่มีต่อโครงการ
- 2) การประเมินเวลาในการดำเนินโครงการ
- 3) ผลกระทบของโครงการ
- 4) การนำไปใช้ประโยชน์

ในการประเมินโครงการพัฒนาควรมีการดำเนินการทั้ง 3 ขั้นตอน มิใช่ประเมินเมื่อโครงการเสร็จสิ้น เพราะการประเมินผลงานจะเกิดขึ้นทั้ง 3 ขั้นตอนจะเป็นประโยชน์ต่องานพัฒนาชุมชนโดยแท้จริง

3. ประโยชน์ของการประเมินผลงาน

- 3.1 ทำให้ทราบสภาพต่าง ๆ ของการดำเนินงานในทุกขั้นตอนที่ดำเนินโครงการ
- 3.2 ทำให้ทราบข้อดีของการดำเนินงาน สามารถดำเนินงานต่อไปด้วยความมั่นใจว่าจะประสบความสำเร็จ
- 3.3 ทำให้ทราบข้อบกพร่องของการดำเนินงาน สามารถแก้ไขได้ตรงปัญหาและทันที่
- 3.4 ช่วยทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นไปตามขั้นตอนและวิธีการที่กำหนดถูกต้องตามหลักวิชาการ
- 3.5 ช่วยประหยัดทั้งในด้าน บุคลากร งบประมาณและเวลาในการดำเนินงาน
- 3.6 ทำให้ผู้เกี่ยวข้องปฏิบัติงานอย่างรอบคอบ รัดกุม และถูกต้องตามหน้าที่ ความรับผิดชอบของแต่ละบุคคล
- 3.7 ช่วยในการขอความสนับสนุน ช่วยเหลือจากบุคคลและหน่วยงานภายนอกชุมชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องขีดความสามารถของประชาชนในชุมชน เพราะการประเมินผลทำให้ได้ทราบถึงปัญหา อุปสรรคและความจำเป็นดังกล่าว
- 3.8 ใช้เป็นแนวทางในการวางแผนและโครงการพัฒนาชุมชนอื่น ๆ ต่อไป เพราะการประเมินผลทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้โครงการประสบความสำเร็จ และปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาชุมชน สามารถนำไปปรับใช้กับการวางแผนและโครงการในลักษณะเดียวกันได้เป็นอย่างดี

ขั้นตอนที่ 7: การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค

ขั้นตอนที่ 7 เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการพัฒนาชุมชน จัดว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการหาแนวทางเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นให้หมดไป ทั้งในขณะที่โครงการกำลังดำเนินการและโครงการที่จะดำเนินการต่อไป การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค มีแนวทางในการดำเนินการ ดังนี้

1. ดำเนินการแก้ไขทันที เมื่อพบว่าได้เกิดปัญหาและอุปสรรคขึ้นอย่าปล่อยให้ลุกลามขยายขึ้นจนอาจไม่สามารถแก้ไขได้ ทำให้การดำเนินโครงการหรือการพัฒนาหยุดชะงักหรือล้มเลิกได้
2. จัดปัญหาและอุปสรรคไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาเกี่ยวกับตัวบุคคลและทีมงาน (บุคลากร) ปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณ (เงิน) ปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินงาน (วิธีการ) ปัญหาเกี่ยวกับการบริหารงาน ปัญหาเกี่ยวกับการประสานงาน ปัญหาการไม่ได้รับความร่วมมือจากประชาชน เป็นต้น การแก้ไขปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งจึงสามารถดำเนินการได้ครอบคลุมขอบเขตของปัญหาทั้งหมด
3. กำหนดลำดับขั้นตอนของการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในแต่ละปัญหา โดยยึดถือความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้น หรือการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาอื่น ๆ และขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาของประชาชนเป็นลำดับ

4. ทำความเข้าใจกับผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบว่าการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการปรับปรุงให้ดีขึ้นและเพื่อความสำเร็จของงาน ไม่ใช่เพื่อการหาข้อบกพร่องหรือความผิดพลาดของผู้ใดผู้หนึ่ง เพราะอาจทำให้เกิดความรู้สึกเสียหน้ากับผู้ปฏิบัติงานบางคน

5. เปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้รับทราบปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น เป็นการร่วมกันกับประชาชนในการร่วมกันวางแผนและโครงการ เพื่อหาแนวทางแก้ไขและลงมือแก้ไขปัญหามากที่สุด เพื่อสร้างความรู้และประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหามาแก่ประชาชนโดยตรง

6. บันทึกปัญหาและอุปสรรค การเตรียมการและการแก้ไขปัญหาไว้ในรูปแบบของรายงานหรืออื่น ๆ เพื่อเป็นการเก็บรายละเอียดต่าง ๆ ไว้ เมื่อมีการจัดทำแผนและโครงการพัฒนาชุมชนในลักษณะเดียวกันนี้อีก จะได้นำข้อมูลไปใช้ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาและอุปสรรคขึ้นอีก

กระบวนการพัฒนาชุมชนทั้ง 7 ขั้นตอนดังกล่าวมาข้างต้นจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและต้องดำเนินการเป็นลำดับ เป็นขั้นตอนและต่อเนื่อง ไม่ควรข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง เพราะจะทำให้ส่งผลกระทบต่อขั้นตอนอื่น ๆ ทั้งนี้ นอกจากว่าประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนามีความรู้ ประสบการณ์ มีความเข้าใจ มีทักษะในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน จนสามารถดำเนินงานข้ามขั้นตอนในขั้นตอนหนึ่งก็ได้ แต่ทั้งนี้ ต้องมีการปรับปรุงแผนและโครงการให้สอดคล้องและมั่นใจได้ว่าการดำเนินงานจะไม่ประสบปัญหาและอุปสรรค สามารถดำเนินการบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของโครงการพัฒนา

การเตรียมความพร้อมของนักพัฒนาชุมชน

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจำเป็นจะต้องมีการเตรียมการที่สำคัญในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนของนักพัฒนาชุมชน ซึ่งการเตรียมการเพื่อกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ประกอบด้วย ดังนี้ (วิชญ์ มะลิตัน, 2558 : 24-25)

1. **การเตรียมตัวของนักพัฒนา** นักพัฒนาชุมชนถึงสังวรเสมอว่า “อย่าเร่งรีบลงพื้นที่หากไม่รู้ว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร” ทั้งนี้เนื่องจากการเตรียมตัวของนักพัฒนาเมื่อใหม่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการทบทวนความรู้ เพื่อให้สามารถใช้ปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ ตลอดจนทำให้การปฏิบัติงานมีหลักยึดในการทำงานพัฒนา ไม่ทำงานด้วยความรู้สึก การเตรียมความรู้ความเข้าใจจะเป็นการทบทวนความรู้เชิงแนวคิด หลักการกระบวนการพัฒนาชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำงาน

2. **การเตรียมชุมชน** การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนที่จะต้องระลึกเสมอว่า “กิจกรรมสำคัญที่ผู้ทำงานพัฒนามักมองข้ามไปหรือให้ความใส่ใจน้อยเกินไป คือการเตรียมชุมชน” ซึ่งการเตรียมชุมชน หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและการระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ดังนั้นการเตรียมชุมชนที่ดีนั้นจะต้องให้คนในชุมชนทุกเพศ ทุกวัย ครอบคลุมทุกกลุ่ม องค์กร หน่วยงานในชุมชน ให้มีความพร้อมที่จะเข้าร่วมดำเนินการตามกระบวนการพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้น โดยมีวิธีการ ดังนี้

2.1 การค้นหาและการเคลื่อนไหวผู้นำหรือกลุ่มแกนนำในชุมชน ซึ่งอาจจะต้องหาจุดร่วมในอุดมการณ์หรือจุดร่วมของผลประโยชน์ โดยยึดตัวบุคคลที่คล้ายคลึงกันอันจะก่อให้เกิดกลุ่มแกนนำในกระบวนการพัฒนา

2.2 การเคลื่อนไหวทางความคิดและการนำทางความคิด เป็นการทำให้เป้าหมายของการพัฒนา มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น การเคลื่อนไหวทางความคิดเป็นการทำให้เกิดการกระจายข้อมูล ข้อเท็จจริง จากผู้ที่ไม่รู้ก็จะทำให้เกิดการรับรู้ หรือจากการที่รู้เพียงด้านเดียวก็จะทำให้รู้หลายด้าน รอบด้านมากขึ้น ซึ่งเป็นการนำสิ่งที่ไกลตัวไปสู่สิ่งที่ใกล้ตัว

2.3 การจัดตั้งกลุ่มและองค์กร เพื่อรองรับการดำเนินกิจกรรมการพัฒนา มีการแบ่งงานกันทำและแบ่งความรับผิดชอบ เพื่อดำเนินการและขยายผลไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

การดำเนินงานด้านการพัฒนาของนักพัฒนานั้น จะต้องระลึกอยู่เสมอว่าคนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการพัฒนา โดยเฉพาะนักพัฒนาชุมชน (Change Agent) คือคนที่ได้รับการคาดหวังว่าจะเป็นผู้สื่อหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชุมชน ซึ่งนักพัฒนาจึงต้องมีบทบาทและคุณสมบัติ ดังนี้ (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2555 : 96-97)

1. บทบาทของนักพัฒนาชุมชน

1.1 เป็นผู้ให้การศึกษาแก่ชุมชน โดยการให้คำแนะนำความรู้ ความคิดใหม่ ๆ ไปสู่ชุมชน สนับสนุน และส่งเสริมบรรยากาศแห่งการเรียนรู้โดยการพูดคุย ประชุมและจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

1.2 เป็นผู้จัดการในการรวมกลุ่ม เพื่อให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม แก้ไขปัญหาาร่วมกันและสร้างอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มอื่น

1.3 เป็นผู้ประสานงาน เป็นการทำหน้าที่ประสานงานระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ทั้งรัฐ เอกชน และประชาชน เพื่อระดมทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพราะนักพัฒนาไม่ใช่ผู้ที่จะเข้ามาแก้ปัญหาของชุมชนได้ทุกอย่าง

1.4 เป็นผู้ร่วมปฏิบัติ นักพัฒนาต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนกับคนในชุมชน ทั้งในการวางแผน การจัดรวมกลุ่มและการปฏิบัติงานในโครงการต่าง ๆ

1.5 เป็นผู้ส่งเสริมและเผยแพร่ คือจะต้องทำหน้าที่ในการให้ความรู้ ฝึกอบรมและการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ประชาชนยอมรับการดำเนินงานโครงการพัฒนาต่าง ๆ

2. คุณสมบัติของนักพัฒนาชุมชน

2.1 มีอุดมคติ มีจิตสำนึกพร้อมที่จะทำงานอย่างเสียสละและอดทน เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

2.2 สามารถปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตในชุมชนได้ดี

2.3 มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ให้ความเคารพนับถือประชาชน

2.4 เป็นผู้มีความคิดริเริ่มและมีลักษณะของการเป็นผู้สร้างคนในชุมชน มากกว่าที่จะเป็นตัวผู้นำเสียเอง

2.5 มีความรู้ความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชน ตลอดจนจนศึกษาหาประสบการณ์เรียนรู้จากบุคคลตลอดเวลา

2.6 มีความประพฤติดี ขยันขันแข็ง กระตือรือร้น มีวินัย สามารถเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านยอมรับนับถือหรือศรัทธาเลื่อมใส

2.7 มีความสามารถในการโน้มน้าวจิตใจและถ่ายทอดความรู้ให้แก่ประชาชนเป็นอย่างดี

บทบาทของนักพัฒนาชุมชน	คุณสมบัติของนักพัฒนาชุมชน
<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นผู้ให้การศึกษแก่ชุมชน สนับสนุนและส่งเสริมบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ 2. เป็นผู้จัดการในการรวมกลุ่ม 3. เป็นผู้ประสานงาน 4. เป็นผู้ร่วมปฏิบัติ 5. เป็นผู้ส่งเสริมและเผยแพร่ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นผู้มีความอดทน มีจิตสำนึกพร้อมที่จะทำงานอย่างเสียสละและอดทน เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม 2. ปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตในชุมชนได้ดี 3. มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี 4. เป็นผู้มีความคิดริเริ่ม 5. เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชน 6. เป็นผู้มีความประพฤติดี กระตือรือร้น มีวินัย 7. เป็นผู้มีความสามารถในการโน้มน้าวจิตใจและถ่ายทอดความรู้ให้แก่ประชาชนเป็นอย่างดี

ตารางที่ 4.1 สรุปบทบาทและคุณสมบัติของนักพัฒนาชุมชน

ที่มา : นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (2555 : 74)

กล่าวได้ว่าการเป็นนักพัฒนาชุมชนที่ดีนั้น จะต้องมีความรอบรู้และมีความสามารถในการที่จะบริหารจัดการจัดการชุมชน เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม มีแบบอย่างแนวคิดและศีลธรรมจรรยา ประกอบกับการเป็นผู้มีไหวพริบที่ดีในการทำงานร่วมกับชาวบ้านในชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีทั้ง ”ศาสตร์” และ “ศิลป์” ในการทำงานนั่นเอง

สรุปกระบวนการพัฒนาชุมชน

กระบวนการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น โดยมีประชาชนในชุมชนเป็นผู้กำหนดจุดของกิจกรรมที่ทำในชุมชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีขั้นตอน เป็นระบบ และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด โดยมีการจัดเป็นลำดับก่อนหลังการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องดำเนินไปตามลำดับขั้นตอน โดยมีการเตรียมการเพื่อกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ประกอบด้วย สองส่วน คือการเตรียมตัวของนักพัฒนาเอง โดยเฉพาะการทบทวนความรู้ เพื่อให้สามารถใช้ปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ ตลอดจนทำให้การปฏิบัติงานมีหลักยึดในการทำงานพัฒนา ไม่ทำงานด้วยความรู้สึก การเตรียมความรู้ความเข้าใจจะเป็นการทบทวนความรู้เชิงแนวคิด หลักการกระบวนการพัฒนาชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำงาน และการเตรียมชุมชน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและการระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ดังนั้นการเตรียม

ชุมชนที่ดีนั้นจะต้องให้คนในชุมชนทุกเพศ ทุกวัย ครอบคลุมทุกกลุ่ม องค์กร หน่วยงานในชุมชน ให้มีความพร้อมที่จะเข้าร่วมดำเนินการตามกระบวนการพัฒนาชุมชนให้เกิดขึ้น

ขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชนประกอบด้วย การศึกษาชุมชน เพื่อค้นหาและสำรวจข้อมูลต่าง ๆ ของชุมชน จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้จากการค้นหาและสำรวจชุมชนมาวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของประชาชนในชุมชนที่เกิดขึ้น เมื่อทำการวิเคราะห์ปัญหาว่าปัญหาใดมีความจำเป็นเร่งด่วน เพื่อจะนำมาแก้ไข แล้วจึงนำปัญหาและความต้องการมาจัดลำดับเรียงตามความสำคัญของปัญหาที่ต้องการจะแก้ไข เมื่อได้ลำดับความสำคัญของปัญหาแล้วนักพัฒนาจึงต้องนำมาวางแผนและโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันกับประชาชนในชุมชน และเมื่อทำการเขียนโครงการและนำเสนอโครงการแล้ว จากนั้นจึงนำโครงการพัฒนานั้น ๆ มาปฏิบัติหรือดำเนินงานตามโครงการที่กำหนดไว้ การประเมินผลงานและการทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งการดำเนินงานในลักษณะของกระบวนการนี้นักพัฒนาจะต้องมีความรอบคอบ ถูกต้องตามหลักวิชาการ มีการควบคุมติดตามโครงการอย่างต่อเนื่อง เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างทันที่

ดังนั้นกระบวนการพัฒนาชุมชนนักพัฒนาได้ดำเนินการมาอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง มีลำดับขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เนื้อหาต่อไปนี้จะเป็นส่วนของผลการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังมีเนื้อหาที่สำคัญดังต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงได้เป็นที่สนใจมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นักคิดในสมัยโบราณได้ตั้งเป็นข้อสังเกตว่าในเวลาที่เหมาะสมเปลี่ยนไปนั้น ทุกสิ่งในโลกมนุษย์จะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปด้วย และได้พยายามกล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกมนุษย์จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ในปัจจุบันไม่มีใครอาจปฏิเสธได้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกันย่อมจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย สังคมและวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์จะไม่มีหยุดอยู่กับที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอย่างแท้จริงและเป็นการยากที่จะคิดว่าพื้นที่ใดในโลกที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543 : 32-35) ได้อธิบายแนวคิดของ อัลวิน ทอฟเฟอร์ (Alvin Toffler) ที่ได้ทำการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ซึ่งมีการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของอารยธรรมโลกเหมือนกับคลื่นลูกที่สาม (The Third Wave) ดังนี้

คลื่นลูกที่ 1 สังคมเกษตรกรรม เริ่มต้นประมาณ 8,000 ปีก่อนคริสตกาล เป็นผลมาจากการปฏิวัติเกษตร โดยมีเครื่องชี้วัดความยิ่งใหญ่หรือความเจริญก้าวหน้าของสังคม คือ การมีอาณาเขตใหญ่โตที่กว้างขวาง มีพื้นที่สำหรับเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์และทำการเกษตรจำนวนมาก

คลื่นลูกที่ 2 สังคมอุตสาหกรรม เริ่มเมื่อประมาณ ค.ศ.1650-1750 เป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม มีการใช้เครื่องจักรกล มีโรงงานขนาดใหญ่ผลิตสินค้าจำนวนมากเพื่อมวลชน ใช้เวลาประมาณ 300 ปีในการก่อตัว โดยมีเครื่องชี้วัดความยิ่งใหญ่และความมั่งคั่งของประเทศ คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จำนวนแหล่งแร่ธาตุ วัตถุดิบที่มีอยู่และในสมัยต่อมาเครื่องชี้วัดคือ “ทุน” จำนวนมาก

คลื่นลูกที่ 3 สังคมแห่งเทคโนโลยี เริ่มต้นราว ค.ศ.1955 จนถึงปัจจุบันเป็นยุคแห่งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้รับการต่อยอดทางความรู้อย่างสูง มีการพัฒนาด้านคอมพิวเตอร์ เครือข่ายการสื่อสารและการคมนาคม ทำให้ข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งสินค้า ผู้คนและบริการ มีการเชื่อมโยงและส่งอิทธิพลต่อกันและกัน โดยมีเครื่องชี้วัดความยิ่งใหญ่และความมั่งคั่งของประเทศ คือ ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของประเทศและอำนาจในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากข้อมูลข่าวสาร

นับตั้งแต่กระบวนการโลกาภิวัตน์ที่ได้แพร่ขยายแนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยมและแนวคิดด้านการเมืองการปกครองแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยจากประเทศตะวันตกไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก นับจากสมัยการแสวงหาอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกและเพิ่มทวีคูณในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่นำกลไกตลาดแบบเสรีเข้าสู่ประเทศต่าง ๆ จนถึงยุคปัจจุบันที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ระบบการติดต่อสื่อสารมีความเจริญอย่างยิ่ง เสมือนทั้งโลกเป็นหนึ่งเดียว กล่าวคือ กระบวนการโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนโลกเป็นแบบเดียวกัน มีการเชื่อมโยงระบบและสิ่งต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่ายเดียวกัน โดยผ่านกระบวนการสังสรรค์ทางสังคมที่มีการกำหนดรูปแบบและการเชื่อมโยงในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนทั้งวิถีคิด ความรู้ การจัดการและระบบความสัมพันธ์ อีกทั้งส่งผลกระทบต่อระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน และทำให้ความสัมพันธ์ของภาครัฐที่ร่วมมือกับกลุ่มธุรกิจเอกชนมีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ นอกจากนี้ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีสารสนเทศทำให้ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกได้เปลี่ยนแปลงไปมากทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครองและสิ่งแวดล้อม ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนไม่ทางตรงก็ทางอ้อมเช่นเดียวกัน (ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2556 : 208)

การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้รับความสนใจเป็นอย่างมากและมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน การที่จะดำเนินงานด้านการพัฒนาในยุคปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนแปลงนั้นจึงจำเป็นต้องเข้าใจแนวคิดพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างลึกซึ้ง เพื่อสร้างความเข้าใจและหาแนวทางแก้ไขหรือวางแผนที่เหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เมื่อกกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเวลาหรือขึ้นอยู่กับเวลาเสมอ การเปลี่ยนแปลงนั้น กล่าวถึงระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปอีกระยะเวลาหนึ่ง เช่น วัน เดือน ปี ทางดาราศาสตร์ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปทุกปี เวลาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดว่าจะเป็สิ่งที่จะเปลี่ยนแปลงไปในเรื่องใดก็ตามที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สำหรับสังคมมนุษย์ก็มีการเปลี่ยนแปลงแต่มีเรื่องที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง คือ การเกิดและการตาย แต่อย่างไรก็ตามกระบวนการตั้งแต่เกิดจนตายเป็นการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่อง ดังนั้นความพยายามของการเปลี่ยนแปลงอาจจะกล่าวได้ว่าคือ การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แปรสภาพที่เคยมีอยู่มาเป็นสภาพใหม่โดยมีองค์ประกอบของเวลาเป็นเครื่องกำหนด

ในการที่เราจะเข้าใจเรื่องของการเปลี่ยนแปลงให้มากยิ่งขึ้นนั้น จะต้องเข้าใจธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงเสียก่อน ซึ่งอาจจะมี ความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจของนักคิดต่าง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากว่าเป็น เรื่องของข้อสมมติของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน ซึ่งการทำความเข้าใจข้อสมมติของการเปลี่ยนแปลงจะทำให้รู้ถึงลักษณะ สาเหตุและธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีความสำคัญต่อความหมายของการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมและวัฒนธรรม โดยข้อสมมติของการเปลี่ยนแปลง นิสเบท (Robert Nisbet, 1969 : 166-168) อธิบายไว้ดังต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ นักการศาสนานักจะอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชีวิต ของมนุษย์ว่า คนเรามีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดาและเป็นเรื่องของธรรมชาติไม่มีใครที่จะบังคับให้ หยุดการเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ

2. การเปลี่ยนแปลงเป็นอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ความหมายถึงว่า การ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นี้ ได้เกิดมาจากปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีลักษณะของการ กระทำหนึ่ง ๆ เป็นสาเหตุผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ๆ จะเกิดจาก ปัจจัยที่ผลักดันทำให้มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น คนเรามีการเจริญเติบโตเนื่องจากการรับประทาน อาหารและออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เห็นว่าเด็กจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ตลอดเวลาหรือผู้ใหญ่จะกลายเป็นคนชราในที่สุด

3. การเปลี่ยนแปลงเป็นการต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงที่ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมานั้นมี ชั้นตอนต่าง ๆ มองเป็นเรื่องของการต่อเนื่องเป็นสาเหตุสืบต่อกันมา เช่น สังคมมีการเปลี่ยนแปลงผ่านขั้นตอน ต่าง ๆ จากอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนหนึ่งไปสู่ขั้นตอนหนึ่งเป็นลักษณะของสาย สัมพันธ์เชื่อมโยงหรือสาเหตุติดต่อกันไป

4. การเปลี่ยนแปลงเป็นแบบเดียวกัน นักสังคมวิทยารุ่นแรก ๆ ได้ให้ทัศนะว่าการเปลี่ยนแปลงทุก สังคมต้องผ่านขั้นตอนแบบเดียวกัน หมายความว่า สังคมที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงทุกสังคมในโลกจะมีการ เปลี่ยนแปลงเหมือน ๆ กัน เพียงแต่ว่าบางสังคมเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่า บางสังคมเท่านั้น ในปัจจุบันนี้ ข้อ สมมตินี้ได้รับการคัดค้าน เพราะไม่จำเป็นที่ทุกสังคมจะเปลี่ยนแปลงขั้นตอนแบบเดียวกัน เช่น สังคมไทย มีการ เปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมอเมริกาหรือสังคมโซเวียตมีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมจีน เป็นต้น

5. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็น การเปลี่ยนแปลงในความหมายนี้ได้พยายามกล่าวถึงการ เปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำให้เกิดขึ้น เพื่อให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความเท่า เทียมกันในสังคม เมื่อเป็นเช่นนั้น รัฐบาลซึ่งเป็นผู้บริหารของประเทศจึงเป็นผู้ริเริ่มในการวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมเพื่อให้ประชาชนได้รับการพัฒนาทุก ๆ ด้านอย่างทั่วถึง ทั้งนี้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลอยู่แล้วที่ จะต้องทำ

ข้อสมมติทั้ง 5 ประการดังได้กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงมีธรรมชาติและความ เป็นมาที่อาจจะวิเคราะห์แตกต่างกันไปตามแนวความคิดและข้อสมมตินั้น ๆ อย่างไรก็ตามข้อสมมติของการ เปลี่ยนแปลงนี้มีประโยชน์ต่อการเข้าใจเบื้องหลัง ในการมองสังคมที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงในทางสังคมได้อย่าง ละเอียดยิ่งขึ้น

เนื่องจากชุมชนและท้องถิ่นมีลักษณะที่เป็นพลวัต (Dynamic) ทั้งนี้เพราะสภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา วิธีการดำรงชีวิตก็ต้องเปลี่ยนไปเพื่อให้เข้ากับสภาวะใหม่ที่เกิดขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจดีขึ้นหรือเลวลงก็ได้ ดังนั้นการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในความหมายของการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงบางอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นนั้นไม่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเสมอไปในทางสังคมวิทยาถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคมซึ่งต้องอาศัยอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นและมีการปะทะสังสรรค์ซึ่งกันและกัน การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่อกันของคน คือที่มาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (โกวิทย์ พวงงาม, 2553 : 64)

ส่วนความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้มีนักวิชาการผู้ทรงความรู้กล่าวไว้หลายท่าน ดังนี้

แฟร์ชายล์ (Henry pratt Fairchild, 1995 : 227) ได้ให้คำนิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการ แบบแผนหรือรูปแบบสังคมซึ่งมีการผันแปร หรือมีการเปลี่ยนแปลง เป็นแนวความคิดรวม หมายถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทุก ๆ อย่างของกระบวนการทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจก้าวหน้าหรือล่าช้าก็ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราว มีการวางแผนหรือเปลี่ยนแปลงโดยไม่มี การวางแผน เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวหรือหลายทิศทาง อาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษก็ได้ ส่วนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม หมายถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกด้าน

เดวิส (Kingsley Davis, 1949 : 622) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในลักษณะที่แตกต่างไปจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคม นั่นคือการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมทุกสาขา ได้แก่ ศิลปะ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ปรัชญา ฯลฯ เช่นเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบและกฎเกณฑ์ของการจัดระเบียบทางสังคม

มัวร์ (Wilbert W. Moore, (1968 : 366) ได้นำเอาความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเข้าไปไว้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคมนั่นคือ การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการกระทำทางสังคมและการกระทำระหว่างกันทางสังคม รวมถึงผลที่เกิดขึ้นและการแสดงออกของโครงสร้างทางสังคมนั้น ๆ ที่เกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยมและผลผลิตและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม”

ราชบัณฑิตยสถาน (2524 : 327) กำหนดความหมายไว้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การที่ระบบสังคม ระบบครอบครัว ระบบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะในด้านใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจจะเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเองและที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น

ณรงค์ เส็งประชา (2541 : 207) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปร่างและลักษณะของสังคม เช่น ขนาด ความหนาแน่น ระดับการศึกษา สุขภาพอนามัยเพิ่มขึ้น เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547 : 5) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงองค์การทางสังคม (Social Organization) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในเรื่อง

1. ขนาดขององค์การสังคม (Size) คือใหญ่ขึ้นหรือลดลง
2. ประเภทขององค์การสังคม (Kind) เช่น จากกลุ่มเพื่อนไปเป็นครอบครัว จากครอบครัวเป็นชุมชน เป็นต้น
3. ลักษณะองค์การสังคม (Characteristics) เช่น จากยึดเหนี่ยวกันหลวม ๆ เป็นยึดเหนี่ยวกันเหนียวแน่น จากแบ่งแยกมาเป็นสมัครสมานสามัคคี
4. สถานภาพและบทบาท (Status – Role) เช่น เคยสถานภาพสูงมาเป็นต่ำ จากเคยต่ำมาเป็นสูง จากเคยเป็นเพื่อนกันมาเป็นสามีภรรยา กัน บทบาทก็พลอยเปลี่ยนไปด้วย

สุริชัย หวันแก้ว (2549 : 156) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชนบท ชาวเมือง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวนี้ย่อมเกิดขึ้นในระดับกลุ่มบุคคลและในระดับสถาบันทางสังคมไม่ว่าจะเป็นในสถาบันครอบครัว เครือญาติ การสมรส ครอบครัวหรือสถาบันการเมือง เศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ได้

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากคำนิยามข้างต้นอาจจะกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปอีกระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างและหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคม ตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคม ในการติดต่อการกระทำระหว่างมนุษย์ หรือกลุ่มของสังคม

สรุปว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมองที่โครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคมที่ได้เปลี่ยนไป ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่วิถีชีวิต ระเบียบแบบแผน ที่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม เราอาจจะกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นการศึกษาเรื่องของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนเรื่องเดียวกัน แต่มองได้สองแง่ เปรียบเสมือนกระดาษแผ่นเดียวมีอยู่สองหน้า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลต่อวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมก็มีผลต่อสังคมเช่นกัน ส่วนการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นต้น ก็ยังคงมีผลต่อชุมชนด้วยเช่นกัน

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงในชุมชนและสังคมมีสาเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องถึงกันหลายประการ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ณ จุดใดจุดหนึ่งของพื้นที่ทางชุมชนสังคม ก็จะส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นด้วย ทั้งทางด้าน

เศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งถ้าจะพิจารณาถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้มีนักวิชาการหลายท่านที่กล่าวถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนสังคมของมนุษย์ เพื่อนำเสนอให้เห็นภาพรวม ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางชีววิทยา (Biological) หมายถึง องค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งกำหนดสมาชิก ตัวประกอบ การเลือก คุณภาพทางด้านพันธุกรรมที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงมีความแตกต่างกันไปในด้านคุณภาพและด้านศักยภาพของมนุษย์ในแต่ละสังคม ซึ่งมีผลต่อความสามารถของสังคมในการเปลี่ยนแปลงและการแสดงออกทางแนวคิดและคุณสมบัติอื่น ๆ

2. ปัจจัยทางประชากร (Population) การเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรและองค์ประกอบของประชากรนับว่ามีผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือชุมชนที่มีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมากนั้นจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชาชนหรือแม้กระทั่งอัตราการเกิด การตาย การย้ายถิ่นฐานและปริมาณของเพศ ก็ย่อมเป็นผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างยิ่งอีกด้วย ทั้งที่เกิดสภาวะการณ์ต่าง ๆ การก่อให้เกิดปัญหาในสังคมและการพัฒนาส่วนรวมด้วย

3. ปัจจัยทางกายภาพ (Physical) เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์และด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ มนุษย์มีความเชื่อว่าดวงดาวและดวงอาทิตย์มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตทั้งทางดีและไม่ดี และสามารถกำหนดความเป็นไปแห่งชีวิตได้ ซึ่งตามหลักวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ก็สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ เช่น การเกิดน้ำขึ้นน้ำลง ช้างขึ้นช้างแรม กลางวัน กลางคืน สิ่งเหล่านี้อาจส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนด้านการประกอบอาชีพ การตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น นอกจากนี้ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ อันได้แก่ การที่โลกมีลักษณะกลม การที่โลกแบ่งเป็นพื้นแผ่นดินและพื้นผิวน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิอากาศ ทำเลที่ตั้งและภูมิประเทศ สิ่งเหล่านี้ช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งสิ้นและทำให้มนุษย์มีอารยธรรมที่แตกต่างหรือคล้ายคลึงกันอีกด้วย

4. ปัจจัยทางวัฒนธรรม (Cultural) จากการที่บุคคลติดต่อกันทั้งทางตรงและทางอ้อมส่งผลให้การขยายตัวของวัฒนธรรม การเลียนแบบและการยืมวัฒนธรรม รวมทั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุและมีใจวัตถุ สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลซึ่งกันและกัน จากนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนหรือสังคม กล่าวคือเมื่อการเปลี่ยนแปลงในส่วนของวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุหรือมีใจวัตถุเกิดขึ้นก็จะกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนของที่อยู่อาศัย ภาษา เครื่องแต่งกาย เป็นต้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อย่างไรก็ตามหากวัฒนธรรมแบบใดแบบหนึ่งเปลี่ยนแปลงเร็วหรือช้าเกินไปก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมทั้งสองซึ่งนำไปสู่การเกิดปัญหาสังคมในด้านต่าง ๆ ขึ้นได้

5. ปัจจัยทางด้านเทคโนโลยี (Technological) การนำเอาเทคโนโลยีหรือการประดิษฐ์สิ่งใหม่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในสถาบันและประเพณีบางอย่าง ซึ่ง ออกเบิร์น (William F. Ogburn, 1964 :562) มีฐานคิดว่าการประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมาจะเพิ่มความสลับซับซ้อนของวัฒนธรรมชีวิตของมนุษย์ก็จะสืบสวนขึ้นตามเนื้อหาของวัฒนธรรมนั้นและเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทั้งการเพิ่มของผลผลิต การกระจายสินค้าและบริการและทำให้โครงสร้างทางสังคมมีการปรับตัวให้เป็นไปตามสิ่งเหล่านี้ และกล่าวอีกว่าเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงสังคมโดยการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม เราต้องปรับตัวให้เข้ากันได้ ซึ่งปกติก็คือการ

เปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ การปรับตัวของมนุษย์ได้สร้างตัวแบบแห่งจารีตประเพณีและสถาบันทางสังคมขึ้นมาเพื่อความสอดคล้องระหว่างสิ่งทั้งสอง

6. ปัจจัยด้านขบวนการสังคม (Social Movement) นักสังคมวิทยาบางกลุ่มพยายามอธิบายให้เห็นว่าขบวนการสังคมทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้เพราะขบวนการสังคมใด ๆ ก็ตามเมื่อดำเนินการได้สำเร็จหรือไม่สำเร็จก็ตาม จะมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ เนื่องจากการกระทำร่วมกันของกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์ตรงกัน เพื่อต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม ซึ่งอาจจะเป็นการออกกฎหมายหรือการยับยั้งการดำเนินนโยบายบางอย่างของรัฐบาล การบำบัดความต้องการให้ได้จึงต้องเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่าง (อุทัย หิรัญโต, 2522 : 121)

7. ปัจจัยทางจิตวิทยา (Psychological) นักจิตวิทยาส่วนมากถือว่าปัจจัยนี้มีความสำคัญอย่างมากที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง มักจะกล่าวว่าสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาจากจิตใจของมนุษย์ เพราะมนุษย์โดยธรรมชาติชอบที่จะเปลี่ยนแปลง ค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ หาประสบการณ์ใหม่ ๆ มนุษย์ในสังคมทุกแห่งจะมีแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีของตน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป (Ram Nath Sharma, 1968 : 136)

8. ปัจจัยอื่น ๆ (Other) นอกเหนือปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้นยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง ศาสนา ความคิด ก็สามารถทำให้ชุมชนสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ อาจสรุปถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น ได้ดังนี้

1. ปัจจัยภายใน สิ่งต่าง ๆ ภายในชุมชนสังคมที่เป็นปัจจัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนสังคมนั้น ๆ ซึ่งมี 5 ลักษณะ คือ

1.1 ปัจจัยทางธรรมชาติ รวมทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ด้วย ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์หรือไม่อุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ที่ทำให้ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เช่น สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ การโคจรของดวงดาว ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว พายุ อุทกภัยท่วม เป็นต้น

1.2 ปัจจัยทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะหรือความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น การเพิ่มขึ้นและลดลงของประชากร อันเนื่องจากการเกิด การตายและการย้ายถิ่น อายุ เพศ และการศึกษา กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการกระทำของปัจเจกชนในสังคม เช่น การขัดแย้ง การแข่งขัน ความร่วมมือในรูปแบบต่างๆ ความเข้มแข็งหรือความอ่อนแอของประชากร การประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ การวางแผนทางสังคม

1.3 ปัจจัยทางวัฒนธรรม ได้แก่ ศาสนา อุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ เทคโนโลยี

1.4 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมนุษย์จะต้องทำมาหากินจึงต้องมีการประกอบอาชีพ ความต้องการวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตสินค้าและบริการ

1.5 ปัจจัยทางการเมือง การออกกฎหมาย การบริหารและการทหาร

2. ปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกของสังคม ปัจจัยที่เห็นชัดก็คือ

2.1 การติดต่อระหว่างสังคมที่หลากหลาย เช่น การติดต่อค้าขายระหว่างชุมชน ประเทศ การศึกษาระหว่างกัน การเผยแพร่ศาสนา การยืมและยอมรับวัฒนธรรมอื่นมาใช้ การแลกเปลี่ยน การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นต้น

2.2 การกระทบกระทั่งระหว่างสังคม ตั้งแต่การล่าอาณานิคมและการโจมตีจากชาติอื่น การขัดแย้งระหว่างชายแดนของสองประเทศ ความไม่สงบระหว่างประเทศไปจนถึงสงครามแบบต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น

จากทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วอาจกล่าวสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีเหตุปัจจัยหลายประการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ถ้ามีความเข้าใจถึงปัจจัยเหล่านั้นแล้ว กล่าวได้ว่าย่อมมองเห็นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงซึ่งจะนำไปสู่การกำหนดแนวทางการพัฒนาได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะของการต่อเนื่องอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่แห่งใดและเวลาใด เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อกล่าวถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ณ ชุมชนสังคมหรือประเทศชาติใด ๆ ย่อมจะมีลักษณะของกระบวนการที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางชุมชนสังคมนั้น ๆ

การที่วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปก็ดีหรือความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตก็ตาม ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการต่าง ๆ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนตามแบบแผนพฤติกรรมของสังคมต่าง ๆ ทั้งสิ้น และแนวโน้มในสภาวะการณ์ปัจจุบันที่สังคมและวัฒนธรรมได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมากนั้น มีกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ดังนี้

1. การบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง (Urbanization)

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ความเจริญด้านเทคโนโลยีของมนุษย์เริ่มก้าวหน้ามากขึ้น มนุษย์สามารถเพิ่มผลผลิตให้แก่ชุมชนได้มากยิ่งขึ้นทุกที จากการค้นพบการใช้แรงงาน น้ำ ลม ไอน้ำ จนกระทั่งน้ำมันหรือไฟฟ้า ในขณะที่ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ การจัดระเบียบทางสังคมก็พัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ เช่นกัน ความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจและแบบแผนของการอยู่อาศัยไว้เป็นลำดับตามขั้นของการวิวัฒนาการดังนี้

ลำดับที่ 1 เศรษฐกิจเป็นแบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เก็บผัก ล่าสัตว์ เป็นอาหารที่อยู่ยังไม่เป็นหลักแหล่ง

ลำดับที่ 2 เศรษฐกิจเป็นแบบเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์เป็นฝูงต้องย้ายถิ่นไปเรื่อย ๆ

ลำดับที่ 3 จะเป็นไปได้ก็เมื่อมีการพัฒนาด้านการกิจกรรมจนมีอาหารเป็นส่วนเหลือเพียงพอสำหรับชุมชนนั้น

ลำดับที่ 4 มาจากความสามารถที่จะเพิ่มผลิตผลให้ได้มากขึ้น มีงานฝีมือมากขึ้น การคมนาคมที่ดีขึ้น และมีการพัฒนาการค้าเกิดขึ้น

ลำดับที่ 5 เป็นผลจากการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี การจัดระเบียบสังคมที่เปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรมและความซับซ้อนในแบบเมืองใหญ่

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง เริ่มจากการที่มนุษย์อาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน เป็นชุมชนขึ้นตามที ฮิวส์ (Hauser, อ้างถึงในตำราสังคมศาสตร์ แก้วเพ็ง, 2556 : 219) กล่าวว่า การที่เมืองจะมีและพัฒนาขึ้นได้นั้นจะต้องประกอบด้วย ขนาดของประชากร มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี มีความสามารถในการควบคุมสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของมนุษย์และมีการพัฒนาในทางการจัดระเบียบทางสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่มีความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งในชุมชน จากศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีของมนุษย์เริ่มพัฒนาก้าวหน้า สามารถเพิ่มผลิตผลให้แก่ชุมชนมากขึ้น การจัดระเบียบทางสังคมได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงไปสู่อุตสาหกรรมและกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมหลังอุตสาหกรรมหรือสังคมสารสนเทศในปัจจุบัน ดังนั้นชุมชนสังคมจึงมีความเปลี่ยนแปลงซับซ้อนเป็นแบบเมืองมากขึ้น

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมืองนั้นปทานุกรมสังคมศาสตร์ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

1. หมายถึง การกระจายของอิทธิพลสังคมเมือง ได้แก่ ขนบธรรมเนียมและลักษณะการของเมืองไปสู่สังคมชนบท
2. หมายถึง ปรากฏการณ์ของลักษณะการสังคมเมืองเกิดขึ้นหรือลักษณะของสังคมเมืองในแง่ประชากร เช่น การปฏิวัติทางด้านวัฒนธรรมในชนบทได้กลายเป็นวัฒนธรรมแบบสังคมเมือง
3. เป็นกระบวนการของประชากรที่มาอยู่รวมกันอย่างหนาแน่นหรือเป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหวจากที่ไม่ใช่สังคมเมืองไปเพื่อความสมบูรณ์แหล่งลักษณะการของเมืองที่ประชาชนมารวมอยู่อย่างหนาแน่น
4. เป็นกระบวนการของการรวมตัวอย่างหนาแน่นของประชากร ซึ่งอัตราของประชากรในเมืองต่อประชากรทั้งหมดได้เพิ่มขึ้น

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536 : 117-118) กล่าวถึงคำนิยามของนีล แอนเดอร์สันที่ได้ให้คำนิยามการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง คือ การที่ประชาชนจากชนบทย้ายถิ่นไปในเมืองเพื่อตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ชาวชนบทเหล่านี้จะเปลี่ยนไปสู่การมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบเมืองหรือการเปลี่ยนงานจากเกษตรกรรมไปสู่งานที่ไม่ใช่เกษตรกรรม ตลอดจนการเปลี่ยนด้านความคิดและพฤติกรรมแบบเมือง (Urbanism) ของประชาชนในชนบทถึงแม้จะไม่ได้ย้ายถิ่นไปในเมือง โดยมีลักษณะคติแบบเมือง ดังนี้

1. วิธีการทำงาน (Way to Work) เป็นแบบอุตสาหกรรม การขนส่ง การค้าขาย การบริการ เป็นต้น
2. การเคลื่อนไหว (Mobility and Transience) เป็นการเคลื่อนย้ายของคนสู่งานอุตสาหกรรม การเปลี่ยนย้ายจากงานหนึ่งไปสู่อีกงานหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับตำแหน่งที่ง่ายกว่าหรือสูงกว่า
3. การกระทำระหว่างกันทางสังคมอย่างไม่เป็นบุคคล (Impersonal Social Interaction) ที่มีความสัมพันธ์ที่ไม่รู้จักเพียงพอ

4. การทำงานตรงเวลา เพราะชีวิตในเมืองจะมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับงานตลอดเวลา
5. การอยู่ภายในครอบครัวไม่ต้องพึ่งพาญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน เพราะมีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ครบครัน
6. มีการรู้จักตัดแปลงสิ่งธรรมชาติให้สวยงามขึ้น

กระบวนการของการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองในประเทศตะวันตกจะมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศนั้น สำหรับการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองในประเทศที่กำลังพัฒนานั้นปรากฏว่าการเติบโตของเมืองไม่ได้เป็นส่วนกับอัตราของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งเรียกกระบวนการของการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองในประเทศที่กำลังพัฒนาว่า การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองมากเกินไป เป็นลักษณะที่การย้ายถิ่นของชาวชนบทจำนวนมากเข้าไปในชุมชนเมือง ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและความยากจนเกิดขึ้นในเมือง หรือเรียกว่าการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองที่ไม่แท้จริง เนื่องจากการเจริญเติบโตของเมืองไม่ได้สัดส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจและประชากรที่เพิ่มขึ้น

อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง เป็นการกระจายอิทธิพลปรากฏการณ์ของสังคมเมืองไปสู่ชนบท ทั้งที่เป็นการขยายอาณาบริเวณของเมืองออกไปให้ได้สัดส่วนกับประชากรที่อาศัยอยู่ในเมือง และการที่ประชากรในชนบทมารวมกันอย่างหนาแน่นและมีอัตราของประชากรเพิ่มขึ้นแล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอาชีพ วิถีชีวิต ความคิดและพฤติกรรมแบบเมือง เช่น เปลี่ยนอาชีพและวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม การพาณิชย์และการบริการ ความสัมพันธ์ทางสังคม การดำรงชีวิตแบบอย่างของการจัดระเบียบที่เป็นทางการ ความคิดที่เป็นแบบแผน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมืองของประเทศกำลังพัฒนาจะไม่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาอุตสาหกรรม จึงทำให้การเจริญเติบโตของเมืองไม่ได้สัดส่วนกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเพิ่มขึ้นของประชากรหรือเป็นการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองมากเกินไป (Over Urbanization) สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมากมายในเมือง เช่น การปรับตัว อาชญากรรม ที่อยู่อาศัย เป็นต้น ดังนั้นในการพัฒนาจะต้องไม่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตของเมืองเพียงด้านเดียว ในทางกลับกันจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับชุมชนชนบทที่จะก้าวเข้าสู่ความเป็นเมืองและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรืออาจจะเกิดขึ้นในชุมชนหรือสังคมเมืองด้วยเช่นกัน

2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (Modernization)

ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง แนวความคิดในการฟื้นฟูและพัฒนาประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกต่างพากันมุ่งไปสู่ความทันสมัยซึ่งประเทศต่าง ๆ ที่ประสบกับปัญหาภัยสงครามและประเทศที่ได้รับเอกราชต่างพากันพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองเป็นอย่างมาก ประกอบกับการที่องค์การสหประชาชาติได้กำหนดให้เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนาของโลก จึงส่งผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการคิดประดิษฐ์นวัตกรรมใหม่ ๆ ด้วยการขอยืมการหรือยอมรับเอาเทคนิค แนวความคิดหรือวัตถุอื่น ๆ ของสังคมอื่น ๆ เข้ามาปรับใช้ให้เหมาะสมเข้ากับชุมชนของตน ความเจริญของระบบการสื่อสารโทรคมนาคม ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี ตลอดจนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามมาดังกล่าว

นีล (Neil J.S Melser, 1966 : 111) กล่าวว่า การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคด้านเศรษฐศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากการปกครองชุมชนหมู่บ้าน มาเป็นระบบแบบข้าราชการ การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา คือลดการอ่านเขียนหนังสือไม่ได้และเพิ่มความรู้ความชำนาญมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางศาสนา จากความเชื่อทางโลกเข้ามาแทนที่ความเชื่อเก่า ๆ การเปลี่ยนแปลงทางครอบครัว ทำให้ความผูกพันทางเครือญาติพี่น้องลดลงและกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมีความหมายควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจแต่จะมีขอบเขตที่กว้างกว่า

วิลเบอร์ต (Wilbert E. Moore, 1968 : 301-309) อธิบายว่าการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยคือ การเปลี่ยนแปลงระบบประเพณีมาเป็นแบบอย่างของยุคตวิทยาใหม่ ๆ และจัดองค์การอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ในสังคมซึ่งแสดงถึงลักษณะเศรษฐกิจที่เจริญก้าวหน้าหรือพัฒนาทางเศรษฐกิจจนมีความมั่นคงทางการเมืองเหมือนประเทศตะวันตกและสรุปว่าการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจ

ลักษณะของการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยในสังคมชนบทไทยนั้น มีลักษณะของการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย มีดังนี้ (วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2554 99-102)

1. การจ้างแรงงาน เช่น จากการช่วยเหลือลงแรงกันในลักษณะการลงแขก ได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นการใช้ตัวเงินเป็นสิ่งที่ตอบแทน เช่น ค่าจ้าง ค่าตอบแทน เป็นต้น
2. การประกอบอาชีพอื่นแทนการทำนา เช่น พ่อค้า ช่าง ข้าราชการ นักการเมือง เป็นต้น
3. การใช้ประยุกต์วิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ เช่น การใช้เครื่องจักร การใช้ปุ๋ยในการปรับสภาพดิน การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์พืชต่าง ๆ การควบคุมโรคและแมลง เป็นต้น
4. การเลื่อนฐานะทางสังคม เช่น การได้รับการศึกษาสูงขึ้น ตำแหน่งหน้าที่การงานสูงขึ้น ฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เป็นต้น
5. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น บทบาทของพ่อแม่ลดลง ลูกไม่เชื่อฟังและไม่ช่วยเหลืองานบ้าน ขาดความรับผิดชอบในครอบครัว เป็นต้น
6. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในด้านศาสนา เช่น บทบาทของผู้นำศาสนาลดลง ความเชื่อในเรื่องบุญกรรม ความศรัทธา ความยึดมั่นและการปฏิบัติรวมถึงพิธีกรรมและพิธีการลดลง
7. เครื่องอำนวยความสะดวก การนำเอาความทันสมัยเข้ามาในชุมชน เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น รถจักรยานยนต์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โทรศัพท์มือถือ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าหากมีถนน ไฟฟ้าเข้าถึงชุมชนเมื่อใดเครื่องอำนวยความสะดวกก็จะตามมาด้วย
8. โลกทัศน์ต่าง ๆ จิตใจของประชาชนจะมีอยู่สูง ซึ่งจะเปลี่ยนไปในอัตราที่เร็วกว่าแบบแผนชีวิตที่ปรากฏออกมาภายนอก (ด้านวัตถุ) โดยเฉพาะในด้านโลกทัศน์ที่เล็งเห็นคุณค่าของการศึกษา การยอมรับ การแสวงหาสิ่งใหม่และการนิยมทำงานอย่างจริงจัง

การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การพัฒนาในด้านต่าง ๆ หลายด้านซึ่งการพัฒนาที่กล่าวมาแล้วนั้นมีผลต่อความทันสมัย ซึ่งสังเกตได้จากวิถีชีวิตความเป็นอยู่หรือพฤติกรรมของผู้คนและความเจริญด้านวัตถุ เป็นต้น

3. การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม (Modernization)

การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง หมายความว่า การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองเป็นวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นจากสังคมที่ได้กลายมาเป็นอุตสาหกรรมแล้ว ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม เป็นการแสดงถึงการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยในสังคมอีกด้วย

การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม คือกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี หรือด้านเครื่องจักรต่าง ๆ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนการผลิตภายในสังคมอย่างทั่วถึง การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมจึงมีความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจภายในสังคมเป็นอย่างยิ่ง เราอาจจะกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนี้เป็นกระบวนการทำลายระบบศักดินา นอกจากนี้การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาระบบทุนนิยมที่สำคัญ แน่แน่นอนว่าชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมอุตสาหกรรมจะมีลักษณะแบบสังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรม

โดยทั่วไปการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม อาจจะพิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากสังคมก่อนอุตสาหกรรมกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนี้ ในแง่ของการจัดระเบียบทางสังคม อาจจะพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในระบบครอบครัว ระบบชนชั้น ศาสนาและกฎหมาย เป็นต้น เราอาจจะกล่าวโดยสรุปว่าการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมเป็นการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี พลังงานและทรัพยากรภายในสังคม เพื่อความก้าวหน้าในการผลิตของสังคมเป็นความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมซึ่งมีการจัดระเบียบจากสังคมก่อนอุตสาหกรรม

การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมในสังคมหนึ่ง จะมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นเงื่อนไขก่อนสิ่งอื่น ๆ ที่จะเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนั้นต้องประกอบด้วย

1. การพัฒนาเทคโนโลยีทางด้านวัตถุ เนื่องจากทรัพยากรเป็นสิ่งจำเป็นต่อการโรงงานอุตสาหกรรม จึงจำต้องค้นคว้าหาทางพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ ๆ เพื่อช่วยการจัดการกับทรัพยากรไปใช้ประโยชน์มากที่สุด และประหยัดที่สุด

2. การพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร ในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ความเจริญทางการเกษตรจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม เทคโนโลยีทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นในด้านเครื่องจักรและอื่น ๆ ได้รับการพัฒนาในการส่งเสริมทำให้การผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น จำนวนประชากรที่มีอาชีพเกษตรกรรมจะลดลง เนื่องจากประชากรจะเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรรมไปสู่อาชีพอุตสาหกรรม ผลผลิตทางการเกษตรเพียงพอที่จะเลี้ยงประชากรทั้งประเทศได้และอาจมีส่วนหนึ่งส่งสินค้าออกไปยังประเทศอื่นอีกด้วย

3. การพัฒนาการจัดระเบียบทางสังคม เป็นเรื่องของการจัดระเบียบทางสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นภายในสังคมอุตสาหกรรม มีลักษณะของการแบ่งงานกันทำ มีผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้านต่าง ๆ ความเป็นอยู่ในสังคมจะมีลักษณะเป็นทางการ การจัดการด้านบริการมีลักษณะที่เน้นถึงประสิทธิผลที่เห็นได้ในเชิงปริมาณ สังคมอุตสาหกรรมนี้เป็นลักษณะที่มีการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ ซึ่งแตกต่างจากสังคมก่อนอุตสาหกรรมที่มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนมาก มีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน

4. **ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง** เป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อเสถียรภาพของรัฐบาลในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม การอุตสาหกรรมสมัยใหม่จำเป็นต้องมีงานสัมพันธ์ติดต่อกับนักการเมืองในการกำหนดระเบียบกฎหมายต่าง ๆ เกี่ยวกับสินค้าอุตสาหกรรมและอื่น ๆ บางครั้งการลงทุนเกี่ยวกับอุตสาหกรรมจากประเทศอื่นจำเป็นต้องดูความมั่นคงของรัฐบาล มิฉะนั้นจะไม่มีใครกล้าลงทุนในประเทศ

5. **การพัฒนาค่านิยมแบบทุนนิยม** ในประเทศอุตสาหกรรมประชาชนส่วนมากจะมีค่านิยมในการลงทุน การกล้าเสี่ยง การทำงานหนักและอื่น ๆ ลักษณะค่านิยมดังกล่าวเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับผู้นำด้านอุตสาหกรรม เนื่องจากการลงทุนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ทำให้เห็นได้ว่าการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งจำเป็นต้องพัฒนาแบบนายทุนหรือทุนนิยมเพื่อที่จะไปพัฒนาการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมต่อไป

เนื่องจากการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก เพื่อที่จะได้เข้าใจกระบวนการของการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมจะได้กล่าวถึงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โรสโตว์ (W. W. Rostow) (อ้างถึงในโกวิท พวงงาม, 2553 : 90) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม 6 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 สังคมมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ตามแบบประเพณี เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักแต่มีลักษณะเพื่อยังชีพเพียงพอภายในครัวเรือน ยังไม่เพียงพอที่จะนำไปขาย การสะสมทุนยังมีน้อย

ขั้นที่ 2 สังคมกำลังที่จะเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม มีเงื่อนไขที่จำเป็นคือ ประชาชนเริ่มตระหนักถึงความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจซึ่งสามารถจะสนองความต้องการของตนได้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นคือ การมีธนาคารเกิดขึ้น สถาบันการศึกษาได้ผลิตบุคคลที่จะทำงานในระบบเศรษฐกิจใหม่และที่สำคัญที่สุดคือการเมืองมีอำนาจที่จะปกครองประเทศ

ขั้นที่ 3 สังคมกำลังมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นลักษณะของสังคมที่กำลังทะยานขึ้นไปสู่การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม เงื่อนไขอย่างหนึ่งสำหรับสังคมในขั้นนี้คือ การมีส่วนร่วมของการลงทุนเพิ่มขึ้นร้อยละ 10 ของรายได้ประชาชาติ ระบบการเมืองและสังคมมีลักษณะที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม

ขั้นที่ 4 สังคมมีความเจริญเต็มที่ ได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างมาก สัดส่วนของการลงทุนมีมากกว่าร้อยละ 20 ของรายได้ประชาชาติ

ขั้นที่ 5 สังคมมีความอยู่ดีกินดี มีการบริโภคที่เหมาะสม ประชาชนได้รับสวัสดิการทางสังคมอย่างดีจากรัฐบาล

ขั้นที่ 6 สังคมที่ประชาชนได้พยายามค้นหาชีวิตความเป็นอยู่และการบริโภคที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของสังคมอุตสาหกรรม

ขั้นตอนต่าง ๆ ตามแนวความคิด ของโรสโตว์ ที่สามารถจะอธิบายการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมืองและวัฒนธรรมด้วย

ในปัจจุบันอุตสาหกรรมมีบทบาทหลักต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จึงมีความเห็นว่าเป็นประเทศหลายประเทศได้ดำเนินการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมอย่างกว้างขวาง ซึ่งถ้ามีการคำนึงถึงผลกระทบที่ตามมา อาทิ มลพิษ มลภาวะ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ส่งผลต่อชุมชนโดยเฉพาะด้านสุขภาพสิ่งแวดล้อม เป็นต้น การสร้างกระบวนการสู่ความเป็นอุตสาหกรรมจะต้องไม่เป็นกระบวนการที่ทำลายหรือสร้างปัญหาให้กับคนในชุมชนสังคมและกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรวม ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของการพัฒนาที่ยั่งยืนเอง

4. การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ (Bureaucratization)

การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารราชการเป็นกระบวนการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีความหมายถึง กระบวนการของการจัดระเบียบทางสังคมอย่างมีเหตุผล เพื่อที่จะปรับปรุงการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และตรงกับเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองและการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม

การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการนี้ เป็นกระบวนการของการต่อเนื่องการที่เกิดมีระเบียบบริหารราชการเกิดขึ้นนี้เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม จำเป็นต้องมีรูปแบบของการบริหารและติดต่อซึ่งเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์หรือกฎหมายอย่างมีเหตุและผล นอกจากนี้การจัดระเบียบการสังคมในองค์กรใหญ่ ๆ จำเป็นที่จะต้องมีการระเบียบบริหารที่เหมาะสมเพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่จุดประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมสมัยใหม่หรือสังคมอุตสาหกรรมจะต้องมีกระบวนการของการเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการเพื่อที่จะทำให้การวางแผนต่าง ๆ ประสบความสำเร็จ

ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารราชการมีดังต่อไปนี้

1. การเติบโตของขนาดการจัดระเบียบทางสังคมในองค์กรต่าง ๆ ถ้าหากการจัดระเบียบทางสังคมขนาดเล็ก เช่น ครอบครัว เพื่อนเล่น กลุ่มสังคมเล็ก ๆ มีการจัดระเบียบที่ไม่ซับซ้อนก็ไม่จำเป็นต้องมีการจัดระเบียบบริหารแบบราชการ จนกว่าการจัดระเบียบทางสังคมขององค์กรใหญ่ ๆ เช่น ธนาคาร มหาวิทยาลัย บริษัท และโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ จำต้องมีการจัดระเบียบทางสังคมซึ่งเป็นการเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ เพื่อให้การทำงานดำเนินไปด้วยความเหมาะสม

2. การจัดระเบียบของสังคม ความมีเหตุผลในการทำงานเพื่อให้การปฏิบัติตามระเบียบบริหารแบบราชการในองค์กรต่าง ๆ ดำเนินไปได้ นั้น จะต้องมีการจัดระเบียบของสังคมอย่างเหมาะสมด้วยไม่ว่าจะเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ และข้อบังคับต่าง ๆ ซึ่งจะต้องมีระเบียบอย่างดี

3. ความมีเหตุผลจะไม่เกิดขึ้นถ้าหากภายในองค์กรยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงระบบค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม และระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างวิทยาศาสตร์ เนื่องจากการทำงานในองค์กรต่าง ๆ มีประชาชนเป็นจำนวนมากจำเป็นต้องให้ประชาชนมีแนวความคิดแบบวิทยาศาสตร์ เป็นการทำงานแบบมีส่วนร่วม การติดต่อสัมพันธ์จึงเป็นแบบไม่เป็นทางการ และมีความคิดแบบวิทยาศาสตร์เพื่อที่จะทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพ

4. การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของระเบียบบริหารแบบราชการ เวเบอร์ (Max Weber, 1946 : 329-341) กล่าวว่าลักษณะของระเบียบบริหารแบบราชการ มีดังต่อไปนี้

- 4.1 แต่ละสถานภาพและบทบาทได้กำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างชัดเจน
- 4.2 กิจกรรมทุกอย่างดำเนินไปตามกฎเกณฑ์และระเบียบที่ได้กำหนดไว้
- 4.3 การตัดสินใจทุกเรื่องขึ้นอยู่กับความรู้ทางด้านวิชาการและเหตุผลไม่ได้ขึ้นอยู่กับอารมณ์หรือความคิดส่วนตัว
- 4.4 กิจกรรมทุกอย่างได้มีการเขียนหรือบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและเก็บเอกสารอย่างเป็นระบบ
- 4.5 ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของบุคคลต่าง ๆ มีลักษณะไม่ใช่ส่วนตัวแต่ขึ้นอยู่กับหน้าที่ตำแหน่งงานและความรับผิดชอบ
- 4.6 ตำแหน่งต่าง ๆ มีขึ้นจากการทำสัญญาและเลือกจากความรู้ความสามารถที่ได้รับการศึกษาอบรมหรืองาน
- 4.7 การเลื่อนบทบาทของบุคคลขึ้นอยู่กับการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและมีระเบียบวินัย
- 4.8 งานของปัจเจกบุคคลหนึ่ง ๆ เป็นอาชีพขั้นพื้นฐาน ซึ่งมีโอกาสที่จะไต่เต้าไปสู่ความก้าวหน้าต่อไป
- 4.9 ปัจเจกบุคคลมีงานที่มั่นคงเนื่องจากการมีเงินเดือนที่แน่นอน ระบบการขึ้นเงินเดือนและระบบเบี้ยบำนาญ

เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศทางหนึ่ง ปรากฏว่าการเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจดังต่อไปนี้

1. ระเบียบบริหารแบบราชการสามารถจะให้บริการทางด้านกฎหมายที่จำเป็นและการบริหารสาธารณชนแก่องค์กรต่าง ๆ เช่น การจัดระเบียบราชการ และการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจเพื่อให้องค์กรต่างดำเนินงานไปด้วยดี
2. ระเบียบบริหารแบบราชการที่สามารถช่วยประกอบการจัดระบบโครงสร้างทรัพยากรของประเทศและเอื้ออำนวยในการพัฒนาเศรษฐกิจ
3. ระเบียบบริหารแบบราชการจะช่วยให้องค์กรที่ล่าช้าได้รับการพัฒนาที่เหมาะสมขึ้น
4. ประเทศที่ก้าวหน้ามาก ๆ ระเบียบบริหารแบบราชการ สามารถช่วยงานในด้านการเก็บภาษีเงินรายได้ และนโยบายการลงทุนต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตามปัญหาที่มักจะประสบในประเทศที่กำลังพัฒนาทั่ว ๆ ไป ก็คือ ระเบียบบริหารแบบราชการมีลักษณะของความล่าช้า ปัญหาของการคอร์รัปชัน การทำงานไม่ประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ลักษณะดังกล่าวจะพบในหน่วยราชการมากกว่าหน่วยงานของเอกชน ทั้งนี้อาจจะกล่าวได้ว่า ปัจจัยต่าง ๆ ของการพัฒนาของการเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการยังไม่ได้เหมาะสมอย่างเต็มที่ จึงทำให้เกิดปัญหาต่าง

ๆ ส่วนในประเทศที่พัฒนาแล้วได้มีการพัฒนาระบบบริหารแบบราชการอย่างรัดกุมและมีประสิทธิภาพทำให้ปัญหาต่าง ๆ ลดน้อยลง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อาจกล่าวได้ว่าลักษณะของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นล้วนแล้วมีเหตุสืบเนื่องถึงกันและส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งสิ้น กระแสของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นปัจจุบัน อาทิ กระแสทุนนิยม การแสวงหาเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย กระแสการเชื่อมโยงสื่อสารเครือข่ายทางสังคม เป็นต้น ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับส่วนต่าง ๆ ที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครอง ที่ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นซึ่งจำเป็นต้องมีการปรับตัวเอการดำรงอยู่และพัฒนาต่อไป ดังนั้นการศึกษาด้านการพัฒนาจึงไม่ควรมองแบบแยกส่วน แต่ควรมองงานด้านการพัฒนาที่มีลักษณะเชื่อมโยงแบบเป็นองค์รวม ดังนั้น การศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงจะเป็นการสร้างกรอบในการมองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ชัดเจน

อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อชุมชน

ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ชุมชนได้มีการปรับตัวเพื่อเพิ่มพลังและศักยภาพให้แก่ชุมชนของตนเอง มีการเรียนรู้ที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการจัดการที่เหมาะสมกับความเป็นชุมชนมากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนวิถีคิด การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ที่หลากหลาย รวมถึงมีการจัดการความสัมพันธ์ใหม่ เพื่อให้กระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนเป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

กระบวนการโลกาภิวัตน์ที่นำแนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยมและแนวคิดด้านการเมืองการปกครองแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยจากประเทศตะวันตกไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ประกอบกับกลไกตลาดแบบเสรีและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ระบบการติดต่อสื่อสารมีความเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว ทำให้โลกทั้งโลกดูเหมือนจะเป็นหนึ่งเดียว กล่าวคือ กระบวนการโลกาภิวัตน์นั้นเป็นกระบวนการที่ทำให้โลกเป็นแบบเดียวกัน มีการเชื่อมโยงระบบและสิ่งต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่ายเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรม (ปรีชา วงศ์ทิพย์, 2555 : 42)

ชุมชนในสังคมไทยยังต้องเผชิญกับบริบทการเปลี่ยนแปลงของโลกในหลายด้านที่สำคัญ ซึ่งมีผลกระทบต่อทั้งที่เป็นโอกาสและข้อจำกัดต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก ซึ่งแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมี ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549 : บ-ป)

1. การรวมตัวของกลุ่มเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงในตลาดการเงินของโลก ทำให้การเคลื่อนย้ายเงินทุน สินค้า และบริการ รวมทั้งคนในระหว่างประเทศมีความคล่องตัวมากขึ้น ประกอบกับการก่อตัวของศตวรรษแห่งเอเชียที่มีจีนและอินเดียเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโลก ส่งผลให้ประเทศไทยต้องดำเนินนโยบายการค้าในเชิงรุก ทั้งการหาตลาดเพิ่มและการผลักดันให้ผู้ผลิตในประเทศปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้บนฐานความรู้ ฐานทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นไทย นอกจากนี้ ปัญหาความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจของโลกที่สะสมมานานและการขยายตัวของกองทุนประกันความเสี่ยงจะสร้างความผันผวนต่อ

ระบบการเงินของโลก จึงมีความจำเป็นต้องยกระดับการกำกับดูแลการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศและการเตรียมความพร้อมต่อการผันผวนของค่าเงินและอัตราดอกเบี้ยในตลาดโลก

2. การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีอย่างก้าวกระโดด ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีสารสนเทศ เทคโนโลยีชีวภาพ เทคโนโลยีวัสดุและนาโนเทคโนโลยี สร้างความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมทั้งในด้านโอกาสและภัยคุกคาม จึงจำเป็นต้องเตรียมพร้อมให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีดังกล่าวในอนาคต โดยจะต้องมีการบริหารจัดการองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ ทั้งการพัฒนาหรือสร้างองค์ความรู้ รวมถึงการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมมาผสมผสานร่วมกับ จุดแข็งในสังคมไทย อาทิ สร้างความเชื่อมโยงเทคโนโลยีกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มให้กับสินค้าและบริการ มีการบริหารจัดการลิขสิทธิ์และสิทธิบัตรและการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรมกับชุมชน

3. การเปลี่ยนแปลงด้านสังคม ปัจจุบันประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นทั้งโอกาสและภัยคุกคามต่อประเทศไทย โดยด้านหนึ่งประเทศไทยจะมีโอกาสมากขึ้นในการขยายตลาดสินค้าเพื่อสุขภาพและการให้บริการด้านอาหารสุขภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและแพทย์พื้นบ้าน สถานที่ท่องเที่ยวและการพักผ่อนระยะยาวของผู้สูงอายุ จึงนับเป็นโอกาสในการพัฒนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยและนำมาสร้างมูลค่าเพิ่ม ซึ่งจะเป็สินค้าหรือบริการที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ แต่ในอีกด้านก็จะเป็นภัยคุกคามในเรื่องการเคลื่อนย้ายแรงงานที่มีฝีมือและทักษะไปสู่ประเทศที่มีผลตอบแทนสูงกว่า ขณะเดียวกันการแพร่ขยายของข้อมูลข่าวสารที่ไร้พรมแดนทำให้การดูแลและป้องกันเด็กและวัยรุ่นจากค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ เป็นไปอย่างลำบากมากขึ้น ตลอดจนปัญหาการก่อการร้าย การระบาดของโรคพันธุกรรมใหม่ ๆ และการค้ายาเสพติดในหลากหลายรูปแบบ

4. การเคลื่อนย้ายของคนอย่างเสรี ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการขนส่งและกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้มีการเดินทางทั้งเพื่อการท่องเที่ยวและการทำธุรกิจในที่ต่าง ๆ ทั่วโลกมากขึ้นรวมทั้งสังคมและเศรษฐกิจฐานความรู้ ทำให้ประเทศต่างๆ ตระหนักถึงความสำคัญของบุคลากรที่มีองค์ความรู้สูงต่อขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ในขณะที่กฎ ระเบียบ ที่เกี่ยวกับการรวมตัวของกลุ่มเศรษฐกิจมุ่งสู่การส่งเสริมให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงานและผู้ประกอบการเพื่อไปทำงานในต่างประเทศได้สะดวกขึ้น ดังนั้นประเทศไทยจึงต้องคำนึงถึงมาตรการทั้งด้านการส่งเสริมคนไปทำงานต่างประเทศ การดึงดูดคนต่างชาติเข้ามาทำงานในประเทศ และมาตรการรองรับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นโดยเฉพาะปัญหาที่จะมีผลกระทบต่อความมั่นคงของคนในเชิงสุขภาพและความปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สิน

5. การเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวนประชากรในโลกที่มากขึ้น ได้สร้างแรงกดดันต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของโลกให้เสื่อมโทรมลง ส่งผลกระทบต่อความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ และการเกิดภัยธรรมชาติบ่อยครั้งขึ้น รวมทั้งการเกิดการระบาดและแพร่เชื้อโรคที่มีรหัสพันธุกรรมใหม่ ๆ เป็นเหตุให้เกิดเป็นข้อตกลงระหว่างประเทศและสนธิสัญญาเพื่อให้มีการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโลกในประเด็นต่าง ๆ ร่วมกัน อาทิ อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ อนุสัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศซึ่งชนิดพันธุ์สัตว์ป่าและ พืชป่าที่ใกล้จะสูญพันธุ์ เป็นต้น

นอกจากนั้นการกีดกันทางการค้าที่เชื่อมโยงกับประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็มีมากขึ้น ประเทศไทยจึงต้องยกระดับมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยปกป้องฐานทรัพยากรเพื่อรักษาความสมดุลยั่งยืนของระบบนิเวศด้วยการพัฒนาระบบบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพสูงสุดภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วม และปรับรูปแบบการผลิตสินค้าและบริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ขณะเดียวกันต้องเพิ่มประสิทธิภาพการใช้พลังงานและพัฒนาพลังงานทางเลือก เพื่อรองรับความต้องการใช้พลังงานในประเทศ

อิทธิพลของโลกาภิวัตน์ ดังที่กล่าวมาแล้ว จะมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชุมชนทั้งในด้านแนวคิด ยุทธศาสตร์และกระบวนการพัฒนาที่เชื่อมโยงกับกลไกทางการเมือง ระบบเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ในสังคมและวัฒนธรรมเพื่อการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศให้เป็นตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงในชุมชนสังคมไทยนั้น ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปแล้วจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเจริญก้าวหน้าหรือนำมาซึ่งการปรับปรุงแก้ไขปัญหาและป้องกันปัญหาได้มากมายหลากหลายประการ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างน้อยทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาศักยภาพ สังคมไทยเกิดความก้าวหน้า ประเทศชาติได้หลุดพ้นจากการเป็นประเทศล้าหลังหรือด้อยพัฒนา กับทั้งการก้าวไปสู่การเป็นประเทศกำลังพัฒนาซึ่งเป็นที่ยอมรับในสังคมโลกแล้วก็ตาม แต่กระบวนการในการพัฒนาของชุมชนสังคมไทย เราจะพบว่ายังมีปัญหาอีกมากมายที่ได้ก่อตัวขึ้นมาทั้งที่รู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตามและส่งผลให้ต้องมีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อเนื่องไม่รู้จบ

ปรัชญา เวสารัชช์ (2555 : 296-297) ได้สรุปถึงมิติของปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในชุมชนสังคมไทย ดังนี้

1. ปัญหาการต่อต้านการเปลี่ยนแปลง ความพยายามในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง อันแสดงออกในรูปของนโยบายสำคัญต่าง ๆ นั้น ไม่จำเป็นจะต้องได้รับความเห็นชอบสนับสนุนจากคนในสังคมทุกเรื่อง อันที่จริงหลายเรื่องกลายเป็นเป้าหมายของการโจมตี โดยผู้ไม่เห็นด้วยกับทิศทางการดำเนินการของรัฐหรือถูกดึงให้กลายเป็นประเด็นโต้แย้งทางการเมือง จนก่อให้เกิดปัญหาได้ ตัวอย่างเช่น การพยายามสำรวจก๊าซธรรมชาติและสร้างท่อส่งก๊าซธรรมชาติผ่านบางพื้นที่ อาจจะนำไปสู่การต่อต้านของคนบางกลุ่มหรือกลายเป็นชนวนความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่มีคิดเห็นไม่ตรงกัน

2. ปัญหาค่าใช้จ่ายที่ต้องมีในการสร้างความเปลี่ยนแปลง การดำเนินการให้เกิดการพัฒนานั้นจำเป็นต้องมีการลงทุนหรือต้องการใช้จ่ายทรัพยากรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรเงิน วัสดุอุปกรณ์ เวลา แรงงาน ทุน เป็นต้น ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ จากการแสวงหา การบริหารจัดการหรือการใช้ทรัพยากรค่าใช้จ่ายดังกล่าว ตัวอย่างเช่น การส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรหรือการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นฐาน ซึ่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติ นำมาซึ่งการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม การลงทุนเร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรม นำมาซึ่งการลงทุนนำเข้าเครื่องจักรกลในการผลิตเป็นจำนวนมากหรือการจัดทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายมาก นำมาซึ่งโอกาสในการทุจริตประทุมิชอบ เป็นต้น

3. ปัญหาอันเป็นผลต่อเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงพัฒนาซึ่งประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย ในเรื่องหนึ่งอาจนำไปสู่ปัญหาอื่นที่ไม่คาดคิดมาก่อน ตัวอย่างเช่น การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมนำมาซึ่งการโยกย้ายถิ่นฐานของคนชนบทเข้ามาทำงานในเมือง ก่อให้เกิดปัญหาชุมชนแออัด ความไม่เพียงพอในการให้บริการสังคม การกำเนิดของลัทธิวัตถุนิยมและปัญหามลภาวะ เป็นต้น ทำให้ต้องมีการแก้ไขปัญหาต่อไปอีกอย่างต่อเนื่อง

4. ปัญหาความไม่สมดุลของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตามย่อมส่งผลกระทบต่อมิติต่าง ๆ ของสังคมเสมอ วิธีการเปลี่ยนแปลงที่ดีที่สุดก็คือการคาดคะเนถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ และดำเนินการอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดดุลยภาพหรือความสมดุลของการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือไม่ทำให้เกิดการพัฒนาที่เน้นหนักเพียงด้านใดด้านหนึ่งจนก่อให้เกิดความเสียหายต่อการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่จำเป็น ตัวอย่างเช่น การพัฒนาวัตถุโดยไม่ใช้ความพยายามพัฒนาด้านจิตใจย่อมนำมาซึ่งสถานการณ์ความรุนแรง การเอาใจเอาเปรียบ ความเห็นแก่ตัวและการกอบโกยของคนบางกลุ่มในสังคม เป็นต้น ทั้งนี้เป็นเรื่องยากยิ่งที่สังคมใดจะสามารถพัฒนาระบบการเปลี่ยนแปลงที่สามารถรองรับหรือป้องกันปัญหาแทรกซ้อนอื่น ๆ ได้อย่างกลมกลืนหรือมีประสิทธิภาพได้อย่างแท้จริง

ดังได้กล่าวแล้ว ย่อมเห็นได้ชัดว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติ การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นไปได้เพื่อแก้ไขปัญหาหรือป้องกันปัญหา แต่การเปลี่ยนแปลงอาจนำมาซึ่งปัญหาอื่นทั้งที่คาดคิดหรือไม่คาดคิดก็ได้ การดำเนินงานด้านการพัฒนาทั้งระดับชุมชน สังคมและประเทศชาติจึงเป็นเรื่องของการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงสร้างการเปลี่ยนแปลงพร้อมกันนั้นก็ยังเป็นการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่องไม่รู้จบ

สรุป

โดยสรุป ชุมชนหรือสังคมไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมโลกซึ่งจะมีการเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะการเปลี่ยนผ่านยุคของความเจริญในด้านต่าง ๆ ที่เทคโนโลยีด้านการสื่อสารและสารสนเทศเข้ามามีส่วนสำคัญในการเปิดพื้นที่ของโลกให้กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ผ่านระบบเครือข่ายทางสังคม (Social Network) จนนำไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ซึ่งมีการเปิดรับข้อมูลได้อย่างทั่วถึงกันในทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น หมู่บ้าน ชุมชน สังคม ประเทศ ภูมิภาค จนกระทั่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผลกระทบที่มีต่อชุมชนสังคมไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนสังคมไทยเองที่ได้เปลี่ยนไปเป็นชุมชนเมืองซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการกระจายอิทธิพลของสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท และจากการที่ประชากรเพิ่มขึ้นในเมืองและอัตราการเพิ่มของประชากรในเมืองได้เพิ่มขึ้น และการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจการเมือง สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งได้กล่าวถึงลักษณะของสังคมชนบทที่กำลังเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยด้วย สำหรับการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม มีความหมายและกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยพื้นฐานของการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนั้นขึ้นอยู่กับเทคโนโลยีการผลิตทางด้านเกษตรกรรม การพัฒนาการจัดระเบียบทางสังคม สถานภาพทางการเมือง ส่วนการ

เปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการเป็นเรื่องเกิดขึ้นเพราะว่ามีการลงทุนทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมและการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง ปัจจัยของการเปลี่ยนนำไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการเกี่ยวข้องกับการเพิ่มขนาดของจำนวนองค์การ การจัดระเบียบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ใหม่ ความมีเหตุและผลในการทำงาน ซึ่งกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติธรรมดาของสังคมมนุษย์ ทุกชุมชนสังคมต้องมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่าง ๆ กัน ไม่มีชุมชนสังคมใดสามารถยืนหยัดรักษาสถานะของตนเองได้ตลอดเวลา ดังนั้นการทำความเข้าใจหรือศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กระบวนการเปลี่ยนแปลง และอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานด้านการพัฒนาทุกภาคส่วน เพื่อที่จะสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาและดำเนินการพัฒนาให้ไปสู่ความสมดุลและยั่งยืน

ดังนั้น จากการศึกษาที่ได้ทำการศึกษาถึงกระบวนการพัฒนาชุมชน ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชน รูปแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน 7 ขั้นตอน การเตรียมความพร้อมของนักพัฒนาชุมชน ซึ่งแต่ละกระบวนการพัฒนานั้นต้องมีชุดความรู้ข้อมูล สถานการณ์ของชุมชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และวัฒนธรรมของชุมชน รวมถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งได้รับมาจากอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูล (Big data) สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ประเทศ และระดับโลก ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และเป็นเครื่องมือหนึ่งที่นักพัฒนาชุมชน สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น สังคมโลกได้อย่างดียิ่ง

คำถามท้ายบท

1. กระบวนการพัฒนาชุมชนหมายถึงอะไร มีกี่ขั้นตอนและมีความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนอย่างไร
2. บทบาทของนักพัฒนาชุมชนในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนมีอะไรบ้าง
3. การเป็นนักพัฒนาชุมชนจะต้องมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง
4. การศึกษาชุมชน คืออะไร มีอะไรบ้างที่ต้องศึกษาและสำรวจในชุมชน
5. การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนมีกี่ขั้นตอน อะไรบ้าง
6. เกณฑ์ในการจัดลำดับความต้องการและปัญหาชุมชนมีอะไรบ้าง
7. หลักในการวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชนมีอะไรบ้าง
8. ผู้รับผิดชอบการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะต้องดำเนินการอย่างไรบ้าง
9. ขั้นตอนในการประเมินผลงานมีกี่ขั้นตอน อะไรบ้าง
10. เพราะเหตุใดจึงต้องมีการทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในงานพัฒนาชุมชน
11. ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คืออะไร
12. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คืออะไร
13. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีอะไรบ้าง จงอธิบาย
14. กระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- กรมการพัฒนาชุมชน. (2547). **คู่มือการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนสำหรับพัฒนากร**. กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน.
- _____. (2559). **คู่มือ การจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน ปี 2560-2564**. กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน.
- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). **คลื่นลูกที่ 5 ประชาณัฐสังคม : สังคมไทยที่พึงประสงค์ในศตวรรษ ที่ 21**. กรุงเทพฯ : ชัคเซสมิเดีย.
- จีรพรรณ กาญจนจิตรา. (2523). **การพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ณัฐวุฒิ ททรัพย์อุบลัมภ์. (2559). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. จันทบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2560). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. (เอกสารอัดสำเนา). สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ณรงค์ เสียงประชา. (2541). **มนุษย์กับสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. (2556). **ชุมชน**. สงขลา : นำศิลป์โฆษณา.
- ธนพรรณ ธานี. (2540) **การศึกษาชุมชน**. ขอนแก่น: เพ็ญพริ้นติ้ง.
- นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร. (2555). **การพัฒนาสังคม**. จันทบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ปรัชญา เวสารัชช. (2555). **กระแสโลกาภิวัตน์กับสภาพปัญหาสังคมไทย**. ในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยกับสังคมโลก หน่วยที่ 8-15. สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 15. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปรีชา วงศ์ทิพย์. (2555). **การพัฒนาชุมชนประยุกต์แนวคิดและการบูรณาการ**. พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอุ้น) บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พัฒน์ สุจำนง และคณะ. (2524). **การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด.
- รวรรุฒิ โรมรัตน์พันธ์. (2554). **ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: พิสิษฐ์เซ็นเตอร์.
- วิษญ์ มะลิตัน. (2558). **กระบวนการ เทคนิคและวิธีการพัฒนาชุมชน**. เลย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- สนธยา พลศรี. (2533). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- _____. (2553). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สายันต์ ไพโรชาญจิตร์. (2550). **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภากการพิมพ์.

- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2526). **การพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- _____. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสรี พงศ์พิศ. (2553). **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทยการพิมพ์.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2549). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ใน สังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธการพิมพ์.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม : แนวทางศึกษาวิเคราะห์และวางแผน**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554)**. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- อุทัย หิรัญโต. (2522). **หลักสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ภาษาอังกฤษ

- Henry Pratt Fairchild. (1955). **Dictionary of Sociology**. Ames, Iowa : Little field, Adams & Co.
- Kingsley Davis. (1994). **Human Society**. New York : The Macmillan Company.
- Neil J.S Melser. (1966). **Modernization**. In Myron Wiener. New York : Basic Book.
- Ram Nath Sharma. (1968). **Principles of Sociology**. India : Asia Publishing.
- Robert Nisbet. (1969). **Social Change and History : Aspect of the Western Theory of Development**. London : Oxford University Press.
- U.N. Bureau of Social Affairs. (1955). **Social Progress Through Community Development**. New York: The U.N. Publication.
- Weber Max. (1946). **The Theory of Social and Economic Organization**. London : Oxford University Press.
- Wilbert E. Moore. (1968). **Social Change**. New York : The Macmillan Company.
- William F. Ogburn. (1964). **Sociology**. Boston : Houghton Company.
- Wilbert W. Moore. (1968). **Social Change**. New York : The Macmillan.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

- เสน่ห์ จามริก. (2566). **กระแสชุมชนท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์**. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก <https://midnightuniv.tumrai.com/miduniv2001/newpage5.html> สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2566.

บทที่ 5

กระบวนทัศน์ใหม่การพัฒนา และการประยุกต์ใช้

บทที่ 5 นี้ ได้ดำเนินการเรียบเรียงเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ในการพัฒนา ความหมายของคำว่า กระบวนทัศน์ และ กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก การพัฒนาแนวทางเลือกด้านต่างๆ ประกอบด้วย แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ ตลอดจนถึงการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แนวคิดการพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ทำความเข้าใจว่าแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ผ่านมา ในแต่ละยุคสมัยนั้น จะเห็นได้ว่าถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ทำให้ทันสมัยก้าวไปสู่ความเป็น อุตสาหกรรม แต่นั่นก็หมายความว่าความถึงการเดินตามตัวแบบแนวคิดของตะวันตก ซึ่งจะมีลักษณะที่มุ่งเน้นไปใน ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมมนุษย์นั้นเป็น ผลเกือบทั้งหมดหรือเป็นผลโดยตรงจากปัจจัยด้านวัตถุ แบบแผนทางเศรษฐกิจและการจัดการทางด้าน เทคโนโลยี สิ่งอื่นนอกจากนี้ถือว่า ถ้าไม่ใช่สิ่งที่เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจก็ต้องเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับปัจจัยทาง เศรษฐกิจหรือเป็นสิ่งที่สนับสนุนปัจจัยทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจด้านวัตถุเป็นหลักมิให้ความสำคัญแก่การพัฒนาด้านอื่น ๆ เช่น ความเท่าเทียมกันหรือความ ยุติธรรมทางสังคม

ผลของการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ของการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลัง พัฒนาส่วนใหญ่ที่ยิ่งเร่งรัดการพัฒนายิ่งมีสภาพที่เลวร้ายลง ความมั่นคงและอำนาจในการตัดสินใจต่าง ๆ ของสังคมไปรวมอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อยมากยิ่งขึ้น ส่งผลกระทบให้เกิดความขาดแคลนผลผลิตด้านอาหาร ความเสื่อมโทรมในระบบนิเวศ ภาวะล้มละลายทางระบบการเงินของประเทศ จึงได้มีการเสนอแนวทางการ พัฒนาทางเลือกด้วยฐานคิดที่ว่าพัฒนานั้น คือ การปฏิบัติการทางสังคมที่มุ่งเน้นในด้านสนองความต้องการ พื้นฐานของประชาชนอย่างจริงจัง โดยมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขความทุกข์ยากของมนุษย์ด้วยการเปลี่ยนแปลงทาง โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองสังคม เป็นการพัฒนาเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี มีความเป็นประชาธิปไตย มีความเสมอภาค เสรีภาพรวมทั้งมีความยุติธรรมของสังคม (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 209)

ถึงแม้ว่าจะมีผู้ให้ความเห็นว่าการพัฒนาทางเลือกมีจุดอ่อนคือ มีลักษณะเป็นแบบจำลองขนาดเล็ก แบบจุลภาค เน้นการปฏิบัติในระดับท้องถิ่น ไม่กว้างขวางแบบมหภาค (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 8) แต่ ถ้ามองในมุมที่ไม่จำกัดด้วยกรอบโลกทัศน์อันใดอันหนึ่งเป็นเกณฑ์เราก็สามารถค้นพบความสมดุล สำหรับชีวิต ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขที่สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป สามารถใช้ชีวิตของตนเองและจะเป็นชุมชนที่ ยั่งยืนมีความสุขก็เป็นได้

ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) กล่าวไว้ว่า หากมนุษย์อยู่รอดได้ต้องเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ โดยการไปให้พ้นจากภาวะเก่าอันวิกฤติ ด้วยเหตุนี้มนุษย์ต้องการจินตนาการใหม่ เพื่อให้มนุษย์มีจิตสำนึกใหม่ รวมทั้งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้น มนุษย์ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และแนวคิดใหม่จึงจะอยู่รอดได้ (ประเวศ วะสี, 2545 :7)

ความเป็นมาของกระบวนทัศน์

ก่อนทำความเข้าใจถึงกระบวนทัศน์การพัฒนาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางเลือก เราควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนทัศน์เสียก่อน ซึ่งคำว่ากระบวนทัศน์นั้นว่าเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่สำหรับสังคมไทย ทั้งที่มีการแพร่หลายในซีกโลกตะวันตกมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 1970 และถือว่ามีผลสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างไรก็ตามการจะเข้าใจจุดเปลี่ยนการพัฒนาต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนทัศน์เสียก่อน

กระบวนทัศน์ มาจากภาษาอังกฤษว่า Paradigm มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกคือ คำว่า Para (Beside) และ Deigmo (Example) แปลว่ารูปแบบที่ควรนำมาเป็นตัวอย่าง ในความหมายดั้งเดิมหมายถึงแบบจำลอง (Model) แบบแผน (Pattern) หรือตัวอย่าง (Example) เป็นที่ยอมรับโดยนับว่าเป็นตัวอย่างสำหรับการทำซ้ำ (ปาริชาติ วลัยเสถียร,2548 : 24)

คุนส์ (Thomas S.Kuhn) (อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร,2548 : 27) ผู้ที่เริ่มต้นแนวคิดกระบวนทัศน์และให้คำนิยามกระบวนทัศน์ในเชิงวิทยาศาสตร์ไว้ว่า กระบวนทัศน์ คือ ชุดของความคิดที่โยงใยทฤษฎีความรู้ สมมติฐานและความสำเร็จต่าง ๆ ของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการทั้งเป็นต้นแบบ (แนวคิด คำนิยาม ความเชื่อ) ในการมองปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งตามแนวคิดของคุนส์หมายถึงชุมชนทางวิทยาศาสตร์ และคุนส์พยายามฉายภาพให้เห็นว่ากระบวนทัศน์เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ เพราะกระบวนทัศน์เป็นวิถีแห่งการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อของวิธีการทั้งทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม คำว่ากระบวนทัศน์ใหม่และการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ของเขาก็ได้รับความสนใจและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อ วิถีวิทยาของศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์จากนั้นก็มีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในแวดวงการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ของศาสตร์ต่าง ๆ (สินธุ์ สโรบล,2548 : 2) ทำให้กระบวนทัศน์ถูกใช้และมีนิยามความหมายไปอย่างหลากหลายจนห่างไกลออกไปจากความคิดของคุนส์มากยิ่งขึ้น ภายหลังจากเสียชีวิตของคุนส์ในปี ค.ศ. 1996 ฟริตจ็อฟ คาปรา (Fritjof Capra) เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ใหม่และการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์มีความจำเป็นที่จะต้องให้คำนิยามใหม่ที่ขยายขอบเขตจากบริบททางวิทยาศาสตร์มาสู่พื้นที่ทางสังคมอันกว้างใหญ่ โดยคาปราให้นิยามกระบวนทัศน์ว่าเป็น ชุดแนวคิด (Concept) ค่านิยม (Values) ความเข้าใจรับรู้ (Perception) และการปฏิบัติที่มีร่วมกันของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง ที่ก่อตัวเป็นแบบแผนของทัศนคติเฉพาะแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริง (Reality) ซึ่งวิถีของการจัดการภายในชุมชนนั้นจะตั้งอยู่บนพื้นฐานของทัศนคติดังกล่าว (อรศรี งามวิทย์,2566)

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการผู้ทรงความรู้อีกหลายท่านที่ได้อธิบายความหมายของคำว่า กระบวนทัศน์เอาไว้ ดังนี้ (สุรสิทธิ์ วิทยาธิ,2549 : 116)

เมเยอร์ (Lawrence C. Mayer) อธิบายว่ากระบวนทัศน์ หมายถึง กรอบโครงความคิดหรือตัวแบบความคิดที่ได้ถูกจัดขึ้นมาอย่างเป็นรูปแบบในช่วงเวลาต่าง ๆ เพื่อใช้ในการกำหนดชุดสำหรับการรวบรวมและจัดระเบียบข้อมูล นอกจากนี้ในบางแห่งก็มีการใช้คำว่ากระบวนทัศน์ในความหมายเดียวกับคำว่า ตัวแบบหรือแบบในอุดมคติของแมกซ์ เวเบอร์

แลนดั (Martin lanau) อธิบายว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง ความสำเร็จแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าจะเป็นสิ่งกำหนดตัวแบบปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นให้แก่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องสำหรับในช่วงระยะเวลาหนึ่งและการยอมรับกระบวนทัศน์อันใดอันหนึ่งจะก่อให้เกิดความเห็นพ้องต้องกันสำหรับความเป็นสาขาวิชาาร่วมกันของการศึกษาค้นคว้า

โฮลท์ (Robert T. Holt) และริชาร์จสัน (John M. Richardson) ได้อธิบายว่า ในความหมายที่ธรรมดาและง่ายที่สุดของกระบวนทัศน์ หมายถึง แบบแผนหรือกรอบเค้าโครงซึ่งเป็นการกำหนดรูปแบบและแนวทางสำหรับขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าแบบวิทยาศาสตร์และกล่าวว่ากระบวนทัศน์ประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ 5 ประการด้วยกัน ดังนี้

1. แนวความคิด หมายถึง แนวความคิดต่าง ๆ ที่ถูกนำมาใช้ในข้อเสนอต่าง ๆ ตามทฤษฎีและเพื่อกำหนดจุดสนใจสำหรับการค้นคว้าทดลอง

2. ทฤษฎี

3. กฎของการแปลความหมาย เพื่อที่จะให้เข้าใจถึงการประยุกต์ทฤษฎีในการสังเกต ทดลอง

4. ปัญหา

5. การชี้แนะสิ่งที่มีอยู่จริงหรือน่าจะมีอยู่ หมายถึง เป็นการชี้แนะว่าถ้ากระบวนทัศน์หนึ่งได้มีการกล่าวไว้อย่างชัดเจนแล้ว องค์ประกอบทางแนวความคิดและทฤษฎีควรจะเป็นอย่างไร

กล่าวสรุปได้ว่า กระบวนทัศน์เป็นเสมือนการกำหนดแก่นของปัญหาและแนวทางแก้ไขในลักษณะของภาพรวม ซึ่งเป็นที่ยอมรับสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องในช่วงระยะเวลาหนึ่งและใช้เป็นพื้นฐานร่วมกันในการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบหรืออธิบายข้อรายละเอียดต่อไป

เมื่อนำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์มาทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาในความหมายที่ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า การพัฒนาประเทศก็คือการเปลี่ยนจากรูปแบบที่ด้อยไปสู่รูปแบบที่ดีกว่า ส่วนอะไรคือดี ขึ้นอยู่กับกรอบแนวคิดหรือกระบวนทัศน์ที่ใช้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2545 : 24)

กระบวนทัศน์การพัฒนา

พัฒนาการของกระบวนทัศน์พัฒนานับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 มาจนถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ชุดใหญ่ ๆ ตามลักษณะของกระบวนทัศน์ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2543 : 16-32)

1. กระบวนทัศน์การพัฒนาระแสหลัก (Dominant Paradigm) หรือกระบวนทัศน์การสร้างความทันสมัย (Modernization Paradigm) ในช่วงทศวรรษที่ 1960-1970 ที่เน้นเรื่องการพัฒนาประเทศโลกที่สามให้มีความทันสมัยแบบตะวันตก

2. กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบพึ่งพา (Dependency Paradigm) เป็นกระบวนทัศน์ที่ได้แย้งกระบวนทัศน์ในยุคแรก โดยมีแนวคิดหลักว่าการพัฒนาความทันสมัยนั้นเป็นกระบวนการนำเอาโลกที่สามไปพึ่งพาต่อประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว

3. การพัฒนาทางเลือกหรือการพัฒนาอีกแบบหนึ่ง (Another Development) หรือที่เรียกว่ากระบวนทัศน์เฉพาะของตนเอง (Multiplicity Paradigm) นับตั้งแต่ทศวรรษ 1980 มาจนถึงปัจจุบันได้เกิดกระบวนทัศน์ทางเลือกในการพัฒนาที่อาจเรียกได้หลายชื่อข้างต้น แต่ทว่าจุดร่วมของกระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก มิใช่เพียงการปฏิเสธกระบวนทัศน์กระแสหลัก เช่นที่กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบพึ่งพาโต้แย้งเท่านั้น แต่นักคิดด้านการพัฒนาหลายท่านมีความเห็นร่วมกันในประเด็นที่ว่า ตัวแบบการพัฒนาแบบเดิมที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกขาดความยั่งยืนและไม่พึงประสงค์สำหรับโลกที่สาม ประเทศเหล่านั้นไม่มีทางที่จะสามารถหลุดพ้นจากการถูกกำหนดให้อยู่ในภาวะของความด้อยพัฒนาไปได้ ดังนั้นนักคิดกลุ่มนี้จึงปฏิเสธแนวคิดกระบวนทัศน์และแม้กระทั่งการใช้คำว่าพัฒนา โดยมุ่งสร้างสรรค์คำ วาทกรรมและกระบวนทัศน์ใหม่ ๆ ที่พ้นไปจากคำว่าพัฒนา รวมทั้งได้เสนอให้ประเทศโลกที่สามมุ่งแสวงหาแนวคิด แนวทางสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่ดำรงที่เป็นของตัวเอง (ชาติชาย ฌ เชียงใหม่, 2543 : 71) นอกจากนี้ยังได้นำเสนอทัศนะใหม่ที่ทำทนายว่าการพัฒนาไม่จำเป็นต้องมีเพียงกระบวนทัศน์เดียวที่ใช้กันอย่างเป็นสากลทั่วโลก หากแต่ในแต่ละที่แต่ละแห่งอาจจะมีกระบวนทัศน์ของตนเองก็ได้

เนื่องจากแนวคิดเรื่องการพัฒนาไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดอย่างหนึ่งเท่านั้นแต่ยังเป็นแนวคิดที่มีวิธีการนำไปสู่การปฏิบัติอีกด้วยและในการปฏิบัตินั้นต้องการเงื่อนไขและกลไกทางสังคมหลายชนิดเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงต้องทำความเข้าใจถึงประบวนการพัฒนาตลอดจนแนวคิดและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งเฉลี่ยว บุรีภักดีและคณะ (2545 : 56) ได้อธิบายสรุปถึงความเข้าใจกระบวนทัศน์ในการพัฒนาว่า หมายถึง กระบวนการคิดและการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้โดยการทำงานร่วมกัน ใช้ความพยายามร่วมกัน อาศัยความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เสริมสร้างพลังของแต่ละฝ่ายให้เข้มแข็ง โดยการคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ มีการปฏิบัติอย่างจริงจังบนรากฐานของความรัก ความเมตตาโดยไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน

กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก

กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือกหรือการพัฒนาแบบอื่นได้เริ่มมีบทบาทและเป็นประเด็นอย่างกว้างขวางในที่ประชุมขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยข้อตกลงทางการค้าและการพัฒนา (United Nation on Trade Agreement and Development : UNCTAD) ที่ประเทศแม็กซิโกเมื่อปี ค.ศ. 1974 เนื่องจากเห็นว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนอย่างทั่วถึง ต่อมาสถาบันดักส์ฮาร์มมาชาร์จ ได้มีส่วนผลักดันกระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก โดยเฮตตเน (Hettne, 1990 อ้างถึงใน จามะรี เชียงทอง, 2549 : 120) ได้พยายามเชื่อมโยงว่าการพัฒนาทางเลือกเป็นการผสมผสานมรดกทางความคิดของตะวันออก เช่น ปรัชญาการพึ่งตนเองของมหาตมะ คานธี ปรัชญาเศรษฐกิจเชิงพุทธ ที่มุ่งเน้นความพอเพียงในการบริโภคมากกว่าการสะสม ผนวกเข้ากับการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมนิยมและการเมืองสีเขียวของ

ตะวันตก ถึงแม้ว่ากระบวนการพัฒนาทางเลือกจะประกอบด้วยแนวคิดอันหลากหลายจากนักคิดหลายท่าน แต่ทว่าจุดเริ่มพื้นฐานของทุกแนวคิดในกระบวนการนี้ก็คือ (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 218)

1. กระบวนการพัฒนาทางเลือก ไม่เชื่อว่ามีสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวของการพัฒนาที่สามารถจะให้ได้ผลทุกสังคม ดังเช่นสองกระบวนการแรก หากทว่ากระบวนการพัฒนาทางเลือกมีความเชื่อว่ามีแนวคิดการพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งสังคมแต่ละสังคมสร้างสรรค์ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นการตอบคำถามในเรื่องเป้าหมายของการพัฒนาว่า สังคม ชุมชน หมู่บ้านจะพัฒนาให้ขึ้นไปแบบใด เพื่ออะไร เป้าหมายก็จะถูกกำหนดมาจากสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน กล่าวคือกระบวนการเลือกได้ลดลักษณะที่เป็นสากลของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลงและเพิ่มสัดส่วนของลักษณะที่เป็นท้องถิ่นให้มากขึ้น ดังนั้นในขณะที่บางสังคมอาจจะถือเอาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย บางสังคมอาจจะกำหนดเศรษฐกิจเป็นเพียงเป้าหมายก็ได้

2. นอกเหนือจากเป้าหมายและปรัชญาการพัฒนาแล้ว วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายก็จะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมเช่นเดียวกัน ไม่จำเป็นว่าทุกสังคมจะต้องใช้ขั้นตอนของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของรอส์โตว์ (W. Rostow) เป็นหนทางในการพัฒนาประเทศ เพราะแม้ว่าหลายสังคมอาจจะมีเป้าหมายการพัฒนาแบบเดียวกัน แต่ก็มีเส้นทางหลายเส้นทางที่จะเดินไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน ยิ่งในกรณีที่เป้าหมายการพัฒนาของแต่ละประเทศเป็นคนละเป้าหมายแล้ว เส้นทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายก็ยังไม่จำเป็นต้องเป็นเส้นทางเดียวกัน

3. นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงในด้านแนวคิดและแนวทางในภาคปฏิบัติของการพัฒนาแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยังส่งผลสะท้อนมาถึงนักพัฒนาภาครัฐและเอกชนรวมทั้งประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ ของการพัฒนา นักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนาสังคม ชุมชนและติดตามศึกษาวิจัยปรากฏการณ์แบบใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น วิธีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแบบล่างขึ้นบน นักวิชาการที่สังกัดกระบวนการเลือก มีข้อค้นพบว่า นอกเหนือจากเนื้อหาสาระทางวิชาการของการพัฒนาจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบใหม่แล้วแม้แต่เครื่องมือของการศึกษา คือวิธีวิทยาในการศึกษาก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้นจากการเน้นการวิจัยในเชิงปริมาณที่สอดคล้องกับการวัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้การศึกษาค้นคว้าแนวใหม่ได้เปลี่ยนมาเน้นการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาบทบาทของศาสนาประเพณีในโครงการพัฒนาด้วยวิธีการวิจัยด้านมานุษยวิทยา เป็นต้น

มีนักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอลักษณะสำคัญของกระบวนการพัฒนาแบบใหม่ ตัวอย่างเช่น เซอเวส (Servaes, J et al. 1996 : 36-42) ได้สรุปลักษณะสำคัญของกระบวนการพัฒนาทางเลือก ดังนี้

1. เนื่องจากประเทศทั้งหลายในโลกนี้ จำเป็นต้องพึ่งพากัน ไม่นานทางใดก็ทางหนึ่ง ดังนั้นทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกจึงน่าจะเป็นสาเหตุร่วมกันในการอธิบายความด้อยพัฒนาของประเทศหนึ่ง ๆ

2. การศึกษาเรื่องของการพัฒนา จำเป็นต้องศึกษาการพัฒนาของประเทศหนึ่ง ๆ ในท่ามกลางบริบทของสังคมโลก ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศศูนย์กลางกับประเทศรอบนอกหรือความสัมพันธ์ภายในของแต่ละประเทศ

3. แนวทางการศึกษาการพัฒนานั้น ควรจะให้ความสนใจกับเนื้อหาของการพัฒนาให้มากขึ้นแทนที่จะสนใจแต่รูปแบบหรือสูตรสำเร็จของการพัฒนา

4. ไม่มีแบบจำลองสากลสำหรับการพัฒนา แต่ละสังคมต้องพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาสำหรับตัวเองขึ้นมา

โรเจอร์ (Roger, E.M. 1976 : 29-38) ได้นำเสนอคุณลักษณะสำคัญ ๆ ของกระบวนการพัฒนาทางเลือกที่ค่อนข้างคำนึงถึงมิติของการเมืองในความหมายของการจัดสรรและการกระจายอำนาจที่มาจากตำแหน่งต่าง ๆ ของสังคม ดังนี้

1. ต้องมีการกระจายข่าวสารข้อมูลและประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคมอย่างเสมอภาคและยุติธรรม
2. ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการพัฒนาตนเอง ทั้งในระดับการวางแผนและการดำเนินการ

3. การวางแผนพัฒนา ต้องมีลักษณะการกระจายอำนาจ (Decentralization) และต้องเน้นการนำเอาทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการพัฒนา

4. ต้องมีการประสานวัฒนธรรม ประเพณีเข้ากับระบบสมัยใหม่ เพราะฉะนั้นความทันสมัยต้องหมายถึงการผนวก การประสาน ทั้งในด้านความคิดใหม่และความคิดเก่าเข้าด้วยกัน โดยในแต่ละท้องถิ่นก็จะมีความแตกต่างกันออกไป

เนอร์ฟิน (Nerfin (ed). 1977) ได้นำเสนอคุณลักษณะสำคัญของกระบวนการพัฒนาที่เขาเรียกว่า การพัฒนาอีกแบบหนึ่งไว้ดังนี้

1. เป็นการพัฒนาที่ต้องตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ความต้องการนี้หมายรวมถึงความต้องการด้านวัตถุและที่นอกเหนือจากวัตถุ โดยถือว่านอกเหนือจากปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพแล้ว คนเรายังมีความต้องการเป็นมนุษย์ ต้องการแสดงออก ต้องการความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ต้องการความเสมอภาค มีศักดิ์ศรีและเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของตนเอง

2. การพัฒนาที่มาจากเนื้อในสังคม เป็นการพัฒนาที่เกิดมาจากแกนกลางของแต่ละสังคม เกิดมาจากเอกลักษณ์ ค่านิยม วิสัยทัศน์ของสังคมนั้น ๆ มิใช่เป็นการพัฒนาที่นำเข้ามาจากสังคมอื่น

3. การพัฒนาที่มีลักษณะพึ่งตนเอง เป็นการพัฒนาที่พึ่งพาความแข็งแกร่งและอาศัยทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นวัตถุ แรงงาน บุคคลรวมทั้งภูมิปัญญาวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ โดยคำว่าพึ่งพากันนี้หมายถึงการพึ่งพาแบบส่วนรวม (Collective Self-Reliance) ซึ่งเท่ากับเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันด้วย ในทางปฏิบัติชุมชนแต่ละแห่งสามารถจะสร้างระบบการพึ่งพาอาศัยกับระดับชาติและระดับโลก แต่ทว่าต้องมีรากฐานอยู่ที่ท้องถิ่นของตนเอง

4. การพัฒนาที่คำนึงถึงผลกระทบและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผล อย่างคำนึงถึงศักยภาพของชุมชนที่จะจัดการการพัฒนานั้น รวมทั้งคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่าง

ยั่งยืนยาวนานถึงคนรุ่นต่อไปด้วย เปิดโอกาสให้ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน การพัฒนาหรือการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ต้องดำเนินการอย่างระมัดระวังให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพสังคมและระดับวัฒนธรรมของท้องถิ่น

5. การพัฒนาที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง เป้าหมายการพัฒนาต้องเน้นการพัฒนาที่ครอบคลุมทุกมิติทุกด้านของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม กิจกรรมเศรษฐกิจ การแบ่งพื้นที่ใช้สอยของสังคม รวมทั้งโครงสร้างอำนาจ โดยการจัดระบบให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจและสามารถดำเนินการบริหารจัดการได้ด้วยตนเอง (Self-Management) เช่น แนวคิดเรื่องการให้ชุมชนจัดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง เป็นต้น

ปัจจัยทั้งห้าประการดังกล่าวนี้ย่อมต้องมีความสัมพันธ์กัน ต้องมีกระบวนการพัฒนาในลักษณะองค์รวมที่ว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ทำการพัฒนามนุษย์ทั้งหญิงและชาย โดยที่มีอาจละเลยคนใดคนหนึ่งหรือไม่อาจทอดทิ้งมิติใดมิติหนึ่งของมนุษย์ การพัฒนาอีกแบบหนึ่งนี้เป็นหลักการที่ใช้ได้ทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศโลกที่สาม โดยที่ในภาคปฏิบัติ การวางนโยบายและการใช้เทคโนโลยีอาจแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ

กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 193) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาทางเลือกหรือการพัฒนาอีกแบบหนึ่งว่ามีตัวแปร 8 ประการที่ต้องได้รับการพิจารณาใหม่ให้แตกต่างไปจากกระบวนการแบบเดิม ดังนี้

1. การประสานสอดคล้องระหว่างจุลภาค-มหภาค (Micro-Macro Articulation) ภาวะการณ์ปัจจุบันนี้มีปัญหาระดับจุลภาค-มหภาค กล่าวคือ หากมีการแก้ไขที่จุดหนึ่งกลับสร้างผลกระทบขึ้นอีกจุดหนึ่ง ตัวอย่างเช่น มาตรการสร้างที่อยู่อาศัยให้ชาวสลัม ก็กลับเพิ่มอัตราการอพยพจากท้องถิ่นชนบทเข้ามาสู่เมืองมากขึ้น ดังนั้นการพัฒนาทางเลือกจึงเสนอให้ใช้หลักการเสริมเพิ่มเติมคือ การแก้ไขปัญหาที่จุดใดจุดหนึ่งอย่างน้อยก็ต้องมีมาตรการเสริมเพิ่มเติมสำหรับจุดอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กัน

2. ศึกษาภาคส่วนที่อยู่นอกระบบ (Informal Sector) ให้เด่นชัดขึ้นมาในระบบเศรษฐกิจแห่งชาติ มีกรณีที่น่าสนใจคือ เรื่องการใช้เวลาของประเทศสวีเดน ในขณะที่ชั่วโมงทำงานของเศรษฐกิจในระบบมีเพียง 6 พันล้านชั่วโมงต่อปี บรรดางานที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจสีขาว (White Economy) อันได้แก่ งานบ้าน การซื้อของ การดูแลเด็ก การเดินทาง กินเวลาถึง 7 พันล้านชั่วโมงต่อปี ด้วยตัวเลขเช่นนี้อาจประมาณการได้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบนอกระบบทั้งระบบเศรษฐกิจสีขาวและระบบเศรษฐกิจสีดำ (Black Economy) ในประเทศโลกที่สามจะต้องมีปริมาณอย่างน้อยเป็น 2-3 เท่าของเศรษฐกิจในระบบอย่างแน่นอน นักเศรษฐศาสตร์จึงต้องตัดสินใจว่าจะคิดคำนวณถึงสิ่งที่วัดได้หรือจะคำนึงถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นอยู่จริง ๆ

3. แนวคิดเรื่องความต้องการของมนุษย์ ต้องแยกระหว่างสิ่งที่เรียกว่าความต้องการ (Needs) และตัวตอบสนองความต้องการ (Satisfiers) ทั้งสองอย่างนี้มีความแตกต่างกันโดยพื้นฐานที่ว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นมีอยู่อย่างจำกัดและเหมือนกันทั่วโลก หากแต่ตัวตอบสนองนั้นแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและตามวัฒนธรรม รวมทั้งมีเพิ่มขึ้นได้อย่างไม่จำกัดทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ความต้องการอันหลากหลายของมนุษย์นั้นสรุปแล้วมี 2 หมวดใหญ่ ๆ คือความต้องการที่จะเป็น (Need of Being) และความต้องการที่จะมี (Need of Having) วิธีการตอบสนองความต้องการของมนุษย์นั้นสามารถตอบสนองได้จากภายในตัวของ

มนุษย์ (Intra human) จากระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (Interhuman) และจากภายนอกตัวมนุษย์ (Extra human) เช่น จากสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

4. แนวคิดเรื่องความยากจน ความยากจนมีอยู่หลายประเภท การพัฒนาทางเลือกพยายามที่จะต่อสู้กับความยากจนทุกประเภท มิใช่แต่ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น ความยากจนจะเกิดขึ้นเมื่อความต้องการของมนุษย์ไม่ได้รับการตอบสนอง ยุทธวิธีแก้ไขความยากจนของกลุ่มการพัฒนาทางเลือกจะเริ่มต้นจากความมั่งคั่งที่ประชาชนมีอยู่ ยุทธวิธีดังกล่าวจะช่วยให้ประชาชนมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น หมายความว่าเมื่อความต้องการอย่างหนึ่งไม่ได้รับการตอบสนอง ระบบทั้งระบบก็จะพยายามหาสมดุลด้วยการตอบสนองในระดับอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าท่ามกลางความยากจนในด้านการดำรงชีพ คนยากจนมักจะมีสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อตอบสนองความต้องการด้านการพิทักษ์ปกป้อง ความรักและการมีส่วนร่วม ส่วนนี้คือ ความมั่งคั่งที่ประชาชนมีอยู่ ซึ่งใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหาคความยากจนได้

5. แนวคิดเรื่องขนาดที่พอดีของระบบ (Critical System Size) ขนาดของระบบเท่าใดที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมและรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพร้อมกับที่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ เมื่อขนาดนั้นใหญ่เกินจุดวิกฤติประชาชนจะสูญเสียคุณสมบัติของคนที่มีจักริเริ่มสร้างสรรค์และแปรสภาพเป็นเพียงวัตถุที่มีประสิทธิภาพเท่านั้น

6. เป้าหมายของการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองนั้น ได้หมายถึงการแยกตนเองอย่างโดดเดี่ยว ในทางตรงกันข้ามต้องประกอบด้วยพึ่งพาอาศัยกันและกันแทนรูปแบบของการแข่งขันกันอย่างระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน การพึ่งตนเองจะเริ่มเป็นจริงเป็นจังได้จะต้องมีเงื่อนไขเบื้องต้นคือ ประชาชนจะต้องมองดูตนเองในทัศนะใหม่ ได้แก่ ตระหนักถึงศักยภาพและขีดความสามารถของตนเองเป็นสำคัญ

7. ชิดจำกัดด้านนิเวศ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจปัจจุบันใช้ฐานคิดแบบมีแต่มนุษย์เท่านั้นที่เป็นเจ้าของโลกนี้ (Anthropocentrism) และถือว่ามนุษย์อยู่เหนือธรรมชาติอื่น ๆ จึงไม่คำนึงถึงขีดจำกัดด้านนิเวศซึ่งก่อให้เกิดปัญหาให้มนุษย์ในยุคต่อไป

8. ปัญหาเรื่องตัวชี้วัด บรรดาตัวชี้วัดที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นแต่ตัวเลขที่มีอยู่ในระบบตลาดเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ตัวเลขการผลิตอาหารที่เพิ่มขึ้นแม้ว่าประชาชนที่เป็นผู้ผลิตอาหารโดยตรงจะตกอยู่ในภาวะทุพโภชนาการ อย่างไรก็ตามยังคงจำเป็นต้องใช้ตัวเลขในระบบตลาดเป็นตัวชี้วัด หากแต่ต้องขยายมิติตัวชี้วัดออกไปถึงมิติอื่น ๆ ที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์ด้วย

แนวนโยบายและองค์ประกอบของการพัฒนาทางเลือก

จากความเข้าใจเบื้องต้นของการพัฒนาทางเลือกที่ว่า การพัฒนาทางเลือก หมายถึง ทางเลือกอื่นที่ไม่ใช่ทุนนิยมอุตสาหกรรมกระแสหลัก จามะรี เชียงทอง (2549 : 119-121) ได้สรุปแนวคิดของ นักสังคมวิทยาการพัฒนา เช่น ฟรีเบอร์กและเฮ็ดเน่ ที่มองว่าการพัฒนาทางเลือกมีส่วนสัมพันธ์กับปรัชญาแบบที่เรียกร้องการกลับไปสู่ความเป็นชุมชน (Return to Gemeinschaft) ปรัชญาการพึ่งตนเองแบบตะวันออก เช่น ปรัชญาของมหาตมะคานธี ปรัชญาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ รวมทั้งกระแสการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของการเมืองสีเขียวของตะวันตก ดังนั้น เฮ็ดเน่ จึงสรุปว่า การพัฒนาทางเลือกมีนโยบายที่ประกอบด้วย

1. การตอบสนองความต้องการพื้นฐานทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ
2. การพัฒนาจากภายใน คือไม่พึ่งพาภายนอกมากเกินไป
3. ความสามารถพึ่งพาตนเอง
4. การไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางนิเวศ
5. การให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ของตนเอง

นอกเหนือจากนโยบายกว้าง ๆ ห้าประการดังกล่าว เอ็ดเนย์ยังมีความเห็นว่าเมืองคัมพรคอบที่สำคัญสามประการของกลไกการทำงานของการพัฒนาทางเลือกคือ (1) การให้ความสำคัญกับชุมชนและการพึ่งตนเอง (2) ภาคเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (3) การเมืองภาคประชาชน ซึ่งเน้นประชาชนและการให้ความสำคัญในกระบวนการตัดสินใจที่จะมีผลกระทบต่อตนเองโดยตรงแทนที่จะต้องคอยรับฟังคำสั่งและการกำกับจากภาครัฐเท่านั้น

จากแนวนโยบายและองค์ประกอบของการพัฒนาทางเลือกข้างต้นจึงขอนำเสนอแนวคิดการพัฒนาทางเลือก ได้แก่ แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ ส่วนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่จะนำเสนอในบทต่อไป

แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี

แนวคิดนี้เกิดขึ้นมาในยุคที่ประเทศอินเดียเป็นเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษ ยุทธศาสตร์ของคานธี แตกต่างจากยุทธศาสตร์กระแสหลักของการต่อต้านอาณานิคมโดยทั่วไปสองประเด็น คือ

1. คานธีใช้ยุทธศาสตร์สันติวิธี การไม่ใช้ความรุนแรง (Satyagraha) คานธีเห็นว่าการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นหลักทั่วไปที่เป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ของมนุษย์ควรปฏิบัติ ตั้งแต่สังคมรอบครัวไปจนถึงสังคมใหญ่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสังคมเกิดขึ้นได้ก็เพราะมนุษย์ไม่ใช้ความรุนแรงระหว่างกัน มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่นก็คือ ความสามารถที่จะไม่ใช้ความรุนแรง คานธีเห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องคำนึงถึงการปฏิบัติตามหลักสัจยาเคราะห์และหลักอหิงสา การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องมุ่งไปสู่จุดหมายของชีวิตคือยกระดับจิตใจให้เข้าใจพระเจ้า เศรษฐกิจต้องถูกกำกับด้วยจริยธรรม เศรษฐศาสตร์ต้องเป็นเรื่องเดียวกับศาสนาหรือเรื่องจิตวิญญาณ (Spirituality) ซึ่งจะช่วยให้ไม่ปรากฏการทุจริตใด ๆ อีกต่อไป (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ,2548 : 99)

2. แนวคิดสวเทชี (Swadeshi) หรือแนวคิดชุมชนหมู่บ้าน สำหรับคานธี จิตวิญญาณและหัวใจของประเทศอินเดียอยู่ที่หมู่บ้าน ซึ่งคานธีเคยกล่าวไว้ว่า “ความเป็นอินเดียที่แท้จริงจะไม่ถูกค้นพบในเมือง แต่จะพบในหมู่บ้านนักร้อยนับพันในชนบท ถ้าหมู่บ้านเหล่านี้สิ้นสุดลงความเป็นอินเดียก็จะสิ้นสุดลงด้วย” (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 226)

ยุค ศรีอาริยะ. (2542 : 28-29 ได้อธิบายว่ามหาตมะ คานธี ได้นำเสนอแนวคิดสวเทชีอย่างเป็นรูปธรรมโดยมีหลักการที่สำคัญที่ประกอบด้วย

1. ประเทศอินเดียคือ ระบบรัฐชาติที่มีรัฐเป็นศูนย์กลาง หากแต่คือการรวมตัวขึ้นมาของชุมชนหมู่บ้านที่ปกครองตนเอง สามารถพึ่งพาตนเองและสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการผลิตภายในชุมชน

2. อำนาจสูงสุดทั้งการเมือง เศรษฐกิจรวมทั้งอำนาจในการตัดสินใจที่จะค้าขายกับภายนอกจะต้องขึ้นอยู่กับกรรมการหมู่บ้าน

3. ทุกสิ่งที่ผลิตในหมู่บ้านต้องถูกใช้และถูกบริโภคภายในก่อน การค้าระหว่างหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านกับเมืองควรจะมียูบ่างแต่ไม่มากนัก หากสินค้าและบริการประเภทใดทำได้ในหมู่บ้านก็ไม่ควรจะส่งเข้ามาจากที่อื่น

4. เพื่อบรรลุเป้าประสงค์ดังกล่าวข้างต้น หมู่บ้านทุกแห่งต้องมีฐานเศรษฐกิจที่มั่นคง ซึ่งสามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในหมู่บ้านได้ นอกจากนี้ทุกหมู่บ้านควรมีอาชีพที่หลากหลาย ตั้งแต่ชาวนา ชาวไร่ พ่อค้า คนทำรองเท้า พระ ช่างปั้น ฯลฯ กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งคือ แต่ละหมู่บ้านเน้นหน่วยที่เบ็ดเสร็จภายในตัวเอง มีเครือข่ายเชื่อมสัมพันธ์กับหน่วยอื่นอย่างหลวม ๆ เท่านั้น

5. หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านควรจะวางอยู่บนจิตวิญญาณของความเป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่จิตวิญญาณแห่งความเป็นปัจเจก มุ่งที่จะแข่งขันเอาชนะกัน จิตวิญญาณที่สำคัญคือ ต้องยกย่องการทำงานด้วยมือ ถือว่าการทำงานด้วยมือมีค่ายิ่งกว่าการทำงานด้วยเครื่องมือหรือเครื่องจักร เพราะการทำงานด้วยมือก่อให้เกิดจิตวิญญาณที่สงบ มีสมาธิและก่อให้เกิดความรู้สึกรื่นรมย์หรือความสุขต่อผลงานของตนเอง

ดังนั้น หลักการของสวเทศนี้เมื่อคิดเป็นลูกโซ่ จากครอบครัวไปถึงชุมชนถึงประเทศชาติและโลก ทำให้เห็นความสำคัญและความเชื่อมโยงของชุมชนกับเศรษฐกิจท้องถิ่นและเศรษฐกิจชาติ (ไพโรจน์ ภัทรนรากุล, 2545 : 14)

ในบริบทที่คานธีนำเสนอแนวความคิดนี้เป็นช่วงเวลาประเทศอินเดียกำลังเรียกร้องอิสรภาพจากการตกเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ ซึ่งตักตวงทรัพยากรจำนวนมหาศาลจากอินเดียในรูปแบบที่อังกฤษซื้อวัตถุดิบจากอินเดียในราคาถูก ในขณะที่อินเดียซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากอังกฤษในราคาแพง ดังนั้นการพึ่งตนเองจึงเป็นทั้งวิธีการปฏิบัติและอุดมการณ์ทางการเมืองที่นอกจากเป็นหลักการให้อินเดียมุ่งพัฒนาจากภายในของตนเองยังหมายถึงระบบเศรษฐกิจที่ไม่มุ่งเอาไรต์เอาเปรียบจากการบริโภคสินค้าที่มาจากทางไกลมากเกินไป

ในแง่ปฏิบัติ คานธีมุ่งให้ความสำคัญต่อการบริโภคจากสภาพแวดล้อมใกล้ชิดตนเองมากกว่าความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยของการบริโภคของนอก เช่น การใช้ผ้าทอพื้นเมือง ซึ่งคานธีใช้นุ่งหม่ตลอดชีวิตทางการเมืองหรือการรณรงค์การทำเกลือจากทะเลในฐานะสัญลักษณ์การต่อต้านทางการเมือง ในการที่รัฐบาลอาณานิคมผูกขาดการผลิตเกลือและเรียกเก็บภาษีจากเกลือแพงเกินไป

การพึ่งตนเองของคานธีเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างและเชิดชูความเป็นอินเดีย เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพและปลุกเร้าความฮึกเหิมของประชาชนในการต่อต้านลัทธิอาณานิคม แม้แต่ตัวของคานธีเองในระยะหลังก็ได้หันมาแต่งกายด้วยผ้าทอพื้นเมืองที่ได้ได้ย้อมสี ในชุดแต่งกายแบบพื้นเมือง ดังนั้นชุมชนและตัวตนของความเป็นอินเดียจึงสะท้อนให้เห็นชัดเจนในสัญลักษณ์ที่คานธีพยายามแสดงออก

กล่าวอย่างสรุปก็คือ คานธีมีแนวคิดที่ตรงกันข้ามอย่างยิ่งกับแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตกที่เน้นการรวมศูนย์และการสร้างรัฐชาติ โดยใช้รัฐเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ใช้ความเป็นเมืองเป็นเป้าหมายแห่งการ

พัฒนา ใช้เมืองเป็นศูนย์กลางแห่งอารยธรรม แต่สำหรับคานธีศูนย์แห่งอารยธรรมคือชนบทไม่ใช่เมือง ดังนั้นแนวคิดสวเทศีจึงไม่ใช่แนวคิดทางเศรษฐกิจเท่านั้นแต่เป็นแนวคิดทั้งเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมทางการเมือง กล่าวคือความเชื่อเรื่องอำนาจอธิปไตยว่าเป็นของชุมชน สำหรับเศรษฐกิจใช้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่วนทางวัฒนธรรมใช้ฐานความคิดทางวัฒนธรรมตะวันออกและความคิดเรื่องสันติหรือความสงบเป็นฐานด้านวัฒนธรรมตะวันตก

ดังนั้น การพัฒนาจึงต้องเน้นการกระจายอำนาจไม่ใช่การรวมศูนย์ การกระจายนี้หมายถึง การกระจายผลผลิต การกระจายทรัพยากร โดยใช้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นฐานของการพัฒนาและชุมชนต้องมีอำนาจกำหนดชะตากรรมของชุมชนเองคือ ชุมชนเป็นเจ้าของอธิปไตยแห่งชาติ

ยุค ศรีอาริยะ (2542 : 32-33) ได้แสดงความคิดเห็นต่อแนวคิดการพึ่งตนเองของมหาตมะ คานธี ว่าจุดแข็งของยุทธศาสตร์สวเทศีคือ การให้ความสำคัญกับชาวไร่ ชาวนา ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศโลกที่สามและเป็นพลังสำคัญที่ไม่ควรมองข้ามอย่างยิ่ง แต่จุดอ่อนของสวเทศี คือ ยังไม่สามารถมีคำตอบที่ชัดเจนทั้งทางทฤษฎีและทางยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ ยุทธศาสตร์สวเทศีต้องถือว่าเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเลือกหนึ่งในการต้านกระแสโลกาภิวัตน์เท่านั้น เพราะปัจจุบันชาวนา ชาวไร่เองก็เริ่มตระหนักว่าไม่สามารถต้านกระแสโลกาภิวัตน์แต่เพียงลำพังได้ ต้องระดมพลังสามัคคีทุกฝ่ายทั้งในเมืองและชนบทเข้ามาประสานงาน อีกประการหนึ่งความรู้พรมแดนก็มีฐานะคุกคามต่อการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท ทำให้ความเชื่อแบบสวเทศียากที่จะดำรงอยู่และพัฒนาออกไปได้

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

จากการวิเคราะห์ภาพรวมของการพัฒนาประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 มาจนถึงปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าประเทศไทยได้บทเรียนที่สำคัญคือข้อที่ว่าแนวทางการพัฒนากระแสหลักนั้นมีปัญหา ไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย แต่ควรส่งเสริมให้ชุมชนทำธุรกิจหรือสร้างเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนนี้จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจชุมชนให้แก่ชุมชน บางคนเรียกแนวคิดนี้ว่าเศรษฐกิจพื้นฐานหรือเศรษฐกิจพึ่งตนเองหรือเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งอาจมีลักษณะและปรัชญาแนวคิดทิศทางเดียวกันแต่อาจจะมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกัน ประเด็นที่สำคัญคือ มิใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของสังคม การศึกษา วัฒนธรรม ประชาธิปไตย สิ่งแวดล้อม จิตใจ ศีลธรรมและสุขภาพอนามัย

ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพึ่งตนเองกับเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากเดิมชุมชนในชนบทอยู่ได้ด้วยตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน พึ่งพาธรรมชาติ สายสัมพันธ์แนวนอนนำไปสู่การพึ่งพากันจนกลายเป็นประเพณี วิถีชีวิตหรือระเบียบของชุมชน มีผลต่อการสร้างเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งแต่เดิมเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ เป็นการมาหากินเพื่อให้ชีวิตอยู่รอด บทบาทของเงินตรามีน้อยมาก

เมื่อเริ่มต้นยุคของการพัฒนา โครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งพาถูกแทนที่ด้วยโลกทัศน์ทุนนิยม เงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญในชุมชน ชนบทกลายเป็นแหล่งทรัพยากรและแรงงาน สำหรับพัฒนาเมืองให้เจริญมั่งคั่ง ทั้งให้ชุมชน/หมู่บ้านในชนบทล่มสลาย การต่อสู้เพื่อความอยู่รอดจึงเป็นเหตุให้หลายชุมชนเกิดผู้นำ

ตามธรรมชาติ รวมตัวขึ้นมาช่วยเหลือตนเอง หันมาสะสมทุนที่เป็นทุนของชุมชนเพื่อการอยู่รอดร่วมกัน มีการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชนขนาดเล็กหรืออุตสาหกรรมครัวเรือนขึ้น ความสำเร็จของชุมชนเหล่านี้ช่วยให้ตนเองอยู่รอดและยังพัฒนาให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจเงินตรา (พิทยา ว่องกุล, 2542 : 8)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548 : 42) กล่าวว่าแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนที่สำคัญคือ ครอบครัวยุคใหม่เป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกของครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ความพอเพียง การพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับการใช้แรงงาน เพราะแรงงานเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่โดยธรรมชาติ มีการพึ่งแรงงานในครอบครัว พึ่งทรัพยากรท้องถิ่น พึ่งตัวเองและพึ่งกันเองในชุมชนก่อน หากจะมีการขายซึ่งเป็นขั้นตอนที่สูงขึ้นก็ขายในตลาดใกล้ตัว ตลาดภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นคือ เศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งที่ฝังตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมในระบบทุนนิยม ดังนั้นจึงหลุดออกจากสังคมและวัฒนธรรมแล้ว หวนกลับมาทำลายสังคมนวัตกรรม

1. หลักการของเศรษฐกิจชุมชน

หลักการสำคัญของเศรษฐกิจชุมชนวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายเพราะความหลากหลายคือธรรมที่สังเกตได้จากธรรมชาติย่อมจะมีลักษณะที่หลากหลายเสมอ เพราะความหลากหลายคือ หลักประกันของความอยู่รอดและความมั่นคงของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด เกษตรกรไทยในอดีตก็เน้นการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิดเพื่อเป็นหลักประกันของผลผลิต การปลูกพืชเชิงเดี่ยวจึงเป็นการผลิตที่ผิดธรรมชาติ ในแง่ของสังคมวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน การดำรงอยู่ร่วมกันของคนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมจึงมีการนำเอาแนวคิด ความเชื่อ การแก้ปัญหาประยุกต์ใช้ในสังคมที่อยู่ร่วมกันในแง่ของระบบเศรษฐกิจ การทอดทิ้งการผลิตในภาคเกษตรให้ ความสนใจแก่การผลิตภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเป็นหลัก เมื่อมีปัญหาจากค่าเงินและสถาบันการเงิน ระบบเศรษฐกิจจึงพังทลายเพราะระบบมีความหลากหลายน้อยเกินไป

ดังนั้นเป้าหมายหลักของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนจึงต้องสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนและฐานการผลิตตั้งแต่ระดับชุมชนขนาดเล็กหรือชุมชนหมู่บ้านไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่ในระดับชาติให้เป็นระบบเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานการผลิตที่หลากหลายและยั่งยืน ต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอยู่บนวัฒนธรรมหรือรากเหง้าของตนเอง แต่ละชุมชนต้องหันกลับมาพิจารณาถึงฐานทรัพยากรและองค์ความรู้ของชุมชนว่ามีจุดอ่อน จุดแข็งอยู่ที่ใดและเลือกใช้ความได้เปรียบให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

เพื่อให้บรรลุการเป็นเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 4 ประการ ดังนี้ (ยศ สันตสมบัติ, 2542 : 200-201)

1. ชุมชนเรียนรู้ หมายความว่า คนต้องเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเน้นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยสืบทอดภูมิปัญญาเดิมและปรับประยุกต์เข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของยุคสมัยได้อย่างแท้จริง หากเป็นชุมชนชนบทที่ทำการผลิตในภาคเกษตรนี้สำคัญของการเป็นชุมชนเรียนรู้ย่อมหมายความว่าชุมชนดังกล่าวมีการปรับปรุง คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พืชอย่างต่อเนื่อง สามารถควบคุมระบบการผลิตและสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอกได้อย่างรู้เท่าทัน

2. ชุมชนจะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรที่ดี และมีสภาพแวดล้อมที่ดี มีทรัพยากรในระดับที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ มีสำนึกของความเป็นชุมชน มีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งสามารถจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน ชุมชนยังต้องมีความสามารถในการวางกฎเกณฑ์ เพื่อจัดระเบียบของชุมชนและจัดการความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ใช้ป่าผืนเดียวกันหรือใช้น้ำสายเดียวกัน เป็นต้น มีการสร้างเครือข่ายพหุภาคี โดยเน้นความร่วมมือระหว่างชุมชน นักวิชาการองค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐและเอกชน เพื่อสร้างขึ้นเป็นประชาคมในระดับต่าง ๆ ซึ่งทำงานสู่จุดมุ่งหมายในการสร้างสังคมร่วมกัน

3. ชุมชนต้องมีศักยภาพในการผลิต ชุมชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในฐานทรัพยากรของตนเองว่ามีจุดแข็งที่ตรงไหน ชุมชนมีศักยภาพในการผลิตอะไร ใช้อะไร ขายอะไรได้อย่างยั่งยืน ศักยภาพในการผลิตยังหมายถึงรวมถึงการเรียนรู้ที่จะเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตด้วยการแปรรูป การบรรจุหีบห่อ การส่งเสริมบทบาทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือรูปแบบของการสร้างรายได้อื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ศักยภาพในการผลิตยังหมายถึง การที่ชุมชนจะต้องมีทุนซึ่งมาจากการริเริ่มของชาวบ้านเอง มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการการผลิต เช่น ทำบัญชี มีการพัฒนาระบบตลาด มีความรู้เรื่องตลาด ร้านค้าชุมชนไปจนถึงการส่งออกตามแต่ระดับการพัฒนาและศักยภาพของแต่ละชุมชนเป็นสำคัญ

4. ชุมชนจะต้องมีศักยภาพในการกำหนดและจัดการชีวิตตนเอง หมายความว่า ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ปราศจากการแทรกแซงและครอบงำจากภายนอก ความเป็นตัวของตัวเอง มีความเคารพในจารีตประเพณี ระบบคุณค่าและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตน

สรุปได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนคือ ทางเลือกของการพัฒนาที่เน้นการสร้างฐานการผลิต กระบวนการเรียนรู้ระบบการจัดการทรัพยากร การจัดการทุนและตลาดในรูปแบบที่หลากหลาย โดยพิจารณาจากศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อมจะต้องมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เน้นความยั่งยืน ความเป็นธรรม คุณภาพชีวิตและประสิทธิภาพของการผลิตไปพร้อมกัน

2. รูปแบบการพึ่งตนเองด้วยเศรษฐกิจชุมชน

การพัฒนาที่ผ่านมาในสังคมไทยพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริงไม่สามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้ สมกับคำกล่าวที่ว่าเศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืนชุมชนหลายแห่งสรุปบทเรียนพบว่าการพึ่งพาผู้อื่นไม่ว่ารัฐหรือใครก็ตามไม่ได้ทำให้ดีขึ้น ปัญหาไม่สามารถแก้ไขได้หมดไป เพราะชุมชนคิดและตัดสินใจเองไม่ได้ ชุมชนเหล่านี้จึงมองย้อนกลับมาดูที่ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่และกลับลำหันมาพึ่งพาตนเอง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นสำคัญ ตั้งอยู่บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสานกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้ทุนของท้องถิ่นเป็นหลัก ทุนจากภายนอกมาเสริมชุมชนแต่ละแห่งมีวิถีคิดและภูมิปัญญาเป็นของตนเองในการเสริมสร้างกระแสเศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชนให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ เมื่อเงินทุนชุมชนเติบโต มีทั้งทุนภูมิปัญญา ทุนวัฒนธรรมที่เข้มแข็งก็สามารถใช้ทุนเหล่านี้มาพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาชุมชนได้

กรณีตัวอย่างที่ชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราชที่ได้นำภูมิปัญญาของชุมชนในการพึ่งตนเองด้วยแนวทางการพัฒนาทางเลือกเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งผลแห่งความสำเร็จที่ได้เป็นที่ยอมรับในประเทศและนานาชาติ โดยมูลนิธิรางวัลรามอน แมกไซไซ ได้ประกาศยกย่องนายประยงค์ รัตนรงค์ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนไม้เรียง ให้เป็นผู้รับรางวัลแมกไซไซสาขาผู้นำชุมชนในปีพ.ศ. 2547 และไม้เรียงก็เป็นที่ยังคงในฐานะชุมชนแห่งการพึ่งตนเองไปพร้อมกัน

ไม้เรียงเป็นชุมชนที่เคยถูกทำลายด้วยมหาวาตภัยแหลมตะลุมพุกเมื่อปี พ.ศ. 2505 ตามด้วยสึบกว่าปีแห่งความวุ่นวายเรื่องแร้ที่เขาศูนย์ที่บรรดาผู้คนหลังไหลไปชุดสมบัติ หวังความร่ำรวย อันเป็นผลทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหายอย่างรุนแรง แต่ไม้เรียงก็กลับพลิกฟื้นสถานการณ์ด้วยทุนทางปัญญา ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2520 เริ่มจากการแก้ปัญหาทางพารา โดยการระดมทุนของชาวบ้านสร้างโรงงานแปรรูปยาง ดำเนินการสร้างโรงงานเอง บริหารจัดการเอง ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น ทำในขนาดที่พอดีกับไม้เรียง พอดีกับทรัพยากร ผลผลิตของตัวเอง ซึ่ขีดความสามารถในการบริหารจัดการ แต่แม้โรงงานแปรรูปยางจะอยู่ได้หลายปี ชุมชนก็พบว่าไม่ใช่แนวทางการแก้ไขปัญหาที่ถาวรยั่งยืน การแก้ปัญหาต้องแก้อย่างมียุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นที่มาของแผนแม่บททางพาราไทย จากการร่วมกันยกร่างแผนของชาวชุมชนไม้เรียง ร่วมกันกับผู้นำชาวสวนยางในนครศรีธรรมราช หากจะกล่าวว่าการที่ทางพาราในระยะหลังราคาสูงขึ้นถึง 70-80 บาท ส่วนหนึ่งเกิดจากภูมิปัญญาของชาวชุมชนไม้เรียงที่ได้ค้นหาแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหของตนเองก็ไม่น่าจะผิดไปจากความเป็นจริง (นันทนีย์ กมลศิริ พิชัยพร, 2549 : 232)

นอกจากยุทธศาสตร์ทางพารา ชุมชนไม้เรียงเห็นว่าการแก้ปัญหาชาวบ้านจำเป็นต้องทำอย่างมีแบบแผนด้วยยุทธศาสตร์ที่ชุมชนเป็นคนคิดเอง การพัฒนาต้องทำแบบบูรณาการทำให้ตอบสนองชีวิตของชุมชน เรียกว่าแผนแม่บทชุมชนและเรียกวิธีการทำแผนแม่บทชุมชนนี้ว่าการประชาวิจัยหรือการวิจัยของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน (People Research Development : PR&D)

การทำแผนแม่บทชุมชนนำไปสู่การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจชุมชน จัดระเบียบชีวิตและเศรษฐศาสตร์ของชุมชน ลดการพึ่งพาผลผลิตจากภายนอก จัดระบบการผลิต การบริโภค การตลาด การแปรรูป การจัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านี้คือ การประกอบการของชุมชนที่เรียกว่า วิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการคือ ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้จัดการ ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน ริเริ่มสร้างสรรค์โดยชุมชน ทำให้เกิดนวัตกรรม ใช้ฐานทางภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล ดำเนินการแบบบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นชุมชนเกื้อกูลกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันเป็นหัวใจและการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมาย (เสรี พงศ์พิศ, 2548 : 22-23) ปัจจุบันแผนแม่บทชุมชนไม้เรียงมีการประกอบการต่าง ๆ หรือวิสาหกิจชุมชนมากกว่า 50 รายการ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และการจัดการชีวิตของตนเองอย่างมีแบบแผน มีทุกเรื่องตั้งแต่ผลิตข้าวปลาอาหาร พืชผัก ยาสมุนไพร ของใช้ในครัวเรือน สุขภาพ กองทุน การจัดการทรัพยากรต่าง ๆ

ตัวอย่างของชุมชนพึ่งตนเองของไม้เรียงเป็นตัวอย่างของการพัฒนาแบบมีแผนมีแนวทางที่เป็นไปได้ตามศักยภาพของชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของข้อมูลความรู้และภูมิปัญญา มูลนิธิรางวัลแมกไซไซ บันทึกไว้ในการประกาศเกียรติคุณ ประยงค์ รัตนรงค์ว่า เป็นผู้ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อพัฒนาระบบ

เศรษฐกิจท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งผู้นำแม่โขงโซอิบายว่าวันนี้พันธุมการพัฒนาที่คิดว่า เห็นว่า เข้าใจว่า รู้สึกว่า วันนี้ต้องใช้ความรู้และต้องเป็นความรู้ที่นำไปสู่การปฏิบัติได้ จนเกิดปัญหาการพัฒนาจึงจะเกิด

มีอีกกรณีตัวอย่างหนึ่งที่จะฉายภาพให้เห็นว่าการใช้ภูมิปัญญาในการพัฒนาด้วยการพึ่งตนเองของชุมชนนั้นก็คือ ชุมชนบ้านน้ำหิน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่านที่ได้ทำแผนแม่บทชุมชน มีข้อมูลทรัพยากร ทุนสถานภาพรายรับรายจ่าย หนี้สิน ความรู้ ภูมิปัญญา ปัญหาและความต้องการ ได้ค้นหาทุนชุมชนและโอกาสชุมชนจึงวางแผนชีวิตใหม่เริ่มจากการระดมทุนจากชาวบ้าน 33 ครอบครัวที่พร้อม แล้วนำไปลงทุนโรงสีเล็ก เอาไปบ้านมาครอบครัวละ 2 ตัวมาเพื่อเลี้ยงรวมกันใกล้โรงสีเพราะมีปลายข้าว ลงทุนซื้อหมูมาเลี้ยงเพราะมีรำ มีวัตถุดิบประสงค์เอาไว้บริโภคในชุมชน ไม่ต้องซื้อหมูจากข้างนอกที่เสี่ยงต่อการปนเปื้อนของสารเคมี เลี้ยงปลา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย มีแกลบกี้ปั่นหม้อ ปั่นอิฐ ทำปุ๋ยชีวภาพ อาหารสัตว์ มีโรงเพาะเห็ด ปลูกผักปลอดสาร ทำสมุนไพร มีกลุ่มออมทรัพย์ มีร้านค้าชุมชน มีที่ทอผ้าก็ขอให้ผู้สูงอายุได้สอนคนรุ่นใหม่ให้ทอผ้าเป็น มีการออกกำลังกายและกิจกรรมอื่น ๆ รวมแล้วยี่สิบกว่ากิจกรรม ซึ่งเชื่อมโยงกัน เกื้อกูลกัน ได้งาน ได้เงิน ได้ความรู้ สนุกสนานกับการทำงานร่วมกัน การพบปะกับผู้คนที่ไม่ขอเรียนรู้ดูงาน พันธุ์ไม้ ยาสมุนไพร ทัศนกรรมและของที่ระลึกหลายอย่างที่ผลิตในหมู่บ้านก็นำมาขายให้แก่ผู้ไปศึกษาดูงาน กิจกรรมเหล่านี้เป็นชุดกิจกรรม (Cluster) เศรษฐกิจที่เกื้อกูลกันก่อให้เกิดเป็นเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน

ชุมชนบ้านน้ำหินเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ของชาวบ้านธรรมดาที่ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการใช้ทุนชุมชนไม่ว่าจะเป็นทุนทางปัญญาที่ร่วมกันคิด ร่วมกันทำหรือ ทุนที่เป็นเงินตราที่สามารถระดมทุน 50,000 กว่าบาทมาบริหารจัดการจนสามารถกลายเป็นสินทรัพย์กว่า 5 ล้านบาทภายใน 5 ปีได้ ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แล้วว่าการพัฒนาด้วยการสร้างความเจริญเติบโตไม่อาจแก้ปัญหาความยากจนได้ การพึ่งตนเองและทุนทางปัญญาต่างหากที่ทำให้เกิดการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

การพัฒนาทางเลือกแนววัฒนธรรมชุมชน เป็นแนวคิดที่เน้นระบบคุณค่าและจิตใจมากกว่าวัตถุนั้นเป็นแนวทางการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลอย่างมาก จากความเชื่อทางพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกายเซน แนวทางการพัฒนาทางเลือกนี้ถือได้ว่าเป็นปฏิกิริยาต่อต้านอิทธิพลจากภายนอกและต่อต้านลักษณะทุนนิยมรวมทั้งความทันสมัยตามวัฒนธรรมตะวันตก ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติและค่านิยมของชาติพันธุ์ดั้งเดิม โดยการส่งเสริมให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน ประเพณีท้องถิ่น ฯลฯ มาเป็นสื่อในการปลูกจิตสำนึกเพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยอาจกระทำในรูปแบบของการระดมทุน การสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มเพื่อตั้งเป็นกองทุนช่วยเหลือกันเองในด้านต่าง ๆ ที่ครอบคลุมวิถีชีวิตทุกด้าน

ประเวศ วะสี (2544 : 32-33) ได้เสนอให้ใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย สังคมที่จะเข้มแข็งและมั่นคงนั้นต้องมาจากฐานล่างที่เข้มแข็ง ถ้าพัฒนาแต่ข้างบนจนเขาให้ข้างล่างอ่อนแอ สังคมทั้งสังคมจะถล่มลงมา สถาบันมีฐานล่างที่มีความสำคัญที่สุดก็คือ ชุมชน การสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาบนฐานรากแห่งความจริงของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นก็คือ การเน้นชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวตั้งในการพัฒนา โดยได้ให้ความเห็นไว้ว่า

“การพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญในทางพุทธศาสนา หมายถึงความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเองโดยคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรม จึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เป็นเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงชีวิต จิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างได้คุณภาพ”

รากฐานแนวคิดชุมชนเป็นการแสวงหาความสมดุลกับแนวคิดปัจเจกนิยมที่ถูกเน้นมากภายใต้ลัทธิทุนนิยมผู้คนต่างมุ่งแสวงหา กอบโกย แข่งขันและไม่รับผิดชอบซึ่งกันอันนำมาสู่ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ในสภาวะการดังกล่าวจึงเกิดกระแสการหวนกลับมาสนใจชุมชนในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งยังคงมีระบบชุมชนที่เข้มแข็งอยู่ เพื่อเป็นการถ่วงดุลกับภาวะปัจเจกนิยมที่นำไปสู่สังคมสู่หายนะ การแสวงหาชุมชนในบริบทใหม่มิได้สนใจแต่ชุมชนในรูปแบบเดิมหรือเน้นย้ำแต่ชุมชนจนละเลยสิทธิปัจเจกชนดังเช่นในอดีต แต่เน้นถึงความเป็นชุมชน อันหมายถึงกระบวนการก่อรูปความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่นหลากหลายในบริบทใหม่ ๆ (กฤษฎา บุญชัย, 2541 : 13)

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทยมีต้นกำเนิดมาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ไปเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้านในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาแล้วค้นพบว่าการพัฒนากระแสหลักได้สร้างปัญหา สร้างภาวะความยากจนให้เกิดขึ้นกับคนชนบท อันเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างจากการถูกเก็บกด ปิดกั้นมิให้ดำเนินวิถีชีวิตด้วยวัฒนธรรมของตนเอง โดยถูกครอบงำทางวัฒนธรรมจากการพัฒนากระแสหลัก ความล้มเหลวในการทำเกษตรพาณิชย์ โดยการสนับสนุนจากภาครัฐที่ถูกผนวกเข้ากับกลไกตลาด โดยไม่มีอำนาจต่อรองและขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐและสังคม ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้สร้างภาวะยากจนหรือด้อยพัฒนาให้แก่ประชาชน ภาวการณ์ดังกล่าวทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนร่วมกับชาวบ้านพยายามแสวงหาแนวทางพัฒนาในทิศทางใหม่ เพื่อตอบสนองและแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้าน ซึ่งได้ค้นพบว่าในสังคมชนบทวัฒนธรรมในการแก้ปัญหาและจัดการพัฒนามีพลังนั้นคือ ความเป็นชุมชนหรือศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาตนเองทั้งในด้านภูมิปัญญา ท้องถิ่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (นภาพค์ คงเศรษฐกุล, 2549 : 49)

ปรัชญาหรือแนวคิดสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนคือ ประชาชนในชุมชนมีศักยภาพที่จะพัฒนา สิ่งเลวร้ายในชุมชนมาจากอิทธิพลและวัฒนธรรมจากภายนอก การต่อสู้กับอิทธิพลดังกล่าวต้องเริ่มจากภายใน เนื่องจากวัฒนธรรมดั้งเดิมสูงกว่าวัฒนธรรมจากภายนอก การพัฒนาแนววัฒนธรรมเริ่มต้นโดยการศึกษาคุณค่าดั้งเดิมและผลของโลกภายนอกที่มีต่อสังคมหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการปลูกจิตสำนึก ชาวบ้านจะถูกกระตุ้นให้ต่อสู้กับการค้าและพฤติกรรมแบบปัจเจกชนอันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง มีความเชื่อมั่นในศักยภาพ ภูมิปัญญาของตนเอง ประชาชนเป็นเจ้าของวัฒนธรรม จากการสั่งสมองค์ความรู้ไว้หลายชั่วอายุคน มีการเรียนรู้ประสบการณ์จากปราชญ์สังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม บางอย่างบอกต่อได้ บางอย่างบอกไม่ได้ อธิบายไม่เป็น แต่รู้ด้วยจิตสำนึกว่าจะต้องทำอะไร อย่างไร เช่น เวลาปลูกบ้านนอนหันหัวทางใต้ ตะวันออกอยู่ขวามือ เป็นต้น สรุปลแล้วชาวบ้านไม่ได้โง่ ชาวบ้านมักจะตัดสินใจได้ดี ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสไว้ว่า “ก็ประชาชนนั่นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เขาก็ทำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด รู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรเก็บรักษาไว้” (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2536 : 15)

จากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวถ้าเป็นความจริงว่า ความทุกข์ยากทำให้เกิดปัญญา ชาวบ้านที่ดิ้นรนเพื่อการดำรงชีวิต ชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ย่อท้อต่อชะตากรรม ได้นำเอาภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมมาแต่อดีตแล้ว ปรับประยุกต์ใช้กับเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดีสามารถหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งความยากจนได้ ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้ (เอกวิทย์ ฌ กลาง, 2542 : 122-125)

ชุมชนวัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง จังหวัดสุรินทร์ ที่นำโดยหลวงพ่อนาน สุพุทธสีโล พระภิกษุผู้ปลุกจิตสำนึกของชาวบ้านที่มีความยากจน ท้อแท้และสิ้นหวัง ได้เข้ามาร่วมกันพิจารณาปัญหาของแต่ละคน แต่ละครอบครัวด้วยตัวชาวบ้านเองจนชาวบ้านเหล่านั้นได้เข้าถึงความจริง เปลี่ยนใจเลิกท้อแท้ เลิกบอขายมุข หันมามุขมานะแก้ปัญหาด้วยการช่วยเหลือกัน เช่น การทำนาด้วยวิธีการลงนากระชับมิตร อาศัยความจริงใจ ชยันหมั่นเพียร ผลที่ได้ตามมาคือ แก้ปัญหาจากข้าวที่ไม่เคยมีพอกินก็มีเหลือพอกิน ปัญหาหนี้สินก็ปลดเปลื้องได้ สามารถจัดตั้งสหกรณ์ของหมู่บ้าน มีโรงงานทอผ้าเล็ก ๆ สำหรับร่วมกันทำธุรกิจเพิ่มรายได้ มีการร่วมกันปลูกพืชผัก ผลไม้ เลี้ยงสัตว์ทำให้มีกินตลอดปี ซึ่งแกนนำแห่งความสำเร็จของชุมชนวัดสามัคคีคือ พระภิกษุผู้ร่วมเคียงบ่าเคียงไหล่กับชาวบ้าน ร่วมมือร่วมใจกันแก้ปัญหาจนสำเร็จ หมู่บ้านปัจจุบันนี้อยู่ดีมีสุขกลายเป็นตัวแบบของการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการพัฒนา

อีกกรณีตัวอย่างหนึ่งที่จังหวัดสงขลา อำเภอรัตนภูมิ นายปะทรน หมัดหลีผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ทางด้านเกษตรธาตุสี่เป็นชาวสวนยางและสวนผลไม้ มีความรู้เรื่องสมุนไพรเบื้องต้น ได้รับถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาจากผู้เป็นพ่อ ทดลองปลูกผลไม้สามชนิดในหลุมเดียวกัน เพราะสังเกตว่าทุเรียน มังคุด ลางสาด สามอย่างนี้ธาตุต่างกัน ทุเรียนธาตุไฟ มังคุดธาตุน้ำ ลางสาดธาตุดิน ต้องการอาหารคนละอย่าง ต้องการแสงแดดไม่เท่ากัน ระดับความสูงต่ำไม่เท่ากัน เมื่อจับมาปลูกอยู่รวมกัน ผลไม้ทั้งหมดไม่แยงอากาศกัน ทุเรียนอยู่สูงรับแสงแดด มังคุดอยู่ต่ำเพราะไม่ชอบแสงแดดมาก ลางสาดอยู่กลางชอบแดดไม่จัด ใบของพืชแต่ละอย่างเมื่อร่วงหล่นสู่พื้นดินจะคลุกเคล้าเป็นปุ๋ยธรรมชาติ ซึ่งส่งผลสะท้อนกลับไปยังพืชสร้างความเจริญเติบโต ให้ผลงามดี ไม่ต้องเปลืองเงินใส่ปุ๋ย ปะทรน ใช้เวลาทดลองและสังเกตมานานถึง 22 ปี จนได้แนวทางของเกษตรธาตุสี่ ซึ่งหลักการของเกษตรธาตุสี่ดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการพึ่งพากันในระบบนิเวศอันเป็นความรู้สากล ภูมิปัญญาของท่านรับความสนใจมีคนไปเรียนรู้กันอย่างไม่ขาดสาย

นอกจากนี้ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมชุมชนยังได้นำมาใช้ในการพัฒนาโดยผู้นำความคิดหรือปราชญ์ชาวบ้านอีกมากมาย อาทิ นายผาย สร้อยสระกลางหรือพ่อผาย ผู้นำการจัดงานประเพณีทำบุญทอดผ้าป่าข้าวเปลือกที่พื้นฟูมาจากงานบุญประทัยข้าง ตามแนวทางฮีตสิบสองของอีสาน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าบุญกุ่มข้าวใหญ่อันเป็นกระบวนการผลิตข้าวทางวัฒนธรรม พระครูมานัส นทีพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ผู้นำในการจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำและบวชต้นไม้ เพื่อการอนุรักษ์ป่าและแม่น้ำให้คงอยู่ตลอดไป พระอธิการสมนึก นาโถ เจ้าอาวาสวัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผู้นำในการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณวัดให้เป็นป่าสมุนไพรของชุมชน และนางบุญสวย ลวดอุโป แห่งจังหวัดขอนแก่น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากการเลี้ยงไหมเหลือและปลูกหม่อนพื้นบ้านไปสู่การเลี้ยงไหมขาว ซึ่งให้ระยะเวลาการผลิตที่สั้นกว่าแต่ให้รายได้ดีกว่า เป็นต้น

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เด่นมากในบรรดาการพัฒนาทางเลือก เงื่อนไขที่สำคัญคือมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ในสังคมไทย ซึ่งข้อสรุปที่สำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือ การแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ทางสังคมของไทยต้องมีวิธีคิดและมีโลกทัศน์แบบใหม่ โดยมองว่าสรรพสิ่งทุกอย่างเป็นธรรมชาติและทุกสิ่งทุกอย่าง จักรวาล พืชพรรณไม้ สัตว์ มนุษย์ สังคม ทุกสิ่งในชุมชนล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2542 : 36)

แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์

วิธีการพัฒนาที่เป็นไปตามเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันประกอบด้วย การผลิต การกระจายผลผลิตและการบริโภค โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือ เพื่อที่จะสร้างความพึงพอใจสูงสุดภายใต้ความจำกัดของทรัพยากรและเพื่อให้สังคมบรรลุซึ่งสวัสดิการทางสังคมที่สูงสุดภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน อุตสาหกรรมนิยมจึงเป็นวิถีทางที่เชื่อว่าการสะสมทุน สะสมกำไร ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ขยายตัวไม่หยุดยั้งจะเป็นวิถีให้ผู้คนมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่ต่อมาได้มีเศรษฐศาสตร์อีกกระแสหนึ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคือ แนวคิดเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธที่มีรากฐานทางความคิดและปรัชญาเป็นคู่ตรงกันข้ามของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีความแตกต่างตรงรากฐานที่ว่า เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธคือ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์

ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะเริ่มจากการอธิบายว่า มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (Economic Man) มนุษย์มีเหตุผล (Rational) และมนุษย์พยายามแสวงหาความพึงพอใจขั้นสูงสุด (Maximize Utility) ในขณะที่พุทธธรรมอธิบายว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรือ อวิชา (Ignorance) แต่มนุษย์สามารถที่จะหลุดพ้นจากสิ่งนี้ได้ด้วยการสั่งสมปัญญา (Wisdom) (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 238) ซึ่งถ้าย้อนกลับไปดูที่มาของวิกฤติเศรษฐกิจดังกล่าวมาแล้วจะเห็นได้ชัดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมาทั้งหมดเป็นผลพวงมาจากความโลภและความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ซึ่งตามแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลักแล้วการที่บุคคลจะคำนึงถึงผลประโยชน์มากที่สุดของตนนั้น เป็นเรื่องที่เขาใจได้และมีความเป็นเหตุเป็นผล เพราะโดยธรรมชาติทุกคนมีความปรารถนาที่เหมือนกันคือ การแสวงหาความพึงพอใจ ซึ่งบางครั้งกระบวนการแสวงหาความสุขหรือความพึงพอใจของคน ๆ หนึ่งอาจเป็นการเหยียบย่ำความทุกข์ให้แก่อีกคนหนึ่งหรือสัตว์อื่น ๆ ก็ได้ เช่น การแสวงหาความพึงพอใจด้วยการล่าสัตว์ที่เป็นการทำร้ายสัตว์หรือเป็นการแสวงหาความสุขให้แก่ตนเองแล้วเป็นทุกข์ในภายหลัง เช่น การเล่นเกมพนัน การเสพยาเสพติดของมีนเมาต่าง ๆ เป็นต้น

ในทางพุทธศาสนาตระหนักว่าความสุขและความทุกข์มีความต่อเนื่องกัน เมื่อกำจัดความทุกข์ไปได้ก็จะมีความสุขมากขึ้น พุทธธรรมนี้ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการแสวงหาความสุขแต่จะกล่าวถึงวิธีการดับทุกข์แทน กล่าวคือเมื่อทำการลดความโลภ ความโกรธและความหลงลงไปได้ ชีวิตก็จะมีสุขมากขึ้นและเป็นความสุขที่แท้จริง เหตุผลที่ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่าการลดกิเลสทั้งหลายช่วยให้พ้นทุกข์ได้ เนื่องจากความเป็นอนิจจัง ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ที่มีความจริงยั่งยืน ความไม่แน่นอนจึงเป็นสิ่งแน่นอนที่สุด แม้แต่ตัวของเราเองยังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและเมื่อถึงที่สุดแล้วตัวตนจริง ๆ ก็จะไม่มี จะมีอยู่ก็เพียงการรวมกันเป็นกลุ่มก้อนของขันธ์ห้าเท่านั้นเอง ดังนั้นการบริโภคเพื่อตอบสนองความต้องการหรือความปรารถนาจึงเป็นเพียงภาพมายา

ที่ทำให้มนุษย์หลงยึดติดในตัวตนมากขึ้นและมีความต้องการในวัตถุอย่างไม่อึดและไม่เพียงพอ (Puntasen, Apichai, 2003 : 137-140)

ด้วยรากฐานที่แตกต่างทำให้ท่าทีต่อการบริโภคสรรพสิ่งแตกต่างกัน หัวใจของพุทธเศรษฐศาสตร์อยู่ที่การบริโภคที่ตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานเท่านั้น มิใช่การตอบสนองความต้องการ (Demand) การบริโภคระดับของการยังชีพจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ส่วนการบริโภคอย่างฟุ้งเฟ้อและเกินความจำเป็นอย่างไม่เข้าถึงสัจธรรมที่แท้จริงนั้นมิแต่จะทำให้ชีวิตและธรรมชาติพังทลาย

จากข้อมูลเบื้องต้นจึงทำให้มองเห็นว่าปรัชญาของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธมีความแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เศรษฐกิจของชาวพุทธคือ เศรษฐศาสตร์ของความรักที่เป็นความรักเพื่อนมนุษย์ รักเพื่อสังคมเดียวกัน สอนให้ไม่ยึดติดยึดมั่นในวัตถุ ในระดับปัจเจกชนสอนให้ประหยัดเพื่ออนาคต ไม่ส่งเสริมให้มีการสะสมทรัพย์สมบัติมากเกินไปเกินความจำเป็น ส่วนในระดับสังคมหมายความว่า สิ่งที่เราไม่ต้องการหรือครอบครองนั้นต้องกระจายไปยังกลุ่มต่าง ๆ ของสังคมผู้ยากไร้ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ วิธีแบบพุทธจึงแตกต่างจากวิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยมโดยสิ้นเชิง ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้ ดังนี้ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 339) ดังตารางที่ 5.1

วิถีชีวิตแบบพุทธ	วิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยม
1. ไม่ลุ่มหลงวัตถุ	1. แสวงหาวัตถุไม่มีที่สิ้นสุด
2. สนองความต้องการขั้นพื้นฐาน	2. ปลุกปั่นความต้องการ
3. บริโภคอย่างมีเหตุผล	3. บริโภคไร้ขอบเขต
4. ไม่สะสมส่วนเกิน	4. เน้นการสะสมส่วนเกิน
5. ทำงานเพื่อสังคมและร่วมมือกัน	5. ทำงานเพื่อตนเองและแข่งขันกัน
6. อหิงสธรรม	6. รุนแรงและทำร้ายล้าง
7. อยู่ร่วมกับธรรมชาติ	7. พิชิตและขูดรีดธรรมชาติ
8. ให้ทาน	8. เอาไรต์เอาเปรียบเพื่อนมนุษย์
9. อิศรเสรี	9. ครอบงำ
10. เสมอภาค	10. แบ่งแยกชนชั้น
11. เศรษฐศาสตร์แห่งความรัก	11. เศรษฐศาสตร์แห่งอำนาจนิยม

ตารางที่ 5.1 แสดงการเปรียบเทียบวิถีชีวิตแบบพุทธกับวิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยม

ที่มา: (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543)

เอกวิทย์ ฌ กลาง (2542 : 116) ได้กล่าวถึงเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธว่ามีข้อสรุปที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. ความสุข มิได้ขึ้นอยู่กับการบริโภคด้านวัตถุ แต่ขึ้นอยู่กับการให้บริการหรือการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เพื่อความสุขของเพื่อนมนุษย์

2. การบริโภค ย่อมมีขอบเขตอย่างแน่นอน การประกอบเศรษฐกิจมิใช่เพื่อการแสวงหากำไรสูงสุด แต่ประกอบเศรษฐกิจเพื่อรักษาระดับความเป็นอยู่ให้อยู่ในทางสายกลางคือ ให้อยู่ในระดับที่พอดี

3. การบริโภคมีจำกัด เมื่ออยู่ในทางสายกลาง ความจำเป็นที่จะต้องแสวงหารายได้ให้มากย่อมหมดไป ทรัพยากรต่าง ๆ กระจายไปทั่วสังคม ความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ลดน้อยลง สังคมเป็นไปด้วยความสมานฉันท์

4. การผลิต ไม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูง เนื่องจากการบริโภคที่มีลักษณะจำกัดเรียบง่าย เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธเป็นการผลิตในระดับท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น ด้วยทรัพยากรท้องถิ่นและแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่ใกล้เคียง

5. เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ ส่งเสริมให้ผู้ผลิตรายย่อย ชาวนา ชาวไร่ ส่งเสริมทรัพยากรท้องถิ่น ความขัดแย้งระหว่างผู้อยู่ในระบบธุรกิจย่อมไม่มี ต้นทุนต่ำ ไม่ต้องขนส่งไกล ไม่ต้องโฆษณาประชาสัมพันธ์ ระบบตลาดไม่ซับซ้อน ไม่มีการเอาเปรียบในระบบราคา ระบบตลาดและระบบการผลิต

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพุทธเศรษฐศาสตร์มีจุดมุ่งหมาย คือ ต้องการสร้างเงื่อนไขให้ปัจเจกบุคคลทุกคนได้พัฒนาตนเองอย่างอิสระในท่ามกลางสังคมที่ตั้งอยู่บนหลักการของเสรีภาพ ความเสมอภาค การพึ่งพาตนเอง และคุณภาพของระบบนิเวศ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธจึงเป็นการพัฒนาทางเลือกที่มีพื้นฐานบนความเชื่อและวิถีชีวิตไทยมาแต่เดิม โดยเฉพาะคนในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ แต่การที่จะทำให้มีการยอมรับแนวทางนี้ได้อย่างกว้างขวางออกไปเพื่อสันติสุขของสังคมนั้นจะต้องสร้างพลังแห่งความศรัทธาและเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง เพราะการทวนกระแสการบริโภคนิยมและเศรษฐกิจทุนนิยมที่ยังรุนแรงอยู่ในปัจจุบันเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและพลังของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง

แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ

ท่ามกลางกระแสการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น วิกฤติการณ์ทางนิเวศและสิ่งแวดล้อมก็มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว อาทิ ภาวะโลกร้อน แผ่นดินไหว พายุพัดถล่ม เป็นต้น ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมาได้มีนักคิดและกลุ่มนักเคลื่อนไหวสังคมหลายกลุ่มในยุโรป ตะวันตกและสหรัฐอเมริกา พยายามที่จะแสวงหาทิศทางใหม่ ๆ ของการสร้างชุมชนสังคมที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ พร้อมกับการส่งเสริมให้ใช้แรงงานและเทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยมีการปฏิเสธแบบจำลองการพัฒนาแนวตะวันตกอย่างสิ้นเชิง นักนิเวศนิยมมีความเห็นว่า ระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการทหารสมัยใหม่ ต้องอาศัย พึ่งพาเทคโนโลยีซับซ้อนและองค์กรที่ใหญ่โต การพัฒนาแนวคิดนิเวศจะเน้นการพึ่งพาตัวเองในทุกด้านจนไปถึงการป้องกันประเทศ รวมถึงการใช้เทคโนโลยีและระบบการจัดการต่าง ๆ ที่ไม่เน้นทำลายหรือส่งเสริมความรุนแรง

นักนิเวศวิทยาเห็นว่าแบบจำลองที่มีอยู่จะเน้นระบบราชการแบบรวมศูนย์ใหญ่โตและเน้นธุรกิจขนาดใหญ่ แต่แบบจำลองแนวนิเวศจะเน้นการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและการสร้างระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง

ขนาดเล็ก เศรษฐศาสตร์ที่พึงปรารถนาควรจะเป็นเศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economics) ซึ่งไม่ส่งเสริมการขยายตัว การผลิตจะต้องมีความสมดุลกับประสิทธิภาพทางนิเวศ แนวคิดใหม่นี้เรียกว่า การพัฒนาแนวนิเวศ (Eco-Development) การพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องสอดคล้องกับกฎของนิเวศ ดังนั้นการพัฒนาชุมชนสังคมแนวนิเวศจะครอบคลุมไปทั่วโลกทั้งชีวิตของผู้คนไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตหรือค่านิยมก็ตาม

ความแตกต่างของวิถีชีวิตปัจจุบันกับวิถีชีวิตแนวนิเวศคือ วิถีชีวิตปัจจุบันให้ค่านิยมสูงแก่การทำงานที่ไม่ใช้แรงงาน เน้นความสะดวกสบาย เป็นวิถีชีวิตที่รวมศูนย์ในครอบครัวให้ความสำคัญแก่สถาบันครอบครัวเท่านั้นโดยเน้นเรื่องความมั่นคง ในขณะที่สังคมสีเขียวนิยมการทำงานที่ใช้แรงงาน การใช้แรงงานอย่างเข้มข้นจะทำให้การรุกรานสิ่งแวดล้อมน้อยลง วิถีชีวิตของสังคมสีเขียวต้องใกล้ชิดกับธรรมชาติไม่เน้นครอบครัว ให้ความสำคัญกับชุมชนเป็นหลักในการดำเนินชีวิต (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 242) สิ่งสำคัญของการพัฒนาแนวนิเวศคือ การมุ่งเน้นการเปลี่ยนค่านิยมการบริโภคที่ค่อนข้างใช้วัตถุดิบมากและปล่อยของเสียออกมา มาก เป็นการส่งเสริมค่านิยมที่จะให้การบริโภคอยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม มีระบบการผลิตที่ไม่เป็นพาเป็นภัยต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 20) ได้กล่าวถึงการพัฒนาตามแนวคิดนิเวศว่ามีหลักปรัชญาที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. คำนึงถึงอนาคตของสังคมและสิ่งแวดล้อมมากกว่าการคิดถึงการใช้วัตถุ เพื่อประโยชน์เบื้องต้น
2. ความรับผิดชอบต่อสังคม ต้องการสร้างชุมชนแบบใหม่ที่มีความเสมอภาคในการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น
3. ประชาธิปไตยพื้นฐาน ปฏิเสธการรวมศูนย์และการใช้ระบบอำนาจนิยม แต่ส่งเสริมการกระจายอำนาจอย่างเต็มที่
4. อหิงสกรรม มีแนวคิดที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างสังคมที่รุนแรง หมายถึงโครงสร้างสังคมที่มีการกดขี่ ขูดรีด ครอบครอง ครอบงำหรือทำให้เกิดความแปลกแยก (Alienation) ในชีวิตของมนุษย์

การพัฒนาแนวนิเวศจึงเป็นแนวทางของการผสมผสานเป้าหมายทางเศรษฐกิจ สังคมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงการรักษามรดกชาติเพื่อชนรุ่นหลังในอนาคต ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนตามรายงานของสมัชชาปารีสแห่งสหประชาชาติ

ถึงแม้ว่าแนวความคิดการพัฒนาแนวนิเวศหรือกรีนนิสต์ (Greenest) จะยอมรับการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนถึงอนุชนคนรุ่นหลังในอนาคต ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมอุดมคติ สีเขียว แต่ก็ยังคงมีบางด้านที่แตกต่างกัน ดังนี้ (กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุล, 2540 : 80-81)

1. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการเน้น การใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวังอย่างยิ่งและระวังมิให้การพัฒนาก่อผลกระทบต่อด้านมลภาวะสิ่งแวดล้อม การใช้ทรัพยากรต้องไม่ใช้ในอัตราที่เร็วเกินไปหรือเร็วจนทรัพยากรใหม่กำเนิดขึ้นมาทดแทนไม่ทันกับการใช้ให้หมดไป การสร้างมลภาวะต้องอยู่ในระดับต่ำสุดไม่ให้เกินกำลังเท่าที่สิ่งแวดล้อมจะรับไว้ได้

2. ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการปฏิเสธอัตราการพัฒนาและรูปแบบการผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคในปัจจุบัน ประเด็นที่เป็นปัญหาคือ ใครจะเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจว่าควรผลิตรูปแบบใดและอัตราเร็วช้าเพียงใดจึงจะเป็นการตอบสนองความต้องการจำเป็น มิใช่ความต้องการแบบบริโภคนิยม

3. ในฐานะกระบวนการ การพัฒนาที่ยั่งยืนจำเป็นต้องเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวาง เช่นเดียวกับกรีนนิสต์ต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างจริงจังในสังคมอุดมคติสีเขียว

4. การพัฒนาที่ยั่งยืนจำเป็นต้องครอบคลุมบริบทระดับโลกหรือระดับนานาชาติ ไม่ใช่เพียงแนวทางของชาติใดชาติหนึ่งเท่านั้น ต้องมีมาตรการระดับโลกที่จะกระจายทรัพยากรและความมั่งคั่งจากประเทศร่ำรวยไปสู่ประเทศที่ยากไร้ มิฉะนั้นแล้วประเทศยากจนก็มีเหตุผลที่ต้องการรุกรานธรรมชาติ เพื่อนำมาผลิตอาหารและตอบสนองความจำเป็นของคนยากจนในประเทศ วงจรการรุกรานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็จะยังคงมีต่อไป การพัฒนาที่ยั่งยืนก็ยากที่จะเป็นจริงได้

โดยสรุปแนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศหรือกรีนนิสต์ (Greenest) เห็นว่าสังคมในอุดมคติเป็นสังคมสีเขียวที่ให้ความสำคัญสูงสุดกับชีวภาพและนิเวศวิทยา แนวคิดนี้ไม่ถือว่ามนุษย์มีอภิสิทธิ์เหนือสิ่งแวดล้อมและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และเชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ในประเด็นการจำกัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การบริโภคอย่างประหยัด มัธยัสถ์ การเน้นความเท่าเทียมกัน การกระจายผลประโยชน์และการคำนึงถึงคนรุ่นอนาคตข้างหน้า

ในขณะที่สังคมอุตสาหกรรมมีเครื่องชี้วัดความสำเร็จหรือความล้มเหลวด้วยความมั่งคั่งและขนาดของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ซึ่งเป็นการมองว่าเศรษฐกิจที่เติบโตเป็นจุดสำเร็จสุดยอดของสวัสดิการ ในส่วนเครื่องชี้วัดทางสังคม รัฐบาลส่วนใหญ่จะดูจากปัญหาสุขภาพอนามัย การศึกษา การว่างงาน ความยากจน อาชญากรรมและเกณฑ์ชี้วัดเศรษฐกิจอื่นๆ ซึ่งนักคิดกลุ่มกรีนนิสต์เห็นว่าเครื่องชี้วัดเพียงเท่านั้นยังไม่เป็นการเพียงพอ ในระยะหลัง ๆ การพัฒนาตามแนวคิดนิเวศครอบคลุมไปถึงการแสวงหาสังคมรูปแบบใหม่ที่อยู่บนพื้นฐานของความสอดคล้องระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การพึ่งตนเอง การสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐานเป็นหลักสำคัญในการจัดการทางสังคม เช่น ข้อเสนอให้การดูแลโดยชุมชน (Community Care) เข้ามามีบทบาทแทนรัฐอย่างจริงจัง โดยรัฐสนับสนุนงบประมาณเพื่อให้ท้องถิ่นสามารถดำเนินงานบริการสังคมของตนเองได้ สังคมรูปแบบนี้จึงเน้นการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพมากกว่าการเจริญเติบโตด้านปริมาณ เช่น การใช้พลังงานแบบประหยัด การนำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ เกษตรกรรมแบบธรรมชาติและการพัฒนาเทคโนโลยีระดับกลาง เป็นต้น

จากทั้งหมดที่กล่าวมาเบื้องต้นสามารถสรุปลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาแนวนิเวศได้ดังนี้

1. การพัฒนาแนวนิเวศคือ กระบวนการที่มุ่งสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ โดยเริ่มต้นจากความต้องการของผู้ยากไร้ที่สุดและผู้ที่ขาดทรัพยากรมากที่สุด

2. การพัฒนาแนวนิเวศ เรียกร้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมคือ มีระบบการวางแผนพัฒนาที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมผสมผสานกับการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับพื้นฐาน ประชาชนต้องกำหนดการเปลี่ยนแปลงโดยตนเอง

3. การพัฒนาแนววิเทศ ให้ความสำคัญสูงสุดกับประเด็นการพึ่งพาตนเอง ในส่วนที่เกี่ยวกับแรงงาน ท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นและเทคโนโลยีระดับกลาง รวมไปถึงหลักการของเกษตรธรรมชาติหรือเกษตรกรรมแนววิเทศ (Eco-farming) ซึ่งใช้ทุนน้อยและมีปัจจัยการผลิตขนาดเล็ก จึงเป็นหลักการที่สอดคล้องกับแนวคิดการพึ่งตนเองในระดับพื้นฐานอย่างยิ่ง

4. การพัฒนาแนววิเทศ เสนอนโยบายการดำเนินงานด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไม่ควรเน้นแต่ผลประโยชน์ของมนุษย์เพียงฝ่ายเดียว ทว่าควรคำนึงถึงนิเวศวิทยาโดยรวม (Eco-Centrism) สิ่งแวดล้อมควรถือเสมือนบ้านที่มนุษย์ชาติได้พักพิง ไม่ใช่แหล่งทรัพยากรที่มั่งคั่งที่มนุษย์ตัดกวางแต่ผลประโยชน์ (กิตติพัฒน์ นนทปัทมะศุขย์, 2540 : 77)

5. การพัฒนาแนววิเทศ เรียกร้องให้ลดการแข่งขันการบริโภค ความยากจนในประเทศโลกที่สามต้องขจัดให้หมดไป กระจายความมั่งคั่งออกไปอย่างกว้างขวาง เพื่อสิ่งแวดล้อมจะปลอดภัยมากขึ้น (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 244)

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาแนววิเทศไม่เห็นด้วยกับเศรษฐกิจกระแสหลักของการพัฒนาที่มองระบบนิเวศเป็นทรัพยากรที่มนุษย์สามารถเข้าไปจัดการและจัดสรรเพื่อใช้ประโยชน์ มนุษย์ควรอยู่กับธรรมชาติอย่างถ่อมตน เพื่อรักษาสมดุลของธรรมชาติ ความพออยู่พอกินในชุมชนเป็นเป้าหมายของการพัฒนามากกว่าตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจระดับชาติ

กระบวนการพัฒนานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 มาจนถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกได้เป็นสามยุคใหญ่ ๆ ตามลักษณะของกระบวนการได้แก่ กระบวนการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยตามแบบตะวันตก กระบวนการพัฒนาแบบพึ่งพา เป็นกระบวนการที่ได้แย้งกระบวนการพัฒนากระแสหลักและกระบวนการพัฒนาทางเลือกที่นักคิด นักพัฒนามีความเห็นร่วมกันว่าประสบการณ์เดิมที่ผ่านมาของการพัฒนานั้นได้ยึดตัวแบบการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกไม่มีความยั่งยืน ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายไม่มีทางที่จะหลุดพ้นจากการถูกกำหนดให้อยู่ในภาวะด้อยพัฒนาไปได้ จึงได้มีการเรียกร้องให้ประเทศโลกที่สามมุ่งแสวงหาแนวคิด แนวทางสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่พึ่งตนเองเป็นต้นแบบของตัวเอง รวมทั้งได้นำเสนอทัศนะใหม่ว่าการพัฒนาไม่จำเป็นต้องมีเพียงกระบวนการเดียวที่ใช้กันอย่างเป็นสากลทั่วโลก โดยในแต่ละแห่งอาจจะมีกระบวนการที่เฉพาะและเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของตนเอง

กระบวนการพัฒนาทางเลือกมีจุดเด่นที่สำคัญคือ การเน้นให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อสร้างสรรค์คุณภาพชีวิตที่ดีของคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนที่เสียเปรียบและด้อยโอกาสในสังคม รวมทั้งเรียกร้องให้มีการแสวงหาแนวทางใหม่ของการพัฒนาที่มุ่งเน้นไปที่ปัจจัยภายใน ด้วยการสร้างสรรค์สังคมให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นของตนเอง โดยอาศัยภูมิปัญญาและทรัพยากรในท้องถิ่น ให้ความสำคัญกับภาคประชาชน การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในกระบวนการตัดสินใจที่จะมีผลกระทบต่อตนเองโดยตรง ตลอดจนการตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางนิเวศด้วย

แนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่ได้ถูกนำไปใช้ปฏิบัติมีหลายแนวคิดทั้งแนวคิดตะวันออกและตะวันตก ได้แก่ แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิด

วัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนววิเศษ ซึ่งบุคคล กลุ่ม ชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ ในประเทศไทยได้เลือกนำไปปฏิบัติ มีกรณีศึกษาที่บ่งชี้ถึงความสำเร็จและนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน สำหรับการพัฒนาของประเทศไทยตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นต้นมาได้้นำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นการพัฒนาทางเลือกแนวทางหนึ่งมาเป็นปรัชญานำทางการพัฒนาประเทศ

กระบวนการพัฒนาและประยุกต์ใช้ด้านปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อกล่าวถึง คำว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมากกว่า 50 ปี เพื่อเป็นแนวทางการแก้ปัญหาให้รอดพ้นจากกระแสโลกาภิวัตน์ ทุนนิยมและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของโลก ในขณะเดียวกันจะเป็นการเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความรอบรู้ที่เหมาะสม การดำเนินชีวิตด้วยความอดทน มีความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้เกิดความสมดุลในการดำรงชีวิต

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจแบบยั่งยืน ได้กลายเป็นกระแสการพัฒนาทางเลือกที่ได้รับความสนใจจากสาธารณชนอย่างกว้างขวาง จนเป็นทิศทางเศรษฐกิจที่พึงประสงค์ของประเทศ โดยสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ัญญาเป็นปรัชญาเพื่อนำทางการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 9 จนกระทั่งฉบับปัจจุบัน (ฉบับที่ 13) ด้วยความเชื่อมั่นว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจะนำพาประเทศไปสู่สังคมที่มีความสุขอย่างยั่งยืนได้ ในบทนี้จะกล่าวถึง (1) ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

จากพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าพระองค์ได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการพัฒนาบนหลักแนวคิดการพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดความพอมีพอกิน พอมีพอใช้ของคนส่วนใหญ่ โดยใช้หลักความพอประมาณ การคำนึงถึงความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวและทรงเตือนสติประชาชนคนไทยไม่ให้ประมาท แต่ให้ตระหนักถึงการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนที่ต้องตามหลักวิชาและการมีคุณธรรมเป็นกรอบในการปฏิบัติและการดำรงชีวิต ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นที่รู้จักกันดีภายใต้ชื่อว่า “เศรษฐกิจพอเพียง”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสในวาระและโอกาสต่าง ๆ อยู่เสมอเกี่ยวกับแนวคิดและหลักการเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อน้อมนำให้บุคคลทุกระดับได้ตระหนักถึงแนวทางการดำรงชีวิต ซึ่งค่อนข้างจะแตกต่างจากแนวคิดของนักวิชาการและนักเศรษฐศาสตร์ของประเทศในช่วงนั้น โดยพระองค์ทรงใช้

คำต่าง ๆ อาทิ พออยู่พอกิน พอกินพอใช้ อยู่ดีกินดี พอประมาณ พอสมควร พอเพียงและเศรษฐกิจพอเพียง (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง,2548)

ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัส เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงขึ้น เป็นการปูพื้นฐานให้เห็นภาพอันเป็นที่มาของการเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ อีกทั้ง พระองค์ทรงให้สติในการกลับไปทบทวนการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา พระองค์ทรงให้ความหมายของเศรษฐกิจ แบบพอเพียงไว้ว่า “ความพอเพียงนี้ ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป”

สิ่งที่พระองค์ทรงเน้นย้ำในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงคือ วิถีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้นไม่ต้องทำทั้งหมด และขอเติมว่าถ้าทำทั้งหมดก็จะทำไม่ได้ ถ้าครอบครัวหนึ่งหรือแม่หมู่บ้านหนึ่งทำเศรษฐกิจพอเพียงร้อย เปอร์เซ็นต์ก็จะเป็นการถอยหลังถึงสมัยหิน นอกจากนี้ยังทรงอธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มเติมไว้อีกว่า

“คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้นแต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนพอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี ...ประเทศไทยสมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกินจึงต้องมีนโยบายที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะทำให้ทุกคนมีพอเพียงได้ ให้พอเพียงนี้หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือยแต่ถ้าทำให้มีความสุขถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็เป็นความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจพอเพียงหรือระบบพอเพียง” (สุเมธ ตันติเวชกุล,2544 : 285-290)

บุญเสริม บุญเจริญผล (ม.ป.ป. : 39) อธิบายว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามหลักวิชาเศรษฐศาสตร์ มีความหมายว่าเป็นวิธีการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอด้วยการพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเอง ให้พอเพียงสำหรับคน ครอบครัวได้กินได้ใช้ ถ้าหากผลิตเหลือกินเหลือใช้จึงขายออกไป หากผลิตได้ไม่พอก็ต้องซื้อบ้าง มิได้มุ่งผลิตเพื่อขายอย่างเดียวแต่ต้องคิดที่จะผลิตสินค้าและบริการเพื่อตนเองได้บริโภคด้วย นอกจากนี้การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและการบริโภค พร้อมกันนั้นก็ร่วมมือกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์และให้ประสานงานกับเอกชนภายนอกด้วยเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้แข็งแรงขึ้นอีก

สุนทร กุลวัฒน์รพวงศ์ (2544 : 55-56) ได้สรุป ความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงหรือระบบเศรษฐกิจ พึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริในสองลักษณะ คือ

1. เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศหรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น ๆ ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ
2. เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน ความเป็นอยู่อย่างประมาทตนตามฐานะ ตามอัตภาพ ที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งใด

สุเมธ ตันติเวชกุล (2544 : 21) กล่าวว่าความพอเพียงตามความหมายของเศรษฐศาสตร์คือให้หันกลับมายึดเส้นทางสายกลางในการดำรงชีวิตตามหลักการพึ่งตนเองซึ่งมีรายละเอียด 5 ประการ ดังนี้

1. พึ่งตนเองทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นจึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกheimต่อสูชีวิตด้วยความสุจริต แม้อาจจะไม่ประสบความสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงท้อถอยท้อแท้ให้พยายามต่อไป

2. พึ่งตนเองทางสังคม ควรเสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน

3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ คือการส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่นสามารถแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติหรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดียิ่ง สิ่งดีก็คือการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีมากมายในประเทศ

4. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษา ทดลอง ทดสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทยและสิ่งสำคัญสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

5. พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ หมายถึง สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือแม้ไม่มีเงินก็ยังมีข้าว ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพและสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปด้วย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2542 : 9) มองว่า ความพอเพียงมิได้มีความหมายในแง่เศรษฐศาสตร์เพียงด้านเดียว แต่มีความหมายเชิงปรัชญา จริยธรรม คุณค่าและปทัสถานทางพฤติกรรมสำหรับการดำเนินชีวิตในทุก ๆ ด้านอีกด้วย นอกจากนี้ปรัชญาการพัฒนาที่เน้นทางสายกลางยังเป็นมัชฌิมพัฒนาคือ เป็นความพอเพียงที่มีพลวัตและมีแง่มุมทางด้านปรัชญาด้านเศรษฐศาสตร์ คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกและสามารถพึ่งตนเองได้

ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการ ต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน ที่สำคัญจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดังนั้นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นแนวทางการพัฒนาทางสายกลางแห่งความสมดุลและอาจเรียกว่าเป็นปรัชญามัชฌิมพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้

พระธรรมปิฎก (2543 : 34) ประชาญแห่งพุทธธรรมได้มองเศรษฐกิจพอเพียงในแง่วัตถุนิยมและจิตวิสัยดังนี้

1. มองอย่างวัตถุนิยม มองภายนอกคือ ต้องมีเงินมีใช้ มีปัจจัยสี่เพียงพอ ที่เราพูดว่าพอสมควรอัธภาพ ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่าพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ

2. ส่วนความหมายด้านจิตวิสัยหรือจิตใจภายในคือ คนจะมีความรู้สึกเพียงพอไม่เท่ากัน บางคนมีเป็นล้านก็ไม่พอ บางคนมีนิดเดียวก็พอเป็นการเพียงพอทางจิต

นอกจากนี้จากการประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากพระราชดำรัส สามารถสรุปรวมได้ดังนี้ (อำพล เสนาณรงค์, 2547 : 17)

1. การกู้เงินมาลงทุน ควรลงทุนในสิ่งที่รายได้คุ้มทุน บางเรื่องไม่มีรายได้เป็นการใช้จ่ายอย่างอื้อลุ่มอูญแฉก
2. การลงทุนอุตสาหกรรมเกษตร ควรพิจารณาให้เหมาะสมกับอัตราดอกเบี้ยหรือกับสิ่งแวดล้อม อย่าให้ใหญ่เกินความจำเป็นและต้องมีฝ่ายสนับสนุนเกษตรกรในการเพาะปลูกวัตถุดิบ
3. การต่อสู้วิกฤติเศรษฐกิจ จะต้องใช้วัตถุดิบภายในประเทศ ทำงานหนัก มีความเพียรและอดทน
4. การผลิตการเกษตร ต้องพยายามผลิตสิ่งที่จำเป็นสำหรับตัวเองให้พอเพียงเสียก่อนจึงจะผลิตเพื่อขาย เช่น กรณีของผู้ปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อขาย ต้องปลูกข้าวเหนียวที่ตัวเองบริโภคให้เพียงพอด้วย

เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียงเป็นองค์ความรู้ เป็นภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เกิดขึ้นจากผลงานการปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่ผ่านการค้นคว้า ทดสอบ ทดลองตามหลักวิชาการ จนเกิดผลเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาให้เกิดความเหมาะสมตามบริบทของแต่ละคน ชุมชน สังคมและประเทศชาติได้

ความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง มาตั้งแต่เริ่มงานพัฒนาเมื่อกว่า 50 ปีที่แล้ว และทรงยึดมั่นหลักการนี้มาโดยตลอด โดยเฉพาะด้านการเกษตร เราเน้นการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกเป็นเชิงพาณิชย์คือ เมื่อปลูกข้าวก็นำไปขายและก็นำเงินไปซื้อข้าว เมื่อเงินหมดก็จะไปกู้เป็นอย่างนี้มาโดยตลอดจนกระทั่งชาวนาไทยตกอยู่ในภาวะหนี้สิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาด้านนี้ พระองค์จึงได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งที่มาของ "เศรษฐกิจพอเพียง"

ภายหลังจากการเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจขึ้นในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 แสดงให้เห็นว่าแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาของไทยยังไม่มีที่ยั่งยืน เนื่องจากแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมามีปัญหา จึงต้องหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาที่มีความเหมาะสมและยั่งยืน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า การเน้นให้มีการพัฒนาประเทศอย่างสมดุลนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสให้ผู้บริหารประเทศและประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้มาเป็นเวลานาน โดยทรงเน้นถึงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่สมดุล มีการพัฒนาเป็นลำดับขั้นไม่เน้นเพียงการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้ามพระราชดำรัสของพระองค์ดังกล่าวยังไม่ได้รับความสำคัญในทางปฏิบัติมากนักในช่วงนั้น อาจเป็นเพราะว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมยังไม่มีปัญหาที่รุนแรง การวางแผนพัฒนาประเทศและการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปเป็นไปตามปกติ (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 254)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งอีกครั้งหนึ่ง เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในปีที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจ โดยให้ตระหนักถึงการพัฒนาที่พอเพียงและแนวทางการพัฒนาประเทศที่สมดุลรวมถึงแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ ทำให้ประชาชนเริ่มตระหนักกว่าถ้าได้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมคงจะไม่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจและเมื่อเกิดปัญหาแล้วก็สามารถใช้เป็นแนวทางแก้ปัญหาได้ เมื่อมีการเชื่อมโยงในลักษณะเช่นนี้จึงทำให้เกิดความสนใจแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น

องค์กรหลายองค์กรพยายามนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหรือการพัฒนาที่พอเพียงไปประยุกต์ใช้ด้วยความศรัทธาเพราะว่าได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในขณะที่เดียวกันในปีพ.ศ. 2542 เป็นปีที่มีการเริ่มวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 อันเป็นแผนห้าปีที่จะกำหนดทิศทางการพัฒนาของประเทศ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) มีความประสงค์จะอัญเชิญปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางหลักเพื่อชี้ทางการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 แต่มีปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นคือยังไม่มีความเข้าใจที่ตรงกันเกี่ยวกับความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การตีความว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแปลว่าอะไรหรือความพอเพียงคืออะไร เป็นไปตามแนวคิดของแต่ละคน ความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเหล่านี้ทำให้เป็นไปได้ยากที่จะนำมาประยุกต์และวางแผนการพัฒนาประเทศ (ณัฐพงศ์ ทองภักดี,ม.ป.ป. : 5-6)

ต่อมาในการสัมมนาทางวิชาการประจำปี พ.ศ.2542 ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยเมื่อวันที่ 18-19 ธันวาคม พ.ศ. 2542 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีการขยายความ คำสำคัญต่าง ๆ ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเสนอต่อที่ประชุม ดังตารางที่ 5.2 ดังนี้

คำ	ความหมาย
เศรษฐกิจพอเพียง	เป็นวิถีชีวิตและเศรษฐกิจทางสายกลางในทุกระดับ
พอเพียง	การบริโภคและการผลิตอยู่บนพื้นฐานของความพอประมาณและเหตุผล ไม่ขัดสนแต่ไม่ฟุ้งเฟ้อ
สมดุล	1. การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม 2. มีความสมดุลระหว่างโลกาภิวัตน์กับภวัตน์ท้องถิ่น 3. มีความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจกับการเงินและภาคประชาชนกับสังคมมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ 4. โครงสร้างการผลิตที่สมดุลมีการผลิตที่หลากหลาย ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด
ยั่งยืน	พอเพียงอย่างต่อเนื่องในทุกด้าน โดยเฉพาะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ภูมิคุ้มกันที่ดี	1. ระบบเศรษฐกิจกับสังคมมีความยืดหยุ่นที่สามารถก้าวทันและพร้อมรับกระแสโลกาภิวัตน์ ตลอดจนปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก 2. การบริหารจัดการที่ดีซึ่งสามารถป้องกันและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (วิกฤติ) ได้
คุณภาพคน	1. การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจทางสายกลางได้ คนต้องมีคุณภาพในด้านต่าง ๆ มีพื้นฐานจิตใจ มีความสำนึกคุณธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต มีไมตรี มีความเมตตา มีความหวังดีให้กันและกัน

คำ	ความหมาย
	2. หลักการดำเนินชีวิต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญา อย่างรอบคอบก่อนทำ มีวินัย 3. ภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิต มีสุขภาพดีและมีศักยภาพ มีทักษะ และความรอบรู้ได้อย่างเหมาะสมในการประกอบอาชีพและหารายได้ อย่างมั่นคงและพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าได้อย่างต่อเนื่อง

ตารางที่ 5.2 แสดงคำสำคัญต่าง ๆ ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2542

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติร่วมกับองค์กรที่สนใจได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ ทำการรวบรวม ประมวล และสังเคราะห์พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวาระต่าง ๆ เพื่อร่างเป็นข้อความหรือคำนิยามของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นำมาเป็นแนวคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ จึงได้กราบทูลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ข้อความเนื้อหาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2548 : 6)

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการ ต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ มีปัญญาความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ข้อความปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงข้างต้น เป็นข้อความที่ใช้เป็นทางการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นผู้ที่สนใจศึกษาแล้วนำไปประยุกต์ใช้ ควรถือเป็นพื้นฐานของความเข้าใจที่จะมาร่วมกันหาความรู้เพิ่มเติม จะเป็นประโยชน์มากกว่าการที่จะต้องมาถกเถียงหาข้อความที่เป็นปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงหรือนิยามใหม่

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากการวิเคราะห์ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อนำมาสู่ความเข้าใจที่ตรงกัน ได้จำแนกองค์ประกอบของปรัชญาเป็นกรอบความคิด คุณลักษณะ ค่านิยม เงื่อนไข แนวทางปฏิบัติ ผลที่คาดว่าจะได้รับ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546 : 37-46)

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย ที่ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัตซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง มีความไม่แน่นอนและมีความเชื่อมโยงกับกระแสโลก โดยมุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ ทุกหน้าที่ เป็นการดำเนินตามทางสายกลาง ก้าวทันต่อโลก ไม่ใช้การปิดประเทศ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่เปิดเสรีเต็มที่อย่างไม่มีทางควบคุมดูแล ไม่ใช้อยู่อย่างโดดเดี่ยวหรืออยู่โดยพึ่งพิงภายนอกทั้งหมด มีคุณลักษณะเน้นการกระทำที่พอประมาณบนพื้นฐานของความมีเหตุผลและการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง

3. ค่านิยม ความพอเพียง จะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมกัน ดังนี้

3.1 ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภค ที่อยู่ในระดับสมดุล การใช้จ่าย การออมอยู่ในระดับที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐานกล่าวคือ

4.1 เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย

(1) ความรอบรู้ คือมีความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ อย่างรอบด้านในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อประโยชน์พื้นฐานการนำไปใช้ในการปฏิบัติอย่างพอเพียง เนื่องจากการมีความรอบรู้ย่อมทำให้มีการตัดสินใจที่ถูกต้อง

(2) ความรอบคอบ คือ มีการวางแผน โดยสามารถที่จะนำความรู้และหลักวิชาการต่าง ๆ มาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันสัมพันธ์กัน

(3) ความระมัดระวัง คือ ความมีสติ ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ในการนำแผนปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักวิชาต่าง ๆ เหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติ โดยเป็นการระมัดระวังให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

4.2 เจื่อนใจคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ ความพอเพียงเป็นทั้งวิธีการและผลจากการกระทำ โดยทำให้เกิดวิถีการพัฒนาและผลของการพัฒนาที่สมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี ในขณะที่เดียวกันความสมดุลของการกระทำทั้งหมดและผลอาจนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนาภายใต้พลวัตทั้งภายในและภายนอกประเทศได้

จะเห็นได้ว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นลักษณะสามห่วงสองเงื่อนไข กล่าวคือ สามห่วง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ส่วนสองเงื่อนไข คือ เงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม โดยมีเป้าหมาย คือ ความสมดุลและความยั่งยืน ดังแสดงในภาพที่ 5.1

ภาพที่ 5.1 แสดงองค์ประกอบและเงื่อนไขแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : <http://th.wikipedia.org>

ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาพระราชวังดุสิตเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มเติมว่า

คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ ไม่มีในตำรา ไม่เคยมีระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีอย่างอื่นแต่ไม่ใช่คำนี้ ปีที่แล้วพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียงเพราะหาคำอื่นไม่ได้และได้พูดอย่างหนึ่งว่า เศรษฐกิจพอเพียงนี้ ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียวคือ ไม่ต้องทั้งหมดหรือแม้จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ในคราวนั้นเมื่อปีที่แล้วนี้กว่าเข้าใจกัน แต่เมื่อไม่นานเดือนที่แล้วมีผู้ที่ควรจะรู้ เพราะว่าได้ปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนามาช้านานแล้วมาบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ดีมาก แล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ นั้น หมายความว่า ถ้าทำได้เศษหนึ่งส่วนสี่ของประเทศก็จะพอ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง และทำได้เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ นั้น ไม่ได้แปลว่าเศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ ต้องพูดเข้าใจในเรื่องเลย เพราะหนักใจว่า แม้แต่คนที่เปิดดอกเตอร์ก็ไม่เข้าใจ อาจจะพูดไม่ชัดแต่เมื่อกลับไปดูที่เขียนจากที่พูดก็ชัดแล้วว่าควรจะต้องปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด เพียงครั้งหนึ่งก็ ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่า วิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่ต้องทำทั้งหมดและขอเติมว่าถ้าทำทั้งหมดก็ทำไม่ได้ ฉะนั้นจึงพูดว่า เศรษฐกิจพอเพียง ปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็ควรจะทำและทำได้ อันนี้เป็นข้อหนึ่ง ที่จะอธิบายคำพูดที่พูดมาเมื่อปีที่แล้ว

คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่งมีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมี พอกินนี้ ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี้ในศาลาปี เมื่อเท่าไร 20, 24 ปี เมื่อปี 2517 ถึง 2541 นี้ ก็ 24 ปีใช้ใหม่ วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะต้องปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนพอมีพอกิน ก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดีและประเทศไทยเวลานั้นก็เริ่มจะไม่พอมี พอกิน บางคนก็มีมาก บางคนก็ไม่มีเลย สมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกิน จึงต้องมีนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะให้ทุกคนมีพอเพียงได้

ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็เป็นความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจหรือระบบพอเพียงเมื่อปีที่แล้วตอนที่พูด พอเพียงแปลในใจแล้วก็ได้พูดออกมาด้วยว่าจะแปลเป็น Self-sufficiency (พึ่งตนเอง) ถึงได้บอกว่าพอเพียงแก่ตนเอง แต่ความจริงเศรษฐกิจพอเพียงนี้กว้างขวางกว่า Self-sufficiency คือ Self-sufficiency นั้น หมายความว่า ผลิตอะไรมีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง (พึ่งตนเอง)... เป็นตามที่เขาเรียกว่ายืนบนขาของตัวเอง (ซึ่งแปลว่าพึ่งตนเอง) ซึ่งความสำคัญของบริษัทเศรษฐกิจพอเพียงสรุปรวบรวมไว้ได้ ดังนี้ (อุดมพร อมรรธรรม, 2549 : 21-22)

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอ กับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือจากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร ในสภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ว่าตลาดจะเป็นตัวกระทำ หรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกรดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้ และหลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสานหัตถกรรมการผลิตอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน

ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่าเศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาพการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจ เพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

การปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงคือ การพัฒนาตนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการตัดสินใจและการกระทำ ซึ่งในการปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้ (สมพร เทพสิทธา, 2548 : 5-7)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชโอวาทว่า พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลด พยายามละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวเองเสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้น ให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น โดยพระองค์ทรงย้ำเน้นว่าคำสำคัญที่สุดคือคำว่า "พอ" ต้องสร้างความพอที่สมเหตุสมผลให้กับตัวเองให้ได้และเราก็จะพบกับความสุข ซึ่งการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมีแนวทางดังนี้

1. ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ้งเฟ้อในการดำรงชีพอย่างจริงจัง ดังพระราชดำรัสว่า “ความเป็นอยู่ที่ดีต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง”

2. ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้ว่าจะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม ดังพระราชดำรัสที่ว่า “ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบและการหาเลี้ยงชีพของตนเป็นหลักสำคัญ”

3. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขายประกอบอาชีพแบบต่อสู้อันอย่างรุนแรงดังอดีต ซึ่งมีพระราชดำรัสเรื่องนี้ว่า “ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึงความสุขความเจริญที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรมทั้งในเจตนาและการกระทำ ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญหรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น”

4. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางในชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยากครั้งนี้ โดยต้องขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ พระราชดำรัสตอนหนึ่งที่ทำให้ความชัดเจน

ว่า “การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไป ก็คือให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตัวเอง”

5. ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่วกิเลสให้หมดสิ้นไปด้วยสังคมไทยที่ล่มสลายลงในครั้งนี้ เพราะยังมีบุคคลจำนวนมิใช่น้อยที่ดำเนินการโดยปราศจากอายุต่อแผ่นดิน

แนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าวต้องสอดคล้องกับหลักการของเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2549 อ้างถึงใน นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 261-262)

ประการที่ 1 เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอต่อความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร ในสภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ว่าตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกรดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้ และหลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภค บริโภคในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่ 2 เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสานหัตถกรรมการแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่าเศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาพการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่ 3 เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจ เพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

นอกจากนี้เสรี พงศ์พิศ (2550 : 40-49) ได้นำเสนอหลักการปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้

หลักข้อที่ 1 การพึ่งตนเองใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประกอบด้วย

1.1 ใช้เงินทุนตัวเองโดยไม่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินผู้อื่น

1.2 ใช้แรงตัวเอง

1.3 ใช้อุปกรณ์เครื่องมือตัวเอง หรือสิ่งที่ได้จากในท้องที่ ท้องถิ่นของตนเองแล้วนำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือ เครื่องทุ่นแรง

1.4 ทำบัญชีครัวเรือนและใช้บัญชีประเมินผลปรับปรุงตนเองเพื่อให้ทราบรายรับ รายจ่าย
ต้นทุน กำไรในแต่ละเดือน แต่ละปี

1.5 วิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุของปัญหา

1.6 แก้ไขปัญหาตัวเอง ด้วยการ ลด ละ เลิก เริ่ม เพิ่ม ปรับ ประยุกต์

หลักข้อที่ 2 ความพอมีพอกิน ประกอบด้วย

2.1 เรียนรู้ (ฝึก) อาชีพทางการเกษตรอย่างหลากหลาย

2.2 ปลูก-เลี้ยงทุกอย่างที่กินได้ กินทุกอย่างที่ปลูกหรือเลี้ยงได้

2.3 เผื่อแผ่เกื้อกูลต่อเพื่อนบ้าน

หลักข้อที่ 3 พอมีพอใช้ ประกอบด้วย

3.1 ลดรายจ่ายด้วยการปลูก - เลี้ยง พืชและสัตว์เอาไว้กินเอง (ประหยัดเงิน)

3.2 เพิ่มรายได้ด้วยการปลูก - เลี้ยง สิ่งที่ขายได้ง่าย

3.3 ไม่เล่นการพนัน - หวยเบอร์

3.4 ไม่ใช้จ่ายกับสิ่งที่ฟุ่มเฟือย (สุรา - เปียร์ - บุหรี่ - เครื่องดื่มราคาแพง ฯลฯ)

3.5 ออมเงินอย่างต่อเนื่อง

หลักข้อที่ 4 : ความรู้จักพอประมาณ ประกอบด้วย

4.1 ทำสิ่งต่าง ๆ ให้พอเหมาะกับเงินทุน/แรงงาน หรือ ศักยภาพของตัวเอง

4.2 ไม่จัดงานบุญแข่งขันกัน (แต่งงาน - บวช ฯลฯ)

4.3 ไม่สร้างบ้านแข่งขันกัน

4.4 ไม่ซื้อรถ/ซื้อสิ่งของอวดร่ำอวดรวยแข่งขันกัน

4.5 พอใจในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ (สันโดษ)

หลักข้อที่ 5 ความมีภูมิคุ้มกัน ประกอบด้วย

5.1 พิจารณาเรื่องของเหตุและผลในทุกเรื่องจนเป็นพื้นฐานของจิต

5.2 ปฏิเสธคำชักชวนไปในทางที่เสี่ยงต่อการกระทำผิด

5.3 ทำอาชีพการเกษตรแบบผสมผสานเชิงเกษตรอินทรีย์

5.4 ฝึกไม่ตามใจตัวเอง

5.5 ต้องออมเงิน ออมดิน (ปรับปรุงดิน) ออมน้ำ (เก็บน้ำ) ออมมิตร (ผูกมิตร)

หลักข้อที่ 6 ความมีคุณธรรม

6.1 ไม่โลภเอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว

6.2 ไม่ประพฤติผิดศีลธรรม เช่น ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติผิดในกาม

6.3 ปลูกเมตตาจิตให้กับตัวเอง (ไม่พยาบาทจองเวร/ไม่เบียดเบียน/ให้อภัย)

6.4 รับผลประโยชน์ตามสิทธิของตัวเอง

6.5 ความนอบน้อมถ่อมตน

6.6 สำรวมตนอยู่ในกรอบของศีล 5 หรือคำสอนในศาสนาต่าง ๆ (เหตุดี)

นอกจากนี้ เสรี พงศ์พิศ (2550 : 130) ยังได้อธิบายขยายกรอบแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีกรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียง			
ปรัชญา	กรอบ	เกณฑ์	ตัวชี้วัด
พอประมาณ	คืนสู่ ต้นกำเนิดชีวิต	มีคุณธรรม เป็นธรรม ถูกต้อง ดีงาม พออยู่ พอกิน พอใช้	แบ่งปัน ไม่เอาัดเอาเปรียบ ผู้อื่นและธรรมชาติ ใช้คุณธรรม นำชีวิต เป็นนายของเงิน ไม่เอา เงินนำหน้า
	คืนสู่รากเหง้า	รู้คุณค่าที่มาจากตนเอง เอกลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ภูมิใจในกำเนิด ถิ่นฐานบ้านเกิด ภูมิใจในข้าวของเครื่องใช้ ของ กินพื้นบ้าน กินอยู่แบบวิถีไทย เข้าถึงคุณค่ามากกว่ายึดติด รูปแบบ
	คืนสู่พื้นฐาน	ใช้ชีวิตเรียบง่าย ไม่หน้าใหญ่ ไหลไปตามกระแส รู้จักหน้าที่ กาลเทศะ มีความสุขตาม อัธยาศัย	ไม่ติดกับวัตถุ ขนาดปริมาณที่ พอดี ไม่บ้าบริโภคตามกระแส โฆษณา ไม่โอเวอร์ฟุ่มเฟือยติด หรูหรา
มีเหตุผล	มีหลักวิชา	มีข้อมูล ความรู้ รู้เขารู้เรา รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง	ไม่ทำตาม ๆ กัน เลียนแบบแต่ ไม่เรียนรู้ รู้จักการบริโภคทั้ง อาหารและข่าวสารอย่างมี คุณภาพ รู้ศักยภาพของตนเอง และท้องถิ่น มีการแสวงหา ความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ
	มีแผน	ชีวิต คือ การลงทุน รู้จักทำ แผนในอนาคต แผนชีวิต แผน ชุมชน แผนองค์กร แผน ยุทธศาสตร์	เป็นตัวของตัวเอง บริหาร ทรัพยากรให้เป็น ไม่ควักง่าย จ่ายเร็ว รู้จักวิเคราะห์อย่างมี ข้อมูลด้วยปัญญา
	เป็นมืออาชีพ	คุณภาพ มั่นคง ยั่งยืน	ทำด้วยความจริงใจ ดำเนินตาม หลักธรรมอิทธิบาท 4 ใจรัก รู้จริง รู้รอบ รู้ลึก ทำอย่าง สม่ำเสมอ

กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียง			
ปรัชญา	กรอบ	เกณฑ์	ตัวชี้วัด
มีภูมิคุ้มกัน	ระบบชีวิตที่ดี	มีมนุษยสัมพันธ์กับครอบครัว อบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง มีเพื่อน กลุ่ม ชมรม สมาคม	มีเวลาให้ครอบครัว ไม่บ้างาน มีแผนในอนาคตสำหรับ ครอบครัว มีสวัสดิการมั่นคง เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ไม่เอา เปรียบผู้อื่น
	ระบบงานที่ดี	พึ่งตนเองทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแปรรูป การตลาดและการออมให้มาก ที่สุด	มีเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นระบบ ทำมากกว่า 3 อย่างขึ้นไปเอ ตอบสนองความต้องการของ ท้องถิ่น เช่น เกษตรผสมผสาน วิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ SMES เน้นชุมชนท้องถิ่น
	การจัดการที่ดี	เน้นความสัมพันธ์-เครือข่าย มากกว่ากฎระเบียบ มีการ ควบคุมติดตาม ใช้หลักพรหม วิหาร 4	สร้างแรงบันดาลใจ ใจดี ใจสู้ ใจกว้าง โปร่งใสตรวจสอบได้ ให้ความสำคัญกับกระบวนการ (เข้าใจ – เข้าถึง – พัฒนา)

ตารางที่ 5.3 กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ

ที่มา : เสรี พงศ์พิศ. (2550 : 130)

ดังที่กล่าวมาเบื้องต้นสามารถสรุปได้ว่าการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่ยึดหลักความพอดีกับศักยภาพของตนเองบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตดังกล่าวถึงแม้จะมุ่งเน้นไปสู่กลุ่มชุมชนในภาคการเกษตร แต่สำหรับคนนอกภาคการเกษตรหรือคนในเมือง เศรษฐกิจพอเพียงก็สามารถนำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้ เพราะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาของการปฏิบัติตนที่ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใด อาชีพใด ก็ต้องยึดวิถีชีวิตไทย ที่มีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง ยึดหลักทางสายกลาง ใช้สติปัญญาในการดำรงชีวิต เจริญเติบโตค่อยเป็นค่อยไปและตั้งมั่นอยู่บนหลักของความรู้ รัก สามัคคี รวมพลัง ขจัดข้อขัดแย้ง รักษาผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ซึ่งก็จะสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์และมีความสุขในที่สุด

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย

การทำความเข้าใจกับพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น มิควรจะนำเฉพาะเนื้อหาของพระราชดำรัสมาพิจารณาเท่านั้น แต่จำเป็นต้องเข้าใจถึงบริบททางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจในขณะที่ยังมีพระราชกระแสรับสั่งด้วย ทั้งนี้เนื่องจากพระราชกระแสรับสั่งดังกล่าวได้สะท้อนความห่วงใยที่พระองค์

ทรงมีต่อสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น กระจายกระแสรับสั่งจึงถือเป็นการให้สติหรือให้ข้อคิดแก่คณะรัฐบาล ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน นักธุรกิจ ตลอดจนพสกนิกรทั่วประเทศให้นำกลับไปคิด ใคร่ครวญไตร่ตรองเพื่อช่วยกันหาแนวทางปรับปรุงแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น

พระบรมราโชวาทในปี พ.ศ. 2517 ที่ว่า “การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นคือ ความพอดี พอกิน พอใช้” จึงมีความสำคัญต่อบริบททางการเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากระยะนั้นหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 เป็นการเมืองแห่งยุคประชาธิปไตย มีการชุมนุมเรียกร้องสิทธิมากมาย จากการที่ประชาชนถูกปิดกั้นการใช้สิทธิดังกล่าวมานานตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี พ.ศ. 2500 ส่วนปัญหาสังคมก็มีมากเช่นกัน จากผลกระทบที่ประเทศไทยถูกใช้เป็นฐานทัพของสหรัฐอเมริกาเพื่อทำสงครามเวียดนาม ปัญหาโสเภณี เมียเช่า เด็กลูกครึ่ง ความไม่เป็นธรรม ได้สะท้อนถึงความไม่มีความสุขในสังคมขณะนั้น พระองค์ทรงได้ประทานพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าถวายพระพรเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาจึงได้สะท้อนความจริงข้อนี้...ทุกคนต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าใครล้มลง เหนื่อยหรือเป็นลม คนที่อยู่ข้างหลังย่อมจะต้องช่วย ต้องอุ้มชู...ยึดแขนยึดขาออกไป ออกแรงกันไป ก็จะปะทะกัน... (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546 : 2)

พระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่ผู้สำเร็จการศึกษาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 ได้สะท้อนการวิเคราะห์ความเห็นของพระองค์ต่อแนวทางการพัฒนาประเทศที่ก่อให้เกิดปัญหาจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจเป็นหลัก ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 จนถึงกลางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2517) จึงทรงเน้นกรณีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน เมื่อมีพื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควรแล้วจึงสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้นคือ แทนที่จะเน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมนำการพัฒนาประเทศ ควรที่จะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจขึ้นพื้นฐานก่อน นั่นคือทำให้ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่พอมีพอกินก่อน หรืออาจจะกล่าวได้ว่าแนวทางการพัฒนาที่เน้นการกระจายรายได้ เพื่อสร้างพื้นฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก่อนเน้นการพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นไป ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางสำคัญที่ขัดแย้งกับทิศทางการพัฒนาประเทศในขณะนั้น นอกจากพระองค์ท่าน นักวิชาการและนักเศรษฐศาสตร์ทั้งจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์รวมทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จำนวนหนึ่ง ได้เรียกร้องให้มีการปรับทิศทางการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับการพัฒนาทางการเมือง ซึ่งเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นในยุคนั้นด้วยเช่นกัน

ต่อมาในวันที่ 4 ธันวาคม 2517 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทาน พระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาโดยทรงย้ำว่า “เรามีพอยู่ พอกิน” พร้อมทั้งยังทรงขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอยู่ พอกินและมีความสุข แต่เมื่อทิศทางการพัฒนาประเทศมิได้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พระราชประสงค์ พระองค์จึงยังทรงงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายสุดท้าย คือ การสร้างความพอยู่ พอกินให้กับประชาชนชาวไทยทุกคน โดยมีวิธีดำเนินการที่สรุปได้จากพระราชดำรัสในปีต่อ ๆ มาแสดงให้เห็นในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 264)

1. การปรับปรุงสภาพทางกายภาพของพื้นที่เป็นปัญหา เพื่อให้ประเทศไทยเป็นสุวรรณภูมิ

2. การพัฒนาและใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม เน้นการประหยัดแต่ถูกหลักวิชาการ
3. ส่งเสริมการผลิตที่หลากหลาย (Diversification) เพื่อลดความเสี่ยงและช่วยให้เกิดกระแสรายได้ (Cash-Flow)
4. ส่งเสริมให้มีสถาบันหรือองค์กรเกษตรกรเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหา เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

ประเทศไทยในระหว่าง พ.ศ. 2531-2534 ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งการพัฒนา เศรษฐกิจมีการขยายตัวในอัตราเฉลี่ยสูงกว่าร้อยละ 10 เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การพัฒนาของประเทศ แต่ก็มีได้แก้ปัญหาความยากจนของชาวชนบทเป็นจำนวนมากได้ เกษตรกรจำนวนมากต้องสูญเสียที่ดิน เนื่องจากที่ดินราคาแพง เกษตรกรต้องการขายที่ดินมากกว่าใช้ทำกิน ขณะเดียวกันปัญหาสังคมในรูปแบบใหม่คือ โรคเอดส์และยาเสพติด โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาบ้าที่ได้เริ่มเป็นปัญหาใหญ่ จึงเป็นการตอกย้ำว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวอาจจะเป็นแนวทางที่ไม่ถูกต้องกับการแก้ปัญหา พระองค์จึงได้นำเศรษฐกิจพอเพียงในรูปของทฤษฎีใหม่ออกเผยแพร่ ซึ่งทฤษฎีใหม่เป็นทฤษฎีที่เกิดจากประสบการณ์ของพระองค์ท่าน จากการศึกษาที่พระองค์ทรงได้ลงมือทดลอง ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงในเรื่องความโลภของคนอันเป็นผลมาจากการที่เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่า ความพอเพียง พอสมควร ตามอัตภาพนั้นเป็นจุดเน้นของพระองค์มาโดยตลอด จุดเน้นดังกล่าวแท้ที่จริงมิได้เป็นประเด็นทางศีลธรรม แต่เป็นประเด็นของการลดความเสี่ยงอันเกิดจากสภาพความไม่แน่นอนในทุกด้าน โดยมีสภาพดิน ฟ้า อากาศเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนสำหรับอาชีพทางการเกษตร ซึ่งเมื่อเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจในปีพ.ศ. 2540 แล้ว พระองค์ได้ทรงขยายความให้เห็นถึงรูปธรรมของการไม่ประมาทตนของความโลภ ความเห็นแก่ได้ โดยไม่คำนึงถึงผลได้ ผลเสียแก่ตนเองและผู้อื่นอย่างละเอียด ซึ่งพระองค์ทรงมีหลักการในการทำโครงการว่า จะต้องทำด้วยความรอบคอบและอย่าตาโตเกินไป และเมื่อมีปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจที่รุนแรงที่สุดในประเทศไทยเคยประสบมาจึงมีพระราชดำรัสที่มีการกล่าวอ้างกันอยู่เสมอว่า “...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไปทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด แม้แค่ครั้งหนึ่งก็ไม่ต้อง อาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะสามารถอยู่ได้...” ซึ่งพระราชดำรัสดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่าพระองค์เข้าพระทัย

สรุปได้ว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้แก่พสกนิกรชาวไทยได้นำไปยึดถือและปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิต พระองค์ทรงเห็นว่าการที่ประเทศไทยสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนหากมีความพอเพียงซึ่งมีความหมายว่าพอมีพอกินอันเป็นความสามารถในการพึ่งตนเองที่จะช่วยให้คนส่วนใหญ่ของประเทศมีพื้นฐานที่มั่นคง

กรอบแนวคิดในการปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะสามห่วงสองเงื่อนไข กล่าวคือ สามห่วง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ส่วนสองเงื่อนไข คือ เงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม โดยมีเป้าหมาย คือ ความสมดุลและความยั่งยืน

การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับประยุกต์ใช้ให้ได้ผลในการดำเนินชีวิต จำเป็นต้องเริ่มจากการมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องว่าเศรษฐกิจพอเพียง คืออะไร มีจุดมุ่งหมายอย่างไร มีหลักการสำคัญอะไรบ้างที่จะนำไปเป็นแนวทางในภาคปฏิบัติ ตลอดจนเห็นถึงประโยชน์จากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ เมื่อมีความเข้าใจถูกต้องแล้วจำเป็นต้องทดลองนำมาประยุกต์ใช้กับตนเองทั้งในชีวิตประจำวันและการดำเนินชีวิตร่วมกันกับผู้อื่น โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและประสบการณ์ระหว่างผู้ที่มีความสนใจร่วมกันจะทำให้สามารถตระหนักถึงประโยชน์และความสุขที่จะได้รับการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้แล้วเกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์พร้อมนำเอาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิตต่อไป

กระบวนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืน

ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) คือ แนวทางการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ลดทอนความสามารถในการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นหลัง โดยการบรรลุการพัฒนาที่ยั่งยืน มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ความครอบคลุมทางสังคม (social inclusion) และการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม (environmental protection) ในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติ สมัยสามัญ ครั้งที่ 70 เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2558 ณ สำนักงานใหญ่สหประชาชาติ ประเทศไทยและประเทศสมาชิกสหประชาชาติรวม 193 ประเทศ ร่วมลงนามรับรองวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030 (2030 Agenda for Sustainable Development) ซึ่งเป็นกรอบการพัฒนาของโลกเพื่อร่วมกันบรรลุการพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ภายในปี ค.ศ. 2030 โดยกำหนดให้มีเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เป็นแนวทางให้แต่ละประเทศดำเนินการร่วมกัน เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) 17 เป้าหมายประกอบไปด้วย 169 เป้าหมายย่อย (SDG Targets) ที่มีความเป็นสากล เชื่อมโยงและเกื้อหนุนกัน และกำหนดให้มี 247 ตัวชี้วัด เพื่อใช้ติดตามและประเมินความก้าวหน้าของการพัฒนา โดยสามารถจัดกลุ่ม SDGs ตามปัจจัยที่เชื่อมโยงกันใน 5 มิติ (5P) ได้แก่ (1) การพัฒนาคน (People) ให้มีความสำคัญกับการขจัดปัญหาความยากจนและความหิวโหย และลดความเหลื่อมล้ำ ในสังคม (2) สิ่งแวดล้อม (Planet) ให้มีความสำคัญกับการปกป้องและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพภูมิอากาศเพื่อพลเมืองโลกรุ่นต่อไป (3) เศรษฐกิจและความมั่งคั่ง (Prosperity) ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีและสอดคล้องกับธรรมชาติ (4) สันติภาพและความยุติธรรม (Peace) ยึดหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มีสังคมที่สงบสุข และไม่แบ่งแยก และ (5) ความเป็นหุ้นส่วนการพัฒนา (Partnership) ความร่วมมือของทุกภาคส่วนในการขับเคลื่อนวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564:9)

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ SDGs

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เป็นชุดเป้าหมายการพัฒนาในระดับโลกหลังปี 2015 ที่ได้รับการรับรองจาก 193 ประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ เมื่อวันที่ 25 กันยายน ค.ศ. 2015 ครอบคลุมช่วงระยะเวลาที่ต้องบรรลุภายใน 15 ปี ได้เป็นทิศทางการพัฒนาที่ทุกประเทศที่ต้องดำเนินการร่วมกันมาตั้งแต่ปีค.ศ. 2016 ไปจนถึงปี ค.ศ. 2030 โดยเอกสารที่ประเทศสมาชิกทั้งหมดลงนามรับรองเป็นพันธะสัญญานั้นเรียกว่า “Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development” หรือ “วาระการพัฒนาที่ยั่งยืน 2030” ฉะนั้นในบางโอกาส SDGs อาจถูกกล่าวถึงผ่านชื่ออื่นได้ทั้ง Agenda 2030 หรือ Global Goals

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) มีทั้งหมด 17 เป้าหมาย (Goals) ภายใต้หนึ่งเป้าหมายจะประกอบไปด้วยเป้าหมายย่อย ๆ ที่เรียกว่า เป้าหมายย่อย (Targets) ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 169 เป้าหมายย่อย และพัฒนา ตัวชี้วัด (Indicators) จำนวน 232 ตัวชี้วัด (ทั้งหมด 244 ตัวชี้วัดแต่มีตัวที่ซ้ำ 12 ตัว) เพื่อติดตามความก้าวหน้าของเป้าหมายย่อยดังกล่าว

เป้าหมายทั้ง 17 เป้าหมายประกอบด้วย

- เป้าหมายที่ 1: ยุติความยากจนทุกรูปแบบในทุกที่
- เป้าหมายที่ 2: ยุติความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหารและยกระดับโภชนาการ และส่งเสริมเกษตรกรรมที่ยั่งยืน
- เป้าหมายที่ 3: สร้างหลักประกันการมีสุขภาพที่ดี และส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีสำหรับทุกคนในทุกช่วงวัย
- เป้าหมายที่ 4: สร้างหลักประกันว่าทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างครอบคลุมและเท่าเทียม และสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- เป้าหมายที่ 5: บรรลุความเสมอภาคระหว่างเพศ และเพิ่มบทบาทของสตรีและเด็กหญิงทุกคน
- เป้าหมายที่ 6: สร้างหลักประกันเรื่องน้ำและการสุขาภิบาล ให้มีการจัดการอย่างยั่งยืนและมีสภาพพร้อมใช้ สำหรับทุกคน
- เป้าหมายที่ 7: สร้างหลักประกันว่าทุกคนเข้าถึงพลังงานสมัยใหม่ในราคาที่สามารถซื้อหาได้ เชื่อถือได้ และยั่งยืน
- เป้าหมายที่ 8: ส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่อง ครอบคลุม และยั่งยืน การจ้างงานเต็มที่และ มีผลิตภาพ และการมีงานที่มีคุณค่าสำหรับทุกคน
- เป้าหมายที่ 9: สร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม ที่ครอบคลุมและยั่งยืน และส่งเสริมนวัตกรรม
- เป้าหมายที่ 10: ลดความไม่เสมอภาคภายในและระหว่างประเทศ
- เป้าหมายที่ 11 : ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ มีความครอบคลุม ปลอดภัย ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง และยั่งยืน

เป้าหมายที่ 12: สร้างหลักประกันให้มีแบบแผนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 13: ปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบที่เกิดขึ้น

เป้าหมายที่ 14: อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเลและทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 15: ปกป้อง ฟื้นฟู และสนับสนุนการใช้ระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน จัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ต่อสู้การกลายสภาพเป็นทะเลทราย หยุดการเสื่อมโทรมของที่ดินและฟื้นสภาพกลับมาใหม่ และหยุดการสูญเสียมลพิษทางชีวภาพ

เป้าหมายที่ 16: ส่งเสริมสังคมที่สงบสุขและครอบคลุม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ทุกคนเข้าถึงความยุติธรรม และสร้างสถาบันที่มีประสิทธิภาพ รับผิดชอบ และครอบคลุมในทุกกระดับ

เป้าหมายที่ 17: เสริมความเข้มแข็งให้แก่กลไกการดำเนินงานและฟื้นฟูสภาพหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลกสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ข้อควรรู้ที่สำคัญ 6 ประการ

ประการแรก เป้าหมายการพัฒนาทั้ง 17 ข้อ สะท้อน ‘3 เสาหลักของมิติความยั่งยืน’ (Three Pillars of Sustainability) คือ มิติด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม บวกกับอีก 2 มิติ คือ มิติด้านสันติภาพและสถาบัน และมิติด้านหุ้นส่วนการพัฒนา ที่เชื่อมโยงทุกมิติของความยั่งยืนไว้ด้วยกัน รวมเป็น 5 มิติ องค์การสหประชาชาติแบ่งเป้าหมาย 17 ข้อ ออกเป็น 5 กลุ่ม (เรียกว่า 5 Ps) ประกอบด้วย

People (มิติด้านสังคม): ครอบคลุมเป้าหมายที่ 1 ถึง เป้าหมายที่ 5

Prosperity (มิติด้านเศรษฐกิจ): ครอบคลุมเป้าหมายที่ 7 ถึง เป้าหมายที่ 11

Planet (มิติด้านสิ่งแวดล้อม): ครอบคลุมเป้าหมายที่ 6 เป้าหมายที่ 12 ถึง เป้าหมายที่ 15

Peace (มิติด้านสันติภาพและสถาบัน): ครอบคลุมเป้าหมายที่ 16

Partnership (มิติด้านหุ้นส่วนการพัฒนา): ครอบคลุมเป้าหมายที่ 17

ประการที่สอง เนื้อหาของ SDGs ไม่ได้อยู่ที่ระดับเป้าหมาย (Goals) แต่อยู่ที่ระดับเป้าประสงค์ (Targets) เป้าประสงค์เหล่านี้บอกถึงลักษณะของสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในโลกที่ปรารถนา SDGs ได้สำเร็จ มีนัยยะที่บอกถึงอนาคตที่คนในฝัน ถึงวิสัยทัศน์ของการพัฒนาที่น่าเสนออยู่ในวาระการพัฒนา 2030 (Agenda 2030) ฉะนั้น หากต้องการทราบว่า SDGs ครอบคลุมเรื่องใดบ้างต้องพิจารณาที่ระดับเป้าประสงค์

ประการที่สาม ตัวชี้วัด 232 ตัวนั้นเป็นตัวชี้วัดที่ออกแบบมาเพื่อใช้ในการติดตามความก้าวหน้าในระดับโลก ซึ่งอาจไม่สามารถนำมาใช้ในระดับประเทศได้อย่างเหมาะสมทั้งหมด และการเลือกใช้ตัวชี้วัดแต่ละตัวนั้นก็เพื่อให้สามารถสะท้อนสาระสำคัญของเป้าหมาย แต่อาจไม่ได้ครอบคลุมทุกมิติที่ระบุไว้ในเป้าประสงค์ ดังนั้น แต่ละประเทศจะต้องกลับมาพัฒนาตัวชี้วัดระดับประเทศและระดับท้องถิ่นเพื่อให้ SDGs สามารถใช้ประโยชน์ได้จริงในระดับพื้นที่ มิเช่นนั้น ประเทศไทยอาจทำได้เพียงบรรลุทุกตัวชี้วัด (Indicators) แต่ไม่บรรลุ

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ก็เป็นไปได้ นอกจากนี้ ตัวชี้วัดยังมีการเปลี่ยนแปลงได้ ในขณะที่เป้าหมายและเป้าประสงค์จะไม่มีการปรับแก้ในระดับโลกแล้ว

ประการที่สี่ SDGs ไม่ใช่ข้อตกลงที่มีการบังคับสัญญาและลงโทษ แต่เป็นการเข้าร่วมโดยสมัครใจของประเทศต่าง ๆ และมีการทบทวน (Review) ประจำปีผ่านการนำเสนอ รายงานผลการทบทวนการดำเนินงานตามวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030 ระดับชาติโดยสมัครใจ (Voluntary National Review) ในการประชุมระดับสูงทางการเมืองว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (High-Level Political Forum on Sustainable Development: HLPF) ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือนกรกฎาคม ที่สำนักงานใหญ่องค์การสหประชาชาติ กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยทุกประเทศสามารถเสนอตัวเพื่อนำเสนอรายงานหรือไม่ก็ได้

ประการที่ห้า ต้องทำความเข้าใจหลักการเบื้องหลังของ SDGs เพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) เป็นเป้าหมายที่เน้นการพัฒนาที่ครอบคลุม (Inclusive) มุ่งการเปลี่ยนแปลง (Transformative) และบูรณาการ (Integrated) ที่ทุกประเทศต่างมีโจทย์ที่จะต้องนำไปปฏิบัติ ไม่ใช่เฉพาะแค่ประเทศยากจน (Universal) แต่ในขณะเดียวกันก็เน้นการนำไปปฏิบัติและแก้ปัญหาในระดับท้องถิ่น (Locally-focused) ซึ่งหมายถึงว่า แม้เป้าหมายทั้งหมดจะแบ่งออกเป็น 17 เป้าหมาย แต่การพิจารณาและดำเนินการจะต้องเป็นไปอย่างบูรณาการ เห็นความเชื่อมโยง (Interlinkage) มุ่งผลลัพธ์ (Outcome-based) และให้ความสำคัญกับคนกลุ่มที่เปราะบาง (Vulnerable people) คนยากจน และคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มักถูกทิ้งไว้ข้างหลัง และแม้ว่า SDGs จะเป็นเป้าหมายระดับโลกแต่การนำ SDGs ไปปรับให้เหมาะกับบริบทของพื้นที่ (Localization of the SDGs) เป็นเรื่องสำคัญ จึงต้องให้ท้องถิ่นมีความเป็นเจ้าของ และร่วมผลักดัน มีการให้ความหมายแก่เป้าประสงค์ (Targets) และตัวชี้วัด (Indicators) ที่เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น โดยหลักการการขับเคลื่อน SDGs ควรเป็นกระบวนการที่เริ่มจากฐานรากขึ้นสู่ระดับนโยบาย (Bottom-Up) และเมืองปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้มีบทบาทหลักในการนำ SDGs ไปปฏิบัติ

ประการที่หก ในทางปฏิบัติ SDGs มีฐานะเป็นเครื่องมืออื่น นอกเหนือจากการเป็นตัวชี้วัดสถานการณ์ความยั่งยืน เช่น

SDGs ในฐานะที่เป็นคำศัพท์การพัฒนาที่ใช้ร่วมกัน: SDGs กลายเป็นคำศัพท์ในการพัฒนาที่ใช้ร่วมกันในทุกๆระดับ ทั้งระดับโลกไปจนถึงระดับท้องถิ่น เอื้อให้ทุกพื้นที่ในโลกสามารถเรียนรู้จากกันและกันได้ ชุมชนในไทยที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาบางประเด็นจะไม่ได้เป็นเพียงตัวอย่างให้ชุมชนในประเทศไทยเท่านั้น แต่เป็นตัวอย่างให้แก่ระดับโลกด้วย

SDGs ในฐานะที่เป็น Action Framework: SDGs สามารถถูกใช้เป็นกรอบแนวคิดที่ใช้ในการทบทวนอนาคตของท้องถิ่น งานที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน ปัญหาที่เผชิญ และใช้เป็นกรอบในการกำหนดทิศทางในอนาคตของท้องถิ่นอย่างบูรณาการและยั่งยืน

SDGs ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการต่อรอง : เนื่องจากภาครัฐทุกประเทศให้คำมั่นกับวาระการพัฒนา 2030 ในภาคเอกชน โดยเฉพาะภาคเอกชนขนาดใหญ่ก็อยู่ภายใต้กฎกติกาและการชี้วัดที่มี SDGs เป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังนั้น ภาคประชาสังคมและคนกลุ่มต่าง ๆ สามารถใช้ SDGs เป็นเครื่องมือในการเจรจาต่อรองเพื่อสร้างความร่วมมือในการพัฒนา และ/หรือสะกิดเตือนเมื่อเริ่มเห็นการดำเนินการที่ออกนอกกลุ่มนอกทางไปจาก SDGs ได้ (ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน,2566)

ภาพที่ 5.2 แสดงเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs

ที่มา: <https://www.sdgmovement.com/intro-to-sdgs/>

ทิศทาง การขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ของประเทศไทย

ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDG Move เผยแพร่สรุปข้อมูลจากรายงานการพัฒนาที่ยั่งยืน SDG Index 2023 ที่จัดทำโดย Sustainable Development Solutions Network (SDSN) พบว่า ไทยรั้งอันดับ 43 ของโลก อันดับ 3 ของเอเชีย พบ SDG1 และ SDG4 อยู่ในสถานะบรรลุเป้าหมายแล้ว วันที่ 21 มิถุนายน 2566 ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ระบุว่า Sustainable Development Solutions Network (SDSN) ได้เผยแพร่ “รายงานการพัฒนาที่ยั่งยืน Sustainable Development Report 2023 และ SDG Index ประจำปี 2566 ซึ่งเป็นฉบับที่แปดหลังจากเริ่มจัดทำและเผยแพร่ครั้งแรกมาตั้งแต่ปี 2558 โดยถือได้ว่าเป็นการรายงานผลที่ให้อข้อมูลสถานการณ์ SDGs ที่เป็นปัจจุบันที่สุดอย่างต่อเนื่อง และเป็นการจัดอันดับผลการดำเนินงานด้าน SDGs ที่ได้รับการยอมรับทั่วโลก

ในปีนี้เป็นครึ่งทาง (midterm) ของการขับเคลื่อน SDGs รายงานข้างต้นจึงมาในชื่อ “World at Risk of Losing a Decade of Progress on the UN Sustainable Development Goals” หรือ “โลกกำลังเสี่ยงที่จะสูญเสียทศวรรษแห่งความก้าวหน้าในการขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การ

สหประชาชาติ” เนื้อหาประกอบด้วยข้อค้นพบจากสถานการณ์ความก้าวหน้าและความถดถอยของการดำเนินงานขับเคลื่อน SDGs ทั้งระดับโลกและระดับภูมิภาค ไปจนถึงบทสังเคราะห์ และข้อเสนอแนะจากคณะผู้เชี่ยวชาญเพื่อการแก้ปัญหาความท้าทายต่าง ๆ ที่เหนียวรั้งความมุ่งมั่นและความพยายามของทุกภาคส่วนเพื่อการบรรลุ SDGs ให้ทันภายในปี 2573

ภาพรวมสถานการณ์ SDGs ระดับโลก อย่างรวบรัดที่ปรากฏในจดหมายข่าว (press release) พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจ เช่น ณ ครึ่งทางของการขับเคลื่อน SDGs ระดับโลก พบว่ายังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายใดได้ยังคงขาดแคลนเงินทุนสนับสนุนการขับเคลื่อน SDGs สำหรับประเทศกำลังพัฒนาและประเทศเศรษฐกิจเกิดใหม่ ทุกประเทศควรใช้แรงผลักดัน ณ ครึ่งทางของการขับเคลื่อน SDGs เพื่อทบทวนและแก้ไขยุทธศาสตร์การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนระดับชาติ รวมถึงกรอบการลงทุนเพื่อ SDGs ในระยะยาว มีการนำร่องเพิ่มเติมชี้ชีวิตเรื่องการสนับสนุนความร่วมมือพหุภาคี ซึ่งประเทศที่ได้คะแนนในส่วนนี้สูงสุด ได้แก่ อาร์เจนตินา บาร์เบโดส ชิลี เยอรมนี จาเมกา และเซเชลส์ ประเทศร่ำรวยยังคงสร้างผลกระทบทางลบต่อประเทศอื่น ๆ โดยเมื่อพิจารณารูปแบบการบริโภคพบว่าอุตสาหกรรมสิ่งทอและเสื้อผ้าเป็นภาคส่วนสำคัญที่ปล่อยก๊าซเรือนกระจกมากที่สุด วิธีการทางวิทยาศาสตร์มีความจำเป็นสำหรับการขับเคลื่อน SDGs ในทุกระดับและการสร้างความเข้มแข็งแก่ความรู้รับผิดชอบต่อผลกระทบจากปฏิบัติการต่าง ๆ (accountability) การจัดอันดับ SDG Index ระดับโลก ปีนี้มีประเทศที่ถูกจัดอันดับทั้งสิ้น 166 ประเทศ เพิ่มขึ้นจากปีที่แล้ว (2565) 163 ประเทศ โดยประเทศที่ติด Top 5 อันดับแรก ประกอบด้วย ฟินแลนด์ สวีเดน เดนมาร์ก เยอรมนี และออสเตรเลีย ตามลำดับ ขณะที่ประเทศที่ถูกจัดอยู่ใน 5 อันดับสุดท้าย ประกอบด้วย โชมาเลีย (อันดับ 162) เยเมน (อันดับ 163) ชาร์ต (อันดับ 164) สาธารณรัฐแอฟริกากลาง (อันดับ 165) และซูดานใต้ (อันดับ 166)

ส่วนประเทศไทย ปีนี้ได้รับการจัดอันดับอยู่ที่อันดับ 43 ของโลก ขยับดีขึ้น 1 อันดับจากปี 2565 ซึ่งอยู่ที่ 44 สำหรับคะแนนรวมได้ 74.7 คะแนน เพิ่มขึ้นจากปีก่อนหน้าเพียง 0.6 คะแนน อย่างไรก็ตาม ยังถือว่าสูงกว่าคะแนนเฉลี่ยระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกและเอเชียใต้ ซึ่งอยู่ที่ 67.2 คะแนน หากเปรียบเทียบกับประเทศในภูมิภาคอาเซียนด้วยกัน พบว่าประเทศไทยยังครองอันดับ 1 เป็นปีที่ 5 ติดต่อกัน (2562 – 2566) ตามมาด้วย เวียดนาม (อันดับ 55) สิงคโปร์ (อันดับ 64) อินโดนีเซีย (อันดับ 75) มาเลเซีย (อันดับ 78) ฟิลิปปินส์ (อันดับ 98) บรูไนดารุซซาลาม (อันดับ 102) กัมพูชา (อันดับ 103) ลาว (อันดับ 115) และเมียนมา (อันดับ 125) ซึ่งเมื่อเทียบกับปี 2565 พบว่ามีเพียง 4 ประเทศเท่านั้นที่มีอันดับก้าวหน้าขึ้นคือ ไทย อินโดนีเซีย กัมพูชา และลาว ขณะที่อีก 5 ประเทศมีอันดับถดถอยลง ได้แก่ สิงคโปร์ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ บรูไนดารุซซาลาม และเมียนมา ส่วนเวียดนามเป็นประเทศเดียวที่อันดับไม่มีการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ หากเทียบกับประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกและเอเชียใต้ พบว่าไทยรั้งอันดับที่ 3 เป็นรองจากญี่ปุ่น (อันดับ 21) และเกาหลีใต้ (อันดับ 31)

ภาพที่ 5.3 แสดง SDG Index ปี 2023 ประเทศไทย

ที่มา : <https://www.sdgmovement.com/2023/06/21/sdg-index-2023-thailand/>

ทั้งนี้ หากพิจารณาสถานะรายเป้าหมายของไทยในปีนี้กับปี 2565 มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ ดังนี้ เป้าหมายที่มีสถานะบรรลุเป้าหมายแล้ว (สีเขียว) สามารถบรรลุเป้าหมายเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งเป้าหมาย คือ SDG4 (การศึกษาที่มีคุณภาพ) จากเดิมที่ปี 2565 มีเพียง SDG1 (ยุติความยากจน) เท่านั้นที่สามารถอยู่ในสถานะดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ค่าสถานะที่ปรากฏตามรายงานฉบับนี้พิจารณาจาก 2 ตัวชี้วัดที่มี 'สถานะแย่มาก' ในเป้าหมายนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ของทุกประเทศทั่วโลกจึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงรายละเอียดข้อมูลในระดับตัวชี้วัดเพิ่มเติม เป้าหมายที่มีสถานะท้าทาย (สีส้ม) มีทั้งสิ้น 10 เป้าหมายเท่ากับปี 2565 ได้แก่ SDG5 (ความเท่าเทียมทางเพศ) SDG6 (น้ำสะอาดและการสุขาภิบาล) SDG7 (พลังงานสะอาดที่เข้าถึงได้) SDG8 (งานที่มีคุณค่าและการเติบโตทางเศรษฐกิจ) SDG9 (โครงสร้างพื้นฐาน นวัตกรรม และอุตสาหกรรม) SDG10 (ลดความเหลื่อมล้ำ) SDG11 (เมืองและชุมชนที่ยั่งยืน) SDG12 (การผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน) SDG13 (การรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ) และ SDG17 (ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน) เป้าหมายที่มีสถานะท้าทายมาก (สีแดง) มีทั้งสิ้น 5 เป้าหมายเท่ากับปี 2565 ได้แก่ SDG2 (ขจัดความหิวโหย) SDG3 (สุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี) SDG14 (ทรัพยากรทางทะเล) SDG15 (ระบบนิเวศบนบก) และ SDG16 (สังคมสงบสุข ยุติธรรม และสถาบันที่เข้มแข็ง) ปีนี้ไม่มีเป้าหมายใดของไทยอยู่ในสถานะยังคงมีความท้าทายบางส่วน (สีเหลือง) (สำนักข่าวออนไลน์ไทยพับลิก้า, 2566)

ดังนั้น ทิศทางของการขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชน จะต้องคำนึงถึงกระบวนการพัฒนาต่างๆ และที่สำคัญจะต้องให้ความสำคัญกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ควบคู่กันไปเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

สรุป

ดังนั้น โดยสรุปในบทที่ 5 นี้ ทำให้ได้เข้าใจถึงกระบวนการพัฒนาชุมชนในมิติต่างๆ ทั้ง ความหมายของคำว่า กระบวนทัศน์ และ กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก การพัฒนาแนวทางเลือกด้านต่างๆ ประกอบด้วย แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ ตลอดจนถึงการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แนวคิดการพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ซึ่งแนวคิดหรือกระบวนการพัฒนามีการลื่นไหลไปตามพลวัตของสังคมโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จะถือว่ากระบวนการใดกระบวนการหนึ่งเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดก็ไม่ได้ แล้วแต่สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของบริษัทในประเทศนั้นๆ เป็นหลักในการวิเคราะห์ สรุปและนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับประเทศนั้นๆต่อไป

คำถามท้ายบท

1. ความหมายของคำว่า กระทบทศน์ คืออะไร
2. กระทบทศน์การพัฒนาทางเลือก มีความเป็นมาอย่างไร
3. แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี คือแนวคิดอย่างไร
4. จงอธิบาย แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ ว่ามีกระทบทศน์การพัฒนาอย่างไร
5. จงอธิบาย แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ว่ามีกระทบทศน์การพัฒนาอย่างไร
6. จงอธิบาย แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ว่ามีกระทบทศน์การพัฒนาอย่างไร
7. จงอธิบาย แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ ว่ามีกระทบทศน์การพัฒนาอย่างไร
8. จงอธิบาย ความหมายของ คำว่าเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมยกตัวอย่างการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการใช้ในชีวิตประจำวัน
9. แนวคิดการพัฒนาทางเลือกด้านปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ทางสังคมปัจจุบันอย่างไรบ้าง อธิบาย
10. จงอธิบาย คำว่า เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs มาให้ชัดเจนพร้อมยกตัวอย่างประกอบ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2542). **วิพากษ์ทุนนิยมไทย ทศนะจากกระแสหลุด**. กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพลส.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2543). **สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. (2540). **นโยบายสังคมและสวัสดิการสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กฤษฎา บุญชัย. (2541). **แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาชุมชนและประชาสังคม**. วารสารร่วมพฤษ. 14 (1).
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2548). **นานาคำถามเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- จามะรี เชียงทอง. (2549). **สังคมวิทยาการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- เฉลียว บุรีภักดิ์ และคณะ. (2545). **การวิจัยชุมชน**. ใน เอกสารชุดการเรียนรู้ด้วยตนเองหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิตการจัดการและการประเมินโครงการตามโครงการเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง พ.ศ. 2543. กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดัก.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2548). **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2542). **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด ในเอกสารประกอบการสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน : ทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริ**. นนทบุรี : สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2543). **การบริหารการพัฒนาชนบทเอเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**. กรุงเทพฯ : 21 เซ็นจูรี่.
- ณัฐพงษ์ ทองภักดี. (ม.ป.ป.). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา).
- นภาพค์ คงเศรษฐกิจกุล. (2549). **แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนรากฐานความเป็นมาและการนำไปใช้ในสังคมไทย**. วารสารวิชาการราชภัฏกรุงเทพฯ. 12 (22)
- นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- บุญเสริม บุญเจริญผล. (ม.ป.ป.). **แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก. (เอกสารอัดสำเนา).
- ประเวศ วะสี. (2545). **วิถีมุขยในศตวรรษที่ 21 : สู่ภาพใหม่แห่งการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสตรี-สฤชต์วงศ์.

- ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2548). **กระบวนทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ชุมชน**. กรุงเทพฯ : พิเศษไทย ออฟเซ็ท.
 ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2543). **ทิศทางใหม่ของการพัฒนา : วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3.
 กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). **ทศวรรษธรรมทัศน์ หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพฯ :
 ธรรมสภา.
- พิทยา ว่องกุล. (2542). **รับวิกฤติโลกปี 2000 เศรษฐกิจยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ไพโรจน์ ภัทรนรากุล. (2545). **ยุทธศาสตร์การพัฒนาชาติตามแนวทางชุมชนพึ่งตนเองแบบยั่งยืน:
 กรอบนโยบายและตัวแบบการจัดการ**. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์, 42(3), 1-37.
- ยุค ศรีอาริยะ. (2542). **แนวคิดชุมชนของมหาตมะ คานธี**. ในรับวิกฤติโลกปี 2000 เศรษฐกิจยั่งยืน.
 กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**.
 เชียงใหม่ : นนทบุรีการพิมพ์.
- ศูนย์บริการวิชาการ. (2550). **บัญชีครัวเรือน: เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง** วารสารศูนย์บริการวิชาการ
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น ฉบับที่ 3 ประจำเดือน กรกฎาคม – กันยายน 2550
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2536). **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาชนบท**. ในเสรี พงศ์พิศ
 (บรรณาธิการ). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
 _____. (2544). **เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ได้เบื้องพระยุคลบาท**. กรุงเทพฯ:มติชน.
- สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ. (2549). **การสื่อสารเพื่อการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัย
 ราชภัฏสวนสุนันทา.
- สินธุ์ สโรบล. (2548). **กระบวนทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น จุดเปลี่ยนการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
 สนับสนุนการวิจัย.
- เสรี พงศ์พิศ. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ ถ้าใจปรารถนา**. กรุงเทพมหานคร : พลังปัญญา.
 _____. (2548). **ชุมชนเรียนรู้อยู่เย็นเป็นสุข**. กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
- สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). **ตามรอยพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก.
- สมพร เทพสิทธา. (2548). **การเดินตามรอยพระยุคลบาท : เศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจน
 และการทุจริต**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**.
 กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
 _____. (2548). **เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
 และสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2546). **เศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ความหมาย
 ของนักเศรษฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอคลองใหญ่. **บัญชีครัวเรือนเครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง**. สระแก้ว : เอกสารอัดสำเนา.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.(2564). **รายงานความก้าวหน้าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย พ.ศ. 2559-2563**. กรุงเทพฯ : สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

อมรา พงศาพิชญ์. (2545). **การพัฒนาคนุชย์และสังคม**. วารสารสหวิทยาการ. มกราคม-มิถุนายน 2545.

อุดมพร อมรรธรรม. (2549). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร : แสงดาว.

อำพล เสนาณรงค์. (2547). **ทิศทางการพัฒนาชนบทตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยของแก่น.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2542). **พลวัตของสังคม วัฒนธรรมไทย : ความอยู่รอดหรือหายนะ**. ใน มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิชัยพัฒนา.

ภาษาอังกฤษ

Nerfin (ed). (1977). **Another Development : Approaches and Strategies**. Uppsala : Dag Hammarskjold Foundation.

Puntasen, Apichai. (2003). **Reviewing Asian Economic Crisis : Lesson for Future Sustainable Development**. In Apichai's Sixty Years (60 Pee Apichai) Edited by Chaiyut Punyawasut. Bangkok : Faculty of Economic.

Roger, E.M. (ed). (1976). **Communication and Development : Critical Perspectives**. Sage Publications.

Servaes, J et al. (1996). **Participatory Communication for Social Change**. Belgium : Sage Publications.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน .(2566). **เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs**. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก <https://www.sdgmove.com/intro-to-sdgs/> สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2566.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี.(2566). **เศรษฐกิจพอเพียง**. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก <http://th.wikipedia.org> สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2566.

สำนักข่าวออนไลน์ไทยพับลิก้า.(2566). **SDG Index 2023 ไทยรั้งอันดับ 43 ของโลก อันดับ 3 ของเอเชีย พบ SDG1-SDG4 อยู่ในสถานะบรรลุเป้าหมายแล้ว**. (ออนไลน์) เข้าถึงได้จาก <https://thaipublica.org/2023/06/thailand-sdg-index-2023/> สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2566.

อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2566). กระบวนทัศน์การพัฒนาของรัฐจากผู้ใหญ่ถึงหลุยส์วิตตอง.

(ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก <https://midnightuniv.tumrai.com/miduniv888/newpage21.html>

สืบค้นเมื่อ 22 พฤศจิกายน 2566.

บทที่ 6

บททวน ท้าทาย การพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล

บทที่ 6 นี้ ได้ทำการเรียบเรียงเนื้อหา จากการศึกษาที่ได้กล่าวมาทั้ง 5 บท ตั้งแต่ แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ แนวคิดการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาชุมชนและการประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นการเรียงร้อยเนื้อหาสาระสำคัญของทั้ง ทางด้านนักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน พัฒนาสังคม หรือทางด้านสังคมศาสตร์ ทั้งในบริบทของต่างประเทศ และประเทศไทย ที่ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนงานการพัฒนาชุมชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือได้ว่าการที่จะดำเนินการพัฒนาชุมชน จะต้องคำนึงถึงความสำคัญของบริบทที่มีการเปลี่ยนผ่านที่เป็นพลวัต ซึ่งจะต้องสืบค้นตั้งแต่อดีต ย้อนมาสู่ปัจจุบันและมีมุมมองจากทัศน์ในอนาคต ซึ่งในบทที่ 6 นี้ ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้เรียบเรียง พยายามจะสรุปเนื้อหาจากเอกสาร งานวิจัย หนังสือ บทความวิจัย บทความวิชาการ ที่ได้ดำเนินการสืบค้นเพื่อทบทวนว่า สิ่งที่ทำท้านักพัฒนาชุมชน ในการที่จะปรับเปลี่ยนทั้งแนวคิด กระบวนการ หรือเทคนิควิธีการในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล จะเป็นไปในทิศทางไหน หรือจะปรับตัวอย่างไร ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนผ่านในยุค Digital Disruption ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับนักพัฒนา ชุมชนว่าควรมีการปรับตัวอย่างไรในโลกยุคดิจิทัลทั้ง แนวคิดการพัฒนา กระบวนการ ทฤษฎี และหลักการมา ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับโลกยุคปัจจุบัน

ประเด็นทบทวน

ประเด็นที่ต้องทบทวนเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล ผู้เรียบเรียงได้ดำเนินการสืบค้นและสรุปประเด็นไว้ ประกอบด้วย

บริบทสังคมในปัจจุบัน (ยุคดิจิทัล)

บริบทของสังคมโลกได้มีการเปลี่ยนผ่านจากยุคต่างๆ ซึ่งศาสตราจารย์นายแพทย์เกษม วัฒนชัย ได้กล่าวไว้ว่า การแบ่งยุคสมัยโดยทั่วไปอยู่บนพื้นฐานของการแบ่งช่วงเวลา ซึ่งมักจะกำหนดให้เชื่อมโยงกับ เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีตและเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้กระทำหรือสร้างแนวคิดไว้รวมถึงเหตุการณ์ที่เกิดจาก เจตนาของมนุษย์เหตุการณ์ที่เกิดโดยบังเอิญหรือจากธรรมชาติที่มีผลต่อมวลมนุษยชาติเรื่องราวในอดีตมี ขอบเขตเนื้อหากว้างขวางจึงขอหยิบยกศึกษาเฉพาะสิ่งที่มีความหมาย มีความสำคัญที่จารึกเป็นประวัติศาสตร์ ให้เราเข้าใจเรื่องราวของโลกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยทำให้วางแผนสู่อนาคตได้ เหตุการณ์ สำคัญ ปี พ.ศ. 2484 - 2488 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 (World War II) เวลานั้นโลกแบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายสัมพันธมิตร ที่มี ผู้นำหลักได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส ฝ่ายตรงข้ามเรียกว่า ฝ่ายอักษะ ประเทศผู้นำ ได้แก่ ประเทศเยอรมนี อิตาลีและญี่ปุ่น ในเหตุการณ์นี้มีผู้เสียชีวิตจำนวนมากถึง 85 ล้านคนคิดเป็นร้อยละ 3 ของ ประชากรโลกในปีพ.ศ. 2484

เหตุการณ์สำคัญลำดับถัดมา ปีพ.ศ. 2488 -2533 เป็นช่วงเวลาของสงครามเย็น (Cold War) โลกยังคงการเริ่มยุคสมัยของการโฆษณาชวนเชื่อ มีผู้นำทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายประชาธิปไตย นำโดยประเทศสหรัฐอเมริกา ฝ่ายคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียต แบ่งเป็น 2 ฝ่าย อย่างชัดเจนและมีการพัฒนาของเครื่องมือที่ใช้ในการต่อสู้ได้แก่ การกีดกัน การแบ่งฝักฝ่าย การข่มขู่ การลี้ภัยการปกครอง ตลอดจนการเริ่มยุคสมัยของการโฆษณาชวนเชื่อ มีผู้นำทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายประชาธิปไตย นำโดยประเทศ สหรัฐอเมริกา ฝ่ายคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียต

โลกหลังยุคสงครามเย็น (พ.ศ. 2533 - 2563) มีพัฒนาการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ อย่างก้าวกระโดดเป็นโลกยุคดิจิทัลและเกิดภาวะโลกาภิวัตน์(globalization) เชื่อมโลกทั้งใบให้เป็นใบเดียว ทำให้เกิดการไหลทั่วโลก ทั้ง คน สินค้า บริการ ความรู้มีการค้าขายอย่างเสรี (Free Trade) เกิดขึ้นการเคลื่อนย้ายคน สินค้า และการบริการทำให้โลกไร้พรมแดนธุรกิจบริการโดยเฉพาะธุรกิจการท่องเที่ยว ธุรกิจการบิน การสัญจร ทุกช่องทางขยายตัวอย่างรวดเร็วและไร้ขีดจำกัดในเรื่องภาษาเวลา และสถานที่ ช่วงระยะเวลา 30 ปีหลังสงครามเย็นเป็นช่วงเวลาในโลกมีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด เร็วที่สุดและอาจเรียกได้ว่ามีการแข่งขันสูงสุดส่งผลกระทบต่อทั้งในระดับจุลภาค มหภาค ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญอย่างแท้จริง จะสามารถอยู่รอดในฐานะของพลเมืองโลก (Global Citizen) ได้อาขยานที่เคยอ่านท่องมานาน “...อันความรู้รู้กระจ่างแต่อย่างเดียว แต่ให้เชี่ยวชาญเกิด จะเกิดผล...” เป็นความจริงของโลกใบนี้วันนี้เทคโนโลยีทำให้หลายสิ่ง หลายอย่างเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นอยู่ที่สำคัญคือส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน การทำธุรกิจ การให้บริการการศึกษา มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเรียนรู้ กระบวนการสร้างนวัตกรรม ความคิดสร้างสรรค์เมื่อคิดแล้วต้องสามารถทำได้ด้วยตนเอง มีการใช้มูลค่าของทรัพย์สินในรูปแบบใหม่ ทรัพย์สินที่มีมูลค่าสูงอาจเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ ดังนั้นผู้นำองค์กรในทุกภาคส่วนจึงต้องเตรียมความพร้อมที่เหมาะสมเพื่อกำหนดนโยบายเพื่อความอยู่รอดในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ ปีพ.ศ. 2563 ตั้งแต่เดือนมกราคมถึงปัจจุบันเกิดภาวะโรคอุบัติใหม่ที่มีการระบาดทั่วโลกโดยไม่มีใครคาดคิด หรือ วางแผนรับมือมาก่อนเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่โลกจะต้องจารึกไว้โรคติดเชื้อโควิด-19 โควิดไวรัสที่แพร่ระบาดจากคนสู่คนผ่านทางฝอยละอองจากจมูกหรือปาก เป็นผลให้เกิดเหตุการณ์ระบาดเป็นวงกว้าง ส่งผลกระทบในทุกภาคส่วน ทั้งในระดับปัจเจกชน ระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับโลก เปลี่ยนวิถีชีวิตของทุกคนจากแบบเดิมไปเป็น “วิถีชีวิตใหม่” (New Normal) กระทบธุรกิจการค้า การบริการ รวมทั้งการจัดการเรียนการสอน ของสถานศึกษาต่าง ๆ ที่ต้องมีการปรับเข้าสู่วิถีใหม่ อาทิ การทำงานที่บ้าน (Work From Home : WFH) การเรียนทางไกล (Learn From Home : LFH) การประชุมทางไกล (Tele - Meeting) การปรึกษาแพทย์ทางไกล (Tele - Medicine) และการชำระเงินผ่านระบบออนไลน์อย่างเต็มรูปแบบ เป็นต้น สถานการณ์สำคัญ ๆ ที่กล่าวไปแล้วส่งผลกระทบต่อโลก (Global Shock) ทั้งทางบวกและทางลบ ผลเชิงบวกที่มีนัยยะสำคัญยิ่งคือ เรื่องของโลกาภิวัตน์และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศให้เกิดคุณประโยชน์ต่อวิถีชีวิตมนุษย์ แต่ผลกระทบเชิงลบที่ทำให้ผลผลิตที่มวลมนุษยชาติรังสรรค์เกิดการถดถอยคือ ภาวะความไม่แน่นอนยากต่อการคาดการณ์ เช่น ภาวะไร้ความเสถียรทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสุขภาพของคน (เกษม วัฒนชัย,2564:1-2)

กระแสโลกของการพัฒนาที่เปรียบเสมือนคลื่นทะเล ลูกแล้วลูกเล่าที่โถมเข้าสู่ชายฝั่งซึ่งเปรียบเสมือนประเทศต่างๆทั่วโลก จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม หรือที่สำคัญที่สุดคือเทคโนโลยี ความทันสมัยที่เข้ามารองรับการใช้ชีวิตของผู้คนบนโลกในยุคดิจิทัล และ มักจะได้ยินคำเรียก ต่างๆที่เรียกว่า ดิจิทัล เช่น รัฐบาลดิจิทัล เศรษฐกิจดิจิทัล ท้องถิ่นดิจิทัล กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม หรือ การแจกเงินดิจิทัล ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลปัจจุบันที่กำลังขับเคลื่อนในขณะนี้ เป็นต้น ดังนั้น ผู้เรียบเรียงเชื่อว่า ต่อไปจะมีแนวคิดเกี่ยวกับ **“การพัฒนาชุมชนดิจิทัล” (Community Development Digital)** เป็นอย่างแน่แท้ ดังนั้น ผู้เรียบเรียงพยายามสืบค้นงานวิจัย บทความวิจัย บทความวิจัยในช่วงระยะเวลาเปลี่ยนผ่านในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2556-2566) พบว่า ได้มีนักวิจัย นักวิชาการในศาสตร์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การศึกษา รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา หรือทางด้านเศรษฐศาสตร์ ได้มีการให้ความหมายนิยามแต่ละศาสตร์ของตนเอง ผสมรวมกับคำว่า ดิจิทัล ซึ่งมีผลการศึกษาและการอธิบายไว้ ดังสรุปได้ดังนี้

ปัจจุบัน คำว่า “ดิจิทัล (Digital)” ไม่ได้มีความหมายเป็นเรื่องของตัวเลขหรือการนับแบบไม่ต่อเนื่อง (discrete) เท่านั้น เพราะเมื่อมนุษย์ประสบความสำเร็จในการคิดค้นและพัฒนานวัตกรรมแปลงข้อมูลเป็นดิจิทัลสามารถเก็บข้อมูลไว้ในรูปดิจิทัลได้ และสามารถรับส่งข้อมูลที่เป็นดิจิทัลได้ กิจกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ที่สามารถแปลงรูปให้เป็นดิจิทัลได้จึงใช้คำว่า “ดิจิทัล” เรียกควบคู่กันไปด้วย เช่น สังคมดิจิทัล เศรษฐกิจดิจิทัล ธุรกิจดิจิทัล ศูนย์ดิจิทัลชุมชน ฯลฯ นวัตกรรมในการรับ ส่งข้อมูลแบบดิจิทัลที่ได้รับการพัฒนาต่อยอดให้เป็นมาตรฐานสากลสามารถส่งข้อมูลถึงกันได้ระหว่างอุปกรณ์ เครือข่าย และสถานที่ ที่เรียกว่า “อินเทอร์เน็ต (internet)” เป็นเทคโนโลยีที่สำคัญขั้นหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนยุคสังคมของมนุษย์จากยุคสังคมอุตสาหกรรม (industrial society) มาสู่ยุคสังคมสารสนเทศ (information society) อีกทั้งยังมีบทบาทเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของนานาประเทศ ทำให้รัฐบาลของทุกประเทศทั่วโลกต้องนำเอาเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตมาบรรจุไว้ในนโยบายเพื่อใช้เป็นเครื่องมือและกลไกในการพัฒนาประเทศ (เรวัต แสงสุริยงค์, 2561:1058)

ประเด็นท้าทาย

ประเด็นท้าทาย เกี่ยวกับ บริบทสังคมโลกที่เปลี่ยนผ่าน ทฤษฎี แนวคิด กระบวนการพัฒนาชุมชน ผู้เรียบเรียงพยายามสืบค้นจากบทความวิชาการ บทความวิจัย หนังสือ โดยสรุปเป็นประเด็นได้ ดังต่อไปนี้

กระบวนการพัฒนาประเทศไทย หลังปี พ.ศ. 2540 จึงได้ปรับเปลี่ยนวิธีการคิดใหม่ให้ความสำคัญกับ กระบวนการพัฒนาแบบองค์รวม (Holistic approach) โดยมีการบูรณาการด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาแบบสมดุลและยั่งยืน ร่วมกับการเน้นคนเป็นศูนย์กลาง (People centered) ในการพัฒนา ประกอบกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีได้ให้ความสำคัญกับ ชุมชน ท้องถิ่น ประกอบด้วย การเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา การพึ่งตนเองและการจัดการตนเอง อันได้แก่

1) ส่งเสริมการปรับพฤติกรรมในระดับครัวเรือน ให้มีขีดความสามารถในการจัดการวางแผนชีวิต สุขภาพ ครอบครัว การเงินและอาชีพ โดยใช้ข้อมูลความรู้ และการยกระดับการเรียนรู้ของครัวเรือน ทั้งในกลุ่ม ครัวเรือนภาคเกษตรและอาชีพอื่น ๆ เพื่อปรับการคิดเชิงระบบ การวางแผนอนาคต การออมและการลงทุน การดูแลสุขภาพความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว เพิ่มทักษะทางการเงินและการวางแผนการจัดการที่ดิน ที่อยู่อาศัยและระบบการผลิตด้านอาชีพ เพิ่มความสามารถในการประกอบการธุรกิจ การบริหารจัดการ ตลอดจนพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนและท้องถิ่น อันเป็นการสร้างการเรียนรู้จากภายในเพื่อ สร้างคนที่มีระบบคิดที่มีเหตุผลและพึ่งตนเองได้ ตามแนวทางหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

2) เสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองและการพึ่งพากันเอง โดยสนับสนุนการรวมกลุ่ม ของสมาชิกในชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ให้ชุมชนได้บริหารจัดการและมีส่วนร่วมในกิจการที่ ส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง การสนับสนุนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนที่สะท้อนปัญหาความต้องการที่แท้จริง ของชุมชน โดยมีข้อมูลครัวเรือนเพื่อสนับสนุนการจัดทำแผน และเชื่อมโยงแผนชุมชนกับแผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาอำเภอ แผนพัฒนาจังหวัด แผนพัฒนากลุ่มจังหวัด และแผนพัฒนาภาค และเชื่อมโยงกับการ กำหนดการจัดสรรงบประมาณให้สอดคล้องกัน ขับเคลื่อนกลไกความร่วมมือทุกภาคส่วนให้มีเป้าหมายทิศทาง มีความสมดุล มีอิสระและมีอำนาจในการตัดสินใจ โดยมีระบบการติดตามตรวจสอบที่ต่อเนื่องและโปร่งใส ตลอดจนสนับสนุนการพัฒนาตัวชี้วัดและระบบการประเมินความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อให้สามารถติดตาม ความก้าวหน้าในการยกระดับความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

3) สร้างการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อสร้างประชาธิปไตยชุมชน โดยสนับสนุนให้ ประชาชนสามารถรวมกลุ่มและมีเวทีกลางเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและเพื่อปรึกษาหารือกิจการที่ เป็นประเด็นสาธารณะ สามารถกำหนดเป้าหมายการพัฒนาบนฐานการมีข้อมูลและการใช้เหตุผล และสร้าง ข้อตกลงร่วมกันที่สามารถผูกพันและตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ และลดความขัดแย้งได้ อันจะเป็น เครื่องมือสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยที่ระดับฐานราก และสร้างความสมานฉันท์ ตลอดจนปรับบทบาท ภาครัฐให้เป็นฝ่ายสนับสนุนให้ชุมชนจัดการตนเองได้มากขึ้น โดยรัฐเป็นที่ปรึกษาสนับสนุนองค์ความรู้และ พัฒนาทักษะในการบริหารจัดการให้กับชุมชน เพื่อเป็นพลังของการพัฒนา

4) สร้างภูมิคุ้มกันทางปัญญาให้กับชุมชน โดยการสร้างการเรียนรู้ของชุมชนให้สามารถก้าวทันการ เปลี่ยนแปลงของโลก การพัฒนาเทคโนโลยีและส่งเสริมโอกาสการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ของ ชุมชน ผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม เพื่อเร่งกระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชนในการก้าวเข้าสู่สังคมในยุคดิจิทัล การพัฒนาวิสัยทัศน์ในการประกอบการและการจัดการความเสี่ยงด้านต่าง ๆ ในบริบทของการแข่งขันอย่างยั่งยืน รวมถึงการเพิ่มความสามารถและทักษะในการใช้ความรู้และเทคโนโลยี อย่างสร้างสรรค์เพื่อแก้ปัญหาและยกระดับขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการตนเอง และสร้าง หลักประกันให้คนทุกกลุ่มได้รับโอกาสและเข้าถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองโดยไม่ จำกัด้วยหรือเพศสภาวะ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

การปรับตัวและบทบาทของนักพัฒนา ซึ่งผู้เรียบเรียงได้สรุปจาก กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา สถาบัน การพัฒนาชุมชน(2563) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการทำงานของพัฒนากรที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งผล การศึกษาพบว่า 1. คุณลักษณะของพัฒนากรที่จะส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งจะมาจาก 3 สมรรถนะหลัก ประกอบด้วย 1) สมรรถนะด้านความรู้ โดยพัฒนากรจะต้องรู้แนวทางการพัฒนาชุมชน มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ มีการคิดวิเคราะห์ การคิดเชิงกลยุทธ์ ความคิดสร้างสรรค์ และมีวิสัยทัศน์ 2) สมรรถนะด้านคุณลักษณะ พัฒนากรต้องมีใจรักในการทำงาน เสียสละ อดทน มุ่งมั่นทุ่มเท ตั้งใจ และเอาใจใส่การทำงาน มีอัธยาศัยดี มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เข้าใจคน เป็นคนที่สามารถไว้วางใจได้ มีความสามารถในการประสานงาน สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี โดยพัฒนากรมีคุณลักษณะเฉพาะ ได้แก่ มีอุดมการณ์แน่วแน่ รักชุมชน รักชาวบ้าน ไม่ถือตัว ศรัทธาในงานพัฒนาชุมชน และ 3) สมรรถนะด้านการปฏิบัติ ทักษะ พัฒนากรต้องมีความสามารถในการประสานงาน สามารถปรับตัวเข้ากับชุมชนได้ดี มีทักษะในการสื่อสาร การถ่ายทอดข้อมูลต่าง ๆ ได้ถูกต้อง ชัดเจน ตลอดจนเชี่ยวชาญงานทางด้านการพัฒนาชุมชน

2. รูปแบบการทำงานของพัฒนากรที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) เรียนรู้ชุมชน มีการเรียนรู้พื้นที่ เข้าใจชุมชน และข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง 2) ค้นหาทีมงาน ค้นหาและสร้างทีมงาน เครือข่ายจากภาคส่วนต่าง ๆ ประสานงานและสร้างศรัทธาให้เกิดในทีมงานเครือข่าย 3) บูรณาการสรรพสิ่ง ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ให้เกิดการบูรณาการงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสนับสนุน กิจกรรมและงบประมาณ 4) อิงพื้นที่สม่ำเสมอ เกาะติดงาน เกาะติดพื้นที่ชุมชน เพื่อให้ทีมงานเครือข่ายและชาวบ้านได้มั่นใจ เป็นที่ยอมรับในชุมชน 5) ให้กำลังใจเมื่อเจอปัญหา เป็นที่ปรึกษาที่ดี ให้ข้อเสนอแนะ เสริมกำลังใจให้แก่ทีมงานและชาวบ้าน 6) พัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีกระบวนการติดตามและประเมินผลการทำงาน และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นำผลการประเมินมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต่อยอดองค์ความรู้ให้แก่ชุมชน

ส่วนบทบาทหรือลักษณะของนักกิจกรรมหรือนักพัฒนาในยุคดิจิทัลนั้น ต้องปรับบทบาทและค่านึงถึง บริบทและเครื่องมือในการพัฒนาหลายด้าน ซึ่ง กฤษฎา บุญชัย (2566) ได้กล่าวไว้ว่า “ในยุคนี้พัฒนากรมี อาชีพ ที่ชุมชนเป็นวัตถุ (object) ของการพัฒนาและการออกแบบนโยบาย ก็ยังต้องยึดโยง หรือมีปฏิสัมพันธ์ กับชุมชนหรือผู้ด้อยโอกาสในระดับหนึ่ง คุณภาพการพัฒนาในยุคนี้จึงอยู่ที่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่ จะสร้างการเชื่อมโยงข้อมูลและปฏิบัติการของชุมชนกับรัฐและสาธารณะในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาที่ สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน

แต่โลกการพัฒนาก็เหมือนกับโลกทางสังคมอื่นๆ ที่กำลังถูก disrupt ด้วยระบบดิจิทัลซึ่งเป็นมากกว่า เทคโนโลยี แต่กินความถึงวัฒนธรรมดิจิทัลที่เป็นคุณค่า ความหมาย และพฤติกรรมทางสังคมใหม่เราได้มีนัก กิจกรรมทางสังคมรุ่นใหม่แนวคิดที่ก้าวข้ามวาทกรรม “การพัฒนา” ไปแล้ว พวกเขาไม่ได้มา “พัฒนา” ใคร เพราะไม่ได้มีความคิดว่าตนเองมีอำนาจเหนือกว่าที่จะไปกำกับ ออกแบบ หรือจัดตั้งการพัฒนาให้กับชุมชน ตามแนวทางยุคนักพัฒนามืออาชีพ และไม่มี ความหมายใดๆ ของชุมชนที่ต้องอ่านหรือตีความตามแนวทางยุค แสวงหา เพราะอนุমানว่าชุมชน ผู้ด้อยโอกาส สื่อข้อมูล เรื่องราวได้ด้วยตนเองภายใต้เทคโนโลยีที่เปิดเสรีภาพ อย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน

โลกสังคมที่เขาเห็น คือ โลกแห่งข้อมูลข่าวสารที่แม้จะไหลบ่าท่วมท้น ความไม่เป็นธรรมหรือเหลื่อมล้ำทางสังคมมาจากปัญหาระบบการจัดการข่าวสารและความรู้ขาดประสิทธิภาพ ซึ่งมาจากระบบการจัดการระบบตัวกลาง การเชื่อมต่อ ฯลฯ ที่ส่งผลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือด้อยโอกาสทางสังคมถูกปิดกั้นเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน และโอกาสทางสังคมที่จำเป็น เกษตรกรยากจนเพราะขาดการเข้าถึงข้อมูลในการพัฒนาอาชีพ คนจนมีปัญหาเพราะเข้าไม่ถึงแหล่งทุนที่ยังออกแบบไม่สอดคล้องกับคนจน ผู้ด้อยโอกาสทางสังคมต่างๆ มีปัญหาเพราะระบบราชการ และกลไกบริหารจัดการสาธารณะขาดประสิทธิภาพ แม้กระทั่งปัญหาทางการเมืองก็เป็นเรื่องประชาธิปไตยในระบบข้อมูลข่าวสาร

แก่นหลักของนวัตกรรมทางสังคมในยุคดิจิทัลจึงเป็นเรื่องการสร้าง platform กระบวนการเชื่อมต่อใหม่ๆ ที่หลากหลาย รวดเร็ว ตัดข้ามระบบ ตัวกลางต่างๆ ที่เป็นกลไกผูกขาดอำนาจ เปิดทางเลือกใหม่ๆ ในการเรียนรู้ และการออกแบบนวัตกรรมทางสังคมอย่างหลากหลาย รวดเร็ว และเชื่อมต่อพลังทางสังคมอันกว้างใหญ่ไพศาล

นักกิจกรรมทางสังคมดิจิทัล ยังได้ข้ามเส้นแบ่งระหว่างงานพัฒนา งานอาสาสมัครเพื่อสังคม งานเคลื่อนไหวทางสังคม และงานธุรกิจ เกิดเป็นรูปแบบกิจกรรมใหม่ๆ เช่น กิจกรรม social entrepreneur, social enterprise หรือ startup ที่มีเป้าหมายทางธุรกิจและสังคมไปพร้อมกัน ทำให้เห็นภาพอนาคตได้ว่าเราอาจไม่เหลืองานพัฒนาหรืองานเคลื่อนไหวทางสังคมที่ไม่เชื่อมโยงกับตลาดและทุนนิยมอีกต่อไป

ด้วยจินตนาการว่า โลกดิจิทัลเป็นโลกเดียวของอนาคต การเข้าไม่ถึงหรือหันหลังให้โลกดิจิทัล จะเป็นปัญหาการขาดอำนาจต่อรองอย่างรุนแรง มีแต่โดดเข้าไปสร้าง หรือขับเคลื่อนโลกดิจิทัลให้ครอบคลุม ทั่วถึง เกิดความเป็นประชาธิปไตย ที่มีทั้งสิทธิ เสรีภาพ และความเป็นธรรม สังคมที่พึงประสงค์จึงจะเป็นไปได้ แม้เทคโนโลยีดิจิทัลจะเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจไปมาก ทั้งการเชื่อมต่อพลังทางสังคมของโลกอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน เกิดกลุ่มปฏิบัติการทางสังคมใหม่ๆ ที่ไม่ต้องใช้ต้นทุนทางเศรษฐกิจมากนักในการต่อรองกับกลุ่มอำนาจหรือทุนขนาดใหญ่ แต่เชื่อว่าภาคสังคมจะเป็นผู้กำชัยในสนามการต่อสู้ทางดิจิทัล

กลุ่มทุนขนาดใหญ่มีความได้เปรียบทางเทคโนโลยี สามารถก่อรูปการผูกขาดทางเศรษฐกิจ สังคม กระทั่งกำกับวิถีทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคล รัฐก็ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการกำกับปกครองชีวญาณ (governmentality) ของพลเมืองได้ในทุกปริมาตรของชีวิต เกิดความเหลื่อมล้ำแบบใหม่ๆ ที่สะท้อนผ่านระบบข้อมูลต่างๆ ที่ใช้อ้างอิงในโลกดิจิทัล ฐานหลักมาจากระบบข้อมูลที่ถูกรออกแบบโดยกลไกที่มีอำนาจนำทางเศรษฐกิจและการเมืองกระบวนการสถาปนาอำนาจข้อมูลข่าวสารเกิดขึ้นผ่านระบบอ้างอิงด้วยเทคโนโลยี blockchain, big data และในกระบวนการคัดสรรข้อมูลข่าวสารยังอยู่กับอัลกอริทึมต่างๆ รวมทั้ง AI ที่สถาบันเทคโนโลยีต่างๆ กำลังออกแบบ เลือกรร จักรระบบข้อมูล และวินิจฉัยจากเรื่องข้อเท็จจริงทั่วไปมาสู่การตัดสินใจในเชิงคุณค่า กระทั่งกำหนดทางเลือกชีวิตให้

แม้นักกิจกรรมทางสังคมดิจิทัลจะเชื่อมต่อพลังทางสังคมได้สูงกว่ายุคไหน แต่ภาคส่วนเหล่านั้นไม่รู้จักหรือไม่ได้เรียนรู้วิถีชีวิตคนชายขอบและโครงสร้างที่ปิดล้อมพวกเขามากนัก เรา “เห็น” (visualize) ปัญหาได้ชัดในระดับ 4k และออกแบบความเป็นไปได้เสมือนจริงที่เราเห็นผ่าน VR ได้นับร้อยทางเลือก แต่เราอาจขาดความ “เข้าใจ” (understand) ที่ลุ่มลึก ความหมายที่อยู่เบื้องลึกทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองในระบบ

อนาล็อกที่นับวันจะถูกทิ้งไว้ข้างหลัง นั่นทำให้ความเหลื่อมล้ำยังเด่นชัดระหว่างโลกดิจิทัลซึ่งเป็นโลกใหม่ของผู้ที่สามารถส่งสมทุนทางวัฒนธรรมดิจิทัล กับโลกอนาล็อกซึ่งกำลังจะถูกทิ้งไว้ข้างหลัง เรื่องราว ความหมาย คุณค่าของผู้คน สังคมที่ไม่ได้ถูกแปรสู่โลกดิจิทัลจะไม่มีคามหมายทางสังคมและการเมืองอีกต่อไป

โครงสร้างอำนาจในสังคมดิจิทัล จึงเป็นความท้าทายของนักกิจกรรมทางสังคมดิจิทัลที่จะเชื่อมต่อการเรียนรู้เชิงลึกระหว่างโลกดิจิทัลกับโลกอนาล็อกให้เกิดสถานะที่เป็นธรรมได้อย่างไร จะใช้สังคมดิจิทัลสร้างสมดุลอำนาจ ความเป็นธรรม และสร้างอำนาจต่อรองให้กับคนชายขอบได้อย่างไร เช่นเดียวกับนักกิจกรรมทางสังคมยุคอนาล็อกรุ่นสุดท้ายที่ต้องเผชิญความท้าทายครั้งใหญ่ โลกของการแสวงหาและพัฒนาในยุคก่อนได้เปลี่ยนแปลงมาสู่ยุคหลังสมัยใหม่แล้ว ทั้งในเชิงคุณค่า แนวคิด ผู้กระทำการ ยุทธศาสตร์ พื้นที่ ช่องทาง วิถี กลไก สถาบัน และระบอบแห่งอำนาจ จุดปัญหาและพลังการสร้างสรรค์เกิดขึ้นได้ในทุกส่วน ทุกปริมณฑล

โอกาสทางสังคมของยุคหลังสมัยใหม่จึงเป็นไปได้หลายทางมากขึ้น เกิดพื้นที่ใหม่ที่เป็นโอกาสของนักกิจกรรมอนาล็อกเมื่อสังคมเริ่มแสวงหาความสัมพันธ์ทางตรงที่ลึกซึ้งและเรียบง่ายมากกว่าอยู่แต่ในโลกสัญญาณดิจิทัล เช่น ผู้บริโภคในยุคหลังไม่ได้อยากแค่สั่งซื้อข้าวผ่านแอป แต่ยังอยากพบปะเรียนรู้กับชาวนา คนในเมืองที่สนใจปัญหาสังคมไม่ได้อยากจบการเรียนรู้เพียงแค่บริจาคเงินผ่านระบบดิจิทัล แต่ยังต้องการเรียนรู้และร่วมทุกข์สุขกับผู้คนที่เขากำลังเชื่อมต่อด้วย

ด้วยเหตุนี้ นักกิจกรรมอนาล็อกจึงไม่ควรยึดติดอยู่แต่โครงสร้างการพัฒนาแบบปิดในโลกอนาล็อกที่นับวันจะหดตัวลง แต่ต้องมีบทบาทเชิงรุกในการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ และเชื่อมต่อพลังทางสังคมรุ่นใหม่ ๆ โลกดิจิทัล เพื่อขับเคลื่อนความเป็นธรรม เสริมพลังกับคนชายขอบ และการเรียนรู้ของสังคมในโลกอนาล็อกให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นด้วย โลกหลังสมัยใหม่ที่เป็นธรรม จึงควรจะเป็นโลกที่เรามีพื้นที่ทางสังคมและการเมืองหลายแบบๆ ทั้งโลกดิจิทัล โลกอนาล็อก นักกิจกรรมทางสังคมสามารถออกแบบ เข้าไปต่อสู้ในทุกพื้นที่อย่างมียุทธศาสตร์ และสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมหลังสมัยใหม่ให้ลุ่มลึกในชีวิตคนยุคยุคแสวงหา มีฐานความรู้ และจัดการที่เป็นระบบแบบยุคนักพัฒนา และเชื่อมต่อพลังทางสังคมด้วยทุกมรรคาแห่งยุคดิจิทัล หากนักกิจกรรมทางสังคมในโลกดิจิทัลและอนาล็อกสามารถมาบรรจบกันได้ตามวิถีแห่งตน จึงเป็นไปได้ที่บทเพลงดอกไม้จะบาน จะกลับมามีความหมายอีกครั้งเพื่อการเรียนรู้ ต่อสู้อย่าง และเข้าหามวลชนในวิถีแห่งสังคมหลังสมัยใหม่”

ส่วนทางด้าน ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญญา ปาละปิ่น (2565) ได้กล่าวถึง การประยุกต์ใช้ความรู้ และการมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนของภาคีหุ้นส่วน ว่า คำว่า “ภาคีหุ้นส่วน” เป็นการสะท้อนภาพของการรวมกลุ่มสมาชิก องค์กร หน่วยงานที่อยู่ในชุมชน ท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมได้ส่วนเสียในการทำงาน “แบบมีส่วนร่วม” ของทุกคน ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ของภาคีหุ้นส่วนของชุมชน ได้แก่ เป็นกลไกบริหารจัดการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น มีเครือข่ายภาคีที่อยู่ในชุมชน เป็นฐานหลักในการร่วมทำงาน มีเป้าหมายชัดเจน ขอบข่ายการทำงาน บทบาทหน้าที่ของแต่ละภาคีหุ้นส่วนไม่ทับซ้อนแต่สอดประสานซึ่งกันและกัน มีหุ้นส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันอย่างแท้จริง เช่น งบประมาณ เครื่องมือ คน การจัดการ ความรู้ ผลประโยชน์ เป็นต้น และชุมชนต้องรู้จักบริหารจัดการตนเอง พึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมสร้างประโยชน์ ร่วมติดตามประเมินผล ร่วมกันพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นการเป็นภาคี มีทั้งอยู่ในชุมชนและ

นอกชุมชน แต่มีเป้าหมายเดียวกัน คือ การพัฒนา สร้างความเจริญขึ้นในชุมชนท้องถิ่น แผนการ ประยุกต์ใช้ ความรู้ การปรับภูมิความรู้ องค์ความรู้นำไปใช้ให้เหมาะสมกับสถานที่ ระยะเวลา วัฒนธรรม วิถีชีวิตของ ผู้คน ชุมชนท้องถิ่นเพื่อพัฒนา ยกระดับ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์อย่างสมบูรณ์สืบทอดต่อไปยังอีกรุ่น หนึ่ง หรือกลุ่มคนในอนาคตได้ พร้อมทั้งรู้วิธีการจัดการความรู้(Knowledge Management) หรือที่เรียกว่า KM ให้เกิดมีประสิทธิภาพให้ระบบการทำงานของกลุ่มภาคีหุ้นส่วนให้ดีมีพลัง เห็นคุณค่าในตนเองมากขึ้น ซึ่ให้เห็นว่า ปัจจัยความสำเร็จ คือ การลงมือทำ ที่ส่งผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมใน 9 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับที่ 1 ร่วมรับรู้ เข้าใจ (2) ระดับที่ 2 ร่วมค้นหา คัดวิเคราะห์ สังเคราะห์ (3) ระดับที่ 3 ร่วมวางแผน ตัดสินใจ (4) ระดับที่ 4 ร่วม ปฏิบัติ ลงมือทำ (5) ระดับที่ 5 ร่วมติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล และแก้ไข (6) ระดับที่ 6 ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมกัน (7) ระดับที่ 7 ร่วมรับผิดชอบร่วมกัน (8) ระดับที่ 8 ร่วมเป็นพันธมิตรเครือข่าย หุ้นส่วน และ (9) ระดับที่ 9 ร่วมแบ่งปันชุมชน พร้อมกันนั้นเพื่อให้เกิดการผสมผสานความเข้มแข็งขึ้นต้องอาศัย แนวทางการมีส่วนร่วมของ 5 ภาคี ประชากรในชุมชนท้องถิ่น ผนังพลัง 5 ภาคส่วนสำคัญที่มีส่วนได้ส่วนเสีย จริง ๆ ในชุมชนท้องถิ่น กล่าวคือ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม และภาคประชาชน มาร่วมพลังในการแก้ไขปัญหา สร้างอนาคต พัฒนา คุณภาพคน สร้างเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง ประชาชนมีความสุข มีอาชีพมั่นคง มีรายได้เพิ่มขึ้นด้วยฐาน ทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นจนนำไปสู่การเกิดขึ้นของพลังการ ร่วมมือกันสร้างสรรค์แนวคิดวิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) เพื่อต่อยอดเศรษฐกิจฐานรากของ แผ่นดินให้มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนต่อไปในอนาคต

โดยสรุป ทิศทางการพัฒนาและการปรับบทบาทของนักพัฒนาในยุคดิจิทัล ที่กฤษฎา บุญชัย ได้กล่าวไว้ พอสรุปได้เป็นประเด็นดังนี้ คือ ในยุคดิจิทัล บริบทของโลกเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว การปรับตัวของนักพัฒนา หรือนักกิจกรรมรุ่นเก่ากับนักพัฒนาคนรุ่นใหม่ ต้องประสานเชื่อมโยงกันระหว่างรุ่นให้ได้ ที่สำคัญต้องพิจารณา ถึงเทคโนโลยี การรู้เท่าทันการใช้ประโยชน์ และกลุ่มทุนขนาดใหญ่ การสถาปนาอำนาจรัฐในด้านการสื่อสาร ตลอดจนจนถึงการเคลื่อนไหวทางสังคมของนักกิจกรรมหรือนักพัฒนา ผ่านการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ใหม่ๆ การ ก้าวข้ามนิยามการพัฒนาแบบเดิม สู่การพัฒนาที่ไม่ได้ยึดติดเพียงพื้นที่ ขอบเขตอาณาบริเวณ ในนิยามคำว่า ชุมชนเชิงพื้นที่เท่านั้น และการทำงานในรูปแบบภาคีหุ้นส่วน การจัดการความรู้

การประยุกต์ใช้ทฤษฎี

การวิเคราะห์ชุมชน หรืองานพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล การที่จะนำทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ ทางด้านสังคมวิทยา มาวิเคราะห์อาจจะไม่เพียงพอและครอบคลุมต่อสถานการณ์ปัจจุบัน จึงมีความจำเป็น อย่างยิ่งที่จะนำทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการวิเคราะห์สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและชุมชน ประกอบด้วย ทฤษฎีสังคมศาสตร์ ซึ่งคำอธิบายปรากฏการณ์สังคมอย่างใดอย่างหนึ่งตามหลักเหตุผล โดย แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของปรากฏการณ์สังคมนั้น ๆ ทฤษฎีสังคมศาสตร์มีความหมาย กว้างขวางและครอบคลุมถึงทฤษฎีต่าง ๆ ทางด้านมนุษยศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคม วิทยาและมานุษยวิทยา ดังนั้น ทิศทางของการพัฒนาในยุคดิจิทัล โดยเฉพาะแนวคิดทฤษฎีหลังการพัฒนา เป็น สิ่งที่ควรนำมาพิจารณาประกอบด้วย ดังที่ (บงกชมาศ เอกเอี่ยม, 2564:177) ได้สรุปไว้ว่า

“แนวคิดหลังการพัฒนา (Post development) ต่อด้านแนวคิดแบบสมัยใหม่นิยม (Modernism) หรือทฤษฎีทันสมัย (Modernization theory) ซึ่งได้เสนอถึงการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม และการใช้หลักเหตุผลแบบสมัยใหม่ในการทำความเข้าใจและอธิบายสังคมที่ก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ แต่นักคิดหลังการพัฒนากลับมองว่าความเชื่อในเรื่องความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ล้าหลวม เพราะการวัดความก้าวหน้าในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมด้วยความทันสมัย รายได้ประชาชาติ และความเป็นอุตสาหกรรมนั้น กลับส่งผลกระทบต่อการทำลายสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ อีกทั้งยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น นักคิดหลังการพัฒนาเห็นว่า มโนทัศน์และแนวทางการพัฒนาตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาเป็นเพียงวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นจากประเทศโลกที่หนึ่งซึ่งเป็นประเทศอุตสาหกรรมโดยมีฐานอำนาจทางการเมืองรองรับเพื่อครอบงำประเทศโลกที่สาม ซึ่งการพัฒนาที่กล่าวอ้างถึงนั้น นอกจากจะไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาวอีกด้วย ทำให้ปัญหาของการพัฒนาในประเทศโลกที่สามยังคงเป็นปัญหาที่เรื้อรังและยากที่จะแก้ไข สำนักคิดหลังการพัฒนา เสนอว่า ถึงเวลาที่ประเทศโลกที่สามควรคิดถึงทางเลือกในการพัฒนา และมีความจำเป็นต้องมีการพิจารณาเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ โดยการพัฒนาควรเน้นที่ตีความการพัฒนาให้เป็นไปตามความต้องการของสังคมนั้นๆ การดำเนินการพัฒนาควรมาจากชนชั้นรากหญ้าที่ใช่ความรู้อะไรและประสบการณ์ภายในท้องถิ่นเป็นตัวขับเคลื่อน เน้นความเป็นชุมชนและให้ความสำคัญกับบริบททางสังคม กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของท้องถิ่น ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น และเน้นการพัฒนาที่สอดคล้องวัฒนธรรมและระบบคุณค่าภายในสังคม เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมเศรษฐกิจโลก”

นอกจากนั้น ยังมีหลากหลายทฤษฎีที่เหมาะสมในการนำมาใช้ เช่น **ทฤษฎีอนาคตศึกษา** ประกอบด้วย

1) การมองอนาคต (Foresight) คือ การวิเคราะห์ คาดการณ์ และอธิบายการเปลี่ยนแปลงในอนาคตโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต หรือเพื่อออกแบบอนาคตที่พึงประสงค์ การมองอนาคตเป็นกระบวนการ การมีส่วนร่วม การรวบรวมความรู้ และกระบวนการสร้างวิสัยทัศน์ระยะกลางถึงระยะยาว โดยมีจุดประสงค์เพื่อช่วยให้การตัดสินใจในปัจจุบันและการดำเนินการร่วมกันเป็นไปอย่างราบรื่น การมองอนาคตไม่ใช่การพยากรณ์และการทำนาย ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะทำนายอนาคต แต่เพื่อช่วยให้เราสร้างอนาคตขึ้นมาได้ การมองอนาคต (Foresight) มีการนำไปใช้ในหลายประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น เทคโนโลยี ธุรกิจ สิ่งแวดล้อม และการแข่งขัน เป็นต้น แต่ยังไม่ได้รับการแพร่หลายมากนักในประเทศไทย โดย การมองอนาคตศึกษา (Foresight Studies) โดยใช้เทคนิค Six Pillars: Futures Thinking for Transforming ได้ แก่ Mapping, Anticipating, Timing, Deepening, Creating Alternatives และ Transforming โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- 2) **Mapping** การรวบรวมข้อมูลในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตผ่านเครื่องมือต่าง ๆ
- 3) **Anticipating** การคาดการณ์อนาคตผ่านวิธีการต่าง ๆ เช่น การวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้น
- 4) **Timing** การคาดการณ์เวลาที่เกิดเหตุการณ์ขึ้นในอนาคต

5) **Deepening** ศึกษาเชิงลึก เช่น วิธีการมองอนาคตที่สามารถนำไปใช้ได้หลายสถานการณ์ (Causal Layered Analysis) และ ทฤษฎีหลายมิติ (Multiple Selves Theory)

6) **Creating Alternatives** การสร้างทางเลือกในปัจจุบันสำหรับอนาคต

7) **Transforming** การมองอนาคตผ่านฉากทัศน์ที่เกิดขึ้นกับการเมืองการปกครองไทยในอดีต เป็นอย่างไร และอนาคตควรมีการปรับเปลี่ยนอย่างไร เพื่อนำเสนอความท้าทายและแนวทางในการรับมือสถานการณ์และเพื่อป้องกันความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

การมองอนาคต เป็นศาสตร์ที่ต้องใช้ความคิดเชิงวิพากษ์ประกอบกับความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการเนื่องจากการกำหนดอนาคตในหลายกรณีเป็นการวิเคราะห์และคาดการณ์อนาคตในระยะยาวซึ่งเป็นแนวคิดที่เป็นนามธรรมและเป็นกระบวนการคิดในสิ่งที่สังคมโดยทั่วไปไม่ได้คาดคิดมาก่อน ด้วยเหตุนี้การมองอนาคตที่มีประสิทธิภาพจึงต้องอาศัยเทคนิคการสื่อสารเพื่อให้ผู้อื่นรับรู้และเข้าใจในแนวคิดที่เป็นนามธรรม ทั้งนี้เครื่องมือในการมองอนาคตในปัจจุบันเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของผู้มีส่วนได้เสียทั้งภายในและภายนอกองค์กร หน่วยงาน หรือพื้นที่นั้น รวมถึงมีเครื่องมือที่เป็นการวิจัยเอกสารด้วย ซึ่งในเครื่องมือนี้เสนอให้นำผลการวิจัยไปผ่านกระบวนการประชาคม เพื่อรวมความคิดเห็นในเชิงลึก โดยเครื่องมือการมองอนาคตมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงที่จริงจังและมีความยั่งยืนทั้งในประเด็นทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีรวมทั้งประเด็นทางด้านสังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา และนโยบายสาธารณะ การมองอนาคตจะมีความเป็นพหุวิทยาการมากกว่าการที่จะเป็นวิทยาศาสตร์หรือสังคมศาสตร์โดยเฉพาะ

นอกจากนี้การมองอนาคตไม่ได้จำกัด เพียงแค่การวิเคราะห์และคาดการณ์อนาคต แต่ยังรวมถึงการออกแบบอนาคต ในที่นี้จึงเป็นเรื่องของการหาทางเลือกที่หลากหลายและเป็นกระบวนการที่มีหลายขั้นตอน ใช้เวลานาน และมีการทวนซ้ำการมองอนาคตไม่ใช่การวางแผนยุทธศาสตร์ไม่ใช่การคาดการณ์อนาคตเพียงอย่างเดียว และเครื่องมือในการมองอนาคตมีหลากหลาย ดังนั้น ลักษณะของอนาคตในแต่ละช่วงเวลาจึงมีความสำคัญไม่ว่าจะเป็นอนาคตจากการคาดการณ์ โดยคาดการณ์จากข้อมูลในอดีตและปัจจุบัน อนาคตที่มีความเป็นไปได้จากการวิเคราะห์เชิงปริมาณหรือเชิงสถิติ อนาคตที่สามารถเกิดขึ้นได้โดยคิดว่าอาจเกิดขึ้นจากทฤษฎีและองค์ความรู้ที่มีอนาคตที่อาจเกิดขึ้น แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ หรือองค์ความรู้ที่ได้รับการยอมรับเพื่อยืนยันโอกาสที่จะเกิดขึ้น หรืออนาคตที่เป็นไปไม่ได้ ซึ่งไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความจริง ไม่มีโอกาสเกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังมีการพูดถึงอนาคตที่พึงประสงค์หรืออนาคตที่ควรจะเป็นแนวคิดที่เกิดจากกระบวนการคิด ทั้งนี้รูปแบบอนาคตที่ต้องเผชิญซึ่งแบ่งออกเป็นสามช่วงคือ ระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาวซึ่งเป็นเรื่องของอนาคต จากการคาดการณ์อนาคตที่มีความเป็นไปได้ อนาคตที่สามารถเกิดขึ้นได้ และอนาคตที่อาจเกิดขึ้นได้ที่จะนำไปสู่การพิจารณาอนาคตระยะยาว 20 ปีเป็นต้นไป ซึ่งมีทั้งอนาคตที่เป็นไปไม่ได้หรืออนาคตที่พึงประสงค์ เครื่องมือในการมองอนาคตแต่ละเครื่องมือก็สามารถนำไปประสมประสานกับเครื่องมืออื่นเพื่อตอบโจทย์ในเฉพาะด้าน ขอบเขตที่กำหนดหรือเชิงประเด็นหรือนโยบายหรือการสร้างวิสัยทัศน์ทางการเปลี่ยนแปลงหรือการทดสอบนโยบายหรือกลยุทธ์รวมทั้งเทคโนโลยี การหาโจทย์และประเด็นในอนาคตล้วนเป็นสิ่งสำคัญ

การมองอนาคตอย่างมีกลยุทธ์ (Strategic Foresight) แตกต่างจากการวางแผนแบบเดิมซึ่งมักจะสร้างตัวแบบต่าง ๆ ออกมา แต่การวางแผนการมองอนาคตอย่างมีกลยุทธ์นี้ใช้ในสถานการณ์ที่ความยืดหยุ่นไม่แน่นอน ซับซ้อน อธิบายได้ยากเพราะโลกในปัจจุบันมักจะคาดการณ์ได้ยากขึ้น และเราไม่สามารถที่จะรู้อนาคตได้อย่างชัดเจนได้ การวางแผนแบบเดิม ๆ ไม่สามารถที่จะให้ผลที่เชื่อถือได้ สิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องคือ

ความผันผวน (Volatility) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่ขึ้น ๆ ลง ๆ ซึ่งจะมีสามมิติคือความเร็วของการเปลี่ยนแปลงที่มีความแปรปรวน และคาดการณ์ความเร็วไม่ได้ บางครั้งก็เร็วบางครั้งก็ช้า นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงกระจายไปในหลายมิติในลักษณะที่คาดการณ์ไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องที่พบเห็นในรูปแบบเดียว เช่น ราคาของสินค้าหรือการเปลี่ยนแปลงที่กระจายออก นอกจากนี้ระดับของการผันผวนก็ยังมี การเปลี่ยนแปลงซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ก็มีผลกระทบต่อสิ่งต่าง ๆ

ความไม่แน่นอน (Uncertainty) มีสิ่งที่ไม่รู้จักจำนวนมากและมีผลกระทบต่อสิ่งต่าง ๆ เป็นการยากที่จะพยากรณ์ผลจะเกิดขึ้น ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะเปรียบเทียบสถานการณ์ที่ผ่านมากับการพยากรณ์ในอนาคตเพราะมีความไม่แน่นอนอยู่

ความซับซ้อน (Complexity) หมายถึง สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลง และมีผลกระทบกันและกัน สาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ชัดเจน และไม่ชัดเจนว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแต่ละตัว ผลต่อการเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนมากทำให้เข้าใจได้ยากที่จะทราบผลการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน

ความเคลือบแคลงสงสัย (Ambiguity) หมายถึง การขาดความหมายที่ชัดเจน หรือมีความหมายที่หลากหลายผสมกันอยู่ ร่วมกับศักยภาพจำนวนมาก สำหรับการสร้างความเข้าใจสถานการณ์และไม่สามารถที่จะอธิบายสถานการณ์ได้ว่าอะไร การจะดำเนินการต่อไปก็คือการต้องเผชิญกับสิ่งที่ไม่รู้

ความปั่นป่วน (Turbulence) ความผันผวนไม่ชัดเจน ความซับซ้อน ทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีการปั่นป่วน เหมือนกับเครื่องบินตกหลุมอากาศ เกิดความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงและการไม่แน่นอนว่าจะอะไรจะเปลี่ยนแปลงบ้างรวมทั้งสิ่งที่ผันผวนที่เกิดขึ้น จึงต้องเป็นเรื่องที่ต้องสร้างความเข้าใจและพยากรณ์การเปลี่ยนแปลงให้ได้

การคาดการณ์อนาคตอย่างมีคุณค่าไม่ใช่การพยากรณ์ที่ดีขึ้นสำหรับอนาคต แต่เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดการเตรียมตัวสำหรับอนาคตที่มีความแตกต่าง การคาดการณ์อย่างมีกลยุทธ์จะต้องมีการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ มีการระบุสิ่งที่มาผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก่อนการพัฒนา นโยบายและแผนต่าง ๆ ความพยายามนี้เพื่อที่จะหาทางออก และฝ่ายที่จะสนองกับสิ่งที่คาดว่าจะเกิดขึ้นเพื่อให้นำไปสู่ผลลัพธ์ที่เป็นบวก

ดังนั้น กิจกรรมเหล่านี้จะทำให้เกิดการเตรียมตัวที่ดีขึ้นเพราะจะทำให้เกิดความรู้สึกว่าอนาคตนี้มีความยืดหยุ่นแข่งขันได้ ซึ่งเห็นได้ชัด นอกจากนี้ความเข้าใจลึก ๆ เกี่ยวกับสิ่งที่เป็นไปได้ จะทำให้สามารถเตรียมตัวเพื่อโอกาสที่จะเกิดขึ้น การคาดการณ์อนาคตอย่างมีกลยุทธ์จะศึกษาที่การเปลี่ยนแปลง เริ่มจากแนวคิดที่อธิบายในส่วนต่าง ๆ เป็นส่วนของระบบใหญ่ ระบบต่าง ๆ และส่วนของระบบนั้นก็มีความเชื่อมโยงกัน ระบบนี้มีความสัมพันธ์ในวิธีการ ทำให้เกิดผลและมีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดผลที่ไม่พึงปรารถนา การคาดการณ์ผลลัพธ์ของระบบที่มีปฏิสัมพันธ์กันนับว่าเป็นเรื่องที่ยาก การคิดถึงระบบจึงมุ่งที่จะสร้างความเข้าใจที่ดีขึ้นของ

เป้าหมาย ระบบที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์มองที่แรงผลักดันต่าง ๆ ที่มีผลต่อพฤติกรรมของระบบและความสัมพันธ์ตลอดจนวงจร ย้อนกลับระหว่างผลลัพธ์และพฤติกรรม ระบบสถานการณ์ต่าง ๆ สามารถที่จะอธิบายและวิเคราะห์ในเชิงของระบบได้

ดังนั้น ความซับซ้อนของระบบต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กันก็ทำให้การอธิบายระบบต่าง ๆ ยากขึ้นและมุ่งที่จะทำให้เกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นของระบบ การมองอนาคตอย่างมีกลยุทธ์นี้จึงมุ่งที่จะได้เข้าใจเชิงลึกและมีความเข้าใจในโครงสร้างของการเปลี่ยนแปลง ผลของการมองอนาคตมักจะเข้าใจได้ว่า ทุกคนจะได้เรียนรู้และคิดถึงคำถามเหล่านี้และช่วยคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการเรียนรู้อนาคตจึงเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและมีศาสตร์ที่หลากหลายที่ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงนี้ ความแตกต่างก็คือนักประวัติศาสตร์และนักสื่อสารก็จะมุ่งที่หลักฐานเชิงประจักษ์ของการเปลี่ยนแปลง นักประวัติศาสตร์จะใช้บันทึกที่มีการเขียนไว้หรือพบเห็นในเชิงกายภาพ ขณะที่นักสื่อสารสามารถใช้ข้อมูลต่าง ๆ ที่มีการรวมการสังเกต และการสัมภาษณ์ด้วยขณะที่ผู้ศึกษาอนาคตใช้ข้อมูลจากแนวโน้มของความคิดของผู้คนด้วย และไม่มีข้อมูลชัดเจนจากอนาคต ดังนั้นผู้คนก็จะพูดถึงอนาคตตลอดเวลา แต่ไม่มีใครคาดการณ์ได้ การคาดการณ์ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีวิธีการศึกษาอนาคต นักศึกษาอนาคตหา การตั้งสมมติฐานได้ว่า จะมีอนาคตที่เป็นไปได้หลายทาง การเรียนรู้ว่าอนาคตจะทำให้เรามีการเตรียมตัวที่ดีขึ้น (วุฒิสสาร ตันไชย และคณะ ,2565)

แนวคิดอนาคตศึกษาเชิงบูรณาการ ตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ยอมรับในความซับซ้อนของระบบและความสำคัญของการข้ามศาสตร์สาขา ซึ่งถือว่าเน้นแนวทางการศึกษาอนาคตที่กว้างที่สุดและมีศักยภาพในการสร้างอนาคตที่พึงประสงค์ในระดับโลกได้ แต่ในขณะเดียวกัน ด้วยความกว้างของแนวคิดนี้เองทำให้เกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการหลายกลุ่มว่า ความพยายามทำให้มุมมองของการศึกษาอนาคตกว้างขึ้น กลับทำให้การศึกษาอนาคตไม่ลึกพอ อีกทั้งข้อสมมติของแนวคิดและวิธีการศึกษาของงานเชิงบูรณาการมักขัดแย้งกันเนื่องด้วยปรัชญาพื้นฐานที่แตกต่างกัน เนื่องจากแนวคิดการศึกษาอนาคตเชิงบูรณาการยังถือว่าค่อนข้างใหม่ในอนาคตศาสตร์ (อภิวัฒน์ รัตนวราหะ,2563)

ตัวอย่างการศึกษาของ มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด (2565:7) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ อนาคตประเทศไทย พุทธศักราช 2585 ได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ พื้นฐานในการขับเคลื่อนให้ประเทศไทยสามารถก้าวพ้นกับดักและวงจร การกระทำแบบเดิมไปสู่อนาคตที่พึงประสงค์ ไปพร้อมกับการสร้างขีดความสามารถในการรับมือกับความเสี่ยงและความไม่แน่นอน และเตรียมความพร้อมคว้าโอกาสใหม่ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตได้แก่ 1) การสานเสวนากติกาประชาคม (Deliberate & Regenerate) ซึ่งมุ่งสร้างเวทีของการปรึกษาหารือและการเจรจาต่อรองได้อย่างเสรีและสันติ 2) ดิจิทัล ไทยแลนด์ Digitalize & Revitalize) ซึ่งเน้นการยกระดับการเข้าถึงบริการพื้นฐานด้านดิจิทัลให้กับพลเมืองไทยได้อย่างทั่วถึงและถ้วนหน้า 3) การกระจายอำนาจแบบเครือข่าย (Distribute & Redistribute) ซึ่งมุ่งสร้างระบบการอภิบาลด้วยเครือข่ายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในวงกว้าง เพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรเป็นธรรมมากขึ้นและ 4) การรื้อสร้างประเทศไทย (Deconstruct & Reconstruct) ซึ่งมุ่งการปฏิรูประบบราชการและระบบสำคัญอื่นๆ พร้อมยกระดับการมีส่วนร่วมของพลเมืองในกระบวนการทางการเมืองทุกระดับและทุกรูปแบบ

การพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล

ประเด็นของทิศทางการพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล ผู้เรียบเรียงได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารงานวิจัย บทความวิชาการ บทความวิจัย และหนังสือทางวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน พบสรุปใจความได้ว่า

การทบทวนสถานการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 ที่มนุษย์พึ่งพาอาศัยและใช้เทคโนโลยีสื่อสารสมัยใหม่อย่างเข้มข้น ซึ่งรู้จักในนาม “เทคโนโลยีดิจิทัล” เทคโนโลยีนี้เกี่ยวข้องกับระบบการสื่อสารและการจัดการข้อมูลที่ล้ำหน้า โดยอาศัยเครื่องมือและอุปกรณ์ชนิดต่างๆ เช่น คอมพิวเตอร์ โน้ตบุ๊ก แท็บเล็ต สมาร์ทโฟน เป็นต้น มนุษย์ใช้เครื่องมือเหล่านี้สำหรับภารกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ส่วนอีกด้านหนึ่งมนุษย์สร้างจินตนาการและมีความรู้สึกเกี่ยวกับสังคมและชีวิตที่มีความสะดวกรวดเร็ว เทคโนโลยีดิจิทัลจึงเป็นมากกว่า “อุปกรณ์” ฉะนั้น การศึกษาสังคมในยุคดิจิทัลจึงอาจเป็นสิ่งที่ท้าทายและมีคำถามให้นักมานุษยวิทยาได้ขบคิดมากมาย เพื่อสำรวจตรวจสอบว่าความเป็นมนุษย์เปลี่ยนไปอย่างไร (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ,2562) นอกจากนี้ การพัฒนาใดๆต้องใช้ในการประยุกต์แนวคิด ทฤษฎีเพื่อให้เข้ากับบริบทและสถานการณ์ของสังคมที่แตกต่างกันและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา นักพัฒนาจึงต้องพึงตระหนักไว้เสมอว่า มนุษย์มีความแตกต่างระหว่างบุคคลอันใด ชุมชนหรือสังคมก็มีความแตกต่างกันทางบริบทนั้น การพัฒนาจึงต้องเน้นชุมชนเป็นฐาน เน้นการระเบิดจากภายใน เน้นมนุษย์เป็นสำคัญ จงตระหนักว่าแต่ละชุมชนสังคมก็มีความแตกต่างกัน (รัชฎาพร เกตานนท์,2565)

ตัวอย่างงานพัฒนาชุมชนดิจิทัล เช่น ศูนย์ดิจิทัลชุมชนก่อตั้งขึ้นเพื่อรองรับการขับเคลื่อนแผนพัฒนาดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคมให้เกิดเป็นรูปธรรมในระยะเร่งด่วนเน้นการให้บริการชุมชนในกิจกรรมหลักๆ ได้แก่ ให้คำปรึกษาแนะนำส่งเสริมการซื้อขายออนไลน์และการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำธุรกรรมออนไลน์ จัดอบรมเพื่อบ่มเพาะความรู้ด้านการค้าขายออนไลน์แบบครบวงจรการอบรมให้ความรู้และพัฒนาทักษะเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและบริการเชิงดิจิทัลที่น่าสนใจบริการพื้นที่สร้างสรรค์สำหรับการทำงานร่วมกันของชุมชนรวมถึงจัดให้มีอุปกรณ์ดิจิทัลเพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายของชุมชนส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยเฉพาะเนื้อหาด้านอาชีพการดูแลสุขภาพการส่งเสริมทักษะด้านดิจิทัลและความรู้อื่นๆผ่านสื่อดิจิทัล (ดิษฐาพันธ์ บุตรกุล และศิริณา จิตต์จรัส,2562:242) ประกอบกับจากการศึกษาเกี่ยวกับ ประเทศไทยในอนาคต Future Thailand : มิติที่ 2 สังคม ชนบท ท้องถิ่น” ของสถาบันพระปกเกล้า โดย (วุฒิสาร ตันไชยและคณะ ,2565) พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสังคมชุมชน ท้องถิ่น ประกอบด้วย ปัจจัยภายนอก คือ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและการพลิกผันทางดิจิทัล ส่งผลต่อคุณภาพสังคมหลายประการ เช่น มีการนำระบบสมาร์ตฟาร์มมาใช้ ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มเกษตรกรที่มีทุนแตกต่างกัน การพึ่งพาเทคโนโลยีสูงขึ้น ส่งผลต่อการเพิ่มทุนในการผลิต ขณะที่แรงงานส่วนใหญ่ภาคเกษตรอยู่ในช่วงอายุใกล้วัยสูงอายุ ไม่สามารถก้าวทันเทคโนโลยีการแพร่กระจายของการพลิกผันเทคโนโลยี แม้จะเกิดผลดีในแง่ของการรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้รวดเร็วและกว้างขวางขึ้น แต่ได้ส่งผลกระทบต่อในทางลบเช่นกัน เช่น การเชื่อถือข้อมูลทางอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสุดโต่ง ทำให้เกิดความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองขึ้นในชุมชน การติดต่อสื่อสารที่สะดวกสบายรวดเร็ว ทำให้คนในชุมชน ลดการปฏิสัมพันธ์กันแบบเผชิญหน้า (face to face) ลง และทำให้ความสัมพันธ์และความผูกพันของครอบครัวและ ของแรงงานอพยพกับชุมชนลดน้อยลง เป็นต้น

ปัจจัยภายนอกประการสุดท้ายคือ โลกาภิวัตน์ที่ส่งผลต่อคุณภาพสังคมชนบทได้แก่ การครอบงำของแนวคิดและระบบทุนนิยม แนวคิดเสรีนิยม และแนวคิดความเสมอภาคระหว่างเพศ ทั้ง 3 ปัจจัยนี้ ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนชนบท กล่าวคือการครอบงำของทุนนิยมส่งผลต่อวิธีการผลิตและระบบเศรษฐกิจในชนบทจากเดิมที่ระบบเศรษฐกิจขึ้นนำโดยระบบสังคมซึ่งสถาบันทางสังคมทำหน้าที่เกื้อหนุนกันได้กลายมาเป็นระบบเศรษฐกิจในชนบทถูกขึ้นนำโดยตลาด มีผลทำให้คนชนบทมีค่านิยมแบบวัตถุนิยมมากขึ้น ส่วนแนวคิดเสรีนิยมส่งผลให้คนในชนบทยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีน้อยลง และคนรุ่นใหม่มีอิสระและเสรีภาพทางความคิดและการแสดงออกมากขึ้น ขณะที่มีการยึดถือกฎเกณฑ์ และบรรทัดฐานของสังคมลดลง สำหรับแนวคิดความเสมอภาคระหว่างเพศส่งผลให้คนชนบท ยอมรับความแตกต่างทางเพศมากขึ้น ผู้หญิงมีบทบาทในกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ในสัดส่วนที่มากขึ้น รวมถึงเข้ามามีส่วนร่วมและเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองในท้องถิ่นมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ด้วยผลกระทบที่ไม่น่าพึงพอใจจากกระแสโลกาภิวัตน์จึงมีการเพิ่มขึ้นของการทวนกระแสโลกาภิวัตน์อีกด้วย

สรุป

ดังนั้น ทิศทางการพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล ท่ามกลางสถานการณ์การความผันผวนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนถึงเทคโนโลยี และที่สำคัญคือ วิกฤติการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นภัยพิบัติธรรมชาติ โรคภัยร้ายแรง โรคอุบัติใหม่ ทำให้สังคมชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงปรับตัว ในการใช้ชีวิตในยุค New normal ความปกติใหม่ ที่เกิดขึ้น สำหรับนักพัฒนาชุมชน นอกจากการมีองค์ความรู้ทางด้านทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน หลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชน แล้ว จะต้องมีการปรับตัวในการดำเนินงานพัฒนาโดยยึดเอาบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม มาเป็นข้อมูลในการศึกษาชุมชน วิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาชุมชน บนฐานของความต้องการของชุมชน และข้อมูลที่เชื่อถือได้จากสังเคราะห์ในท่ามกลาง ข้อมูลขนาดใหญ่ (big data) แล้ว และในปัจจุบันเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence) หรือ AI กำลังเข้ามามีบทบาทมากขึ้นซึ่งในหลายประเทศมีการนำ AI มาใช้ในหลายด้าน อาทิ ด้านโลจิสติกส์ ด้านการศึกษา ด้านการเงินและการธนาคาร ด้านอสังหาริมทรัพย์ และด้านสุขภาพ ของสังคมชุมชนท้องถิ่น ผู้เรียบเรียงมองว่า การที่จะขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัลนั้น จะต้องมีการบูรณาการข้ามศาสตร์ให้ได้ โดยเฉพาะแนวคิดอนาคตศึกษาเชิงบูรณาการ ตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ยอมรับในความซับซ้อนของระบบและความสำคัญของการข้ามศาสตร์สาขา ซึ่งถือว่าเน้นแนวทางการศึกษานาครดที่กว้างที่สุด และมีศักยภาพในการสร้างอนาคตที่พึงประสงค์ในระดับโลกได้ และที่สำคัญนักพัฒนาไม่ควรยึดติดกับศาสตร์ของตัวเองว่าถูกต้องที่สุด ดีที่สุด แต่การนำข้อดีของแต่ละศาสตร์มาใช้ในการพัฒนาชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

คำถามท้ายบท

1. ยุคดิจิทัล (Digital) มีความหมายถึงอะไร
2. ประเด็นที่นักพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน ต้องทบทวน ประกอบด้วยเรื่องอะไรบ้าง
3. ความท้าทายของการพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล มีอะไรบ้าง ต้องมีการปรับตัวในเรื่องอะไร
4. การพัฒนาชุมชนในยุคดิจิทัล ควรมีทิศทางการพัฒนาอย่างไร
5. ทฤษฎีอนาคตศึกษา มีความสำคัญอย่างไร และมีวิธีการศึกษาชุมชน สังคมอย่างไร
6. ถ้านักศึกษาจะทำงานการขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน นักศึกษาจะมีแนวทางการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในปัจจุบันเป็นเครื่องมือในการพัฒนาอย่างไรบ้าง จงอธิบาย

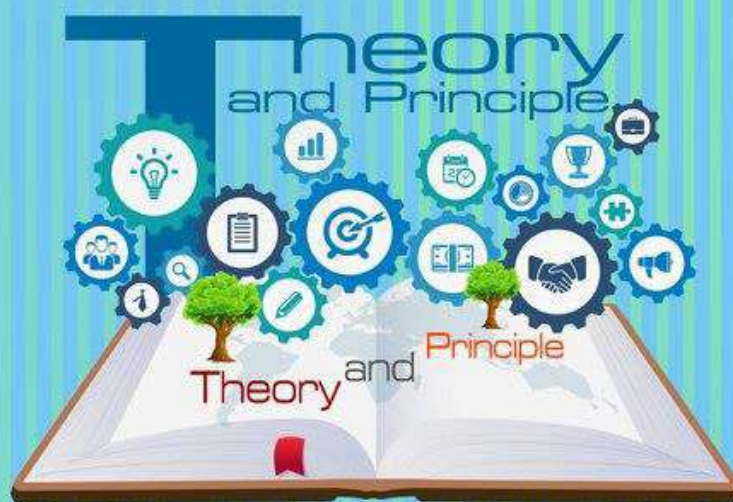
เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- เกษม วัฒนชัย.(2564).ย้อนอดีต ผ่านปัจจุบัน สู่อนาคตที่ยั่งยืน. *วารสารวิชาการราชวิทยาลัยจุฬาภรณ์*, 3(1):1-7.
- จิรภัทร์ พรพรหมประทาน.(2562).การเคลื่อนไหวของแนวคิดการพัฒนาทางเลือกในประเทศไทย (พ.ศ. 2523-2560). *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต*,15(1),139-154.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร.(2563). *โครงการการสร้างการรับรู้ในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- ดิษฐาพันธ์ บุตรกุล และศิริณา จิตต์จรัส.(2562).การส่งเสริมความพร้อมการดำเนินงานของศูนย์ดิจิทัลชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 11(1), 241-255.
- นฤพนธ์ ดำรงวิเศษ. (2562).คน สังคม ดิจิทัล.รวมบทความคัดสรรจากการประชุมวิชาการทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 13 2562. กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- บงกชมาช เอกเอี่ยม .(2564). แนวคิดหลังการพัฒนา: เส้นทางพัฒนาในยุคหลังการพัฒนา. *วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์*, 4 (1),159-180.
- ภูสิทธิ์ ภูคำชะโนด (2565). *วิศวกรสังคม (เอกสารประกอบการสอน)*. สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- มิ่งสรรพ ขาวสอาด. (2565).อนาคตประเทศไทย พุทธศักราช 2585.เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ.
- รัชฎาพร เกตานนท์.(2565).กระบวนทัศน์การพัฒนาในเชิงปรัชญาและการคิดของมนุษย์เพื่อพัฒนาแนวทางการดำรงชีวิตในปัจจุบัน. *The New Viridian Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 2(2),36-50.
- เรวัต แสงสุริยงค์.(2561). ความพยายามลดช่องว่างด้านดิจิทัลในสังคมไทย.*Veridian E Journal, Silpakorn University, Humanities, Social Sciences, and Arts*, 11(1), 1058.
- วุฒิสาร ต้นไชย.(2565). ประเทศไทยในอนาคต Future Thailand : มิติที่ 2 สังคม ชนบท ท้องถิ่น : *รายงานวิจัย*.กรุงเทพฯ:สถาบันพระปกเกล้า.
- อภิวัฒน์ รัตนวราหะ .(2563).อนาคตศึกษา.เชียงใหม่:แผนงานบูรณาการยุทธศาสตร์ด้านเป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0.

ประวัติผู้เรียบเรียง

ชื่อ-นามสกุล	ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญยิ่ง ประทุม
Name-Surname	Assistant Professor Boonying Prathum
ตำแหน่ง	รองคณบดีฝ่ายวิจัยและกิจกรรมนักศึกษา
สถานที่ติดต่อ	สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช 1 หมู่ที่ 4 ตำบลท่าจี่ อำเภอมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช 80280 E-mail: boonying_pra@nstru.ac.th โทรศัพท์. 082-967-6251
ประวัติการศึกษา	พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต (พช.ม.) คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) รัฐศาสตร์ (การบริหารรัฐกิจ) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกาศนียบัตรบัณฑิต (การวิจัยทางสังคม) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ปวค.) คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผลงานทางวิชาการ	บุญยิ่ง ประทุม.(2566). ประชากรศึกษา . นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. บุญยิ่ง ประทุม.(2566). หลักการพื้นฐานสวัสดิการสังคม . นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช. บุญยิ่ง ประทุม.(2566). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน . นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช.

Because... **WE ARE SOCIAL ORGANIZER** : Bachelor of Arts Program in Community Development

The Faculty of Humanities and Social Sciences Nakhon Si Thammarat Rajabhat University

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
HSSF_NSTRU
[HTTP://HUMAN.NSTRU.AC.TH](http://human.nstru.ac.th)
07580-9842 / 0-7537-7442

DESIGN BY THAMMARAT RATTANAPAN